

SoPhi

lla Kosonen **NAISIA**
YÖNREUNOILLA
ämäkokemusta ja ikäsyrrintää

SoPhi

**Ulla Kosonen NAISIA
TYÖN REUNOILLA**
elämäkokemusta ja ikäsyjintää

Jyväskylän Yliopisto 2003

SoPhi 74

Jyväskylän yliopisto

Toimitus:

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

PL 35 (MaB)

40014 Jyväskylä

<http://www.jyu.fi/sophi>

Myynti ja kustannus:

Kopijyvä Kustannus Oy

Riihimäentie 3, 40520 Jyväskylä

puh. 014-3386 845, fax 014-3386 812

e-mail kustannus@kopijyva.fi

ISBN 952-5092-87-9

Copyright © Ulla Kosonen ja SoPhi 2003

Paino Kopijyvä Oy, Jyväskylä 2003

Kansi Marko Nääsilä

Taitto Olli-Pekka Moisio

ALUKSI

Tämä tutkimus on tehty Suomen Akatemian rahoittaman *Väkivallan ja väkivallan politiikat* -tutkimusprojektin suojissa. Lämmin kiitos kaikille väponaisille, Eeva Jokiselle, Marita Hussolle, Hannele Harjuselle, Marja Kaskisaarelle, Marjo-Riitta Reinikaiselle ja Tuija Virkille, tuestanne. Erityiskiitos Eeva Jokiselle ja Tuija Virkille antoisista kommentteista. Kiitän kommentteista ja ideoista lisäksi Raija Julkusta ja SoPhin edustajia Kimmo Jokista ja Olli-Pekka Moisiota.

Omistan tämän kirjan äidilleni Kirsti Kososelle (1924–1996).

Sisällys

ALUKSI	3
JOHDANTO	7
KÄÄNNEKOHTA JA MUUTOS	9
IRTISANOMINEN	9
UUPUMINEN	13
MUUTOS TERVEYDENTILASSA	13
KOULUTUKSEEN MENO	14
KONKURSSI	16
AVIOERO MUUTTAA ELÄMÄN	16
VAPAAEHTOINEN LUOPUMINEN	17
LIUKUMINEN	17
TAUSTAA	21
NAISEKSI KASVAMINEN: NUORUUS	22
NAISEKSI KASVAMINEN: KESKI-ikä	29
PUHETTA SYRJÄSTÄ	40
NELJÄ KERTOMUSTA KÄÄNNEKOHDASSA KULKE- MISESTA	45
IRTISANOMISPROSESSIN UHRINA	46
UUPUMUS JA KIPUILEVA RUUMIS	52
PATRIARKAALINEN AVIOERO	57
TYÖVOIMAPOLITIIKAN SÄÄDÖKSET JA RIIPUTETTAVAKSI JOUTUMINEN	62
KÄÄNNEKOHTIEN PAINOARVO JA IÄN MERKITYS KÄÄNNEKOHDISSA	65

TYÖ OPETTAA NAISEKSI	67
"MINKÄ NUORENA OPPIL..."	67
"... SEN VANHANA TAITAA?"	87
MERKITSEVÄ IKÄ	107
PSYKKINEN HAASTE	107
HAIPYVÄ IKÄ?	110
IKÄÄ MÄÄRITELLÄÄN VUOROVAIKUTUSTILANTEESSA	111
AGEISMIN LIUKKAALLA PINNALLA	113
IKÄ VOIMAVARANA JA RASITTEENA	119
ELÄMÄNTAIDOT	139
ELÄMÄNTAIDOT, ELÄMÄN POLITIIKKA	139
IDENTITEETTI(POLITIikka)	141
OMA VAPAAUS	144
TARVE PUHUA ITSESTÄ	151
TOINEN MAHDOLLISUUS	159
KOTIKESKEINEN ELÄMÄ	166
OMILLA JALOILLA SEISOMISEN TÄRKEYS	173
"MÄ OON SENTÄÄN ITSETUNTONI SÄILYTTÄNY"	183
"LUULIT OLEVAS, ET SÄ OOT AMMATTI-IHMINEN JA OSAAT, NIIN SÄ OOT VUODEN TYÖTTÖMÄNÄ, SÄ ET OO MITÄÄN."	184
TEMPPUKURSSEJA JA PÄTKÄELÄMÄÄ	187
SÄÄDÖSTEN VIIDAKOSSA	197
"PITÄÄ OLLA HIRVEEN AKTIIVINEN, JAKSAA PAINOSTAA"	201
"KUUNNELTAIS SITÄ IHMISTÄ"	207
JÄLKIPISTOJA	213
SUKUPOLVENSÄ NAISIA?	214
UUDET VOIMAVARAT JA SYRJÄISYYDEN AVAAMA TILA	216
IKÄÄNTYVÄ RUUMIS JA MIELI	219
MIKSI TYÖN REUNOILLA?	220

JOHDANTO

Laman seurauksena syntyi uusia eroja ja jakoja ihmisryhmien kesken. Tässä tutkimuksessa on kyse jaon näkymisestä yhden ryhmän, ikääntyvien ja ikääntyneiden työttömien naisten elämässä. Nämä nuoruudessaan vähän koulutusta saaneet, mutta lapsuudesta asti kovaan työntekoon tottuneet naiset, ovat joutuneet ulos turvalliseksi olettamaltaan työuralta. He ovat kaksinkertaisessa väliatilassa: ikänsä suhteen keski-ikäisiä, eivät enää nuoria, mutta eivät vielä vanhoja, ja työmarkkina-asemansa suhteen työttömiä tai epävakaisissa työsuhteissa, eivät kiinni työssä, mutta eivät irtikään työn jatkumisen mahdollisuudesta.

Käytäntö jossa keski-ikässä ollaan tukevasti ja vakiintuneesti luotu ura, joka sitten jatkuu eläkkeelle asti, on joutunut muutoksen kouriin. Ikäyrjintä on noussut yhteiskunnalliseksi ongelmaksi, jonka hoitamiseksi on ehdotettu ja toteutettu erilaisia ohjelmia. Kysymys on paitsi taloudellisesta ongelmasta kasvavien sosiaalimenojen muodossa myös rajusta muutoksesta suuren väestöryhmän elinoloissa ja tulevaisuuden näkymissä.

Ikääntymiseen liittyvien kokemusten tutkimuksessa huomiota on alettu kiinnittää vanhusten lisäksi myös keski-ikäisten ryhmään. Tämä on paljolti seurausta suuren ikäluokan saapumisesta elämänsä viidenkymppin virstapylväälle. Kyseessä on keski-ikäisten sukupolvi, joka on elänyt vanhempiinsa verrattuna rikasta aineellista ja henkistä elämää sekä saavuttanut mahdollisuuden – tai pakon – reflektoida mennyttä elämäänsä ja suunnitella tulevaa vanhuuttaan. Myytti hyvin toimeentulevasta suuresta ikäluokasta ei ikävä kyllä pidä aivan paikkaansa, kuten tässä tutkimuksessa käy ilmi.

Kun ilmoitin paikallisessa sanomalehdessä talvella 2000 tarvitsevani haastateltavia, sain yhteydenottoja enemmän kuin mitä pystyin ottamaan haastatteluun. Koin itseni tarpeelliseksi tarjotessani haastateltavilleni paikan, jossa he saivat kertoa kokemuksistaan työstä, työttömyydestä, ikääntymisestä ja elämänsä muuttumisesta työmarkkinoiden armoilla pyristelyksi. Haastattelupyynnössä ilmoitin, että olen kiinnostunut haastattelemaan 50–59 -vuotiaita työttömiä naisia ja kuulun itse samaan ikäryhmään ja osittain taustaankin. Avainlauseina esitin seuraavia kysymyksiä:

Miten elät ja tulet toimeen, mitä ajattelet tulevaisuudesta?

Minkälainen on suhteesi työhön ja työttömyyteen, haluaisitko jo keskittyä muihin kuin työasioihin elämässäsi?

Entä minkälaisen naisen mallin olet saanut kotoasi?

Miltä tuntuu kun ikää karttuu?

Oletko kokenut ikäsyrrjintää?

Mistä ammennat voimavaroja arkeen?

Minuun otti yhteyttä kirjeitse 35 naista, joista valitsin 18 haastateltaviksi. Osa kirjoitti itsestään ja tilanteestaan, osa taas vain ilmoitti halukkuutensa tutkimukseen. Vasta yhteydenottojen alkaessa tajusin todella sen, mihin olin ryhtymässä. Koin yhteydenotoissa hätää ja tarvetta kertoa epäoikeudenmukaisuuksista ja menetyksistä. Useissa kirjeissä todettiin, että tutkimusaihetani pidettiin tärkeänä ja ajankohtaisena. Luuloni enimmäkseen negatiivisesti värittyneistä kertomuksista piti vain osaksi paikkansa, sillä päällimmäinen tuntee haastattelun jälkeen oli yleensä ihmettely rikkaiden elämäkokemusten äärellä. Vaikka menetyksistä puhuttiin, ne nivottiin osaksi elettyä elämää Kuu-
lin uskomattomia elämäntarinoita, joista opin paljon. Olen kiitollinen siitä, että sain osallistua näitten naisten tarinoiden jakamiseen.

Tässä tutkimuksessa käsittelen naisten elämäntarinoita teemojen pohjalta, jotka nousivat tutkimuksen lähtökohdista ja tarinoiden luennassani päällimmäisiksi.

KÄÄNNEKOHTA JA MUUTOS

Lähtökohtanani on muutos työurassa, joka merkitsee katkosta työn jatkuvuudessa. Oletin että jotain poikkeavaa ja erilaista oli tapahtunut työuralla, ja naiset olivat tämän seurauksena joutuneet uuteen tilanteeseen elämässään. "Tavalliseen" työttömäksi joutumiseen verrattuna tämä työn loppuminen tai puute eroaa siinä, että nyt ollaan "siinä" iässä, jolloin uuden tai uusien työsuhteiden solmiminen on vaikeutunut. Nimitän muutosta käännekohtaksi, koska oletan muutoksen kääntävän elämän uusille urille. Seuraavassa esittelen näitä käännekohtia naisten tarinoista. Kysyin haastattelutilanteessa, miten naiset olivat joutuneet työttömiksi tai nykyiseen tilanteeseen.

Käännekohtaksi määrittäminen on minun tulkintani tulosta. Aina ei ollut itsestäänselvää, mikä minulle kerrotussa kokonaistarinassa voidaan katsoa käännekohtaksi. Selviä irtisanomisista on kuudella naisella, muut ovat joutuneet nykyiseen tilanteeseen erilaisten syiden tai elämäntilanteiden seurauksena. Esittelen tiivistetysti naisten tarinat, joissa kerrotaan syrjään joutumisen prosessista.

IRTISANOMINEN

Soile on ollut vuoden 1994 alusta työttömänä; vuonna 1996 hän oli puoli vuotta työllistettynä. Tällä hetkellä hän on lisäpäivillä eli eläkeputkessa. Hän oli 33 vuotta saman keskusliikkeen konttorissa, ja työstään hän kertoi pitäneensä. *Kun kaikki muut odotti että kun on perjantai, minä odotin että kun on maanantai, pääsee töihin.* Kun hän vuonna 1993 sai tietää konttorin alasajosta, hän oli kokenut sen *aikamoisena järkytyksenä, mutta sitte siitä pääs ylös aika äkkiä.* Siirtymävaihetta helpotti Soilen kirjoittamisharrastus. Loppuaikoina työpaikalla, kun siellä oli hiljaista, hän kirjoitti runoja, joita tulosti *ihanalla lasertulostimella.* Kotona odotti sähkökirjoituskone, joka auttoi selviämisessä. Alkuaikoina tosin *pikkusen niinku kiristi hermoja se, että kotona, pienessä mökissä oli päivät hänen lisäksi sairaseläkkeellä oleva mies ja juuri ylioppilaaksi kirjoittanut tytär.*

Vaikka Soile piti työstään, hän ei enää lähtisi töihin. Hän on mielestään jo osuutensa tehnyt ja haluaa nyt nauttia vapaudestaan. Huonontunut taloudellinen tilanne ei häiritse häntä. *No kun mä en ole semmonen, jonka pitäis saaha kaikki*, hän toteaa.

Maija on ollut pari vuotta työttömänä lyhyitä pätkiä lukuun ottamatta. Hänen irtisanomisensa suuren siivousfirman palveluksesta tapahtui tilanteessa, missä heidän työpisteessään haluttiin vaihtaa firmaa. Koko ajan Maijalle ja hänen työtoverilleen oli vakuutettu, että työpisteessä oltiin tyytyväisiä heidän työhönsä, heidän haluttiin jatkavan. Kun Maija sitten joutui olkapääleikkaukseen vuonna 1998 joulun väliviikolla, niin *se oli tää uenuvuentoivotus tämmönen, sanottiin irti. Että kyllähän se aika raskaalle tuntu se, koska työnsä oli aina tehnyt*, Maija huokaa. Heti irtisanomisen jälkeen Maija joutui sairastamiskierteeseen. Uutta työpaikkaa on ollut vaikea löytää. Hän kertoo olleensa masentunut tilanteesta, ja murehtii taloudellista tilannetta, koska miehenkin työtilanne on epävakaa. Maija haluaisi vielä töihin: *Nytku tässä sais vuueks töitä, kun mä täytän ens kesänä 54...sehän pitää olla 55 ja kuukausi, sit pääsis siihen putkensyrjään kiinni. Ois ees joku semmonen turva tää. Vaikka eihän se sitä sulje pois, että jos töitä tarjotaan, otettavahan ne on. Enkä sitä kielläkään, kyllähän sen työn ottaa jos sitä tarjotaan. Mutta ei nyt ihan ruokapalkallakaan viiti. Et kyllä siitä jotain pitää jäähä kätteenki.*

Kaija oli viimeisessä työpaikassaan 23 vuotta. Työsuhde päättyi irtisanomiseen, josta Kaija kertoo pitkään ja yksityiskohtaisesti. Työnantaja rupesi lopettelemaan konttoreitaan, jakautumaan uudestaan toimialoittain ja muodostamaan uusia tytäryhtiöitä 1990-luvun alussa. Työntekijät jaettiin työehtosopimusten perusteella kolmeen luokkaan, ja Kaija kuului niin sanottuihin vanhoihin työntekijöihin, ykkösluokkaan. Heitäkin siirrettiin tytäryhtiöihin ja vakuutettiin, että heidän etunsa säilyvät ennallaan.

Vuonna 1992 toiminnan supistamisesta alettiin puhua vakavasti, ja ensimmäiseksi irtisanottiin määräaikaiset – ja Kaijan mukaan pahemmin sairaat – työntekijät. *Ja mikä minusta oli kaikkein hirveintä, niin se tapa, millä ne tehtiin ne irtisanomiset...niin se kävi minunkin kohdallani sitten...mutta minä olin jo vuotta aikaisemmin nähnyt, että kesken päivän*, Kaija kertoo. Koska kaikki elivät varpaisillaan odottaen tietoa omasta kohtalosta, *ihmiset paino päänsä köyryyn ja oli entistä enemmän hiljaa*. Likaisen työn tekijäksi otettiin nuori saneeraja, joka tuli taloon muulta paikkakunnalta ja joka oli Kaijan mielestä vailla kokemusta työelämästä ja *sopivan raakile ja röyhkeä*.

Kaija joutui lähtemään irtisanomisten toisessa aallossa. Irtisanomista perusteltiin työn vähenemisellä, mutta Kaijan mukaan hänen paikalleen siirrettiin nuorempi ihminen talosta. *Mikä oli erittäin törkeätä tässä, niin kun tästä eläkeputkesta puhutaan nykyisin ja puhuttiin silloin, se oli jo olemassa ja silloin sanottiin, et se oli 52 vuotta ja kolme kuukautta sanottiin, et silloin ihminen pääsee eläkeputkeen*,

kun se jää työttömäksi. Niin minulla se jäi 11 kuukautta vaille. Hän joutui hakeutumaan puoleksi vuodeksi koulutukseen ja puoleksi vuodeksi työllistämipaikkaan, mikä vaikutti alentavasti työttömyyskorvauksen ja tulevan eläkkeen määrään. Joillekin työntekijöille, Kaijan mukaan miespuolisille, järjestettiin työtä talosta heidän pitämisekseen työttömyysputkessa. Yhtiötä oltiin myymässä, ja Kaijan mielestä siitä tuli myyntikuntosempi, kun ei ollut vanhoja ihmisiä rasitteena.

Kyl mä sen verran oon katkera, et mä toivon, että tän oman soppansa söisivät joskus, Kaija toteaa. Samoihin aikoihin kun Kaija pyöriskeli irtisanomismylyssä hänen miehensä sairastui burnoutiin ja joutui sairaalomalalle ja -eläkkeelle. Tällä hetkellä Kaija on eläkeputkessa.

Liisa oli ollut konntoritoissa leipomossa 21 vuotta. Sitte mulle sanottiin, et sun palveluksias ei tarvita. Tämä tapahtui vuonna 1993. Hän oli kasvanut yritykseen kiinni niin, että työt kulkivat Liisan töitten nimellä. Yrityksessä oli tapahtunut sukupolvenvaihdos. Vanha omistaja oli vakuuttanut Liisalle, että tämä olisi viimeinen, joka joutuisi lähtemään. Mutta niin vain kävi, että Liisa lähti ensimmäisenä. Vähän ennen irtisanomista Liisa oli kokenut avioeron ja sen mukana taloudellisen laskun. Hänestä oli tullut kahden nuoren pojan yksinhuoltaja.

Liisa kokee, että syynä hänen irtisanomiseensa olivat allergiaoireet, joita hän sai työskennellessään samoissa tiloissa, missä toimi myös viljalaboratorio. Hän pelkäs, että jos mä rupeen sairastaan. Se oli semmonen punanen vaate, se sairastaminen ja lapsenteko ja tämmöset. Työnantaja halusi töihin nuoria miehiä.

Irtisanomisessa Liisa kärsi taloudellisen tappion menetettyään erorahan pahaan aikaan muuttuneen uuden asetuksen vuoksi. Kyllä mä koen sen irtisanomisen katkeruutena. ...joskus se tulee semmonen tunne, että mun elämä ois toisenlaista, jos mää oisin töissä ja mulla ois rahaa.

Eila on oli ollut monenlaisessa työssä ja edennytkin mukavasti, kunnes tuli irtisanominen vuonna 1993 johtavan kodinhoitajan virasta. Hän kertoo, että se tuntui ihan kauhealta. Ei olle yhtään tietoo, että semmosta on tulossakaan. (...) Se oli ihan hirveetä. Hänellä oli kuitenkin tiedossa kolmen vuoden koulutus, minkä jälkeen ei vieläkaan työtä löytynyt. Hän opiskeli lisää ja kävi työllisyyskurssin, joka liittyi nimenomaan ikääntyvien työllistymisongelmiin. Täällä vasta hän oli tajunnut sen ahdistuksen määrän, mikä syrjään joutuneiden ihmisten elämään liittyi.

Tällä hetkellä Eila on aloittanut osapäiväisen, määräaikaisen työsuhteen. Hän sanoo olevansa tyytyväinen tilanteeseen ja suhtautuu toiveikkaasti jatkotyöllistymismahdollisuuksiin.

Kaisa joutui ulossaneeratuksi yrityskauppojen yhteydessä syksyllä 1998. Ja se tul meille todella yllätyksenä, ei mitään ennakkovaroitusta ollut, hän kertoo. Et kaks menestyvää virmaa, niin siellä on neljä liikaa. Tätä ennen hän oli

edennyt mukavasti toimistoalan töissä. Kaisan mielestä he olivat joutuneet sijaiskärsijöiksi. Entinen työnantaja tarjosi laihaksi lohduksi työhönhakeutumissopeutumista. *Lokakuussa sanottiin irti ja joulukuussa ruvettiin tarjoamaan; todettiin et paremmassa tapauksessa voisi olla neljät hautajaiset kysymyksessä.* Kaisa kohtalotovereineen ehdotti, että he voisivat käyttää rahat itselleen sopivammin, ja ehdotukseen suostuttiin. Niinpä Kaisa hakeutui merkonomin koulutukseen. *Mä olin merkantin tutkinnon aikasemmin suorittanu ja mä olin aina miettinyt, et missä vaiheessa mä merkonomin tutkinnon suoritan.* Koulutuksen jälkeen hän on tehnyt päätöksiä ja hakenut koko ajan töitä. Hän on lähettänyt yli kolmekymmentä työpaikkahakemusta ja on valmis lähtemään pitemmällekin töihin. Tällä hetkellä hän on työtön ja myymässä asuntoaan, koska ei pysty maksamaan asuntolainojaan.

Soilelle irtisanominen oli aluksi järkytys, mutta nykyään hän on sanojensa mukaan unohtanut koko tapahtuman. Hän on sopeutunut eläkeputkessa oloon ja hänellä on mielekäs harrastus. Maija sen sijaan on katkera irtisanomisestaan, joka tapahtui hänen olkapääleikkauksensa yhteydessä. Työttömyys masentaa häntä. Kaija on katkera tavasta, jolla irtisanomiset tehtiin. Hän menetti myös eläke-etujaan irtisanomisen yhteydessä. Liisa kertoo myös olevansa katkera; katkeruus johtuu lähinnä tämän hetkistä taloudellisista vaikeuksista. Eila sanoo, että irtisanominen tuntui kauhealta. Hän ei jäänyt kuitenkaan sitä suremaan, vaan hakeutui koulutukseen. Hän on päässyt uudestaan työn syrjään kiinni. Kaisalle irtisanominen tuli yllätyksenä. Hän käytti tilaisuutta hyväkseen ja hakeutui koulutukseen ja hakee nyt ahkerasti töitä.

Kaikki irtisanotut liittivät itse tapahtumaan järkytyksen, katkeruuden, kauheuden tai yllättyneisyyden tuntemuksia. Tapahtuman kuvaaminen negatiivisin tuntemuksin ei ole riippuvainen siitä, miten kauan tapahtumasta on kulunut aikaa eikä siitä, miten tällä hetkellä kokee elämänsä.

Onko irtisanominen sitten ollut käännekohta työuralla? Soile on kokonaan luovuttanut, joten hänelle irtisanominen viitoitti tien eläkkeelle. Maijan on ollut vaikea saada töitä; hänellä katkesi työura siivoojana. Kaija on osittain luopunut työstä; ilman irtisanomista hän olisi ilmeisesti jatkanut pitempään. Liisa menetti työsuhteen, jota on vaikea korvata uudella. Eila menetti virkansa, mutta on päässyt välivaiheen jälkeen jonkinlaiseen uuteen alkuun. Kaisan ura katkesi, mutta hänellä on kova yritys päästä takaisin. Irtisanominen on siis aiheuttanut kaikille uralta poikkeamisen ja uran muutoksen. Joillekin se on ollut sysäys luopumiseen, toisille uuden uran etsimiseen, ja Eilan kohdalla ehkä uuden uran urkenemiseen. Uuden uran etsintään näyttää liittyvän uudelleen kouluttautuminen.

UUPUMINEN

Sisko oli ollut 30 vuotta samassa työpaikassa, *kun menin koulusta, aikanaan jätin lukion kesken ja tsuppariks ja apinaopissa kantapään kautta saavutin tän ammattitaidon.* Hän joutui vuonna 1995 irtisanotuksi ja on sen jälkeen tehnyt tukitöitä ja käynyt kurssin, *et mä sain tän työssäolehdon sit niinku kuitattua.* Tällä hetkellä hän on eläkeputkessa.

Siskon työpaikka oli joutunut uudelleenjärjestelyiden kouriin, ja viimeiset vuodet hän oli työkennellyt matkatöissä. Irtisanominen *ei sillai enää ollu kova isku, ku mä olin sillai niinku kypsyny. Se oli niin raskasta, se ei ollu millään lailla, et se oli koko, se elämä oli vaan työn ehdoilla, et ei ollu muuta.* Viikonloput oli hyvin raskaat, *sillai ku meilläki on omakotitalo ja siellä oli pien lapsenlaps siinä että, sitte iäkkäät appivanhemmat ja äiti talossa, et mulla ei ollu sillai lepoa. Et se oli, mä huomasin sen, et mä oon ihan neuroottinen, mä koko ajan vahin kelloa, et ehinkö mä junaan ja ehinkö mä kaikki tehdä ja...*

Tämä oli ollut niin raskasta, että kun irtisanominen toteutui hän oli toisaalta helpottunut. *Mä olin toisaalta jo niin väsyny ja uupunu ja mä sairastuin sillai, että mulle tuli monennäkösiä ongelmia terveyden suhteen, että mulla meni oikeestaan vuos-kaks kun mä kuvainnollisesti nuolin haavoja.*

Sisko on sitä mieltä, että mielekkään työn saaminen tällä hetkellä kaatuu hänen koulutukseensa. Hän olisi kyllä vielä valmis menemään *järkevään työhön, mut en mä noihin tukityöpaikkoihin sillai, että kun ne on kuitenkin alikuormittavia ja sellasia ihmisarvo luokkaavia.*

Siskon tarina voisi olla myös irtisanomistarina, mutta tulkitsen hänen puheestaan myös paljon vapaaehtoista luopumista; hän ei kertakaikkiaan jaksa enää matkatöitä. En pidä Siskon luopumista kuitenkaan samanlaisena kuin esimerkiksi sellaisessa tapauksessa (Laura jäljempänä), jossa luovutaan eläkkeelle pääsyn toivossa. Luopuminen ei tässä ole kuitenkaan aivan vapaaehtoista, vaan se johtuu kuluttavasta työstä. Sisko olisi valmis tekemään työtä, jos hän löytäisi itselleen sopivan työn.

MUUTOS TERVEYDENTILASSA

Kaarina on ammatiltaan kampaaja, mutta hän ei voi toimia ammatissaan allergisoitumisen takia. Hänen tarinansa kietoutuu lujasti perhe-elämään (3 kouluikäistä lasta toisesta avioliitosta) ja yhdeksänkymmentäluvun alussa tahtuneeseen kotitapaturmaan, joka sattui *kun oli niin kiire olevinaan.* Tämän jälkeen hän kärsi erilaisista oireista monta vuotta, ja alkaa nyt vasta toipua. Kaarina ei ole kampaajan uran jättämisen jälkeen päässyt kiinni työelämään.

Hän mainitsee yhden työllisyystyön, joka olikin ollut tyydyttävä kokemus. Mutta lisää ei ole tullut.

Kaarina pitää nykyistä tilannettaan sekavana ja toivoisi jotakin selvyyttä. Kurssit joille hän olisi halunnut, ovat menneet sivu suun. *Sitte tulee ikä vastaan aina, kyllä mä sen huomaan, että mulla ei oo niinku mahdollisuuksia enää niinku, enää kohta yhtään mihinkään.* Kaarina sanoo tehneensä aina liikaa töitä, *kaikenlaista päällekkäin ja hoitanu lapset, nää kuus.*

Maarit on ollut käsityöalan yrittäjä, ja joutunut lopettamaan työt astman takia pari vuotta sitten. Tämän jälkeen hän on hakenut monenlaista työtä ja ollut koulutuksessa. Tällä hetkellä hän opiskelee peruskoulututkintoa iltaisin, koska päiväopiskelu on häneltä työttömänä kielletty. Hän katsoo että tarvitsee ajan tasalla olevat tiedot pyrkiessään koulutukseen. *Nyt mun on pakko lähteä itteeni kehittään jotenkin.* Hänellä onkin runsaasti haaveita eri ammatteihin pyrkimisestä. Hän on ammatinvalinnanohjauksessa, *kun pyörin ja mietin, että mitä ihmettä, enhän mä voi olla ikäloppu ja loppuunkulunu vielä.*

Maarit on saanut negatiivisia kokemuksia ikäsyrjinnästä hakiessaan töihin kauppaan ja ravintoloihin. Hän oli suunnilleen neljäkymmentäviisivuotias, kun hänelle sanottiin suoraan, että hän oli liian vanha. Mutta en tiä, mistä oon periny tuon kamalan sisun, Maarit sanoo ja selostaa kiemuroita peruskouluun hakeutumisessaan. Välillä jo näytti siltä, että hän ei saisi mistään toimeentuloa opiskeluajaksi. *Tarviin tän peruskoulutuksen ensin ennen kun mä voin mennä hakemaan tähän...ens syksynä sit aion mennä johonki koulutukseen (...)*

Kaarinalla ja Maaritilla allergisoituminen on ollut käännekohta työuralla. Kaarinan tarinaan liittyy myös tapaturma kotona ja siitä seurannut burn out sekä huolehtiminen kolmesta kouluikäisestä lapsesta. Maaritin tarinassa käännekohtan jälkeen seuraa hakeutuminen ensin takaisin työhön, mutta kun se ei onnistu, suuntautuminen koulutukseen. Mielestäni nämä tarinat eivät ole varsinaisia uupumistarinoita (vrt. Siskon tarina). Varsinaiseksi uupumistarinaksi miellän sellaisen, jossa kerrotaan väsymisestä ja sairastumisesta, koska työ vie voimat kokonaisvaltaisesti. Kaarina ja Maarit eivät olleet uupuneet itse työhön vaan allergisoituneet sen osa-alueeseen. Lopputulokummassakin tapauksessa on sama: työtä ei voi jatkaa.

KOULUTUKSEEN MENO

Onerva on yrittänyt monenlaista elämässään. Vuonna 1991 hänelle tuli sanojensa mukaan *joku vimma, mikä lie kriisi, että pitää vielä jotain kehittää elämässä.* Silloin vallitsi työvoimapula hoitoalalla, ja hän meni perushoitajakouluun. Kun hän sitten valmistui vuonna 1993, tilanne oli muuttunut ja vakainaista paikkaa

ei saanutkaan mistään. Siitä asti hän on toiminut sijaisena ja ollut välillä työttömänä. Hän ei miellä itseään varsinaisesti työttömäksi, koska hänellä on kuitenkin aina tiedossa sijaisuuksia. Avautuvien vakinaisten paikkojen kohdalla vallitsee marssijärjestys; kauimmin talossa olleet ovat etusijalla.

Onervan mielestä hoitoalalla on todella rankkaa, koska työvoimaa on liian vähän. *Kyllähän sitä paljo puhutaan, mutta mitään ei tehä*, hän sanoo. Toinen rankkuus liittyy työn keikkaluonteeseen. Onerva ei aluksi ilmottautunut keikkarekisteriin, koska hän ei halunnut, että soitetaan milloin tahansa ja voidaan määrätä mille osastolle tahansa. *Kun tässä iässä ajattelis, että pikkusen saa määrätä jo kuitenkin, vaikka on työttömänä*. Rekisterin pitäjä ei suhtautunut myötmielisesti Onervan toiveeseen, ja niinpä hänen oli ilmottauduttava rekisteriin. *Mutta en aio kuitenkaan siihen ryhtyä, et mä lähen aina kun mulle soitetaan*, Onerva sanoo. Hän aikoo ottaa vastaan, jos pitempiaikaisia sijaisuuksia tarjotaan. Vakituinen paikka omien toiveiden mukaisella osastolla olisi tietenkin hänen tavoitteensa.

Anna oli työharjoittelussa saadakseen myyjän pätevyuden, kun lama tuli ja karsi työpaikkoja. Myyjän ammatti jäi. Tätä ennen hän oli toiminut lehdenjakajana voidakseen hoitaa lapset kotona. *Ne on ollu näitä pätkiä mun työni*. Anna on taistellut – kuten moni muukin haastateltavistani – että ”saisi päivät nollattua”. Tämä tarkoittaa sitä, että korvauksiin oikeutettujen päivien mentyä umpeen on oltava kymmenen kuukautta töissä päästäkseen uudelleen ansisidonnaisen päivärahan piiriin. Tukityötä myönnetään kuitenkin vain puoleksi vuodeksi kerrallaan. Jostain olisi löydettävä jatkoa, ja Anna sanoo, että tähän asti sitä on löytynyt. *Ja sitä on siinä kehässä, että sä teet vaan sitä työtä, että sä saisit ne päivät nollattua*.

Mä oon aina tykännyt keittiötyöstä, sanoo Anna. Tukityö keittiöapulaisena oli hänelle mieluista. Hän on myös käynyt alan kurseja: keittiöapulaisen kurssin ja tämän jälkeen kokin valmentavan kurssin. Jälkimmäisen suorittamisesta hän on erityisen ylpeä. Annan haaveena on kondiittorin ammatti, johon hän suuntautuisi, jos saisi *muutamia vuosia takasinpäin*.

Marjatta on viimeksi työskennellyt vammaisavustajana käytyään neljän ja puolen kuukauden koulutuksen alalle. Tällä hetkellä hän on ollut ilman työtä puolisen vuotta, mutta tekee työtä vapaaehtoisuuden pohjalta. Suuren osan tyourastaan Marjatta on tehnyt tarjoilijana. Astman puhkeaminen pakotti jättämään nämä työt.

Marjatta odottaa pääsyä terveys- ja kuntotutkimuksiin, koska hän on sairastellut jo pitempään. *Että mä haluaisin ensin selventää työkykyni, mihin mä pystyn, koska esimerkiksi vammaisavustajan työ on erittäin raskasta*. Työ olisi hänelle tärkeää rahansaannin kannalta; hän on joutunut käymään leipäjonossa.

Ja sit on nää ykkösluokan, jotka minun näkökannasta on ne, jotka taloudellisesti pärjää ja joilla on tää tekno on pop ja kaikki tällaset näin että. Niinhän se

pankkiki jo jakaa, ykkös- ja kakkosluokan. Että kyllähän siinä tulee se että. Mutta en mä vielä periks oo antanu. Kun mä saan terveyven vaan kuntoon, kyl mä jotain sit kehittelen. Mutta työvoima...miten töihin pääsee, niin se on kyllä kyseenalasta. Et kyllähän...(Onks siinä ikä sitte?) On, se on hirvee. Se on musta aika hirveetä, että kolkytviis ja siitä alle, niin se on pop. Sitte kun on neljäkymmentä, sitte jo punanen lippu heiluu.

Nämä naiset ovat hakeutuneet uudelle uralle, mutta ovat valmistumisen jälkeen saaneet huomata, että lama lakaisi työpaikat. Onerva on keikkunut uudella uralla sijaisuuksien ja työttömyysjaksojen vaihdellessa. Anna ei pääsyt uudelle uralle, vaan on joutunut tyytymään epätyytyttäviin pätkätöihin. Marjatta on ollut jo uudella uralla, mutta tällä hetkellä hän puhuu ennen kaikkea terveydentilansa kartoittamisen tarpeesta ja yleisestä ilmapiiiristä työmarkkinoilla.

KONKURSSI

Helinän tarina liittyy suureen maastamuuton aaltoon: Ruotsiin 1960-luvulla töihin ja takaisin Suomeen 1980-luvulla, kun tänne valmistui oma talo *Helinän* kotipaikoille. Ruotsissa hän oli töissä siivoojana ja postissa. Suomeen palattuun hän perusti vaatetusliikkeen. Liike ei kuitenkaan menestynyt, ja *Helinä* joutui taloudellisiin vaikeuksiin. Hän anoi velkasaaneraukseen ja pääsi vuoden odottelun jälkeen vuonna 1993. Sen jälkeen hän oli töissä bingohallissa ja kioskissa. Tällä hetkellä hän on ollut työtön viisi vuotta. Hän ei halua enää töihin, vaikka taloudellisesti onkin tiukkaa velkasaaneerauksen takia. Hänen mielestään 32 vuotta työelämässä riittää. Nyt on nuorempien vuoro, *Helinä* sanoo.

Konkurssi on raju käännekohta *Helinän* elämässä. Tulkitsin surua *Helinän* kertomuksessa konkurssista ja epävarmuudesta konkurssin jälkihoidossa.

AVIOERO MUUTTAA ELÄMÄN

Että multa meni sitte niinku kaikki, *Pirkko* kuvaa tilannetta, johon hän joutui avioeron seurauksena. Hän oli ollut töissä miehensä firmassa, kun mies ilmoitti, että oli löytänyt nuoremman. He olivat olleet kaksikymmentä vuotta naimisissa, ja miehen tehdessä uraa ja siirtyessä paikkakunnalta toiselle, *Pirkko* oli jättänyt monta hyvää työpaikkaa taakseen. Ensin tuli avioero, siten miehen firman konkurssi ja lopuksi omaisuuden menetys. *Pirkko* muutti toiselle paikkakunnalle kolmen lapsen kanssa, joista kaksi asuu vielä koto-

na. Hän on elänyt 1990-luvun alusta lyhyiden työllisyystöiden ja työttömyyden vaihteluissa. Tällä hetkellä hän on ollut työttömänä vajaan vuoden. Pirkko kertoo kärsivänsä masennuksesta. *Se tietysti tähän työttömyyteen liittyy se, että niinku me naiset usein tehaän se virhe, ehkä, et lähetään niinku sen miehen kelkkaan ja jätetään työpaikkoja, kun vaihetaan paikkakuntaa. Ottaa sitte työtä, mitä sattuu saamaan. Sitte taas mennään johonki. Sit just se, että jäät kotiin hoitaan lapsia. Niin ei siinä tullu ajatelleekskaan, et oot siinä sitte viiskymppisenä yksin eikä sulla ookaan mitään periaatteessa, ammattia tai työpaikkaa. Avioero on Pirkon elämässä käännekohta, joka muutti kaiken. Siihen liittyy paljon katkeruuden tunteita.*

VAPAAEHTOINEN LUOPUMINEN

Laura kuvaa tilannettaan rumba- ja joutumisella. Hän oli jo ”putkessa”, kun avautui mahdollisuus mielenkiintoiseen kolmen vuoden työprojektiin. Hän luopui kuitenkin työtehtävästään vähän yli vuoden päästä, koska hänellä oli hoidettavanaan dementoitunut äiti, anoppi ja perheen jäsenet. Äiti asuu laitoksessa, mutta Laura kokee hoidon siellä olevan riittämätöntä; hän käy päivittäin auttamassa henkilökuntaa. Lisäksi hän tekee vapaaehtoistyötä vanhustyön piirissä. Työrupeaman jälkeen olivat eläkeputkeen pääsyn vaatimukset muuttuneet, ja Laura joutui sen tosiasian eteen, että häntä oltaisiin palauttamassa takaisin työelään juuri, kun hän luopui siitä vapaaehtoisesti. Luopumisen syyinä oli myös heikentynyt terveydentila, ja Laura odottaa terveyden kartoitukseen pääsyä.

Laura on kertonut tilanteestaan työvoimatoimistossa, mutta kuitenkin hän joutui ikääntyneisiin työttömiin kohdistuvien, vasta voimaantulleiden ohjelmien kohteeksi. Ensimmäiseksi hänet passitettiin työnhakukurssille, mikä oli Lauran mielestä *aivan turhauttavaa*. Seuraavaksi hän on menossa ATK-kurssille, joka tuntuu hänestä mielekkäämmältä. Laura odottelee, *että jospa se nyt kumminkin järjestyis, et jää eläkkeelle*.

Vapaaehtoinen luopuminen on selvä käännekohta. Lauran kohdalla siihen liittyi voimakkaita ristiriitoja; oli luovuttava työstä, josta piti mutta jota ei jaksanut tehdä, koska läheisten hoitaminen vei paljon voimavaroja. Vapaaehtoinen luopuminen poikkeaa muista käännekohdista siinä, että se on yksilön valinnan tulos.

LIUKUMINEN

Annelin tarina on seuraavanlainen: ... *mul ei oo ammattii, mä oon nuorena menny*

naimisiin. Mutta että mul on aina ollu töitä. Mutta tosin vaikka ne on lyhytaikasia, niin tota aina on niinku saanu. Mutta NYT, kun ois aikaa lähtee töihin ja on voimia ja kokemusta, vaikka se on tullu kantapään kautta, niin sitä ei arvosteta tänä päivänä. Pitää olla niitä papereita näyttää, että oot käyny kouluja. Ja minä oon alottanu niinku yksityisenä perhepäivähoitajana. Mä oon niinku hoitanu kotona, sitte niinku menny lapsen kotia, ja sitte oon omat hoitanu siinä välissä, ja vielä lastenlapset siinä välissä hoitanu, ja nyt ollu niinku kaks vuotta, ettei oo ollu mitään. Että nyt maanantaina on, että pääsen kaupungille perhepäivähoitajaks. Että mä meen niinku lapsen kotia. Tähän tietoon tämmönen tieto, niinku ihanana yllätyksenä, kun tavallisesti kaupunki on ollu vähä niinku että kun ei oo koulunkäyny...

Anneli kertoo vaikeasta tilanteesta kotona: mies sairastui masennukseen kymmenen vuotta sitten, mut sieltä on noustu. Hän sanoo olevansa energinen ihminen. Vaikka hänelle on ihmetelty hinkua töihin, kun päivärahakin juoksee, hän ei pidä päivärahoja minään ratkaisuna. *Sillon kun sä jäät työttömäksi, se on melkeen tällä iällä lähettävä heti ehtimään.*

Oililla on monipuolinen työura, vaikka koulutusta ei ole paljoakaan. Viimeksi hän on toiminut omien sanojensa mukaan juoksytyttönä. *Hommiin kuulu tää virka-auton kuljetus, elikä kulettelin näitä herroja millon mihinkin.* Työttömänä hän on ollut muutaman kuukauden. Töiden päättymisen syy oli rahojen loppuminen. Hänen mielestään ikä rajoittaa työnsaantimahdollisuuksia.

Oili haluaisi töihin, *kun täs olis vielä jokunen vuosi aikaa itelle.* Tää niinku katkes vähä pahhaan aikaan loppujen lopuks tää työnteko. Hän toivoisi pääsevänsä samaan työpaikkaan, mistä joutui lähtemään, koska se oli hänen mielestään hyvä ja sopiva homma justinsa. Hän on käynyt entisellä työpaikallaan, jossa häneltä kysytään, milloin hän tulee takasin. *...mä oon kyllä kuullu, et palvelu on huonontunu oikeen reilusti siinä sen jälkeen, kun mä läksin sieltä pois.*

Leena oli viisi vuotta työttömänä tekstiilialan myyjän työstä. Tämän jälkeen hän pääsi kolmen kuukauden työllisyyskurssille, jota seurasi kahden vuoden työllistyminen. Tämä vaihe päättyi liikkeen lopettamiseen. Nyt Leena on ollut kaksi kuukautta työttömänä ja on sitä mieltä, että *nyt se on loppu se mikä oli hyöty siitä kurssista.* Hän pitää tärkeänä, että pystyisi elättämään itsensä työnteolla, mutta suhtautuu epäillen työllistymismahdollisuuksiinsa. *Se mitä mä hain työtä niin ikä, ikäkysymys.* Viimeisessä työpaikassa häntä ei ollut varaa pitää töissä taulukkopalkoilla. Ikä vaikuttaa hänen mielestään estävästi siksi, että hän tulee työnantajalle kalliimmaksi kuin nuori työntekijä.

Leena ei haluaisi töihin isoihin liikkeisiin muun muassa siksi, että hänelle mahdollisimman hyvä asiakkaiden palvelu on tärkeää. Hän muistelee viiden vuoden työttömyysjaksoaan aikana, jolloin hän tunsu itsensä huonommaksi kuin muut. *Kyllä mun niinku töissä pitäis olla. Mää en nyt oo töissä, niin kyllä sitä vähä sulkeutuu ja näin.*

Olen nimennyt nämä tarinat liukumistarinoiksi, koska niistä on vaikea erottaa

varsinaista käännekohtaa. Anneli on hankkinut aina itse työpaikkansa, mutta viime aikoina tilanne on vaikeutunut. Haastatteluhetkellä hänelle oli tiedossa taas yksi pätkä työtä, jota Anneli on koko ikänsä tehnyt. Oili joutui lähtemään määräaikaisesta työsuhteesta. Hänen kertomuksensa vilisee erilaisia työsuhteita, joitten loppumisesta en pysty sanomaan mitä niistä seuraa jatkouralle. Leenan työssä tapahtui yksi käänne, kun hän joutui viideksi vuodeksi työttömäksi. Tästä hän ei kerro (tai en muista kysyä). Hän oli tehnyt saman alan töitä kaksi vuotta käytyään ensin alan täydennyskurssin. Ehkä käänteenä voidaan pitää sitä, että Leena katsoo kaiken hyödyn kurssista olevan nyt ohi ja suhtautuu melko skeptisesti työllistymismahdollisuuksiinsa.

Liitteeseen 2 olen koonnut lisää tietoa tutkimukseeni osallistuneista.

TAUSTAA

Meitä viisikymppisiä työttömiä naisia on Suomessa todella paljon. Meillä on monenlaisia työ- ja elämäkokemusta. Me osaamme tarttua työ-hön, jos sitä meille annetaan. Olemme luotettavia, pystymme tekemään joustavia työaikoja, koska meillä ei ole lapsia tarhasta haettavana eikä kotona sairaana. Mutta mitä meiltä usein puuttuu; muodollista pätevyyttä, koulutusta, tietotekniikan tuntemusta. Useimmilla työpaikoilla nykyisin pitkälle koulutetut ihmiset tekevät työtä jaksamisensa rajamailla ja ihmissuhteet kiristyvät.

Ehdotus ratkaisuksi molempien ongelmiin: Palkkaa meitä vanhempia, ahkeria naisia tekemään niitä melkein kaikissa ammateissa ja työpaikoilla esiin tulevia töitä, joihin ei tarvitse korkeaa koulutusta, niin että nämä pätevät ja koulutetut ihmiset voivat rauhassa keskittyä tekemään omaa työtään.

Voisimme tuoda, viedä, jakaa tavaroita, postia, keittää kahvia, järjestellä paikkoja, mennä sinne missä tarvitaan. Kuinka monessa vanhainkodissa, sairaalassa, päiväkodissa, koulussakin olisi leppoisampi tunnelma, jos olisi joku pukemassa, syöttämässä, kattamassa, raivaamassa tai vaikka vain kuuntelemassa joskus. Siis joku jolla ei olisi kiire.

Myös toimistossa, tavaratalossa ja verstaassakin löytyisi varmaan tekemistä jollekin reippaalle ja talon tuntevalle apurille. Lyhytaikaiset työelämään tutustujat ja kuuden kuukauden työllistetyt kun lähtevät heti kun alkavat oppia tuntemaan talon ja sen tavat.

Ainakin minä – ja uskon että monet muutkin – tulisin hyvinkin pienellä palkalla tällaiseksi apuriksi. Saisi vähän enemmän rahaa käteen kuin työttömänä, eikä tarvitsisi kärsiä sitä alemmuuden tunnetta, jota minun ikäiseni ihmiset tuntevat 'ilmaista rahaa' vastaanottaessaan. Ja tuntisi itsensä taas hyödylliseksi. (...) (Nimimerkki Apuri? Keski-suomalainen, Kansa sanoo 17.1.2000)

Nimimerkki Apuri kertoo hätähuudossaan viisikymppisen työttömäksi joutuneen naisen tunnoista. Hän kertoo työntekoon tottuneen sukupolven tunnollisuudesta ja ahkeruudesta, mutta myös muuttuneista työelämän vaatimuksista. Hän kertoo hädästä, jonka syrjään sysäminen herättää ja tarpeesta kokea itsensä hyödylliseksi. Kymmenen vuotta takaperin ei olisi voinut kuvitella lukevansa tällaisia hätähuutoja lehtien palstoilta. Seuraavassa kaivelen syntyneen tilanteen taustoja. Minkälainen on tämä viisikymppisten naisten sukupolvi? Mitä meidän yhteiskunnassamme ja työmarkkinoilla on tapahtunut, kun osa meistä ei enää sinne kelpaa?

Väitöskirjassani (Kosonen 1998) tutkin koulumuistoja naiseksi kasvamisesta. Eri ikäiset naiset kertoivat minulle, millaista oli olla tyttö koulumaailmassa. Tässä tutkimuksessa naiset kertovat enemmänkin siitä, millaista on olla aikuinen nainen työelämässä ja työelämän ulkopuolella. Nyt olen valinnut tutkimukseeni suunnilleen samaa sukupolvea edustavia naisia, joilla ajattelin olevan yhteisiä kokemuksia sekä tämänhetkisen tilanteen vuoksi että myös siksi, että he ovat kasvaneet naisiksi erityisissä yhteiskunnallishistoriallisissa käänteissä, jolloin tapahtui paljon muutoksia naisten mahdollisuuksissa kouluttautua ja toimia yhteiskunnassa. Valitsemalla suunnilleen itseni ikäisiä naisia keskustelukumppaneikseni työstin samalla omalta viidenkymppin tasane paikaltani myös kehityskaartani kaltaisekseni naiseksi. Tiesin toki, että tulen eri maailmasta akateemisine taustoineni, mutta siihen en osannut varautua, että me ”tasa-arvoon kasvaneet” naiset olisimme muissakin suhteissa niin erilaisia. Haen selitystä sekä mahdolliselle yhteiselle että erilaiselle sukupolvi-kokemukselle psykologisesta kehitysteoriasta. Seuraavaksi valotan valitsemaani naisryhmää suuren ikäluokan ja yhteiskunnallisen murroksen näkökulmista. Näiden naisten elämänkaareissa on tapahtunut kaksi suurta yhteiskunnallista murrosta: ensimmäinen nuoruudessa ja toinen 1990-luvun laman seurauksena.

Sisäiset ja ulkoiset ehdot naiseksi kasvamisessa

Harriet Bjerrum Nielsen ja Monica Rudberg (1993) ovat analysoineet tyttöjen psykologisen sukupuolen kehittymistä osana sukupolvikokemusta. Heidän lähtökohtanaan on ajatus siitä, että tyttöjen psyykinen kehitys naiseksi tapahtuu kolmen eri tahon ja näiden välisen jännitteen säätelämänä. Kaksi näistä tahoista liittyvät yksilöön itseensä, nimittäin sukupuoli-identiteetti ja sukupuolistunut subjektiviteetti, ja kolmas muodostuu niistä kulttuurisista ja sosiaalisista mahdollisuuksista, joita historiallinen aika ja paikka tarjoaa naiseksi kasvamiselle.

Sukupuoli-identiteetti on se, joka kertoo ”olen nainen ja siksi tällainen”. Sukpuolistunut subjektiviteetti taas kertoo ”olen minä ja siksi tällainen”. Identiteetti on se, joka omistetaan tai omataan, ja subjektiviteetti se, jota ollaan. Jos esimerkiksi nainen on valinnut sairaanhoitajan työn sukupuoli-identiteetin pohjalta, valinnan perusteena on naisellisuuteen liitetty auttamishalu. Jos hän on valinnut subjektiviteetin pohjalta, hän kokee tämän uran itselleen merkitykselliseksi. Bjerrum Nielsen ja Rudberg olettavat, että identiteetti on hel-

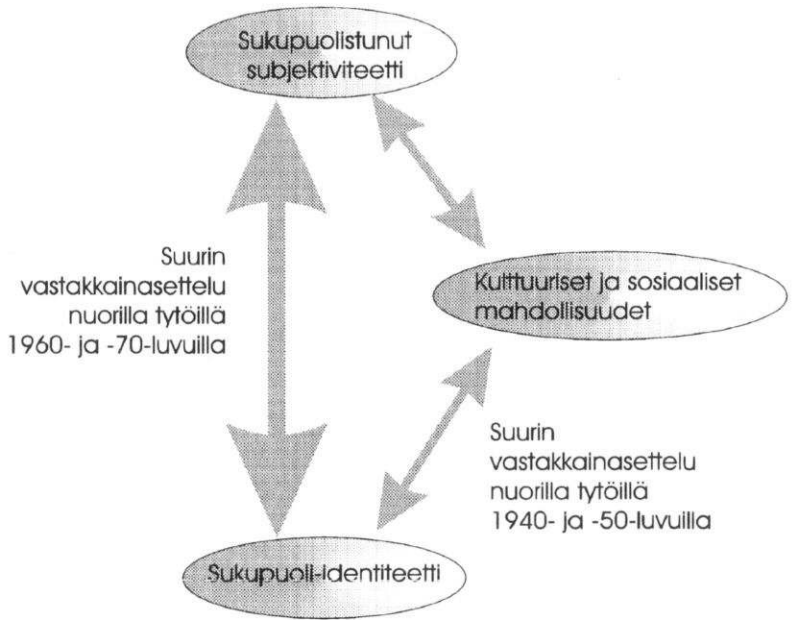
poinn ja nopeimmin muuttuva osa psykologista sukupuolta sekä koskien sen sisältöä että sitä, miten tärkeää on tulla tunnistetuksi naisena.

Puberteetin ja aikuisuuden väliin jäävä aika, moratorio, on keskeinen vaihe psykologisen sukupuolen muodostumiselle, sanoo Erik H. Erikson. Tällöin nuori etsii vapaan roolikehityksen kautta paikkaansa. Psykologisena prosessina se merkitsee liikkumista sisäisten ja ulkoisten realiteettien välillä, mikä taas määrättyy sekä psykologisen kehityksen kerrosten että niiden mahdollisuuksien puitteissa, mitä sosiaalinen ja kulttuurinen ympäristö tarjoaa.

Moderni yhteiskunta edellyttää yksilöllistymistä, yksilöllistyminen taas refleksiivisyyttä, kykyä tarkastella itseään ja elämäänsä kriittisesti sekä asettaa päämääriä ja tavoitteita. Esimodernissa yhteiskunnassa vain miehillä oli mahdollisuus yksilöllistyä. Porvarillisen perheen synnyn myötä naisellinen muoto refleksiivisyyttä perustui/perustuu relationaaliseen kompetenssiin, mikä merkitsee kykyjen suuntaamista toisiin ihmisiin ja niiden keskittämistä toisten tarpeiden tyydyttämiseen; tämä on ollut keskeinen osa naissubjektiviteettia. Psykkisen sukupuolen kehityksen näkökulmasta: miehistä tuli yhtä kuin sukupuolensa (sukupuolistuneen subjektiviteetin kehittyminen), sen sijaan naisista tuli sukupuolen omaavia (sukupuolistuneen subjektiviteetin kehittymättömyys). Naisilla sukupuoli-identiteetti on ollut eriyttävämpi subjektiviteetista kuin miehillä.

Onko naisten psykologisen sukupuolen rakentumisessa sitten havaittavissa muutoksia modernissa yhteiskunnassa? Bjerrum Nielsen ja Rudberg ovat analysoineet kolmen naissukupolven kohdalla muutoksen ja jatkuvuuden ongelmaa. He vertaavat naissukupolvia sen suhteen, mihin historialliseen aikaan heidän moratorionsa osuu. Heidän ydinajatuksensa on siinä, että vaikka "ulkoinen moderniteetti" on vapauttanut molempia sukupuolia, "sisäisessä moderniteetissa" eli identiteetin ja subjektiviteetin jännitteisessä dialogissa, muutokset eivät ole suoraviivaisia. Tämä sama jännite on havaittavissa myös identiteetin ja "ulkoisen moderniteetin" ja subjektiviteetin ja "ulkoisen moderniteetin" välillä. Vaikka muutosta tapahtuisi jollakin näistä kolmesta tahosta, voi yhdellä tasolla tapahtuakin entisen uusintamista. Esimerkiksi yhteiskunnalliset edistysaskeleet naisten tasa-arvoistumisessa eivät johda suoraviivaisesti naisten psykologisen sukupuolen muuttumiseen, tai ne johtavat ehkä vain pinnallisempiin identiteetin muutoksiin. Epätahtisuus muotoaa muutoksen dialektiikan.

Oman tutkimukseni kannalta mielenkiintoista on Bjerrum Nielsenin ja Rudbergin analyysi, jossa he vertaavat 1960- ja 1970-luvulla moratorion kohdanneitten ja 1940- ja 1950-luvulla moratorion kohdanneitten naisten psykologisen sukupuolen muotoutumista. He tutkivat sitä, mistä löytyvät suurimmat vastakkainasettelut.

KUVIO: Naisten psykologisen sukupuolen muotoutuminen.

Suurin vastakkainasettelu 1940- ja 1950-luvulla nuoruuttaan eläneiden nuorten naisten psykologisessa sukupuolella muodostui kulttuuristen ja sosiaalisten mahdollisuuksien ja sukupuoli-identiteetin välille. Nuorten naisten kehityksessä tapahtui lisääntyvää yksilöllistymistä, heidän sukupuoli-identiteettinsä monipuolistui, mutta sosiaaliset ja kulttuuriset esteet tulivat vastaan näiden identiteettien todentamisessa. (Sukupuoli-identiteettihän on helpoiten ja nopeimmin muuttuva osa psykologista sukupuolta.) Sen sijaan heidän sukupuolistunut subjektiviteettinsä oli sopusoinnussa sen naiselämän kanssa, jonka he pystyivät valitsemaan. Tämä merkitsi äidin ja vaimon osan asettamista tärkeimmäksi alueeksi. Kuitenkin heillä oli jäänyt levottomuus omasta sukupuoli-identiteetti-projektistaan. Tämän he siirsivät tyttäriilleen.

Suurin vastakkainasettelu 1960- ja 1970-luvulla moratorion kohdanneilla nuorilla tytöillä syntyy sukupuoli-identiteetin ja sukupuolistuneen subjektiviteetin välille. He siis saavat äideiltään perintönä moderneja naisidentiteettejä eli lisääntyvää yksilöllistymistä, ja nyt tämä alkaa olla sopusoinnussa kulttuuristen ja sosiaalisten mahdollisuuksien kanssa. Mutta he saavat perinnöksi myös "vanhanaikaisen" sukupuolittuneen subjektiviteetin, jonka autonomia-kehitys kulkee toisen tarpeiden tyydyttämiseen suuntautumisen kautta. Näin syntyy ristiriita "sisäisen moderniteetin sisällä". Minä tulkiten tämän ristiriit-

dan koskevan kysymystä siitä, miten paljon ensinnäkin voi elää itselleen ja toisaalta pitää elää toisille (miehelle, perheelle, läheisille).

Seuraava naissukupolvi, 1980- ja 1990-luvulla moratoriovaiheessa olevilla työillä suurin vastainasettelu syntyy sukupuolittuneen subjektiviteetin ja kulttuuristen ja sosiaalisten mahdollisuuksien välillä. Heidän äitiensä sukupolvi, tämä ”ulkoisesti vapautunut” sukupolvi, siirtää näin lopulliset (?) ”sisäisen vapautumisen” kysymykset seuraavan sukupolven ratkaistaviksi.

Miltä näyttäisi naisliikkeen tavoite, naisten vapautusprojekti, psykologisen kehitysteorian valossa? Karkeasti ottaen se näyttäisi etenevän lineaarisesti kohti lopullista päämäärää, joka olisi saavutettavissa seuraavan nuoren naissukupolven kohdalla (moratorio 2010- ja 2020-luvulla). Tai voihan ympyrä pyörähtää uudelleen alusta jonkin kolmesta tahosta saavuttaessa taas uuden vaiheen. Tällä hetkellä muutokset kulttuurisissa ja sosiaalisissa mahdollisuuksissa näyttävät olevan huimassa kieputuksessa mm. globaalistumisen ja markkinavoimien määräävyyden kasvun myötä. Naisidentiteetin vahvistuminenhan tapahtui melko pitkälti ainakin Suomessa hyvinvointivaltion suojan turvin, ja nyt tätä suojaa on alettu purkaa (Julkunen 2001).

Bjerrum Nielsen ja Rudberg tulkitsevat psykologisen sukupuolen jännitteitä keskiluokkaisten naisten elämässä. Ainakin vielä 1960- ja 1970-luvulla nuorten elämää hallitsivat jyrkät sosiaaliset erot, jotka syntyivät perhetaustan ja koulutuksen perusteella. Minä keskiluokkaiseen perheeseen syntyneenä sain tästä analyysistä monia ahaa-elämyksiä suhteessani äitiini. Äitini kirjoitti ylioppilaaksi ja lähti yliopistoon. Kun minä synnyin, hänen oli keskeytettävä opintonsa ja jäätävä kotiin. Isäni sen sijaan suoritti yliopistollisen loppututkimon. Lapsia syntyi kaksi lisää, ja äitini omistautui perheemännän tehtäville (kotirouvuushan ei koskaan mahdollistunut suomalaisen naisenemmistön vallinnaksi, vaikka sen ideologista pohjaa täällä muokattiinkin 1950-luvulla). Äitini toinen yritys naisidentiteettinsä laajentamisen suuntaan tapahtui 1970-luvun alussa lasten aikuistumisen aikoihin. Tällöin hän suoritti alemman kandidaatin tutkinnon, jonka jälkeen hän hoiti erilaisia viransijaisuuksia aina siihen saakka, kun isäni jäi eläkkeelle. Silloin hän palasi takaisin kotia ja isää hoitamaan.

Minulle äiti opetti, miten tärkeää naisen on kouluttautua ja itsenäistyä. Hän ei voinut ymmärtää sitä, että ei tämä pelkästään riittänyt minulle, vaan halusin toteuttaa itseäni myös muillakin tasoilla kuin ammatillisella. Kun äidille kodin hoitaminen ja perheenjäsenistä huolehtiminen olivat itsestäänselviä asioita oman uran rinnalla, minä koin jatkuvaa ristiriitaa relationaalisen kompetenssini kanssa. Kapinoin moratovaiheessa voimakkaasti ns. porvarillisia perhearvoja vastaan. Vielä nykyaänkin ystäväpiirissäni on tapana vatkata ihmissuhteita ja omia kykyjä. Tämä jatkuva itsen nurin kääntäminen, ”oma itse ongelmana” -projekti, joka siis tässä kehitysmallissa liittyy sukupuolen subjektiviteetin

häilyvyyteen, oli äidilleni käsittämätön. Minua taas aikanaan häiritsi äitini uhrautuvuus perheenjäsenten hyväksi; tulkitsen nyt, että äiti ei tuntenut risti-riitaa sukupuoli-identiteettinsä ja sukupuolen subjektiviteettinsä välillä.

Saman ristiriidan kuin suhteessa äitini maailmaan koin usein haastattelumatkalta palatessa. Voiko tutkimukseeni osallistuneita naisia sitten nähdä tietyn sukupolven edustajina psykologisen sukupuolen kehityksen mukaan? Asuin-ympäristön ja luokka-aseman mukaan naiset eivät edusta keskiluokkaa; he eivät ole myöskään saaneet kovin paljoa ”kulttuurisia ja sosiaalisia mahdollisuuksia” osakseen. Vanhimmat heistä ovat kohdanneet moratorion jo 1950-luvulla ja nuorimmat 1960-luvulla. Näin heistä löytyy luokituksen mukaan kahden naissukupolven edustajia. Haastatteluissa koin usein hämmennystä puheaiheista, jotka liittyivät hoivan alueeseen. Osa naisista – mutta ei aina vanhimhasta päästä – keskittyi kerronnassaan perheenjäsenistä huolehtimiseen tavalla, jonka tunnistan itselleni vieraaksi mutta joka voisi olla äitini puhetta. Vaikka työ oli itsestäänselvää osa heidän idientiteettiään, osalle heistä oli myös itsestäänselvää perhekeskeinen elämä, jossa oma elämä näytti kietoutuvan perheenjäsenten elämään niin, että oli vaikea erottaa naista yksilönä.

Ehkäpä oma kompleksinen suhteeni ns. porvarilliseen perheeseen oli tulosta elämisestä tällaisessa perheessä? Haastateltavillani ei ollut tällaista ”rasitetta”, ja niinpä he saattoivat suhtautua vapaammin perhekeskeiseen elämään. Korostan vielä, että kyse oli vain osasta haastateltaviani ja vain tietyt piirteet heidän puheessaan.

Paitsi kasvuympäristöni suhteen koin olevani erilainen monen haastateltavani kanssa koulutukseni vuoksi. Koska minulle mahdollisimman pitkälle kouluttautuminen on ollut itsestäänselvyys, en osaa arvostaa koulutusta itseisarvona niin kuin monet koulutuksesta kokonaan ulkopuolelle jääneet haastateltavani tekivät. Itse paljon koulutusta saaneena olen päinvastoin ollut kriittinen koulutuksen annin suhteen ja nähnyt myös koulutuksen instituutiona, joka palvelee tiettyjä yhteiskunnallisia funktioita. Sitä paitsi – koska edustan ”oma minä ongelmana” -luokkaa – olen tehnyt ongelman myös tästä paljosta koulutuksesta (ikuinen mikä minusta tulee isona -projekti). Tätä eivät varmaan useimmat juuri koulutuksen puutteen takia syrjään joutuneet voi oikein käsittää.

Suuret ikäluokat ja I yhteiskunnallinen murros

Tutkimukseeni osallistuneet naiset ovat syntyneet vuosina 1941–1950. Osa on siis syntynyt sotien välillä tai aikana, osa taas sodan jälkeen niin sanottuun suureen ikäluokkaan. Miksi valitsin juuri tämän ikäiset tutkimukseeni? Eikö tämänikäisellä väestönosalla mene juuri keskimääräistä paremmin? Heidän-

hän keskuudestaan löytyvät tätä maata tällä hetkellä johtavat ja heillähän on keskimäärin korkein elintaso. Ja lisäksi suurten ikäluokkien erityispiirteistä on kyllä kuultu aivan tarpeeksi, saattaa nuoremman sukupolven edustaja väittää. Otan sen riskin, että tutkimukseni ei ehkä saa lukijoita nuorempien keskuudesta.

Antti Karisto (1998, 160–161) nostaa esiin suhtautumisen suuriin ikäluokkiin ja viittaa myös muiden tutkijoiden havaitsemaan ilmiöön, joka voidaan nimetä sukupolvikonfliktiksi tai ”sukupolvisopimuksen pettämisingelmäksi”. Konflikti voi syntyä käsityksestä, jonka mukaan suuret ikäluokat ovat poikkeuksellisen onnekas sukupolvi, joka ajattelee vain itseään ja jättää huonot lähtökohdat seuraaville sukupolville. Tämän seurauksena seuraava sukupolvi saattaa olla haluton osallistumaan kyseisen sukupolven eläkkeiden maksamiseen. Käsitykset onnekkaisuudesta perustuvat korkeaan koulutustasoon ja tämän mukanaan tuomaan elintasoon sekä vakaisiin työmarkkina-asemiin, joiden nähdään muodostavan tulpan nuorempien etenemiselle. Kariston mukaan suuret ikäluokat ovat kyllä koulutetumpia kuin aikaisemmat sukupolvet, mutta toisaalta he ovat heikommin koulutettuja kuin heidän jälkeensä tulevat sukupolvet. Jos taas verrataan tulonsiirtoja ja maksettujen verojen kohtaantoa ikäryhmittäin, havaitaan että suuret ikäluokat ovat tätä nykyä suurimpia nettomaksajia. Mitä taas tulee tulppana toimimiseen työelämässä, tämä taas johtuu tietyn ikäisyydestä eikä suinkaan siitä, että työelämässä edenneet kuuluisivat tiettyyn sukupolveen. (Karisto 1998, 161–162)

Ymmärrän kyllä myös ärsyntyneen, jota puhuminen suuresta ikäluokasta saattaa herättää muissa ikäluokissa. Karisto (1998) sanoo, että näin sukupolvi-tietoista sukupolvea ei tällä hetkellä maassamme ole toista. Meitä on tosiaan paljon ja olemme viettäneet lapsuutemme ja nuoruutemme erityislaatuisissa historiallisissa oloissa. Karisto (1998, 147) ilmaisee asian seuraavasti: ”Koska suuret ikäluokat kasvoivat ja aikuistuivat varsin omaleimaisissa historiallisessa tilanteessa – 1960-luvun kulttuurimurroksen oloissa, jolloin esimerkiksi yhteiskunnan muutoksesta ja sukupolvien kuilusta puhuttiin poikkeuksellisen paljon – siitä tuli yhteiskunnassa selvästi erottuva ja myös itsestään tietoinen sukupolvi.”

Kariston kirjoituksessa suuret ikäluokat näyttävät yhtenäiseltä kokemukselliselta sukupolvelta. Johanna Vuorela-Siddalin (1997, 51–55) tutkimuksessa 1946–1950 syntyneet pitivät ikäluokkaansa eniten yhdistävinä tekijöinä yhteiskunnassa tapahtuneita suuria muutoksia sekä lapsuudessa ja nuoruudessa koettua köyhyyttä ja kovaa työntekoa. Vähän yli neljännes hänen kyselynsä vastanneista nimesi jomman kumman tekijän tärkeäksi. Suurten ikäluokkien nimeämisestä yhtenäiseksi kokemukselliseksi sukupolveksi on kuitenkin harhaanjohtavaa. Esimerkiksi Matti Virtasen (1999) mukaan yksi ja sama murros näyttäytyy saman ikäluokan jäsenelle erilaisesta näkökulmasta käsin. Tässä

näytelmässä ollaan mukana joko näyttämöllä, permannolla tai parvekkeella. 1960-luvun murros, suuri muutto maalta kaupunkiin, koulutustason nousu ja toimihenkilöistyminen, koettiin eri tavalla eri paikoilta. Osa muutti, koulutautui, toimihenkilöistyi – osa ei. Titta Tuohinen (1996, 72–73) kuvaa eron sukupolven sisällä seuraavasti:

Kun yhä useampi lapsi pääsi, meni tai pantiin oppikouluun, se merkitsi samalla uudenlaisen säätyjaon kasvamista vähitellen keskelle rahvasta. Meistä tuli oppikoulun käyneitä ja kansakoulun käyneitä. Henkisen työn tekijöitä ja ruumiillisen työn tekijöitä. Uusi säätyjako tuli myös keskelle perheitä. Tuttuja ovat tarinat, joissa sisarusten välille on jäänyt lähtemätön jännite siitä, että heistä vanhimmat uhrattiin ansiotyön alttarille, jotta edes nuorimmat saataisiin koulutettua.

Vaikka tutkimukseeni osallistuneista naisista kaikki eivät kuulu edes suuriin ikäluokkiin, pidän tärkeänä taustatietona heidän nuoruudessaan tapahtuneita suuria yhteiskunnallisia muutoksia: maalta muutttoa, teollistumista, sukupuolijärjestelmän muutosta jne. Eräs merkittävä tekijä näiden naisten myöhemmän elämän muotoutumisessa on samankaltainen kasvuympäristö, maaseutu. Suurin osa tutkimukseeni osallistuneista oli varttunut pienviljelystilalla melko ankarissa oloissa. He olivat myös lähteneet pois maaseudulta, kuka Ruotsiin, kuka kaupunkiin töihin.

Sukupuolijärjestelmän muutos

1960–1970 -lukujen taitteessa, tutkimukseni naisten nuoruudessa, tapahtui suuria, suoraan naisten elämää koskettavia, yhteiskunnallisia muutoksia. Raija Julkunen (1999, 87) mukaan ”jatketusta 1960-luvusta” (–1974) tuli koko yhteiskuntaelämän kattanut modernisaatioharppaus, henkisen väljentymisen ja vasemmistolaisuuden aikaa. Tällöin teollisen yhteiskunnan sukupuolijärjestyksen ydin, mieselättäjyys-naishoivaajuus, joutui hyökkäyksen kohteeksi. Naisten asemaa tutkiva komitean (1970) mukaan yhteiskuntapoliittisista tavoitteista ”tärkein on se, että mies ja nainen tulevat tasa-arvoisiksi oman elatuksensa hankkimisessa”. (lainaus: Julkunen 1999, 88)

Jo aikaisemmin naiset olivat siirtyneet joukkomitassa kaupunkimaiseen ansiotyöhön, mutta ansiotyötä hankaloitti lasten päivähoiton järjestäminen. Vuonna 1973 saatiin päivähoitolaki, joka virallisesti viestiitti, että pienten lasten äitien oli moraalisesti oikeutettua käydä töissä. Myös muita naisten elämää helpottavia lakeja säädettiin ja muutoksia tapahtui:

liberaali aborttilaki (1970)
tasa-arvopoliitiikan instituointi valtionhallintoon (Tasa-arvoasiain neuvottelukun-
nan perustaminen 1972)
ehkäisyneuvonta kaikkien ulottuville (kansanterveyslaki 1972)
puolisoiden erillisverotus (1974)
äitiyslomaetuksien parantaminen moneen otteeseen (1971–1982)
erillinen isyysloma (1978)
isän oikeus käyttää vanhempainlomaa (1980)
naisrajoitusten poistaminen valtion viroista (1972–1976)
au-, avioero- ja aviolaisten yhdenvertaistaminen. (Julkunen 1999, 88)

Muutokset naisten asemassa näkyivät vahvistuvissa julkisissa asemissa ja nais-
ten elämäkäytännöissä. Vuonna 1970 naimisissa olevista 25–54 -vuotiaista
naisista oli vielä perheenmäntiä 39%, vuonna 1980 enää 15%. (Julkunen
2000, 88–89) Luettelossa esiintyvät liberaali aborttilaki ja ehkäisyneuvonnan
virallistaminen kertovat puolestaan vapautuneesta seksuaalisesta ilmapiiristä.

Harriet Strandell tutki vuonna 1985 kolmen naissukupolven kokemuksia
työstä ja perheestä. Hänen mielestään oli syntynyt syvä kuilu sodan jälkeisen
ja heitä edeltävän naissukupolven välille. Tämä ilmeni niin, että suuren muu-
ton vanavedessä tapahtui normijärjestelmien ja moraalikoodien purkautumi-
nen. Lisääntynyt yksilöllistyminen asetti naiset uusien kysymysten äärelle; omaa
itseä ja elettyä elämää alettiin tarkastella kriittisesti. Seurauksena tästä oli epä-
varmuuden lisääntyminen, koska myönteiset perinteet ja esikuvat puuttuivat.
Lisääntyvä koulutus ja ammatillistuminen erotti lisäksi sukupolvia toisistaan.
Erica Jong (1995) nimittää sodan jälkeen syntynyttä sukupolvea – johon hän
itsekin kuuluu – kolhusukupolveksi.

NAISEKSI KASVAMINEN: KESKI-ikä

II yhteiskunnallinen murros

Laman syvimmästä vaiheesta on jo kulunut sen verran aikaa, että tapahtumiin
aletaan saada etäisyyttä. Viime aikoina onkin ilmestynyt analyyseja sekä la-
maan johtaneista tapahtumista että laman jättämistä jäljistä. Tutkimukset la-
masta ovat käsittäneet lähinnä talous-yhteiskuntapoliittisia makrotason; sen
sijaan laman jäljistä ihmisten kokemuksissa ja arkipäivässä ei ole olemassa
kuin hajanaista tietoa. Tämä tutkimus toivottavasti täydentää osaltaan tätä
tietoa.

Lamaa kuvaavat karut tosiasiat ovat tuoreessa muistissa: kokonaistuotan-
non romahtaminen, valuutan devalvoituminen, valtion velkaantuminen, kor-

kojen nouseminen ja työttömyyden kasvu. Lama oli syvimmillään vuonna 1993, jolloin työttömyys myös oli suurimmillaan, yli 500 000 työtöntä. Talouden romahdus oli raju, sillä 1989 bruttokansantuote kasvoi 5,7 prosenttia, pysyi seuraavana vuonna ennallaan ja vuonna 1991 se laski 7,1 prosenttia. Työttömyysaste kohosi 1980-luvun lopun alle viidestä prosentista 18 prosentin tasolle vuonna 1993. (Melin 1999, 5)

Harri Melinin (1999, 5) mukaan suomalaisessa lamakeskustelussa on ollut hallitsevana murrosajattelu. Suomessa on ennenkin eletty taantumavaiheita, mutta viimeisimmässä lamassa on nähty aikaisempiin taantumiin verrattuna uusia piirteitä. On korostettu, että nyt kyseessä ei ollutkaan tyypillinen suhdannekriisi vaan kokonaan uudenlainen rakennekriisi, jolla saattaa olla syvällisiä vaikutuksia yhteiskuntaelämän eri alueilla. Tätä uutta leimaa jatkuva muutos ja epävarmuus.

Jaakko Kiander (2001) esittää kovaa kritiikkiä lama-aikana harjoitettua talouspolitiikkaa kohtaan. Hän teilailee selitykset, jotka pohjaavat rakenteellisiin heikkouksiin ja huonoon onneen ja vierittää päävastuun poliittisille päättäjille, jotka ovat tehneet pitkän sarjan päätöksiä, joita voidaan pitää virheinä – tai ainakin väärin ajoitettuna ja mitoitettuina. Tällaisina hän pitää säästöpankkilainsäädännön liberalisointia 1980-luvulla, pankkivalvonnan heikkoja valtuuksia, luottomarkkinoiden vapauttamista säätelystä samalla kuin talletuspuolen säätelyä jatkettiin, vakaan markan linjan viemistä liian pitkälle, talouskasvua jarruttavaa ja työllisyyttä heikentävää finanssipolitiikkaa. Hän pitää keskeisenä virheenä sitä, että työttömyyden annettiin vapaasti kasvaa vuosina 1991–1993. (Kiander 2001, 132–133)

Kianderin (2001, 133) mukaan lama aiheutti suomalaisille monenlaisia menetyksiä, jotka saattavat aiheuttaa pysyviä vaurioita. Syvimpiä vaurioita aiheutui niille, jotka menettivät pysyvästi omaisuutensa tai työpaikkansa. Tällaisia ovat velalliset, konkurssiin ajautuneet yrittäjät, lainojen takaajat ja epäonniset asunnonvaihtajat, ja pitkäaikaistyöttömät, jotka eivät ole onnistuneet työllistymään uudelleen. Näitä ovat heikosti koulutetut ja ikääntyvät työttömät.

Laman vaikutuksia arvioivissa selvityksissä (esim. Mikä Suomessa muuttui? 1999; Julkunen 2001; Kiander 2001) kiinnitetään huomiota laman perintönä syntyneen työttömyyden ja erityisesti pitkäaikaistyöttömyyden sitkeyteen. Arvellaan laman aiheuttaneen yhteiskuntamme rakenteissa pysyviä muutoksia muun muassa jakojen ja erojen syvenemisen muodossa. On syntynyt uusia väestöryhmiä, joiden on entistä vaikeampi päästä kiinni yhteiskunnalliseen elämään, ja joiden taloudellinen toimeentulo näyttäisi riippuvan hyvinvointivaltion toimivuudesta. Toisaalta hyvinvointivaltio on kokenut monenlaisia uhkia ja joutunut käytännössä kokemaan säästöpolitiikan tehokuurin.

Raija Julkunen (2001, 296–297) näkee, että hyvinvointivaltioon

kohdistettujen toimenpiteiden seurauksena meneillään on jonkinlainen suunnanmuutos. Hänen mielestään sosiaalipolittisia järjestelmiä reformoitiin tavalla, joka ylittää pelkät ”säästöt”. Näin kevennettiin julkisen vallan vastuuta kansalaisten elämässä toisaalta heikentämällä perusturvaa ja toisaalta kirkastamalla työhistoriaan pohjautuvaa sosiaalivakuutusta ja vahvistamalla tuloharkintaa. Sosiaalipolitiikasta ruvettiin puhumaan kannustavana ja aktivoivana. Tämä heijastuu ennen kaikkea eliitin mentaalisten mallien vaihtumisena. Sen sijaan kansalaisten enemmistö on syvimmän laman jälkeen siirtynyt perinteisen hyvinvointivaltion puolustajaksi.

Julkunen (2001, 299) epäilee, etteivät mentaaliset mallit palaa entiselleen, vaikka kansalaisten tuki hyvinvointivaltiolle ja sen rahoitukselle lujittuisikin. Hän perustaa epäilynsä toteutetun politiikan läpäisykyvyille, sosiaaliturvan väärinkäyttökohulle ja mielipidemittauksille. Nämä antavat viitteitä siitä, että solidaarisuus huonompiosaisia kohtaan olisi rapautumassa erityisesti taloudellisen eliitin parissa.

Myös Kiander on sitä mieltä, että asenteet ovat kovenneet. Hänen mielestään 1990-luvun murros merkitsi merkitsi yhteiskunnallisten jakojen syvenemistä suomalaisten keskuudessa. Tutuiksi tulivat puheet ’menestyjistä’, ’sinnittelijöistä’ ja ’putoajista’, sekä jaosta A- ja B-luokan kansalaisiin. Köyhyys ja leipäjonot nousivat uutisaiheiksi. Suomi ei voinut myöskään enää ylpeillä pienillä tuloeroilla. (Kiander 2001, 116–118). Kiander (2001, 121) on sitä mieltä, että Suomi siirtyi uusliberaalin köyhäinhuoltovaltion suuntaan 1990-luvulla. Tästä kertoo toimeentulotuen saajien määrän lisääntyminen.

Kirjan *Mikä Suomessa muuttui?* (1999) loppuluvussa Raimo Blom tarkastelee kriittisesti 1990-luvulla toteutettuihin reformeihin, ratkaisuihin ja päätöksiin liitettyjä itsestäänselvyksiä. Ne esitetään hänen mielestään välttämättömyyksinä, joiden uskottavuuden tukena on asiantuntemus oman logiikkansa ja argumentointitapansa pohjalta. Blomin mielestä välttämättömyysoppi antaa vaikutusmahdollisuuksia vain maan hallitukselle ja talouseliitille. Sen sijaan kansalaisia se kehottaa passiivisuuteen; heiltä edellytetään vain huolenpitoa itsestään ja uskoa parempaan tulevaisuuteen.

Uudenlainen työttömyys

Suomeen jäikin lamavuosien perintönä keski-ikäisten työmarkkinatukea kuluttavien työttömien joukko, jonka työllistymistodennäköisyys ei laman jälkeenkään parantunut. Jäljelle jäi pysyvästi erilainen elämäntapa ja ainainen rahapula. (...) Pitkäaikaistyöttömien vuodenvuorokierroa jaksottivat työllistämisen-, koulutus- ja kuntouttamistoimenpiteet sekä usein myös karensijaksot. (Kiander, 2001, 82)

Epävarmuus, katkokset työsuhteissa ja jopa ulossulkeminen työmarkkinoilta ovat tulleet laman myötä tutkimukseni naisten elämään. 1990-luvun työttömyyden analyyseissa on kiinnitetty huomiota kahteen seikkaan: työttömien ikään ja työttömyyden keston. Ongelmaryhmiksi nostettiin nuorten alle 30-vuotiaiden ja toisaalta yli 50-vuotiaiden työttömyys. Vuonna 1988 noususuhdanteessa yli 50-vuotiaista puolet oli taloudellisesti ei-aktiivisia, mutta vuonna 1994 jo 62 prosenttia. Vaikka alle 30-vuotiaista tuli laman alkuaikoina suhteellisesti suurin aktiivisen taloudellisen toiminnan ulkopuolella oleva ikäryhmä, tämän ryhmän tilanne alkoi nopeasti helpottua. (Laaksonen 1999, 54)

Yli 50-vuotiaat olivat jo 1980-luvun puolella melko sankoin joukoin taloudellisen toiminnan ulkopuolella, mutta 1990-luvulla tämän ikäiset nostettiin ongelmaryhmäksi vaikean työllistettävyytensä ja varhaiseläkkeelle hakeutumisensa ansiosta. Ongelman ytimen muodosti nyt pitkäaikaistyöttömyys ja tämän seurauksena köyhtyminen ja yhä suurempi turvautuminen toimeentulotukeen. Vuonna 1996 pitkäaikaistyöttömiä oli lähes 36 prosenttia kaikista työttömistä. (Laaksonen 1998, 61–62)

Massamittainen pitkäaikaistyöttömyys on uusi ilmiö hyvinvointi-Suomessa. Jaakko Kiander (2001, 82) näkee, että pitkäaikaistyöttömyyden pienuus oli ennen 1990-lukua paitsi hyvän työllisyystilanteen myös vuoden 1988 työllisyyslain ansiota. Laki velvoitti kunnat järjestämään työtä kaikille yli vuoden työttömänä olleille. Tämä laki kumottiin vuonna 1992. Yli vuoden työttömänä olleiden lukumäärä kasvoi 3 000 henkilöstä vuonna 1990 noin 140 000 henkilöön vuonna 1995. Vuonna 1999 pitkäaikaistyöttömien määrä oli 100 000 henkilöä. Kianderin mukaan vielä huolestuttavampaa on yli kaksi vuotta työttömänä olleiden määrän kasvu. Heidän määränsä, noin 50 000 henkilöä, ei ole olenaisesti laskenut vuoteen 2000 mennessä.

Anita Haatajan ja Kaarina Nurmen (2000) mukaan varhaista työvoiman ulkopuolelle siirtymistä ja ikäsyrrintää pidetään yhtenä työmarkkinoiden avainongelmana, ja tähän on kiinnitetty huomiota niin kansallisella kuin Euroopan unionin työllisyys-strategian puitteissa. Mutta minkä ikäisiä sitten tämä ongelma todella koskettaa? Haatajan ja Nurmen selvityksissä varsinainen työvoimasta poistuminen alkaa yleistyä 55 ikävuodesta alkaen. 50–54 -vuotiaiden työvoimaosuus on vielä 80 prosenttia, mutta 55–59 -vuotiaiden 60 prosenttia ja 60–64 -vuotiaiden enää 20 prosenttia.

Kansantalouden näkökulmasta huoli varhaiselle eläkkeelle jäännistä kohdistuu elatussuhteen kehitykseen. Elatusuhde kuvaa, kuinka monen henkilön toimeentulo on riippuvainen yhden työllisen aikaansaamasta tuotoksesta. Elatusuhde heikentyi 1990-luvun alkupuolella huomattavasti. Vuonna 2001 eläkkeelle siirryttiin keskimäärin 59 -vuotiaana, kun virallinen eläkeikä oli 65 vuotta. Viime vuosina onkin kuumeisesti suunniteltu keinoja ihmisten pitämiseksi kiinni työelämässä entistä pitempään. (Ikäohjelman monet kasvot 2002, 39)

Sukupuolierot työvoimasta vetäytymisessä – tätä termiä Haataja ja Nurmi käyttävät – näyttävät tasoittuneen. Kun vielä 1990-luvun alussa 50–54 -vuotiaista miehistä harvempi kuin naisista oli vetäytynyt työelämän ulkopuolelle, niin vuonna 1999 sekä miehistä että naisista 15 prosenttia oli ulkopuolella. Myös 55–59 -vuotiaista naisia ja miehiä oli 1990-luvun loppupuolella yhtä paljon työelämän ulkopuolella. Tämä johtuu ulkopuolisten naisten määrän laskusta. Työttömyyseläkkeelle pääsyn säätelyllä lienee vaikutusta näihin lukuihin.

Työttömyyseläkkeen ikärajaa nostettiin 55 ikävuodesta 60 ikävuoteen asteittain viiden vuoden aikana. Tällöin ikääntyvien työttömien toimeentulo turvattiin ns. eläkeputken eli työttömyysturvan lisäpäivien avulla. Tämä tarkoittaa, että 55 vuotta täytettyään työtön voi olla työttömyyspäivärahalla siihen asti kunnes täyttää 60 vuotta ja pääsee työttömyyseläkkeelle. Lisäpäivät tulevat normaalin 500 enimmäispäivän jälkeen, joten hiukan yli 53 -vuotias työtön saattoi olla ”eläkeputkessa” lähes 7 vuotta. Vuodesta 1997 lähtien putkeen ei ole päässyt alle 55 -vuotiaana. Putkeen pääsyn ehtona on, että lisäpäiviin oikeuttavan iän (57 vuotta) täyttänyt ei ole ennen tätä pudonnut työttömyyspäivärahamuotoisen tuen piiristä. Muussa tapauksessa putken (ja eläkkeen) vaihtoehtona on työmarkkinatuki. Tämä järjestelmä aiheuttaa eriarvoisuutta ikääntyvien työttömien keskuudessa. (Romppanen 2000, 13–14)

Hämäryyttä tilastoihin aiheuttaa se, että työvoimatutkimuksessa luokitellaan nämä 55–59 -vuotiaat ”putkilaiset” työvoiman ulkopuolella oleviksi, mutta työministeriön luokittelussa he ovat työttömiä. Vuonna 1999 työttömyyseläkeputkessa oli 18 000 naista ja 17 000 miestä.

Tutkimukseeni osallistuneiden ikäryhmästä 50–59 -vuotiaista oli tutkimushetkellä vuonna 2000 työttömänä ikäluokastaan keskimäärin 12 prosenttia; 50–55 -vuotiaista oli 8 prosenttia ja 56–59 -vuotiaista 18 prosenttia työttömänä. (Ikäohjelman monet kasvot 2002, 41)

Ikääntyminen nousee ongelmaksi

En voinut katkeruudelleni mitään lukiessani kirjoitusta pankkien työvoimapuulasta (HS 13.1.01) Syyttäkää vain pankit itseänne! Tarjontaa kyllä olisi, mutta emme kelpaa, nimittäin me poisotkitut yli 40-vuotiaat. Me olisimme kaikesta huolimatta halukkaita palaamaan pankkimaailmaan vielä pariksimyymeneksi vuodeksi.

Ainakaan minä, palveluneuvojana 90-luvun lopulla saneerattu, en ole kelpaanut. Olen hakenut valtaosaan Helsingissä toimivista pankeista ja rahoitusyhtiöistä tehtäviin, jotka tiedän osaavani ja oppivani, mutta ei! Puhtaita papereita eivät saa myöskään kaupan, telealan eivätkä tietotekniikan yritykset, jotka

ovat työntekijäpulaansa valitelleet.

Palkatkaa edelleenkin vain nälkäpalkalla töitä tekemään suostuvia nuoria, jos saatte. Minä jatkan vielä 20 vuotta työttömänä toimeentulo-rajoilla ja sen jälkeen minimieläkkeellä vaikka työhaluja olisi. Nimim. Vanha fossiili (HS mielipide 19.1.2001)

Ikäsyrynnästä ruvettiin yleisesti puhumaan vasta 1990-luvun puolivälissä, ja joitakin tutkimuksia aiheesta on ilmestynyt. Anne Kouvoson (1999, 52) tutkimuksen haastatteluissa useat naiset kertoivat ikäsyrynnän ohella kokeneensa sukupuoleen perustuvaa syrjintää työnhaussa ja työpaikalla. Kouvonon (1999, 54) piirtää kuvan tyypillisestä ikäsyrynnästä työpaikallaan kokemaan joutuneesta henkilöstä. Hän on 45–54-vuotias yksityisellä sektorilla pysyvässä työsuhteessa työskentelevä naispuolinen pienituloisen alempi toimihenkilö, jolla on alemman keskiasteen tutkinto tai ei lainkaan peruskoulun jälkeistä tutkintoa.

Korkea koulutus ei näyttänyt kuitenkaan kompensoivan ikääntymisestä aiheutuvia työllistymisen esteitä. Haastateltavat kokivat, etteivät työmarkkinat oikein kaipaa heitä, mutta he itse eivät kokeneet olevansa vielä hyödyttömiä, vaan pyrkivät aktiivisesti töihin. (Kouvonon 1999, 66–67) Kiinnostavaa Kouvoson tulkinnoissa oli riitasointu haastateltavien puheessa: suurin osa tuomitsi ikäsyrynnän, mutta joissain tilanteissa jotkut saattoivat ikään kuin hyväksyä ikäsyrynnän olemassaolon (s. 109). Eeva-Leena Vaahtion (1998) haastattelemat työttömät keski-ikäiset naiset sanoivat ymmärtävänsä työnantajia valinnan kohdistuessa nuoreen työntekijään. Myös Päivi Korvajärven (1999, 86) tutkimustyöpaikkojen naiset hahmottivat ikänsä nimenomaan rasitteena. Kouvoson (1999, 69) mielestä ikäsyrynnäkokemuksista ei vielä tiedetä paljoakaan, nimenomaan konkreettiset tarinat ikäsyrynnän kokemisesta ovat erityisen arvokkaita.

Päivi Östermanin (2000) Helsingin Työttömien piirissä tekemän kyselyn mukaan työttömät kokivat iän merkittäväksi työllistymisen esteeksi. Ikä nousi jopa koulutuksen ja muun osaamisen edelle. Kaikki yli 50-vuotiaat työttömät olivat sitä mieltä, että ikä vaikuttaa ainakin jollakin tasolla heidän työnsaanti-mahdollisuuksiinsa. Iän lisäksi he kokivat itse työttömyyden ja työnantajien asenteiden estävän heidän työpaikan saantiaan. Monet heistä katsoivat iän vaikutuksen olevan niin suuri, ettei lisäkoulutus eikä muunkaan osaamisen parantaminen kannata. Yleensä ottaen yli 50-vuotiaiden työttömien asemaa vaikeuttaa matala koulutustaso ja ammattitaidon vanhentuminen.

Katri Hellsten (1998) näkee ristiriidan siinä, että ihmiset elävät pitempään ja terveempinä, mutta työmarkkinat määrittelevät heidät vanhoiksi nuorempana kuin koskaan aikaisemmin. Osalla 40–49-vuotiaista on edessään pysyvä syrjäytyminen ja kenties 30 vuotta pitkä ja köyhä vanhuus odottamassa. Tästä ristiriidasta syntyi ikääntyvien työllistymisedellytysten parantamista selvittävä

komitea, joka sai valmiiksi mietintönsä vuonna 1996. Komitean ehdotuksesta ruvettiin toteuttamaan Kansallista Ikäohjelmaa vuosina 1998–2002. Ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien palvelutarveselvitys ja siihen nojaavat toimeenpiteet toteutettiin ensin kymmenessä kaupungissa ja laajennettiin sitten koko maahan. Selvitysten pohjalta on tehty seurantatutkimusta (Työtä, eläkettä vai työttömyyttä 1998, Yksilölliset palvelut ja ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömyys 2000).

Ikääntyvät työelämässä -komitean mietinnössä (1996) ikääntyminen nähdään ongelmallisena työllistymisen ja työelämässä pysymisen kannalta 45. ikävuodesta lähtien. Varsinainen huoli kohdistuu kuitenkin yli 55-vuotiaisiin, joita nimitetään ikääntyneiksi. 45–54 -vuotiaat ovat ikääntyviä. Erityistoimenpiteet yli 55 -vuotiaiden työllistämiseksi aloitettiin vuoden 2000 alusta, jolloin työministeriö antoi uudet ohjeet työvoimaviranomaisille 55 vuotta täyttäneen työttömän työnsaannin tehostamiseksi. Tämä yhdessä ikäohjelman kanssa onkin parantanut ikääntyneiden työllisyyttä jonkin verran. Paraneminen johtuu ennen kaikkea siitä, että ikääntyneet pysyvät nyt entistä pidempään samassa työsuhteessa. Sen sijaan työttömäksi jääneiden ikääntyneiden työntekijöiden kiinnittyminen uudelleen työelämään muun kuin tukityöllistämisen kautta on yhä vaikeaa. (Ikäohjelman monet kasvot 2002)

Asenteet ja työvoimapolitiikka muutoksessa

Kianderin mukaan (2001, 101–102) laman aikainen poliittinen argumentaatio, jossa toistettiin säästöpolitiikan välttämättömyyttä ja luotiin kriisitietoisuutta, sai yleisempääkin kaikupohjaa, vaikka hyvinvointivaltion perusteita ei asetettukaan kyseenalaiseksi. Työssäkävien asenteissa työttömiä kohtaan alkoi tapahtua muutoksia 1990-luvun loppua kohti. Kiander viittaa Sanna Valtosen (1999) tutkimukseen, jonka mukaan kansalaiset ensin median tukemana kokivat ”hädän yhteisyyden”. Työttömiä ei aluksi syyllistetty työttömyydestä, mutta työttömyyden yleisesti parantuessa solidaarisuus alkoi haihtua ja ärtymys sosiaaliturvan väärinkäyttäjiä kohtaan voimistui ja kuluttajakansalaisuus nosti päätään. Media alkoi raportoida ylimitoitetusta sosiaaliturvasta ja työhaluttomista työttömistä. Kari Vähätalo (2001, 76) pitää ns. kannustinloukkukeskustelua yhtenä työttömien leimaamisen taustatekijänä.

Miten sitten harjoitettu työvoimapolitiikka on purrut ikääntyvien työttömyyden vähentämiseksi? Työvoimapolitiittisten toimenpiteiden vaikuttavuudesta yleensä on syntynyt tutkimusta ja keskustelua. Simo Aho, Jukka Halme ja Jouko Nätti (1999) selvittivät vaikuttavuutta ajanjaksolla 1990–1996. Yhteenvedossaan he sanovat, että selvimmät työllistämisen ja työvoimakoulutuksen vaikuttavuuden muutokset 1990-luvulla olivat: yrityksiin työl-

listämisen vaikuttavuus kasvoi selkeästi, mutta ammatillisen työvoimakoulutuksen suhteellinen vaikuttavuus laski lievästi (ikääntyminen, pitkäaikaistyöttömyys tai vähäinen koulutus heikensivät työllistymisen todennäköisyyttä), julkisen sektorin työllistämisellä ei ollut juuri vaikutusta – kuitenkin hyvin koulutettujen yli 45-vuotiaiden pitkäaikaistyöttömien työllistyminen kasvoi, lisäksi ei-ammattillisen työvoimakoulutuksen vaikuttavuus oli heikko, mutta kouluttamattomien pitkäaikaistyöttömien kohdalla vaikuttavuus oli myönteinen.

Aho, Halme ja Nätti (1999, 207) toteavat, että vaikka erilaisten työvoimapolitiittisten toimien suhteellinen vaikuttavuus pitkäaikaistyöttömien kohdalla onkin suhteellisesti parempi kuin muiden kohdalla, on olemassa suuri pitkäaikaistyöttömien ryhmä, joiden kohdalla mikään toimenpide ei juuri näytä edistävän työllistymistä. He päätyvät kuitenkin suosittelemaan työllistämisen ja työvoimakoulutustoimenpiteiden säilyttämistä nimenomaan syrjäytymisen torjuntakeinoina.

Vaikka tutkimuksissa onkin todettu työvoimapolitiittisen koulutuksen, tukityön, pätkätöiden tai muuttamisen lisäävän työllistymistodennäköisyyttä, yleensä näiden vaikutus kuitenkin vaimenee iän myötä ja selvimmin tukitöiden ja muuttamisen kohdalla. Tukitöihin osallistuminen kohottaakin selvästi nuorten työllistymistodennäköisyyttä, mutta ei vaikuta juurikaan keski-ikäisten työllistymiseen avoimille työmarkkinoille. (Romppanen 200, 35)

Kriittisin silmin toimenpiteitä tarkastelee Kari Vähätalo (2001, 33–34). Hän pitää kerääntyneen tutkimustiedon perusteella vaikuttavuutta vähäisenä ja korostaa toimien seurannan vaikeutta. Hänen mielestään toimenpiteillä kyetään nykyisillä työmarkkinoilla, joilla harjoitetaan ”kerman kuorintaa”, työllistämään vain lievästi syrjäytyneitä ryhmiä. Lisäksi erilaiset koulutukset ja kurssit ovat jo itsessään tietynlainen valikoinnin mekanismi: työvoima- ja sosiaalivirkailijat suorittavat valinnan. Nykyisen tulosjohtamisen oloissa tahdotaan Vähätalon mukaan valita mukaan parhain aines. Nykyisiä muotiin tulleita työnhakukursseja Vähätalo (2001, 62–63) kutsuu virkistys- ja viihdytystilaisuuksiksi.

Vähätalo (2001, 86) arvostelee 1990-luvulla harjoitettua aktiivista työvoimapolitiikkaa taloudellisiin rankaisuihin perustuvana karrikatyyrinä, jota luonnehti kannustinloukkuekustelu. Tämän hän näkee kuvastavan paluuta 1800-luvun klassiseen liberalistiseen köyhäinhoitomalliin: aktivointi tapahtuu saatamalla yksilö riittävän tukalaan asemaan. Tässä hän näkee kuitenkin yhden myönteisen elementin: yksilön toimintaa ja itsenäisyyttä alettiin korostaa. Työvoimapolitiittisten toimenpiteiden kohteena olevien määrä kasvoi vielä talouselämän jälkeenkin aina vuoteen 1997 asti, jonka jälkeen aktiivista työvoimapolitiikkaa alettiin supistaa ja tukeutua enemmän markkinaehtoiseen työllistymiseen (Kiander 2001, 84)

Mitä sitten tarkoitetaan markkinaehtoisella työllistymisellä? Nostan tässä erään puolen esiin ja tarkastelen muutosta työnhakijan kannalta. "Ole oman itsesi myyntitykki" – otsikko Helsingin Sanomien (31.12.2001) artikkelissa – kuvaa tämän uuden itsensä työllistämisen ideologiaa. Artikkelin ydinajatuksat tiivistetään kahteen lauseeseen: "Perinteinen suomalainen vaatimattomuus kaatoaa nuoren polven puhelukulttuurista." Ja: "Pätkätöiden yhteiskunnassa vain luuseri jää odottamaan että työhönottaja huomaa kyvyt." Artikkelissa haastateltu Sakari Hänninen uskoo, että ympäristö opettaa itsensä markkinoimista ja ryhtymistä kauppatavaraksi. "Täytyy pyrkiä erottautumaan toisista ja luomaan mielikuvia vahvuusalueista, vaikkei sellaisia niin olisikaan", hän sanoo. Juha Siltalan mukaan 1940-luvulla syntyneistä 80 prosenttia sai vakinaisen työn, 1960-luvulla syntyneistä 60 prosenttia ja 1970-luvulla syntyneistä enää 30 prosenttia. Siltala tietää: "Vakinaisen työn sijasta kolmekymppiset rakentavat portfoliota, ansioluetteloa: Heidän täytyy osata markkinoida itsensä. Epävarmuus ja vaatimattomuus kostautuvat. He tietävät, millaista työntekijää etsitään: tuottavaa, sitoutuvaa ja yhteistyökykyistä, sellaista, joka ei kaihda yksityisten sitoumusten uhraamista työlle. (...)" Luonnollisesti myös ikääntyvistä ne, jotka menettivät vakituisen työnsä tai eivät olleet sitä koskaan saaneetkaan, kamppailevat näillä samoilla työmarkkinoilla. Työnhakukurssilla, jonka kävin syksyllä 1999, opetettiin pontevasti itsensä markkinoimisen taitoja.

Keski-ikä välitilana

Tietyn vaikeasti määriteltävissä olevan ikävaiheen nimitäminen 'keski-ikäsi' viittaa jonkinlaiseen välivaiheeseen, johon on tultu jostain ja josta jatketaan johonkin. Kysymyksessä on tällöin lineaarinen näkemys elämänculusta, joka etenee suoraviivaisesti lapsuudesta vanhuuteen. Keski-ässä ei olla enää nuoria, mutta ei vielä vanhoja. Ollaan aikuisia, mutta toisaalta on eletty aikuisikää jo niin pitkään, että on syytä erottattua niistä, jotka ovat aikuisuuden alkupäässä. Keski-ikäisiä ei voi pitää oikein myöhäisikuisinakaan, koska myös vanhimman ikäryhmän voi katsoa elävän tätä kautta.

Marjatta Marin (2001) jäsentää keski-ikäisyyttä ikämuutosmallien ja ikävaiheiden peräkkäisyysteorioiden valossa. Ikämuutosmalleja ovat stabiliteettieli pysyvyysmalli, yhdensuuntaisen rappeutumisen malli ja kompensatiomalli.

Pysyvyysmallin pohjalta keski-ikä voidaan nähdä vakaana elämänvaiheena. Terveys ja fyysinen toimintakyky ovat melko vakaita ja psyykinen toimintakyky kristallisoitunut. Lahjakkuus on vakaata, kielelliset kyvyt huipussaan ja pragmaattinen, konkreetti ja myönteinen ajattelu leimaavaa. Yhdensuuntaisen rappeutumisen malli keskittyy biologisen vanhenemisen vääjäämättömyyteen. Sen mukaan biologisesti ihmisen paras ikä on nuoruudessa. Keski-ässä ale-

taan havaita oma fyysinen vanheneminen: iho rypistyy, tukka harvenee, paino nousee ja jakautuu eri tavalla kuin ennen, on kipuja, sydänkohtauksia jne. Keski-ikäiset huomaavat myös vanhenemisensa omien vanhempiensa huonokuntoisuuden kautta tai lähipiirissä tapahtuvien kuolemien kautta. Kompensaatiomallissa hyväksytään lähtökohdaksi rappeutumismalli, mutta rappeutumisen haidastumiselle etsitään ratkaisuja eri keinoista. Näillä pyritään takaamaan mahdollisimman hyvä toimintakyky esimerkiksi liikunnan ja erilaisten apuvälineiden avulla. (Marin 2001, 239–240)

Ikämuutosmalleissa oletetaan keski-ikä pitkäksi ja vaihtelevaksi elämänvaiheeksi. Se sisältää sekä hyvää että huonoa. Stabiilettimallin mukaan se on elämän huippuaikaa. Kompensaatiomalli painottaa omaa henkilökohtaista vastuuta tämän vaiheen muotoutumisessa. On tullava tietoiseksi omasta terveydentilastaan ja siinä mahdollisesti tapahtuvista muutoksista sekä ruvettava toimimaan toimintakyvyn ylläpitämiseksi ja parantamiseksi. (Marin 2001, 241)

Ikävaiheiden peräkkäisyysteorioissa elämä nähdään sarjana siirtymiä, transitioita, vaiheesta, tehtävästä ja tapahtumasta toiseen. Transitio voi merkitä kriisiä tai ylipäänsä muutosta. Transitio voidaan ymmärtää kahdesta eri lähtökohdasta: ensinnäkin keski-ikä voidaan hahmottaa yhdeksi pitkäksi siirtymäksi elämän alku- ja loppupuolen välillä, ja toiseksi keski-ikä hahmotetaan osana koko elämän käsittävää muutosketjua. Jälkimmäisessä näkemyksessä annetaan kullekin jaksolle omat tapahtumansa ja kehitystehtävänsä. (Marin 2001, 243)

Keski-ikä pitkänä siirtymänä elämän alku- ja loppupuolen välillä perustuu ajatukseen koko elämästä pitkänä siirtymänä tai pyhiinvaellusmatkana, jonka päätepiste on kuolema. Tälle näkemykselle myös löydetään todisteita keski-ikästä omasta heikkenevästä terveydentilasta tai henkisistä kyvyttömyyden tuntemuksista sekä omien vanhempien sairastelusta ja kuolemasta. Tämän näkemyksen mukaan keski-ikä tuo mukanaan kriisin, joka pystytään ratkaisemaan vasta sitten, kun hyväksytään oma kuolema. (Marin 2001, 243)

Tehtävä- ja kriisi-näkökulmasta keski-ialle – kuten muillekin ikävaiheille – asettuvat omat kehitystehtävänsä, ja jos näiden tehtävien ratkaiseminen epäonnistuu, seurauksena voi olla elämän kriisiytyminen. Nämä näkemykset perustuvat Marinin (2001, 247) mukaan sille, että olisi olemassa jonkinlainen normaalielämänkulku, jota yksilöiden elämät noudattaisivat. Tutkimuksissa on kuitenkin havaittu, että myyttiseksi käsitteeksi muodostunut keski-ian kriisi ei välttämättä vastaa ihmisten kokemuksia. Marin (2001, 246) onkin sitä mieltä, ikään liittyvät käsitykset muotoutuvat joskus pitkäkestoisiksi myyteiksi, jotka ylläpitävät eri ikäisten tietynlaista ikäidentifikaatiota. Esimerkiksi suuren sukupolven viisikymppistyessä markkinoille ilmestyi suuri määrä populaaripsykologista terapiakirjallisuutta tämän iän kohtaamisesta, jotka uusintavat näitä myyttisiä käsityksiä.

Toisaalta tutkijat puhuvat siirtymisestä yhdenikäisyyden kulttuuriin, jossa entisenlaiset ikäjaottelut olisivat menettämässä merkitystään. Merkkinä tästä on nähty muun muassa opiskeluvaiheen myötä pidentyneessä nuoruudessa ja toisessa päässä eliniän pidentymisen myötä yhä kauemmaksi siirtyneessä vanhuudessa. Keski-ikäisen sukupolven on myös nähty tarrautuvan nuoruuteen niin tiukasti, että he eivät suostu tarpeeksi ottamaan aikuiselle kuuluvaa vastuuta. (Marin 2001; Relander 2000) Myös uudenlaisilla ikänimityksillä on yritetty häivyttää iän merkitystä. (Nikander ja Kangas 1999)

Pirjo Nikander (2001) kuitenkin kumoaa käsityksen iän merkityksen katoamisesta tutkimuksessaan, joka kohdistui viisikymmenvuotiaiden kokemuksiin. Nikanderin mukaan ikääntyessämme liikumme numeroiden vastaansanomattomassa jatkumossa, jossa tasakymmenluvut, kuten viidenkymmenen vuoden taite, ovat kiinnostavia. Nikanderin mielestä viisikymppivaiheesta voisi käyttää nimitystä ”toinen murrosikä”, koska samalla lailla kuin murrosikäinen ei ole enää lapsi, mutta ei aikuinenkaan, viisikymppinen ei ole enää nuori mutta ei vanhakaan. Hän ei oikein tiedä, miten olla ja käyttäytyä, ja siksi hän tasapainoilee omien toiveidensa ja ulkopuolisten odotusten välillä. Hän elää aikaa, jota voisi nimittää ”ei enää– ei vielä” -tilaksi.

Nikanderin haastateltavien ikäpuheessa näkyivät selvästi tietyt viisikymppiselle otaksutut ikästandardit. Puheet pyörivät muutoksen ja samana pysymisen välillä. Negatiivisista muutoksista, ruumiillisista kremoista tai ikäkriseistä, puhuttiin yleisesti, mutta samalla katsottiin, että nämä muutokset eivät vielä kosketa itseä. Tätä Nikander kutsuu ajattomuuden kuplaksi, joka saattaa puhjeta milloin hyvänsä. Hänen haastateltavansa puhuivat myös lineaarisuutta vastaan vertaamalla itseään lapseen. Kuitenkin aikuisuuden normi ja kypsyyden pakko tiedostettiin. Vaikka nuorena tyttönä pysymistä korostettiin, kerrottiin myös, että osataan tarpeen tullen käyttäytyä iän vaatimalla tavalla.

Nikanderin mielestä puhe iän merkityksen häviämisestä on pyrkimystä kuoleman ohittamiseen. Kun puhutaan iästä, ollaan samalla tekemisissä ihmisen kuolevaisuuden kanssa.

Syrjäisyys

Määrittelin aikaisemmin, että tutkimukseni naiset ovat joutuneet kaksinkertaiseen välitilaan. Ensiksikin heidän työuransa on joutunut uhatuksi, ja toiseksi he elävät elämässään keski-ikäisyyden vaihetta. Nyt tarkastelen välitilan käsitettä ja pohdin sen soveltumista tämän tutkimuksen lähtökohtiin. Välitila käsitteenä voidaan määritellä monella eri tavalla. Olen käyttänyt edellä tarkemmin määrittelemättä tarkoitukseni pelkästään havainnollistaa tutkimukseni naisten paikkaa käsitteen herättämien mielikuvien avulla (vrt. välissä, väli-vaiheessa).

Yksi tapa ymmärtää välitila tutkimuskäsitteenä, on nähdä se osana käännekohtaa elämänkulussa. Näin sen käsittävät elämäntarinoita narratiivisuuden näkökulmasta tutkivat (esim. Hyvärinen 1994). Käännekohtaan seurauksena elämä kääntyy uusille urille; käännekohta merkitsee muutosta elämässä. Tällöin käännekohtaan kuuluu irtautuminen vanhasta, välitila ja lopuksi liittyminen uuteen. Välitila käsitetään tällöin väliaikaiseksi tilaksi, pysähdyspaikaksi vanhan ja uuden välissä. Kyseessä on siis siirtymävälitila. Myös antropologit käyttävät välitilan käsitettä nimenomaan siirtymävälitilan merkityksessä tutkiessaan esimerkiksi kulttuurisia initiaatoriittejä. Välitilaa siirtymävälitilamielessä käytän, kun analysoin naisten kertomuksia käännekohtanäkökulmasta.

Välitila voidaan käsittää myös kokemuksellisena tilana. Välitilassa oleva kokee olevansa ulkopuolinen, ts. poikkeavia, suhteessa yhteiskunnan odotuksiin tai normeihin. Hänen odotetaan koko ajan tulevan joksikin muuksi – normaaliksi – kelvatakseen, ja hän itse kokee elävänsä epämääräisessä tilassa. Tässä mielessä monet tutkimukseni naiset ovat välitilassa – mutta eivät suinkaan kaikki. Esimerkiksi jotkut ovat saattaneet valita vetäytymisen työelämästä ja saaneet virallisen aseman työttömyyseläkettä odottavien joukossa. Voisi ajatella, että he ovat myös työmarkkinoilta irtaantuneita.

Osa haastateltavistani kuvasi itsensä työmarkkinoilta syrjäytetyksi, mutta halusi tehdä selvän eron syrjäytyneisiin. Käsitin heidän tarkoittavan syrjäytymisellä jonkinlaista passiivista ajautumista marginaaliasemaan, jossa työmarkkina-asema on keskeisessä osassa. Lähtökohtaoletukseni ikään perustuvan syrjinnän itsestänselvyydestä saattoi vaikuttaa siihen, että naiset määrittelivät itse paikkaansa. Sijoitin nimittäin kysymyksen ikäsyrjintäkokemuksista ilmoitukseen, jossa hain haastateltavia. Naiset jotka vastasivat ilmoitukseeni kokivat ilmeisesti ikäsyrjinnän koskettavan jollain tavalla itseään. Haastateltavani ovat siis joutuneet syrjiviä asenteiden tai toimien kohteeksi ikänsä perusteella, heidät on joko pakotettu tai he ovat siirtyneet syrjään.

Haluan paikantaa tutkimukseni kohteena olevien henkilöiden kertomukset, koska katson kertomusten kumpuavan tietyn ihmisryhmän kokemuksista tietyinä historiallisena aikana. Puhun kertomuksista, jotka tulevat syrjäisistä tiloista. Syrjäisyys on syrjään joutumista tai astumista suhteessa työuran jatkuvuuteen. Syrjäisyys liittyy nimenomaan ikääntymiseen. Syrjäisyys ei merkitse automaattisesti syrjäytymistä yhteiskunnallisesta elämästä, vaikka työmarkkinoilta oltaisiinkin syrjässä. Syrjäinen tila voidaan nähdä jonkinlaisena työmarkkinoiden reuna-alueena.

Nuoremmatkin voivat toki joutua syrjään, mutta heillä syrjäisyys on erilaista, koska se on yleensä vailla lopullisuuden tuntua. Tosin etnisyys, terveydentila yms. vaikuttavat kaikkien ikäryhmien kohdalla.

Työttömyyden avaama tila

Työttömyystutkimuksissa työttömyys nähdään yleensä kriisitilanteena, josta selviydytään paremmin tai huonommin. Vähimmin vaurioin työttömyydestä selviävät nuoret, iäkkäät, naiset ja perheelliset, kun sen sijaan keski-ikäisillä, miehillä, vailla perheen tukiverkostoa olevilla ja erityisesti yksinäisillä työttömillä havaittiin 1980-luvun tutkimuksissa olevan erilaisia sopeutumisen ongelmia (Ahlqvist 1996, 131). Paljon on kiinnitetty huomiota sosiaalisen tuen merkitykseen selviämisessä (esim. Hyypä 1994; Kortteinen & Tuomikoski 1998; Raitasalo 1998; Ahlqvist 1996; Ahola 1996). Sosiaalinen tuki on jaoteltu emotionaaliseen, tiedolliseen ja materiaaliseen (Hyypä 1994, 15) tai yhteiskunnalliseen ja yhteisölliseen kannatteluun (Kortteinen & Tuomikoski 1998).

Sosiaalisen tuen puutteesta on seurauksena heikko elämänhallinta ja terveydelliset ongelmat. Työttömät, jotka eivät saa sosiaalista tukea, kärsivät enemmän masentuneisuudesta, stressistä ja heikentyneestä itsetunnosta (Hyypä 1994, 15). Kortteisen ja Tuomikosken (1998, 69) mielestä työttömien selviytyminen työ- ja toimintakykyisenä perustuu ratkaisevalla tavalla sosiaaliseen kannatteluun.

Yksinpärjäämisen ongelmaa käsitellessään Kortteisen ja Tuomikosken (1998, 121) lähtökohtana on se, että perheetön on riippuvaisempi työn mukanaan tuomasta sosioekonomisesta statuksesta kuin perheellinen. Yksinelävän 42-vuotiaan naisarkkitehdin tarinan pohjalta he tekevät johtopäätöksen, jonka mukaan ihmissuhteissaan syrjäytyneet työttömät sairastavat työttöminä keskimääräistä enemmän. Vaikka fyysinen sairastaminen tilastollisesti pitäisi paikansa, tutkijat näkevät yksinelävän naisen tarinan yksinäisyyden kokemuksissa pelkästään negatiivisen puolen. Itse tulkitsisin tarinaa toisesta näkökulmasta. Lainaan tähän yksinäisyydestä kertovan katkelman Kortteisen ja Tuomi-

kosken analysoimasta tarinasta ja ehdotan siihen toisenlaisia tulkintoja esimerkkinä omasta lähestymistavastani.

Yksinäisyys sinänsä ei ollut pelottava asia; jo lyhyen avioliiton jälkeen tiesin, miten yksinäisyyteen oli kasvettava. Kukaan ei ollut silloin auttamassa, kun apua eniten tarvitsi. Hulluuteen asti yksinäisyys oli ajottain kuristanut ja samalla kasvattanut lisää voimaa. Hulluksi tuleminen tunne oli aina kasvun paikka, ja siitä oli hyvä ottaa kaikki irti. Surullista se aina oli. Ei suru elämässä ollut paha asia; miksi ihmisen pitäisi olla aina onnellinen, kun kerran luontokaan ei ollut. Onnellisia hetkiä oli joskus pieninä annoksina ja niistä tuli osata nauttia. (Korteinen ja Tuomikoski 1998, 113–114)

Minä luen naisarkkitehdin tarinasta rohkeutta ja voimaa: hän kääntää yksinäisyyden kasvun paikaksi. Yksinäisyys opettaa hänelle elämän tosiasioita: suru kuuluu elämään. *Miksi ihmisen pitäisi olla aina onnellinen, kun kerran luontokaan ei ollut*, hän kysyy. Omana lähtökohtanani työttömien naisten tarinoiden tulkinnassa onkin ei huomion kiinnittäminen selviämiseen vaan elämäntaitoihin. Elämäntaitoihin liitän paljon muutakin kuin tukeutumisen läheisiin ihmisiin. Käsitän sillä koko eletyn elämän mukanaan tuomaa kokemusta ja viisautta, jota myös naisarkkitehdin asenne omaa yksinäisyyttään kohtaan minulle edustaa.

Oma lähtökohtani työttömyyden tarkastelussa lähenee Anja Aholan (1996, 150) lähtökohtia:

En voi väittää, etteikö tutkimusten luoma kuva työttömyydestä suurena kriisitilanteena pitäisi paikkaansa. Mutta toisena tehtävänä yritän välttää työttömyyden kielteisten vaikutusten tutkimisen noidankehän siirtämällä huomion työttömyystilanteiden ja niiden tulkinnan erilaisuuteen. Tavoitteena on saada esille keskimääräistarkastelussa näkymättömäksi jääviä työttömyyden kokemisen vaihtoehtoja. Siksi tutkimuskysymyksenä on, mitä työttömän käytössä olevat voimavarat mahdollistavat muidenkin kuin kielteisten seurausten esiin pääsyn työttömyyskokemuksissa. Keille työttömyys merkitsee muutakin kuin riskiä ja uhkaa.

Ahola nimittää oletusta työttömyyden mukanaan tuomista kielteisistä vaikutuksista deprivatiohypoteesiksi. Toimijanäkökulmassa puolestaan korostetaan työttömyyttä yksilön toimintamahdollisuuksien muovaajana mutta ei toiminnan määrääjänä. Hänen mukaansa työttömyyden tutkimuksessa on pääosin siirrytty toimijanäkökulmaan. Vaikka työttömyydellä on aina seurauksia – usein negatiivisia –, työttömät kehittävät erilaisia toimintamalleja, joilla pyrkivät ratkaisemaan työttömyystilanteen ristiriitoja. Ahola (1996, 157) esittelee Ali Wackerin hahmottelemaa neljää teoreettista toimintamallia identiteetin säily-

tämiseksi työttömyystilanteessa:

1. Sosiokulttuurisesti vallitsevan normatiivisen orientoitumisen voimistuminen. Itsearvostus perustuu edelleen työhön, työtön säilyttää palkkatyöläisidentiteettinsä ja pyrkii toimimaan sen mukaisesti.
2. Elämänintressin uudelleen keskittyminen. Identiteetti pyritään määrittelemään uudelleen työprosessista riippumatta. Tyypillisesti tämä merkitsee vetäytymistä privaattiin.
3. ”Järkkyminen” normatiivisen työorientaation ja toimintamahdollisuuksien väliseen ristiriitaan. Tämä näkyy erilaisina kurjistumisilmiöinä, normatiivisen orientaation ja ”moraalin” murtumisena, jotka viimein johtavat työttömän työvoiman ulkopuolelle.
4. Työn ja identiteetin välisen suhteen luova uudelleenjärjestäminen. Työttömyys toimii oppimisprosessina, joka voi johtaa mm. poliittiseen aktivoitumiseen.

Vaikka en eksplisiittisesti analysoi haastattelemini naisten elämää näitten toimintamallien suhteen, niistä on apua omien lähtökohtieni selventämisessä. Oleellista on, että työttömyys avaa paikkoja itsen ja eletyn elämän reflektoinnille. Faktuaalisesti tämä avautuu tietenkin haastattelutilanteessa, jossa työttömyys asettuu kerronnan lähtöpisteeksi, kerronnan joka polveilee tämän päivän ja menneen elämän välillä.

Työttömyys tai työn epävakaisuus katkoksena tai syrjäisyytenä ja keski-ikäisyyden tasannepaikka tarjoavat mahdollisuuden pysähtyä muistelemaan mennyttä ja arvioimaan tulevaa. Työn varaan rakennettu identiteetti saattaa joutua uhatuksi tai siitä joudutaan luopumaan. Tilalle on rakennettava uusia identiteettejä. Tasaisena ja oletuksen mukaisena jatkuvaan elämäntilanteeseen verrattuna katkoksen paikoissa voidaan kyseenalaistaa entisiä itsestäänselvyyksiä ja nähdä toisin.

Tässä tutkimuksessa kuuntelen naisten kertomuksia syrjäisistä tiloista. Naiset kertovat joutumisestaan epävarmaan työmarkkina-asemaan, suhteestaan työhön ja ikääntymiseen, elämäntaidoistaan ja lopuksi kokemuksistaan työvoimapolitiikan kohteina.

Haastattelut ja niiden analysointi

Haastateltavat olivat erittäin motivoituneita puhumaan niistä vaiheista työhistoriassaan, jotka olivat johtaneet tämän hetkiseen tilanteeseen. Myös iän esiintyminen sekä ilmoituksen otsikossa että johdattelevissa kysymyksissä oli jo selvästi ohjannut haastateltaviani ikäpuheen pariin. Sen sijaan naisen malliteema ei tuntunut valmiiksi pohditulta alueelta ja sai kaiken kaikkiaan vähän

tilaa haastatteluissa. Keskustelu oli hyvin vapaamuotoista ja poukkoilevaa. Halusin haastella mahdollisimman keskustelunomaisesti ja välttää asetelmaa, jossa tutkija kysyy ja tutkittava vastaa. Olin laatinut teemahaastattelurungon, mutta tämä toimi vain pohjana. (Liite 1)

Haastateltavien toiveiden mukaan haastattelin joko kotona tai kaupungin kirjaston kahviossa. Oli mielenkiintoista käydä näiden naisten kotona; kotihan kertoo paljon asukkaistaan. Huomiotani kiinnitti se, että useimmat asuivat omakotitalossa. Kaupunginkirjaston kahviossa oli rauhallista haastatella, mutta huomasin joissakin naisissa jännittyneisyyttä tässä ympäristössä. Kotioloissa istuimme yleensä kahvikupposen äärellä ja puhuimme paljon muustakin kuin varsinaisesta aiheesta.

Tein kaikki haastattelut keväällä 2000. Haastattelut kestivät puolestatoista tunnista kolmeen tuntiin. Äänitin ne, jonka jälkeen purin ne sanasta sanaan, tauot ja ääntelyt huomioiden (kuitenkin litterointisääntöjä suurpiirteisesti soveltaen). Olen tässä tutkimuksessa pystynyt käsittelemään vain osan monipuolisesta aineistosta.

Luettuani puretut haastattelut luokittelin kertomukset eri teemojen alle (=mistä puhuttiin). Näistä valikoin lähempään tarkasteluun teemoja, jotka kertovat työstä, työelämän ulkopuolisuudesta ja ikääntymisestä. Lisäksi valitsin yhdeksi teemaksi elämäntaidot. Halusin tämän teeman kautta tarkastella elämän kokonaisuutta ja naisten kyvykkyyttä toimia eri elämän alueilla. Myös kertomukset työvoimapolitiittisten toimien kohteeksi joutumisesta nousivat voimakkaasti aineistosta; näihin sisältyi paljon tunteita.

NELJÄ KERTOMUSTA KÄÄNNEKOHDASSA KULKEMISESTA

Selvää käännekohtaa työuralla on joidenkin tutkimukseni naisten kohdalla vaikea löytää. Selvimpiä käännekohtia olivat irtisanominen, uupuminen, konkurssi, avioero, muutos terveydentilassa, koulutukseen meno ja vapaaehtoinen luopuminen. Kolme naista kertoi tarinan, joista oli vaikea löytää varsinaista käännekohtaa. He ovat ikään kuin liukuneet nykyiseen tilanteeseen. Kaksi liukujista on tehnyt samaa työtä pätkittäin ennenkin ja kokevat vaikeuksia uuden työsuhteen solmimisessa. Yksi taas on koko ikänsä tehnyt erilaisia töitä, kaikkea mitä on saanut, ja odottaa nyt pääsyä töihin vähäksi aikaa.

Käännekohdasta puhuminen edellyttäisi tietenkin sen tutkimista, onko muutosta tapahtunut verrattuna entiseen. Käännekohtakertomuksia tutkineet (esim. Hyvärinen 1994) sisällyttävät täydelliseen kertomukseen siirtymän, johon sisältyy ensiksikin irtautuminen vanhasta, toiseksi välitila ja kolmanneksi liittyminen uuteen. Näin määriteltyinä naiset ovat eri vaiheissa käännekohdassaan. Kaikki eivät ole vielä edes kunnolla irtautuneet, ja jotkut eivät ole aikeissakaan irtautua. Jotkut ovat välitilassa, ja uuteen liittyneitäkin löytyy. Ulkoapäin katsottuna muutos, työttömyyden kohtaaminen tämän ikäisenä voi näyttää käännekohdalta, mutta aina nainen ei itse miellä olevansa uudenlaisessa tilanteessa. Näin näyttäisi olevan tilanne liukuneiden kohdalla.

Käännekohdan painoarvoa voi tarkastella myös sen mukaan, miten paljon ja millä tavalla naiset kertovat siitä. Kertovatko he siitä yksityiskohtaisesti ja eläytyen? Liittyykö siihen ehkä menetyksen tunteita? Toisaalta käännekohdan niukka käsittelykään ei ole merkki siitä, etteikö sillä olisi ollut määräävyyttä elämäkululle. Voihan olla, että asia on loppuun käsitelty eikä sitä enää pidetä merkittävänä. Painotan kertojan omaa tulkintaa ja kysyn, minkälaiset käännekohdiksi tulkitsemäni – vaikkakin käännekohdan eri vaiheissa olevat – tapahtumat ovat sellaisia, että niistä haluttiin puhua yksityiskohtaisesti ja ehkä episodeja kertoen ja purkaa niihin liittyviä tunteita? Otan Kaijan irtisanomiskertomuksen, Siskon uupumiskertomuksen, Pirkon avioerokertomuksen ja

Lauran vapaaehtoisesti luopumisen kertomuksen lähempään tarkasteluun sillä perusteella, että päähenkilöt itse puhuvat tapahtumista runsaasti ja palaavat aiheeseen useaan otteeseen haastattelun kuluessa. Nämä neljä tarinaa ovat tragedioita, niissä tapahtuu traagisia ja päähenkilön elämän kannalta ikäviä asioita. Kysyn: Miten kertojat kuvaavat itseään ja muita henkilöitä? Kuka tai mikä on se voima, joka panee tapahtumat liikkeelle? Minkälaisia tunteita tarinoihin liittyy? Missä vaiheessa käännekohtaa kertojat ovat nyt?

IRTISANOMISPROSESSIN UHRINA

Kaija kertoo yksityiskohtaisesti ja konkreettisesti monta vuotta kestäneitä työpaikkansa saneeraustoimenpiteistä, jonka aikana työntekijöitä irtisanottiin ja siirrettiin paikasta toiseen. Yritys oli kaiken tämän tuloksena valmis myytäväksi pois. Monimutkaisten tapahtumien selventämiseksi olen käyttänyt apuna rivinumerointia. Aluksi Kaija esittelee työpaikkansa ilmapiiriä ja muutoksia, joista tapahtumat lähtivät liikkeelle:

1 Mutta tottakai se kilpailu on tommosessa paikassa.

2 ...kun alko huhut kulkee ja sitten kaikenlaisista merkeistä saatto jokainen päätellä, että tämä ei jatku samanlaisena.

3 Ja me oltiin kaheksankymmentäluvullakin vielä erinomaisen hyvää työvoimaa ja meistä pidettiin hyvää huolta.

4 Se oli hyvä talo pitkään.

5 Mutta sitten kun nämä muutokset alko käydä ilmeiseks, niin sitte me jotka asioita niinku syvällisemmin ajateltiin, ymmärrettiin että kohta meitä on lükaa meitä vanhoja.

Kaija maalaa kuvan työpaikasta, jossa työntekijöistä on huolehdittu ja joka on hyvä talo. Ainoastaan kilpailu tuo tähän idylliin särön – tosin Kaija ei mainitse, onko kilpailua ollut aina. Mutta sitten alkavat huhut kulkea ja ilmaantui kaikenlaisia merkkejä siitä, että muutoksia oli tulossa. Jotkut jotka ajattelivat asioita syvällisemmin, luultavasti vanhemmat työntekijät, ymmärsivät asemansa uhatuksi. ”Huhujen” ja ”merkkien” olemassaolo viittaa epämääräiseen ja epäselvään uhkaan. Ne kertovat painostavasta ja odottavasta ilmapiiristä, jossa työntekijät ovat voimattomia.

U: Ja tuli sellanen aavistus, että jotain...

Kyllä (...tapahtuu?), kyllä, ja sitten ihan muutenkin.

Että tämä talo näitä konttoreitaan lopetti tässä kaupungissa.

Kun minä menin taloon, niin sillä talolla oli 17 eri, sanotaan nyt konttoria taikka

toimipistettä ympäri Suomen.

Ja niitä, vuosi vuodelta niitä väheni, väheni, väheni.

Tällä hetkellä sillä konsernilla on niitä työpisteitä...onkohan niitä neljä tai viisi koko Suomessa.

Ja kuitenkin tää X:kin yksikkö, meitä oli tommonen 150–160 henkeä töissä siinä.

Merkit ja huhut johtivat siis käytännön saneeraustoimiin. Kaija kuvaa luvuin miten toimintaa supistettiin. Organisaation kannalta se merkitsi seuraavaa:

1 ...tää oli niinku toimialoihin jaettu ja siinä määrätty osastot oli lopetettu vuosia aikaisemmin

2 Ja sitten ruvettiin muodostamaan näitä tytäryhtiöitä.

Työntekijöiden kannalta seuraavaa:

3 Minäkin olin niitä niinsanottuja vanhoja työntekijöitä mitä tuli näihin työsovimusehtoihin

4 ...minäkin kuuluin siihen ykkösluokkaan eliä siihen vanhimpaan kaartiin

5 ...meihin vanhaan kaartiin kuuluvia siirrettiin näihin tytäryhtiöihin

6 Ja meille luvattiin, että kaikki teidän etunne säilyvät ennallaan.

Tässä vaiheessa Kaija tuo tarinaan konkreettisen uhkakuvan, joka nousee yhtiön toimintakäytännöistä. Systemi, joka varmaan ennen, turvallisissa oloissa, on ollut hyvä, kääntyykin nyt työntekijöitä vastaan:

1 Näin suuressa talossa oli oma eläkekassa ja sairaskassa,

2 ja sairaskassa oli semmonen, et joka ikinen lääkäripalkkiokuitti ja jopa lääkekuitti piti kulkea tämän kautta.

3 Mutta mulla on ainakin sellanen käsitys, että se anto työnantajalle hirveän hyvän mahdollisuuden ihmisten terveydentilan perusteella seurata, kenellä on esimerkiksi näitä erikoiskorvattavia lääkkeitä, kuka käyttää lääkäripalveluja.

4 mutta esimerkiksi minulla ei koskaan ollu pitkiä sairaslomia

5 Mutta sen sijaan mulla on kroonisia sellasia sairauksia, että mä oon lääkkeitä joutunu syömään paljo eläissäni,

6 jotka näkyvät siellä sitten ja jotka tietysti sitten kun näitä on punnittu, tottahan se riskitekijä on.

7 ...töistä en oo ollu pois, enkä mä nyt tiä, onko ne mun työtehooni tai -kykyyni vaikuttanu.

Sairaskassasysteemistä ja omasta lääkityksestään kertomisella Kaija pohjustaa tapahtumia omalla kohdallaan. Tämän jälkeen hän alkaa selostaa yksityiskoh-

taisesti tapahtumien etenemistä ja omaa osuuttaan tapahtumissa kysytyäni, miten hänen lähtönsä tapahtui. Määräaikaisten irtisanotaan ensimmäisenä. Sitä tapahtu kai kolmena vuonna, Kaija muistelee.

1 *ensimmäisen kerran se oli vuonna 92, niin talon väki koottiin ihan sitten, et nyt on iso palaveri*

2 *sitten tästä tämmöisestä toiminnan supistamisesta puhuttiin ihan vakavasti*

3 *kyllä mun täytyy sanoa, vaikka se pahalta kuulostaa, ja sitten pahemmin sairaat sanottiin ensimmäisinä*

Kahdesta ensimmäisestä lauseesta syntyy mielikuva työntekijäläumasta, jotka kootaan kuin lampaat teurastusautoon. Nyt puhutaan julkisesti, huhujen ja merkkien aika on ohi. Heikkokuntoisimmat lampaat viedään ensimmäiseksi.

4 *Siellä oli nuoriakin ihmisiä, joilla oli joku vakava sairaus, josta tiedettiin muutamia, niin pois, ensimmäisinä.*

5 *Vaikka ei sitä ulospäin tietenkään uskalla kukaan sanoa*

Tapahtumien aikaista ilmapiiriä kuvaa lause 5: vaikka yleisesti tiedetään, että sairaimmat joutuvat lähtemään, kukaan ei sano sitä ääneen. Kuva puolustuskyvyttömistä teuraseläimistä vahvistuu.

6 *Ja sitten sanottiin toisena kesänä jo, sieltä lähti alle kymmenen vuotta talossa olleita*

7 *Ja se mikä minusta oli kaikkein hirveintä, niin se tapa millä ne tehtiin ne irtisanomiset...*

8 *...niin se kävi minunkin kohdallani sitten...*

9 *että kesken päivän*

Kaija mainitsee tässä ensimmäisen kerran siitä tavasta, millä irtisanomiset tehtiin. Tämä on asia, johon hän palaa useaan kertaan kertomuksessaan. Seuraavassa esimerkkejä:

Esim. 1: *Nuori perheen isäkin oli eräs joka, erittäin sympaattinen kaveri, erittäin ammattitaitonen, ei kukaan ymmärtänyt, mitä häntä vastaan ois kellään voinu olla, vähän hiljanen, ei härski tyyppi ollenkaan. Niin kesken päivän, hän oli ollu talossa vissiin seitsemän vuotta. Kesken päivän sanotaan ihmiselle, et voit lähteä heti. Irtisanomisaajan palkat maksettiin kyllä kotiin. Että se niinku osotti sen, et talossa on rahaa.*

Esim. 2: *Et tällä oli kun tää...meidät kutsuttiin sitten, koko aamupäivä oli kauheaa jännitystä, kun kaikki pelkäs, et ketä ne sitten on ne irtisanottavat. Niin sitten joskus puolen päivän jälkeen tämä kaveri kutsuu sitten huoneeseensa, että nyt on päätökset tehty, se on nyt sillä tavalla, että panepas tuohon nimes.*

Esim. 3: *Kyllä se aikamoinen järkytys oli. Täytyy sanoa kun mä niin pikkutyöstä olin tosiaan, että voi sanoa että 40 vuotta ollu töissä. Et kesken päivän, et sanotaan et voit lähtee vaikka heti. Et mää en sitte...mää olin kyllä varustautunu siihen asiaan silloin, kyllä mä niinku hyvin ajattelin, että näin siinä käy. Olin henkilökohtaset semmose tavarat keränny pöytäni laatikosta. Mut se että pöytä jäi sikseen. Ja sen arvaat, kun ihminen on sen ääressä istunut niin kauan, niin kyllä siellä laatikoissa ja pöydän, siellä on kaikenlaista tavaraa. Et se haluttiin tehdä vielä mahdollisimman loukkaavaksi tämä irtisanominen, et kellään ei ollu mitään kysyttävää. Et mä olin ollu työhön perehittäjä hirveen monelle ihmiselle, niin ei mitään kysyttävää. Siis haluttiin näyttää ihmisille, et sää oot nyt aivan ylim...tullu niinku käyttökeltottomaks.*

Kaija on ensin nähnyt sivusta, kuinka irtisanomiset tehdään: kesken päivän kutsutaan esimiehen huoneeseen ja sanotaan, että lähtea voi vaikka heti. Irtisanotut tulevat huoneesta muiden työntekijöitten katsellessa sivusta ja menevät pakkaamaan tavaransa. Irtisanomisprosessin kestäessä työntekijöitä pidetään jännityksessä. Kaijan oma tulkinta on, että työnantajien tarkoituksena oli tehdä irtisanomisista mahdollisimman loukkaava. Työntekijöille osoitettiin suoraan, että he olivat käyneet ylimääräisiksi ja käyttökelttomiksi. Mielikuvana työntekijöistä hyödykkeinä tai eläiminä vahvistuu. He ovat uhreja, joita organisaation toimivuus vaatii. Työntekijöillä itsellään ei ole liikkumatilaa. Kaija ei saa apua edes luottamusmieheltä, kuten hän kertoo seuraavassa. Tämä on jatkoa kertomukselle, jonka alkuasetelma on esimerkissä kaksi:

Niin mä tietysti sanoin, että mä en kirjota sun papereihs nimiä että mä haluan, että tässä on luottamusmies paikalla. Mutta he olivat valinneet päivän, että luottamusmies oli lomalla. Ja mä en kirjottanu sitä nimeeni, niin sitten tämä toinen esimies allekirjotti sen, että se on tiedoksiannettu. Mutta kun tää luottamusmieskin, meidän senaikanen luottamusmies siinä talossa, hän oli myös samaa ikäluokkaa kun minä. Hän oli itse myös jäämässä työttömäks, hänetkin saatiin sitten, kun se toiminta loppu siellä toisella puolella. Niin hänelläkään ei sit ollu voimia ajaa sitä mun asiaani, enkä mä tiedä, kuinka sitä ois voitu ajaa. Se täytti kyllä lain muodollisuudet. Ja koko talon pääluottamusmies Helsingissä ei myöskään ottanut minkäänlaista kantaa.

Kaijan tarinaan liittyy seuraavia tapahtumia, jotka vahvistavat irtisanomisen kokemista loukkaavana:

1 Kaija joutuu vuotta ennen varsinaista irtisanomistaan kesälomallaan kuulemaan huhun ystävänsä 90-vuotiaalta äidiltä, jonka mukaan hänet on irtisanoitu. Työnantaja kieltää asian.

2 Irtisanominen ajoittuu 11 kuukautta ennen ajankohtaa, jonka jälkeen Kaija olisi voinut päästä suoraan eläkeputkeen. Sen sijaan joitakin saman ikäisiä miestyöntekijöitä Kaijan sanojen mukaan kiikutetaan putken suulle. Tämä oli Kaijan mielestä *erittäin törkeää*.

3 Hänen työtehtäviään ei lopeteta, vaan samoja tehtäviä siirtyy talon sisältä tekemään nuori työntekijä.

4 Ns. kipurahasysteemiin kuuluvista rahoista ei kerrottu heti Kaijalle.

Irtisanomistapahtumien näyttämöllä esiintyy jo mainittu nuori miestyöntekijä ja toinen miestyöntekijä, joka joutui lähtemään samaan aikaan kuin Kaija, luottamusmies ja lisäksi työntekijäjoukko, joka vaikenee ja painaa päänsä alas:

No se herätti semmosta, että ihmiset paino päänsä köyryyn ja oli entistä enemmän hiljaa. Ei liike-elämässä...(ei taistelutahtoa vaan...?)...liike-elämässä ei toinen toistaan nousta puolustamaan, se on semmonen ala. En mä tiää, noustaanks muualla. Sen mä koin, että kukaan ei toinen toisensa puolesta puhu.

Kaija hakee työntekijöitten vaikeutensa syytä liike-elämän periaatteista. Siellä ei hänen mielestään puolusteta toinen toista. Tosin Kaija ei osaa sanoa, puolustetaanko muuallakaan.

Varsinkin yksi henkilö nousee Kaijan tarinassa keskeiseksi, ja hän on nuori esimies, jota Kaija kuvaa seuraavasti:

Mutta meidän yksikössä ei ollu ulkopuolista (saneerajaa; UK), tosin meillä oli esimies, koko yksikön esimies vaihtunu pariin kertaan, ja sitten oli otettu tämmönen 26-vuotias nuori kaveri, jolla ei ollu...siis peruskoulumerkonomi, sanotaan tällä tavalla. Tän kummempaa koulutusta ei ollut ja työkokemustakin sen ikäsellä, joka sotaväen oli käynyt, niin sitä täyty olla hyvin vähän. (Oliksi siinä sun mielestä se nuoruus sitä valttia sitten?) Että semmonen, että minun mielestä siinä pantiin nuori ihminen, joka oli ehkä tämmönen luonteeltaan sopivan raakile, ja käyttäskö paha sanaa röyhkeä, nuoruuden röyhkeyttä. Niin pantiin tekemään sellasta, jota vanhemmat ei ois ehkä kehdanneet tehdä (se likanen...). Likainen työ pistettiin ymmärtämättömän tehtäväksi. (Niin kun ei ollu vielä muodostunu mitään kauheita tunnesiteitä siihen yhteisöön...Ulkopuolisen on vähä helpompi sit.) Niin ja hän on kotosinki vielä...hänet tuotiin tuolta pohjosesta kaukaa. Oli monta lääniä välissä.

Kaija kuvaa esimiestään nuoreksi, röyhkeäksi, kokemattomaksi ja

kouluttamattomaksi. Hän mainitsee esimiehen iän tässä ja toisessa yhteydessä. Tulkitseen, että Kaija on kokenut erityisen loukkaavana sen, että irtisanomiset tekee tällainen kaukaa tullut raakile. Hän paljastaa myös toivovansa rangaistusta esimiehelleen:

Mä oon joskus ajatellu että...mä toivosin että nämä tämmöset, kuitenkin kymmenien ihmisten esimiehiksi ovat tulleet ja ottaneet tämän vastuun, niin kyl mä sen verran oon katkera, et mä toivon, että tän oman soppansa söisivät joskus. Mitä se voi tarkoittaa? Koska siinä talossa, kun se toiminta ei loppunu siinä yksikössä, niin mulle ois ihan takuulla ollu töitä siiks aikaa. Sitä oltiin myymässä. Ja se sitten muuttu se organisaatio, että se seuraavana keväänä sitten myytiin siitä. Että sieltä tietysti...että se oli myyntikuntosempi, kun siellä ei ollu tämmösiä vanhoja ihmisiä rasitteena.

Kaija esiintyy kertomuksessa kolme kertaa aktiivisena toimijana. Ensimmäinen kerta on, kun hän ottaa yhteen nuoren esimiehen kanssa sen jälkeen, kun kaupungilla oli kiertänyt huhu hänen irtisanomisestaan:

Minusta se oli hirvittävän väärin, että työnantaja antoi tämän työovereitten tietoon puhumatta minulle itselleni yhtään mitään. Mutta luottamusmies sai vedottua sitten silloin sen asian niin, että mua ei sillon irtisanottu, eikä minulle myöskään ilmoitettu virallisesti siitä aiheesta eikä siitä, että minua ei irtisanota. Et mä elin sit tois...tuln töihin sit lomalta ja kyllä minä vähän sanoa nasautin tälle esinaisaleni, tälle 26-vuotiaalle tyttöselle, että onkos täällä jo työt jaettu vai tehäänkää tässä jotain. "No ei tässä mitään, ei tässä mitään. Sinä teet töitä." No minä tein niitä sitten toista vuotta, vähän yli vuoden heinäkuusta

Kaija kuvaa tässä sananvaihdossa itsensä ei-passiiviseksi alistujaksi vaan jäməkäksi toimijaksi, kun hän *nasauttaa* esinaisalleen, 26-vuotiaalle tyttöselle. Korostamalla esinaisen nuoruutta hän osoittaa tämän paikan itseään kokemattomampana. Tosin Kaijan nasauttamista lieventää hieman sana "vähän".

Toisen kerran Kaija toimii, kun varsinainen irtisanomistapahtuma on käsillä. Hän ei suostu allekirjoittamaan eropapereita ilman luottamusmiehen läsnäoloa. Tästä kertomus edellä.

Kolmas ilmaus Kaijan toimijuudesta on edellisen kaltainen, passiivista vastarintaa ilmentävä. Hän kertoo eläkekassasta, josta häntä ei voitu erottaa, ja josta olisi saanut pois rahansa. *Mut mä en oo vielä kiusallanikaan ottanu*, hän sanoo ja nauraa. Kaija kuvaa itsensä siis myös selviytyjänä, joka ei pelkästään alistunut tapahtumiin.

Kaijan kertomus omasta toiminnastaan ja lisäksi näiden monimutkaisten

tapahtumien kuvaamiseen liittyvä voimakas tunnelataus saavat minut vakuutuneeksi Kaijan kokemista vääryyksistä, joihin hän reagoi vieläkin, 6–8 vuoden kuluttua, vihalla ja katkeruudella. Kaija itse mainitsi edellä katkeruuden ja toivomuksensa siitä, että nuoret esimiehet joutuisivat joskus syömään oman soppansa. Koston toivominen väärintekijöille on tyypillinen katkeruudessa muhiva elementti. Myös kiusan tekeminen (kenelle?) olemalla hakematta eläkekassasta rahojaan sopii katkeruuden kuvaan. Kun kysyn Kaijalta suoraan katkeruudesta, hän vastaa: *Se herätti katkeruutta tottakai. En tiää katkeruutta, mutta kiukkuinen minä olen.* Toisessa yhteydessä, kun puhumme ikääntymisestä, Kaija sanoo olevansa hyvinkin vahvimmillaan nyt yli viisikymmppisenä *kun mä oon nää haavani nuollut.* Ehkä Kaija siis haluaa katkeruudestaan eroon, mutta haavoja on vielä nuoltava.

Katkeruuden läsnäolo tässä käännekohtakertomuksessa saa minut arvioimaan, että Kaija ei elämäkertomuksessaan, siinä minkä hän minulle esittää, ole vielä kunnolla irtautunut entisestä ja siirtynyt välitilaan, puhumattakaan kiinnittymisestä uuteen eli eläkeläisen elämään. Tällä kertomuksella on keskeinen osuus koko haastattelussa.

UUPUMUS JA KIPUILEVA RUUMIS

Samoin kuin Kaija Siskokin joutuu yrityksen saneerausprosessin osaseksi, ja hänet siirretään toiselle paikkakunnalle töihin. Matkustaminen kodin ja työpaikan väliä ja sopeutuminen hänen vihamieliseksi kokemaansa työympäristöön vie voimat, ja hänen ruumiinsa alkaa oireilla. Sisko on ollut kolmekymmentä vuotta samassa työpaikassa, jonne hän on nuorena mennyt *apinaoppiin kantapään kautta.* Sisko päättää luovuttaa, vaikka tietää, että uutta työpaikkaa on jokseenkin mahdoton saada, koska nykyään tilitoimistot tekevät ne työt, joihin hän on pätevä.

Sisko ei anna yhtä yksityiskohtaista selostusta työpaikkansa saneeraustoimista kuin Kaija edellä, mutta tapahtumat kulkevat samoja latuja. Sisko ei myöskään kerro omasta tai työpaikkansa muitten ihmisten kokemuksista saneeruksen edetessä. Joistakin esimiehistään hän kertoo kyllä, ja näistä kuvauksissa puhuu pitkäaikaisen ja taloon kiinnittyneen työntekijän ääni. En kuitenkaan ota kuvauksia tässä yhteydessä esiin, koska ne eivät ole oleellisia varsinaisten saneeraustoimenpiteiden kannalta. Aluksi Siskon tiivistelmä saneeruksen etenemisestä:

U: Viihdyit sä sitte aikasemmin ennen tota T:en muuttoa siellä työpaikassa? *Kyl mä tykkäsin, mutta se että ku meillä koko ajan se saneeraus oli päällä...* (Miten kauan se oli se kausi?) *Se alko kaheksankyluvulla. Kato nää osuusliikkeitten*

konttorit lopetettiin, niinku joku V:n osuuskauppa, enste nää pienet lähiosuuskaupat, sitte rupes kaatuun K:n alue, S. Et meille tuli sitte täs X:n aluekonttori, niin meillehän tuli aika paljo näitten isojen osuusliikkeitten, koko laskenta kaatu siihen. Että meillähän oli hirvee työpaine, ku me kuitenkin se ydinjoukko otettiin vastaan sitä työtä, että sieltä kovin montaa tullu sitte mukana. Että meillä vaan tahti kiristy, ja se tietysti työmenetelmät, niitä organisoitiin. (Tehokkaammiks?) Niin. E:hän oli kakshintajärjestelmässä, jossa kirjanpitoahan se meni niinku nettoihin tää järjestelmä, että siitä poistu semmonen hintatietojen käsittely, että se niinku joudutti sitä asiaa. Monennäköstä rationalisointia. Mut massamäärät oli valtavat sitte mitä liikuteltiin.

Käännekohtatarinan näyttämö on toisella paikkakunnalla, jonne Sisko joutuu töihin saneeraustoimenpiteiden seurauksena. Viihtymisestäään uuden paikkakunnan kuvioissa Sisko kertoo seuraavaa:

U: Mut semmosta sä et enää haluais, mitä siellä T:ssä? En mä sellasta kauheeta pakkotahtista, et siinä imettiin ihmisistä kaikki irti. Ja sitte sillai vaikka me oltiin niinku saman yrityksen työntekijöitä, E:n ja laskentakonttorin, niinku T:kin, mutku me mentiin sinne, niinku lopetetun konttorin tavallaan siirto, eihän meidän asema enää ollu semmonen, kun sen varsinaisten työntekijöitten. Että hyvin vaikee oli päästä siihen ydinjoukkoon, et siellä istuttiin ku kurdilauma kuule siellä, sivupöyässä lymyiltiin. No minä menin rohkeesti sitte yhteen siihen pyöreeseen pöytään, missä oli näitä (?) naisia, mutta en mä monestikakan siellä suunvuoroa saanu. Kuuntelin ainaki siinä (nauraa), yritin joskus jotain sanoa. Että kyllä se aika jännä on tuo...(Erottelu?)...niin sillai, että ite saatto just kuvitella, että ite ko oli siinä ydinjoukossa kuitenkin niin kauan, et tota...kyl sen sillai huomaa, vaik yritit mennä sinne, ajatteli itse että on niinku ammattitaidollisesti ja työuralla samalla viivalla niitten ihmisten kans, mutta en mä sitte niinku sosiaalisesti ollu kumminkaan et tota... (Nokkimisjärjestelmä oli...?) Nimenomaan. Ja oli siellä seki sitte, että ne oli katke-ria, et sit T:n tyttöjä irtisanottu taikka jolleki määräaikaikalle. Niitä joutu lähtee sitte kun me mentiin sinne, vanhat. Niin, et siin oli semmostakin, nuoki ois voinu jäähä sinne X:ään, että kyllä ne niitten ukot ois ne elättäny, ettei ois tarttenu lähtee. (Kateutta?) Niin. Ite kuitenkin istuvat ku tatit siellä, samalla laillahan heijänki ukot ois heijät elättäny. Hyvin karsaasti osa suhtautu, että kannattiko sunkaan tänne tulla, että eiks sulla mee kaikki rahat tohon matkan kulkuun ja asumiseen ja. Vähä sitä rataa, oisitte pysyny vaan siellä, missä ootte syntynykin

Ja tota kyllähän se varmasti T:ssäkin itse se tekninen työ, ois se ehkä tyydyttäny. Mut siinä oli sitte muuta sellasta sosiaalista ja emotionaalista haittaa. Et semmonen vaikutti sitte siinä työssä viihtymiseen. (Niin, et sulle merkitsee myös paljo se, et missä työympäristössä...?) Kyllä. (...ja se yhteisö?) Kyllä joo. Et semmosissa niinku pelon toimistoissa...mä oon kuitenkin herkkä, tunnepitonen ihminen...se vaikuttaa, et

se vie musta niinku suorituskyvyn. Et se pitäs olla semmonen niinku avoin ja semmonen hyväksyvä, salliva että. Kai ne nuo negatiiviset tunteet mä aistin ne kyllä hyvin herkästi. Mä en oo kyllä parhaimmillani niissä.

Työtään uudessa paikassa Sisko kuvaa *pakkotahtiseksi* ja sellaiseksi, että *työntekijöistä imettiin kaikki irti*. Hänen ja muiden siirrettyjen asema työyhteisössä muuttui; se ei ollut enää sama kuin varsinaisten asema. Heidän oli vaikea päästä ydinjoukkoon. Sisko kuvaa heidän asemaansa vertaamalla heitä *kurdi-laumaan, joka istui sivupöydässä ja lymyili*. Vaikka hän yritti lähestyä ydinjoukkoa, hän ei saanut suunvuoroa. Ennen hän oli kuulunut ydinjoukkoon, mutta vaikka nyt hän oli ammatillisesti samassa asemassa kuin uuden paikan työntekijät, häntä vieroksuttiin. Vieroksunnan syynkin Sisko tietää: heidän tulonsa taloon ei ollut ollut mieluista entisille työntekijöille, joista myös joitakin oli joutunut lähtemään. Sisko kertoo karsaasta suhtautumisesta, *kannattiko sunkaan tänne tulla*. Sisko nimeää *emotionaaliseksi ja sosiaaliseksi haitoiksi* työolojen huonot puolet. Nämä haitat tekevät työympäristöstä *pelon toimiston*, ne imevät Siskolta suorituskyvyn. Hänen mielestään työympäristön pitäisi olla avoin ja hyväksyvä. Negatiiviset tunteet hän kertoo aistivansa herkästi.

Paitsi olo työyhteisössä toisella paikkakunnalla myös viikonloput kotona aiheuttavat Siskon kertomuksessa uupumuksen lisääntymistä:

Se oli niin raskasta, se ei ollu millään lailla, et se oli koko, se elämä oli vaan työn ehdoilla, et ei ollu muuta. Viikonloput oli hyvin raskaat, sillai ku meilläki on omakotitalo ja siellä oli pien lapsenlaps siinä että, sitte iäkkäät appivanhemmat ja äiti talossa, et mulla ei ollu sillai lepoa. Et se oli, mä huomasin sen, et mä oon ihan neuroottinen, mä koko ajan vahin kelloa, et ehinkö mä junaan ja ehinkö mä kaikki tehdä ja...

Sisko ei saanut tarvitsemaansa lepoa ja huomasi olevansa neuroottinen vahtiessaan kelloa. Raskas työympäristö ja raskaat viikonloput johtavat Siskon kertomuksessa uupumiseen, jota seuraavassa kahdessa lainauksessa kuvataan ruumiin oirehtimisenä:

Mut kysyit tota, miten mä oon kokenu. Aluks mä olin sillai, mä olin toisaalta jo niin väsyny ja uupunu ja mä sairastuin sillai, että mulle tuli monennäkösiä ongelmia terveyden suhteen, että mulla meni oikeestaan vuos-kaks kun mä kuvainnollisesti nuolin haavoja. Et tuo käden hermo tossa, tuo syndrooma sit todettiin myöhemmassä vaiheessa. Että mä menin niin huonoon kuntoon. Mä en oikeestaan ollu enää työkykynekään. Sitte käsi-ihottuma sillon just keväällä koivun siitepölyaikaan puhkes, että mulla tihnu sormet verta, mä olin valkoset käsineet käsissä. Sormenpäät oli

leikattu ja semmonen ihan niinku raakki suoraan sanoen. Et sitte vähä huomaa, et pikkusen katottiin nyrpeesti, kun mulla oli leimasinvärit ja kaikki mahdolliset konttorivärit niissä käsineissä, että vähä rupes olee viilis semmonen, että ootkohan sä nyt ihan oikee... (Naurua)...ssa paikassa ja. Oisihan mä tietysti sairaslomaa saanu iho-tautilääkäriltä kaks viikkoo. Mutta mulla oli se irtisanominen päällä, että en jääny sitä sairastelemaan, lähin sitte rätti... (Naurua)...rättineni kotia että. Mut tota... Mä sen koin sillai, et mä en, se ajautu sillai omassa mielessä vähä, että mulla ei oo muuta ratkasua ku hypätä pois sitte. Se oli aika kuvaava just, vaikka meillä oli sairaskassaki joka korvas lääkemenoja, et sen viimesen vuoden lääkemenot, siis omavastuu, mitä mä ite maksoin, kun mulla vielä kaks hammasta katkes vielä sitte kotona, et mulla meni toistakymmentätuhatta ihan. Kaks hammasta napsahti poikki, jouduin kruunut hankkimaan ja sitte kaikki gynekäynnit, kun estrogeeni hävis siinä ja koko rulljanssi jouduttiin käymään, se imi rahaa. Sit tää hermotulehus, siinä juoksin lääkärissä ja tutkimuksissa ja hoidoissa. Käsi-ihottumat kaikki. Mä mietin eihän mulle jää mitään, kun mä vielä maksan nuo terveyskulut. Tässä ei oo enää mitään järkee tässä elämässä. Kuitenki jos mun terveys menee, niin mä jään niitä haavojaani nuolemaan läpi pienellä korvausrahalla, että parempi että se terveys on vielä jonkunlainen, etten mee ihan burnouttiin, et sitte...

Sisko kuvaa kipuilevaa ruumiistaan:

*et tuo käden hermo tossa, tuo syndrooma sit todettiin myöhemmin
käsi-ihottuma sillon just keväällä puhkes
tihnu sormet verta
sormenpäät oli leikattu
kaks hammasta katkes
estrogeenit hävis siinä*

Hän löytää huumoria käsi-ihottumastaan muistelessaan nyt työskentelyään rätit kädessä. Leimasinväreistä oli tarttunut niihin väriä ruumiineritteen lisäksi. Lähin sitte rättineni kotia, hän nauraa. Sairastaminen tuli kaiken lisäksi kalliiksi. Sisko päättää lähteä ennen kuin hän menisi ihan burn outiin. Hän lähtee toisin kuin Kaija osittain vapaaehtoisesti kotiin nuolemaan haavojaan. Myös Kaija kuvasi työpaikasta ulosjoutumisen jälkeistä aikaa haavojen nuolemisenä. Työpaikka on siis ollut näille naisille haavoittava paikka.

Yli nelikymmppisenä, kun liikkeen saneeraus oli jo alkanut ja Sisko oli saanut uusia, haastavia tehtäviä, hän kertoo kokeneensa itsensä tärkeäksi. Tällä hetkellä hän katsoo asioita seuraavalla tavalla:

Joo, joo se oli ihan. Sitte määki olin siinä päälle nelikymmppisenä, sanotaan nyt näin, et sillohan sitä luulee olevasa vähä niinku urasa huipulla ja tärkeä. Määki

olin tiimin vetäjänä siinä, tunsin suurta vastuuta, et hommat menee aikataulullisesti. (Huokaus) Viikonlopuksi raahasin kesällä koppakaupalla laskuja ja tiliöin. Nyt aattelee että oiskohan kannattanu. (Naurua) Että kuitenkin mono tuli. Enhän mä sitä sano niinku mun kohdalla, saisinhan mä olla T:ssä vieläkin. Mä menin sinne niinku kahden vuoden sitoumuksella. Ku mä tiesin, että se ei niinku taloudellisesti kannata. Ja just se, kun se alko käyä terveyden päälle niin tota. Kyllä se neiti-ihmiselle käy, joka voi mennä sinne asumaan. Mut ei se...

Siskon traaginen kertomus yrityksestään pysyä mukana työelämässä ja luopumisesta siitä, kun hänen terveytensä alkoi olla uhattuna, on kerrottu värikkäästi, mutta vailla katkeruutta. Tarinasta saattaa saada paikka paikoin jopa humoristisen kuvan Siskon kertoessa kurdilaumassa olemisestaan, räteistään käsissään ja nauraessaan sille, miten tärkeä työ hänelle oli ennen ollut. Sisko ei kerro katkeruudesta eikä vihasta ainakaan suoraan. Hän kuvaa työyhteisön ahdistavaksi paikaksi, jossa ihmisistä imetään kaikki irti ja jossa toiselta paikkakunnalta tuleviin suhtaudutaan vieroksuen. Hän selostaa uupumuksensa oireet. Siskon fyysisestä kunnosta piirtyvä elävä kuva hänen kertoessaan verta tihnuvista sormenpäistä, joihin leimasinväri oli tarttunut, ja siitä kuinka hän lähti rätteinensä kotiin.

Sisko on kertomuksessa toimija yrittäessään irtaantua sivupöydissä lymyilevästä kurdilaumasta ja lähestyvä työyhteisön vanhaa ydinjoukkoa. Kertomuksesta saa sellaisen kuvan, että lähestyminen ei tuottanut tulosta, vaan epäluulo ja kateus kahden eri työntekijäryhmän välillä jatkuu. Emotionaalinen ja sosiaalinen puoli pakkotahtisen työn lisäksi ajoi siis lopulta Siskon uupumukseen. Lisäksi matkustaminen työn ja kodin väliä sekä levon puute kotona viikonloppuisin uuvuttivat lisää.

Sisko tekee päätöksen luopua, kun *vähä rupes olee viilis, että ootkohan sä nyt oikeessa paikassa*, ja epäily siitä, että *tässä ei oo enää mitään järkee tässä elämässä*. Vaikka Sisko kuvaa, miten tärkeää työ oli hänelle vielä nelikymppisenä, hänen luopumiseen liittyvistä ilmaisista en löydä katkeruutta. Hän nauraa muistelllessaan nelikymppisenä itseään raahaamassa viikonlopuksi kotiin töitä. Ehkä katkeruuden puute selittyy sillä, että loppujen lopuksi Sisko itse päätti luopua – joskin pakon edessä. Sisko on siis selviäjä: hänhan ei ehtinyt painua burn outiin omien sanojensa mukaan. Terveys ei mennyt ihan kokonaan.

Entä voiko näistä kertomuksen palasista tehdä johtopäätöksiä siitä, missä vaiheessa siirtymää Sisko on? Suhteessa entiseen, pitkäaikaiseen työpaikkaansa, Sisko on nähdäkseni irtaantunut. Luopuminen on tapahtunut eikä Sisko ilmaise kaipaavansa entistä työtään; hän ei myöskään ilmaise katkeria tunteita – jolleivat ne sitten kätkeydy ironisen suhtautumisen taakse. Näistä lainauksista ei voi vetää muita johtopäätöksiä Siskon tämänhetkisestä paikasta omassa

käännekohdassaan. Irtautumista seuraa välitila, jossa Sisko epäilemättä on (ollut), sillä toisin kuin Kaija Sisko ei kerro, että haavojen nuoleminen olisi vielä kesken. Mutta onko hän kiinnittynyt uuteen, se ei tästä ilmene.

PATRIARKAALINEN AVIOERO

Toisin kuin Kaijan ja Siskon tarinoissa Pirkon tarinan käännekohta on sellainen, että se muuttaa koko elämän: työn, parisuhteen ja asuinpaikan. Hän itse määrittelee, että tapahtumat lähtivät liikkeelle avioerosta:

Tää tarinahan tavallaan alko siis siitä, että...jos alotetaan tästä erosta. Sehän oli mulle päivän varoituksella, kun mies löys viistoista vuotta nuoremman. Siin ei niinku minkäänlaisia keskusteluja käyty. Tuli niinku täytenä shokkina. Sillä se kai näin kauan kestänykin tää selviäminen. Ja ihan niinku lapsillekin, et yhtäkkiä: no, nyt isä muuttaa pois. Ja tuota...sit yheksänkaks muutin tänne lasten kanssa. Ja sitten tää mun ex-mies teki konkurssin sitte muutama vuos sen jälkeen. Ja mää menetin sit omaisuuteni, (...) Että mulla meni sitte niinku kaikki.

Pirkko oli ollut töissä miehen firmassa ja viettänyt taloudellisesti turvattua elämää, kun hän yllättäen joutuu sen tosiasian eteen, että mies on löytänyt toisen, nuoremman kumppanin, ja hän on kolmen lapsensa yksinhuoltaja, vailla työtä ja omaisuutta. Erosta on haastatteluhetkellä melkein kymmenen vuotta aikaa, mutta Pirkko sanoo: *Tuntuu että siitä ei ois paljo mitään aikaa toisaalta.* Pirkon kerronnasta paljastuu, että siirtymävaihe ei ole loppuunkuljettu. Eron jälkeisenä ajanjaksona Pirkko ei ole kiinnittynyt työelämään ja hänellä on ollut taloudellisia vaikeuksia. Hän liittyy eroon voimakkaita tunteita, jotka eivät ole vielä väistyneet:

U: Niin, et sä et oo vieläkään selvinny näistä kaikista tapahtumista niinku henkisesti sitte? *No, sanotaan että kyllä mä koen semmosta katkeruutta.* (Mikä siinä on kaikista katkerinta?) *Tavallaan se...miten mä sanosin...tietysti siinä on se hyljäytyksi tulemisen kokemus on yks luku sinänsä. Mutta semmonen mitätöinti myöski, että kuitenkin oltiin kaksikymmentä vuotta naimisissa ja hän teki karrääriä ja minä mukana kuljin paikkakunnalta toiselle, jätin monta hyvää työpaikkaa, koska sen mukaan elettiin. Ja sit olin kotona, kun lapset oli pieniä. Ja sit vois sanoo, et siinä sit oli kiitos, että ei oo periaatteessa mitään eläkettä tulossa. Ja työkokemukset on sieltä sun täältä. Ei voi sanoo, että olen täydellinen konttoristi, hallitsen kaikki. Mä on niinku räöpiny vähä sitä ja tätä.*

Niin, kyllähän se tietysti tulee semmonen tunne tavallaan myöski, että sua on käytetty hyväks, et sä oot niinku tukeneu tätä miestä ja näin tässä uraputkessa.

Esimerkiksi sä oot hoitanu ite sen lasten harrastukset, koulut, kaiken, että hän saa keskittyä tähän. Että sitte vaihetaan niinku nuorempaan autoon. Että nyt on loppuunkäytetty.

Pirkko kertoo olevansa katkera, ja kun kysyn, mikä on ollut kaikkein katkerinta, hän mainitsee hyljätynsi tulemisen, mitätöinnin, kiittämättömyyden, hyväksikäytetyksi tulemisen, jopa loppuunkäytetyksi tulemisen kokemukset. Hänet on vaihdettu nuorempaan samalla lailla kuin autoja vaihdetaan. Pirkko viittaa uhrauksiin, mitkä hän itse on tehnyt: *minä mukana kuljin paikkakunnalta toiselle, jätin monta hyvää työpaikkaa, olin kotona kun lapset oli pieniä, sä oot niinku tukenu tätä miestä ja näin tässä uraputkessa, sä oot hoitanu ite sen lasten harrastukset, koulun, kaiken.* Pirkko kuvaa itsensä uhriksi ja hyväksikäytön kohteeksi, ja kuten uhrin usein myös hän kertoo kokevansa syyllisyyttä:

U: *No oot sä sit katunu mielessäs noita ratkasuja? Sillai vatvonu, että ois pitäny tehdä toisin? Kyllä sitä aluks, ehkä jotenki syyllisyyttähän sitä kokee. Et olisinko mä voinu olla toisenlainen? Et olisiko pitäny eri tavalla niinku tehdä asioita tai toimia tai olla? Tai...? (Oot sä nyt päässy siitä sitte, ittes syyllistämisestä?) Kyllähän se joskus tulee mieleen. Et niitä tulee sellasia juttuja jotain, että oisko mun sitteki pitäny tehdä niin tai näin. Ehkä ois pitäny olla tavallaan iteki...tulee jälkeensä...ehkä karriööri-ihminen enemmän? Että ois niinku pitäny puolensa. Että ehkä tää mieski piti itsestäänselvänä, minä olen siinä muusana.*

Pirkko kuvaa syyllisyyttä, hän asettaa elämän tärkeät valinnat ja niiden mukana itsensä, kyseenalaisiksi. Olisiko pitänyt olla erilainen ja toimia toisin, hän kyselee. Tosiasiassa Pirkko ei ole ollut pelkkä muusa, koska hän hoiti lapset ja kodin, menipä vielä myöhemmin miehen firmaan töihin. Mutta Pirkko pitää ristiriitaisena näin jälkikäteen aviopuolisoiden rooleja:

Et siinä tietysti oli semmonen ehkä ristiriita jälkeensä jos miettii, Paavo synnytti ravintoloita ja minä synnytin lapsia. Ehkä siinä oli vähä niin, että kun minä puhuin kahoista, niin hän ois puhunu bisneksestä. Mutta kyllähän se sit siinä niinku pikkuhiljaa yhdisty ne polut, mutta kumminki niin ehkä se ois jotenki, oisko se enemmän ollu yhteinen, jos ois alusta lähtien lähteny siihen firmaan sitte ja sitä ois niinku yhdessä kehitelty.

Luen tästä lainauksesta sellaista ”mikä meni vikaan” -pyörittelyä, mikä on tyyppillistä epäonnistumisten jälkeen, ymmärrettävää mutta usein hedelmätöntä, jos siitä ei pääse eteenpäin. Se pitää kiinni tuskallisessa kokemuksessa; se on kuin veitsen kääntämistä haavassa. Ottamalla vertauksen kahdesta ääri-maailmasta, lasten kahoista ja bisneksestä, hän alleviivaa puolisoiden epätasa-arvoista asemaa ja juopaa heidän välillään. Näen tässä keinon tehdä tapahtu-

mia itselleen ymmärrettäväksi. Hän yrittää ymmärtää myös miehen käytöstä:

(...) Niin mulla ei ollu mitään ruususia haaveita avioliitosta, että se on pelkkää ruusuilla tanssimista ja liihotellaan tuolla pilvissä. Että mulla oli hyvin realistinen käsitys siitä, että se on myötä- ja vastamäessä. Ja näinhän se sanotaan vihkikaavassakin. Et jotenki mun mielestä sitte se tuotti pettymyksen tavallaan, että sitte...ja monille muilleki varmaan... että jollekin miehelle se voi ollaki, että se ei ookaan vastamäessä enää se kumppanuus, vaan sitte tosiaan lähetään etsimään jotain nuoruutta ja...omaa nuoruutta ehkä.

Pirkko kuvailee suhdettaan avioliittoinstituutioon realistiseksi, mutta realismisuus pitää sisällään myös avioliittolupauksen. Tätä lupausta vastaan mies on rikkonut. Pirkko liittää pettymyksensä monien muiden naisten pettymykseen: se ei ookaan että vastamäkeen. Lainauksesta voi lukea syytöksen miessukupuolta kohtaan ja stereotyyppisen näkemyksen keski-ikäisen miehen nuoruuden etsinnästä. Miehen nuoruuden etsinnän esiinnostaminen liittää tämän kertomuksen myös ikäsyryntään. Pirkko on tullut syrjityksi ikääntyneenä naisena. Ikäsyryntää tapahtuu paitsi työmarkkinoilla myös avioliitossa, ja Pirkko kertoo-kin molemmista. Pirkko kaipaa elämäänsä kolmikymppisenä:

U: (...) Jos sä ajattelet ittees nuorenpä, niin kaipaat sä niitä aikoja, kun olis samanlaista tai voi kun olisin vielä kolmikymppinen ja? Tietysti sanotaan, et mä kaipaan sitä elämää, mikä mulla oli siinä avioliitossa. Ehkä sitä elintasoakin kaipaap, tietenki. Eihän siinä ehtinykään niin kauheasti suremaankaan mittään, kun aina oli menossa. Eikä ollukaan sillai semmosta pohtimista mutta...

(...) Että jos palaan vielä tohon taloudelliseen puoleen, että nythän se tietysti on. Niinku sillon se ei ollu myöskään se, koska mulla oli ikään kuin tämmönen elättäjä. Niin en mä joutunu pohtimaan, että riittääks mun palkka tai miten me pärjätään. Mutta kun on tullu niinku rappusia pää eellä alas, tarkotan ihan elintasollisesti. Mähän oon ollu tämmösessä niin sanotussa jossakin parempien ihmisten joukossa. (Teillä oli korkee elintaso sillon?) Oli joo, näin voi sanoo. Kyllä me nyt ulkomailta käytiin, Pariisissa ja Amerikassa, kaks kertaa vuodessa ja tätä tyyliä. Että johon se sitte rupes tuntuu, kun mä kaverilleki sanoin, että mää lähen huomenna Pariisiin, niin sä sanot ihan kun sä lähtisit Muurameen. Et siinäkin on tietysti semmonen jänän, ettet sä ite huomaakaan, miten etuoikeutettu sä olit. Nyt ku mieltii, et mä en todellakaan pääse ku Korpilahelle näillä rahoilla, niin kyllä se joskus korpee.

Pirkon kaipauksen kohteeksi osottautuu ennen kaikkea taloudellinen turvallisuus, jopa etuoikeutettu asema. Hän kertoo, että avioliitto takasi korkean elintason, johon sisältyi mm. matkustelua ulkomaille. Hänellä oli ikään kuin tämmönen elättäjä. Nykyistä tilaannettaan hän vertaa tilanteeseen, jossa

on tullu niinku rappusia pää eellä alas. Ennen matkusteltiin Pariisiin, nyt rahat riittävät linja-autolippuun lähipaikkakunnalle. Nykyistä elämänsä Pirkko kuvaa seuraavasti:

No, mä kyllä antasin pois nää viimeiset kymmenen vuotta jos saisi valita. Ja enkä mä nyt tiää...kyllä mä ehkä oisin...tai niin, ehkä mä en ois se mikä mä oon. Mutta ei se lapsuuskaan niin häävi ollu. Mä joskus mietin, että on ollu semmonen aika paska jakso ja sitte suhteellisen kivaa ja sitte nyt on oikeen paska jakso. Että jos aattelee...(Seuraavaks on kivaa...?) Tilastollisesti niin (Nauraa) Seitsemän lihavaa ja laihaa vuotta että...Mut kyllä mä joskus ihmettelen sitä ja ajattelen, että minkä takia mulle näitä on sattunu, et mitä pahaa mä oon tehny edellisessä elämässä. Tulee ihan tämmösiä hulluja ajatuksia joskus, että mistä tää on, et mistä mua rangaistaan. Tai tulee semmonen tunne, et eiks tää jo riitä. Niinku joskus tulee semmonen olo, että sama kun tiiliskivi putoo päähän, et se onki ainoo mitä mä en oo vielä kokenu. Tietysti terveys on yks juttu. Mutta en minä ihmettele, että tällä vauhilla vaikka kehittelis minkälaisen psykosomaattisen sairauden itellensä. Että jos aina on mieli niinku apee. Mikään ei tunnu niinku miltään. Niin kyllähän se rupee fyysisesti niinku jostain. Mutta on kai vähän ihmisen elämässäkin, että se ei anna sille arvoa ennenkun se on menetetty. On se sitte asia ku asia. Aina haluais olla just se joku muu...tai siis sillai että.

Pirkko kuvaa avioeron jälkeistä aikaa *paskana jaksona*, jonka hän olisi valmis antamaan pois. Hän etsii syytä kärsimyksiinsä edellisestä elämästä. Hän kuvaa kokemustaan tiiliskiven päähän putoamisena. Tiiliskiven päähän putoamiseen ei pysty itse vaikuttamaan. Ilmeisesti Pirkko kokee samoin avioeronsa suhteen. Pirkko maalaa tilanteensa hyvin negatiivisin sävyin. Hän jopa maalaa piruja seinille pohtimalla terveyden menettämisen mahdollisuutta. Tässä yhteydessä hän ottaa esille mielen apeuden, joka ilmenee niin ettei mikään tunnu miltään. Pirkko kertoi masennuksestaan muussakin yhteydessä.

Pirkon katkeruuteen ja masennukseen löytyy psykologisia selityksiä. Hyljätyn tuleminen, jonka Pirkko näkee tapahtuneen jo lapsuudessaan äidin kuoltua, saattaa synnyttää ongelmavyöhdin, josta ylönousu ei ole helppoa. En aio tässä käsitellä psyykkisen puolen osuutta enempää, vaan tarkastelen Pirkon tarinaa sukupuolijärjestyksen näkökulmasta. Tarina itsestä riipuvaisen vaimon hylkäämisestä nuoremman naisen tähden elää kollektiivisessa tajunnassa ja arkipäivän todellisuudessa. Viime aikoina näitä tarinoita on esitetty myös julkisuudessa. Ilta- ja naistenlehdet ovat esitelleet anteliaasti jätettyjen naisten katkeria purkauksia. Tämä on osa viime aikoina nousutta tunnustuksellisuuden buumia. Sukupuolinäkökulmasta tässä on erityistä se, että kaltoinkohdellut, usein myös ikääntyneet, naiset, jotka aikaisemmin eivät ole pitäneet meteliä epäoikeudenmukaisesta kohtelusta, vaan vaienneet ja

syylistäneet itsensä, ovat nyt äänessä. Pirkko odottaa minusta myötätuntoista kuuntelijaa kärsimälleen vääryydelle sisaruuden nimissä, kuten seuraavasta keskustelun pätkästä käy ilmi:

...me naiset usein tehään se virhe, ehkä, et lähetään niinku sen miehen kelkkaan ja jätetään työpaikkoja, kun vaihetaan paikkakuntaa. Ottaa sitte työtä, mitä sattuu saamaan. Sitte taas mennään johonki. Sit just se, että jää kotiin hoitaan lapsia. Niin ei siinä tullu ajatelleekskaan, et oot siinä sitte viiskymmisenä yksin eikä sulla ookaan mitään periaatteessa, ammattia tai työpaikkaa. (Mmmm. Kukaan ei kertonu siitä vai? Semmosia tavallaan esikuvia ei ollu tai sillai niinku että jotka ois kertonu, että naiselle voi käyä näinki) No, ei varsinaisesti kukaan kertonu. Kyllähän sen on tietysti tienny, mutta sitä ajattelee, että eihän se mun kohalle, kun mekin oltiin kaksikymmentä vuotta oltu. Ja olihan siinä ylä- ja alamaikiä, paremminki rupes tuntuu, että nyt alettiin jo olla siellä voiton puolella. Siis sillai, tietää jo toisen.

Ehkä Pirkko saa lohtua ajatuksesta, että kyseessä on sukupuoleen liittyvä ikään kuin luonnollinen ilmiö, naisille tyypillinen toimintatapa. Tämä selitys saattaa vähentää omaa syyllisyyden kokemusta. Puhuessaan meistä naisista hän liittää minutkin stereotyyppisen sukupuolikäyttäytymisen maailmaan. Meidän välisessä dialogissa en mitenkään kumoa Pirkon näkemystä vaan myötäilen sitä tarjoilemalla selitystä muunlaisten esikuvien puutteesta.

Pirkko käyttää paljon myös yksikön toista persoonaa puhuessaan omista kokemuksistaan, esimerkiksi: "että sua on käytetty hyväks", "et sä oot niinku tukenu tätä miestä ja näin tässä uraputkessa", "esimerkiks sä oot hoitanu itse sen lasten harrastukset, koulut, kaiken", "et oot siinä viiskymmisenä yksin..." Hän käyttää myös passiivia, esimerkiksi: "että sitte vaihetaan niinku nuorempaan autoon", "vaan sitte tosiaan lähetään etsimään jotain nuoruutta". Yksikön toisen persoonan ja passiivin käyttö – paitsi että ne tarttuvat helposti media-puheesta – voivat olla pyrkimyksiä etäännyttää itsensä tuskallisista tuntemuksista. Näiden avulla luodaan vaikutelma, että Pirkon kokemukset eivät ole ainoastaan hänen omiaan, vaan sellaista voi sattua kelle vaan naiselle. Tätä tulkittaa tukee Pirkon itse vetämä yleistys, jonka mukaan "me naiset" usein teemme "sen virheen".

Pirkon käännekohtatarinassa kertoja ei esitä itseään aktiivisena toimijana missään kohdin, vaan uhrina, jolle tapahtuu vääryys ja joka pelkää reagoi asioihin. Aviomiehen osuus esitetään usein passiivissa. "Siin ei niinku min-käänlaisia keskusteluja käyty" -lause on passiivissa, jonka vuoksi kummankin osapuolen toimijuus jää pimentoon. Ero tulee hänelle "päivän varoituksella"; tämä ilmaus jättää myös toimijat epäselviksi. Mistä varoitus tulee? Kerronta passiivissa sävyttää Pirkon tarinan ja korostaa ulkopuolisten, pahojen voimien

aikaansaamaa hävitystä. ”Mitä pahaa mä oon tehny edellisessä elämässä?” ”Mistä mua rangaistaan?” Pirkko kysyee.

TYÖVOIMAPOLITIIKAN SÄÄDÖKSET JA RIIPUTETTAVAKSI JOUTUMINEN

Lauran kohdalla haluttu käännekohta osottautuu melkeinpä painajaismaiseksi olotilaksi. Hän itse haluaisi irtautua työelämästä, mutta työvoimapolitiikan säädökset kietovat hänet verkkoonsa. Tässä verkossa rimpuilua Laura itse nimittää rumbaksi. Rumba johtivat Lauran mukaan seuraavat syyt:

No, mä oon nytte tota jääny vuoden vaihteessa työttömäksi. Joutunu tämmöseen rumbaaniinsanotusti. Että määhän olin jo putkessa, mutta mä otin semmosen työn vastaan tässä toissa syksynä, elikä niinku toissa marraskuussa. Mä kerkesin olla vuos ja kaks kuukautta siinä, siinä niin tota, niin mä niinku tavallaan menetin, menetin sen putkessa olemiseni. Kun nyt on muuttunu nää uudet systeemit, eli ne jotka vuojen vaihteessa jäi työttömäks, ne ei enää olekaan missään putkessa, vaan niin tuota tämmösessä...elikä niille keksitään vaikka vallan mitä sitte uudelleen, taas niinku työelämään.

Laura kertoo menettäneensä *putkessa olemisen* – mikä olisi ollut vaihtoehtoinen ja tavoiteltava tapa kulkea välitullassa ennen kiinnittymistä eläkkeelle, ja olevansa nyt osa niitä, joille keksitään vaikka vallan mitä, että heidät saataisiin takaisin työelämään. Näin Laura kuvailee työtä, josta hän päätti luopua:

Mä olin just tossa omaishoitajahommassa, mitä mää oon niinku vapaaehtoistyönä tehny kymmenkunta vuotta. Elikä mä vedän näitä omaisten hoitajien ryhmiä ja tämmösessä vapaaehtoistoinnassa ja siitä sitte tavallaan, perustettiin yhdistys ja sen sitte yhdistyksen myötä tuli mahdollisuus saaha rahoja. Että tää lomitussysteemi saatiin sitte niinku käyntiin. Elikä omaishoitajalomitus, ja mä olin sen projektin työntekijä, joka organisoin ja hoitelin näitä asioita sitte siinä. Koska mulle se oli niinku tuttua, koska se liitty tavallaan tän mun harrastuksen, harrastuksen ympärille tämä mun työpaikkani. Ja työpaikka oli tietysti mieleinen ja on mua lähellä ja, mutta siitä huolimatta, kun sitä niinku työkseseen, tottakai se sitte vei myös aikaa. Siitä tuli paljo uutta ja uutta ja sillä tavalla, että yks on niinku tieto, mitä mun ei tarvinnu ennen sillai hallita, niin mun piti sitäkin nyt opetella siinä sivussa vielä sitten. Ja paljon kaikkee mitä siihen sit liitty.

Lauran kertomuksesta tulee mielikuva ihannetyöpaikasta, joka on syntynyt harrastuksen ja vapaaehtoistoinnin pohjalta. Hän kuvaa työtään mieleiseksi, mutta myös sellaiseksi, että uutta piti opetella koko ajan. Luopumistaan hän

perustelee minulle useaan eri otteeseen. Seuraavassa ”vakuuttelulauseita”:

1 *se vei mulla liian ajan, se vei multa melkeen kaiken ajan*

2 *Ja kun mulla on tosiaan äiti ja anoppi, mä hoidan plus sitte nämä perheen jäsenet, mitkä tarviis kanssa vielä, niin tota mulla jäi niille liian vähä aikaa.*

3 *niin tuota se kävi liian raskaaks. Mulle on aina merkannu nää ihmissuhteet ja perhe, on tärkeitä ja ajattelen, että raha ei ole niin tärkeä, vaikka töissä tykkäsin.*

4 *Ja tietysti jos tilannehan ois ollu niin, että jos ei olis tää äidin tilanne, koska hänen tilanne syksyllä niinku huononi, niin mä koin sen kumminki mulle tärkeemmäks asiaks.*

Huolenpitoa äidistä ja anopista Laura kuvaa näin:

Mä siellä käyn, käyn niin usein ku mahollista, en ihan joka ilt, mutta hyvin useesti meen ruokailuun syöttämään niitä. Ja myös muita. Sitten laitan nukkumaan ja oon sen illan siellä. Sitte anoppi asuu tuolla L:ssa, ja hän asuu yksin omakotitalossa, kaheksankytkuus täyttää. Ja ulkosauna ja tällai, et että siellä ei oo kauppoja eikä mitään. Ne pitää kaikki niinku...et hän pärjää siellä, koska hänellä muisti pelaa. Mutta hälle pitää kaikki se järjestää, siivoomiset ja kaikki tämmöset.

Laura perustelee äitinsä auttamista sillä, että laitoksessa äiti ei saa kunnan hoitoa. Tästä hän puhuu moneen otteeseen ja kuvaa myös, miten hän äitiä auttoi jäämällä töistä suoraan hoitokotiin syöttämään ja passaamaan vanhuksia, tekemään samaa työtä kuin varsinaiset hoitajat. Tämä kävi lopulta liian raskaaksi.

Lauran kertomuksesta alkaa vähitellen selvitä, että hänen terveydentilansa on myös alkanut horjua. Hän kertoo sydänviastaan ja nivelrikostaan, ja sanoo odottavansa pääsyä terveydentilakartoitukseen. Toisaalta hän pitää itseään vielä vireänä. Hän tietää, ettei ”sydänjuttu” yksinään riitä nykypäivänä osoitukseksi heikosta terveydentilasta, koska on olemassa hyvät lääkkeet. ”Ne” voivat keksiä hänelle jotain työtä, johon hän pystyy. Laura kertoo dramatisoimatta terveydentilastaan, ja minä tajuan vasta jälkeenpäin, että muutokset terveydentilassa ovat saattaneet olla tälle kovaa työtä ikänsä tehneelle naiselle kova pala. Ehkä hän on vasta luopumisensa yhteydessä ja myöntäessään, että ei enää jaksa, tunnustanut itselleen asian oikean laidan?

Ensimmäinen osoitus rumbaan joutumisesta oli määräys työnhakukurssille:

U: No, entäs se työnhakukurssi? Oliko se turhauttava? *Notota...se oli siis mulle aivan turhauttava. Niinku siellä mä sanoinkin sen, että mä en nää mitään järkee omalla kohallani. Mä olin ihan vanhimmasta päästä...(Sanoit sä siitä?) Kyllä mä sain työvoimatoimistossa ja sitte siellä haastatteluissaki, kyllä mä sen niinku sa-*

noin. Mä en sitä nää järkevänä itteni kohdalla, jos mä oisin tosiaan jaksanu tehdä töitä, niin mä oisin tehny. Ja kun kumminki mä oon yläkantissa oleva ihminen.

Työnhakukurssin hän määrittelee aivan turhauttavaksi, en nää mitään järkee omalla kohallani. Sen sijaan kohta alkavalle ATK-kurssille hän kertoo meneänsä omaksi ilokseen ja siksi, että saisi oppia. Laura kuvaa välitilassaan olemista seuraavien ilmauksin:

Must tuntuu vaan hassulta, et mä oon, mä oon kaiken aikaa riiputetaan ja...Jos mä oisin jaksanu ja mul ois aika riittäny, niin tottakai mä oisin tehny sitä työtä, mistä mä tykkään. Koska se oli mulle ku, se on mulle ollu semmonen tärkeä asia, ja sen eteen niinku tehny iän kaiken työtä; Joo koko ajan niinku kontrollissa ja koko ajan niinku työelämään, elämään että tota...; ...musta on ihan hullua, että ruveta mua kituuttamaan ja tän ikästä ihmistä! Että kun nuorempiakin, nuorempiakin on. Että kyllä mä ne ajatukset oon kaikki siellä ihan niinku sanonu, ja se on ihan niinku ymmärretty, ymmärretty että...Mutta siitä huolimatta...; Et jäis tää tällanen, koska tota ei mua mikään muu tässä olotilassa mua rassaa muuta ku se, että sä oot niinku kaiken aikaa vähä niinku varuillas ja vähä niinku sillai, et että mitä. Etku tulis se ratkasu, joko oot työelämässä taikka sitte sä et oo, että jompi kumpi.

Laura kuvaa tilannettaan riiputtamisena ja kituuttamisena. Nämä tuntuvat hassuilta ja hulluilta. Mitä näiden sanojen taakse kätkeytyy: vihaa, katkeruutta, stressiä vai peräti huumoria? Huumoriinhan sanat varsinaisesti viittaavat. Kuitenkaan riiputtaminen ja kituuttaminen eivät herätä humoristisia miellelyhtymiä, päinvastoin niiden kohteena oleminen herättää ahdistuksen ja nöyryytyksen tunteita. Tätä vahvistavat myös koko ajan niinku kontrollissa ja kaiken aikaa vähä niinku varuillas olemisen ilmaukset.

Lauran näkemykset tilanteen hulluudesta liittyvät ikään:

Ja sitte niinku aattelee että meiän ikäsiäki just, et kun sen vallan hyvin tietää, me on nuorena jouduttu lähtee ja tehty ikämme raskasta työtä. Ja paria vuoroa työtä, mäki oon aikanaan tehny, koska on ollu tiukkaa. Että me niinku tietään se työ, että ei meil oo ollu lomia, ei me oo päästy ulkomaille, ei me...eikö ois niinku järkevämpää käyttää niitä rahoja nuorille, taata niille sitä, sitä työtä että niillähän on elämä eessä, että niitten pitäis ajatella eteenpäin. Eihän meikälaäinen tartte enää, sil on kämpppä pään päällä. En mä ainakaan muuta kaipaakaan. Asunto on, kun tätä pystys vaan... Niin kyllä kai, mä sanon, että tämä ikä pitää jo olla se, että ei kai kukaan hullu enää ota tän ikästä ihmistä töihin.

Laura kuvaa oman ikäluokkansa meiksi, jotka ovat nuoresta pitäen tehneet raskasta työtä. Nyt on nuorten vuoro, koska meikälainen ei tarvitse enää työtä.

Meikäläiselle riittää kämpppä pään päällä. Hän maalaa ne työnantajat hulluiksi, jotka ovat valmiita ottamaan *tän ikäsen ihmisen* töihin.

Laura kertoo elämästä epäselvässä tilanteessa, johon hän on joutunut eläkesäädösten takia. Hän on itse tehnyt tilanteensa selväksi työvoimaviranomaisille, mutta hänen ei anneta olla rauhassa. Toisaalta Laura on – ikääntyneisiin kohdistuneiden uusien toimenpiteiden takia ehkä – pääsemässä terveydentilan kartoitukseen. Laura on tehnyt itse päätöksen luopumisestaan, hän on ollut aktiivinen toimija. Sen sijaan ”paha työvoimapolitiikka” on saanut aikaan tilanteen, jossa hänen pitää vasten tahtoaan pyöriä rumbaa.

Haastattelussa ei tullut ilmi, miten paljon Laura tiesi luopumispäätöstä tehdessään sen seurauksista. Lauran puheesta sain sellaisen käsityksen, että vaikka hän olisi tiennytkin totuuden, hän olisi valinnut äidin hoitamisen, koska hänen omien sanojensa mukaan ihmissuhteet ja perhe ovat hänelle kaikkein tärkeintä. Ehkä hän tuntee kuitenkin jonkinlaista pettymystä siitä, että yhteiskunta ei tue häntä tarpeeksi hänen tehdessään tärkeää hoitotyötä, jota yhteiskunta ei ole hoitanut kunnolla? Tätä luuloani perustelen Lauran paljolla vakuuttelulla ratkaisunsa puolesta. Myös Lauran puheet ikäpolvensa työteliäisyydestä tulkitsen kertovan pettymyksestä ja jopa tarpeesta saada jonkinlainen kiitos paljosta raatamisesta ja jälkipolvesta huolehtimisesta.

KÄÄNNEKOHTIEN PAINOARVO JA IÄN MERKITYS KÄÄNNEKOHDISSA

Kaijan kuvaus irtisanomisesta keskittyy suurimmaksi osaksi irtisanomistapahtumien tarkkaan kuvaukseen. Hän kuvailee tapahtumia, kertoo episodeja ja esittää itsensä osaksi tarinaa käymällä dialogia työnantajan kanssa. Kaijan kertomus irtisanomisesta on hänen koko haastattelunsa ydintä. Tulkitsen että hän on ottanut yhteyttä minuun tutkijana kertoakseen juuri tämän tarinan. Tarina sisältää yhä uusien todisteiden esiinottamista vakuudeksi epäoikeudenmukaisesta kohtelusta.

Siskon koko tarinassa käännekohtalla on myös merkittävä osa. Se sisältää enimmäkseen olosuhteiden ja uupumisoireiden kuvailua. Episodeja siihen ei sisälly, ei myöskään dialogeja tapahtumien henkilöiden kanssa. Siskon selostus on loogista ja asiallista; hän ei kerro tunteistaan. Hänen käyttämänsä kieli on paikka paikoin värikästä (kurdilaumassa lymyileminen, puhe pelon toimistosta, ”meistä imettiin kaikki irti”). Näistä voi tehdä tulkintoja joko Siskosta hyvänä kertojana tai niihin sisältyvistä voimakkaista tunteista. Siskon tarina uupumisesta ei ole niin hallitseva hänen koko tarinassaan kuin Kaijan tarina irtisanomisesta. Se niveltyy osaksi elämää, ja se kerrotaan yhdessä osassa, omalla paikallaan. Samalla lailla Sisko kertoo muistakin elämän alueista. Enemmän tunnereaktioita Sisko kutoo tarinaan tukityöllistettynä olemisestaan. Uupumiseen johtaneet ta-

pahtumat ovat osa menneisyyttä; Sisko elää koko tarinassaan tätä päivää.

Pirkon tarina keskittyy avioeron aiheuttamien reaktioiden ja seurausten kuvaamiseen. Hän ei kuvaa varsinaista käännekohtaa, itse avioeroprosessia paljoakaan – avioeron herättämiä tunteita sitäkin enemmän. Ehkä Pirkko elää vieläkin tätä vaihetta? Avioeron jälkeiseen aikaan kuuluu tietysti paljon muutakin kuin tähän yhteyteen poimimani, suoraan avioeroa kommentoivat lainaukset antavat ymmärtää. Näissä lainauksissa Pirkko pohtii avioliittoaan ja tekemiään omia ratkaisuja sekä kertoo tunteistaan, jotka miehen toiminta aiheutti. Vaikka Pirkko pohtii paljon myös elämänsä muista näkökulmista käsin, esim. äitinä ja tyttärenä, tulkitsen kuitenkin avioeron olevan Pirkon elämäntarinan ydinretoriikkaa. Hänen elämänsä muut tapahtumat peilautuvat pitkälti juuri avioeron kautta.

Olen nimennyt Lauran tarinan käännekohtaksi työstä luopumisen. Kuitenkaan Laura ei kerro paljoakaan itse luopumisesta, joskin hän perustelee minulle useaan otteeseen luopumISRatkaisuaan palaten yhä uudelleen äidistään huolehtimisen tärkeyteen. Toinen painopiste sijoittuu kuvaukseen ”rumbassa pyörimisestä”. ”Rumbassa pyöriminen” on yksi tapa kulkea välitilassa, ja juuri tällaisia kuvauksia alunperin lähdin hakemaan tässä tutkimuksessa. Voiko Laura jättää työelämän taakseen ja keskittyä nykyisyyteen tai suunnittelemaansa elämään, kun työmarkkinat eivät päästä häntä irti?

Lauran tarinassa iällä on keskeinen merkitys. Hän itse puhuu paljon iästään suhteessa työmarkkinoihin. Hänen mielestään on hullua riiputtaa hänen ikäistään mukana. Myös Pirkon tarinassa ikä on vahvasti mukana. Mies löysi nuoremman, ja Pirkko jäi viisikymppisenä yksin, iässä jolloin on vaikeaa aloittaa alusta sekä parisuhteessa että työssä. Ikä on siis kietoutunut sukupuoleen, naisena olemiseen, mikä tekee naisesta uhrin nykyisessä sukupuolijärjestelmässä (miehen valta valita nuorempi ja jättää entinen vaimo tyhjän päälle). Kaijan tarinasta luen katkeruuden ilmauksia suhteessa nuoriin työnantajien edustajiin. Hän nimeää yhdessä puheenvuorossa valtakunnan päälehden osasylliseksi kiilan lyömisessä sukupolvien välille. Siskon tarinassa ikä ei nouse keskeiseksi. Hän ei nimeä myöskään saneeraustapahtumissa ikää merkittäväksi tekijäksi.

TYÖ OPETTAA NAISEKSI

”MINKÄ NUORENA OPPII...”

Vaikka itse kuulun samaan ikäluokkaan kuin haastateltavani, heidän puheensa työnteosta ja vastuunotosta varhaislapsuudesta lähtien kuulostaa korvissani kuin toisesta maailmasta tulevalta. Ja toisesta maailmastahan se tuleekin. Minä olen syntynyt keskiluokkaiseen perheeseen, jossa sananlasku nuorena vitsan vääntämisestä kuului vanhempieni sukupolven elämään ja koulunkäynti oli varsinaista lasten työtä. Työntekona en voi pitää edes sitä, että välillä auttelin äitiä leipomis- ja siivoustöissä ja pidin veljiäni silmällä.

Vuonna 1960, jolloin suuren ikäluokan vanhimmat täyttivät 15 vuotta, Suomessa työskenteli 1529 14-vuotiasta ja 76178 15–19-vuotiasta tyttöä jossakin ammatissa. Vuonna 1970 vastaavat luvut olivat jo pienemmät: 14-vuotiaita laskettiin olevan työmarkkinoilla enää 154 tyttöä ja 15–19 -vuotiaita 69064 tyttöä. Nuorempien kohdalla pudotus johtui pitkälti vuonna 1967 säädetyistä laista, jossa nuorten työntekijöiden suojelemisesta säädettiin työsuhteen vähimmäisiäksi pääsääntöisesti 15 vuotta. Lisäksi laki oppivelvollisuudesta oli pitkällisten mutkien jälkeen alkanut vaikuttaa ympäri Suomen. Jo vuonna 1948 oli säädetty laki oppivelvollisuuden pitenemisestä kuudesta vuodesta kahdeksaan vuoteen ja vuonna 1957 kunnat velvoitettiin järjestämään opetusta kansalaiskoulun nimellä, mutta erilaisten perustelujen turvin kunnat pystyivät lykäämään lain voimaantuloa niin, että vasta 1970, kun uusi peruskouluasetus annettiin, oltiin valmiita turvaamaan suositeltu oppivelvollisuusmäärä. (Rahikainen 1999, 338–341)

Prosentteiksi muutettuna: vuonna 1950 5.7% ja vuonna 1960 3.1% 14-vuotiaista tytöistä oli työelämässä, ja vuonna 1970 luku oli enää 0.3%. 15–19-vuotiaista tytöistä oli sen sijaan työelämässä vuonna 1960 melkein puolet ja vuonna 1970 vähän yli kolmannes.

Edellä olevat luvut kertoivat tilanteen varsinaisilla työmarkkinoilla. Tilanne on toinen, kun tarkastellaan lasten työskentelyä kotitiloillaan maaseudulla. Pirjo

Korkiakangas (1996) tutki erityisesti maaseutuyhteisöön sijoittuvia lapsuuden muistoja. Hänen haastattelussaan vuosina 1940–1954 syntyneistä naisista 32 % oli aloittanut työnteon 3–6 -vuotiaana, 44 % 7–9 -vuotiaana, 23 % 10–12 -vuotiaana ja 1 % 13–16 -vuotiaana (Korkiakangas 1996, 81). Maatiloilla työskentelivät pääsääntöisesti kaikki lapset ”heti kun kynnelle kykenivät”. Tilan koko vaikutti jonkin verran asiaan.

Enää ei voisi kuvitella, että 9-vuotias pantaisiin yksin vastuuseen päivät pitkät kaksivuotiaasta lapsesta. Tai tapahtuuhan tällaista, mutta ammattikasvattajilla ja lastensuojeluinstituutiolla on tähän paljon sanottavaa. 1970-luvulla, jolloin tutkimukseni naisilla oli omia lapsia, tilanne oli jo toinen. Suhtautuminen lapsuuteen ainutkertaisena aikana, johon ei pitäisi kuulua vastuunottoa perheen hyvinvoinnista, alkoi olla itsestäänselvyys. Sitä paitsi yleisen hyvinvoinnin kasvu ja ammattiin kouluttautumisen tärkeyden tiedostaminen edistivät lapsuuden pitämistä lapsuutena, ei-aikuisuutena. Tutkimukseni naiset elivät siis lapsuuttaan murroskohdassa. Seuraavassa tarkastelen, miten he itse arvioivat työntekoaan ja varhaista vastuunottoaan perheen hyvinvoinnista. Naiset kertovat, minkälaista työtä he tekivät lapsena ja miten he sen kokivat.

Kotona ja vieraisissa töissä

No se on ollu ihan semmonen, että kun on tuo pakollinen koulu aikonaan loppunu, sit on ollu tommonen köyhä perhe ja silleen, oli pakko päästä töihin, tienamaan. Että mä oon sillä menny sille alalle. Neljätoistavuotiaana alottanu. (Leena)

Tutkimukseni naiset ovat enimmäkseen lähtöisin niukista oloista, pienvieljelystiloilta (9 naista) tai työväenluokkaisesta kodista (7 naista). Kaksi naista oli lähtöisin pienvirkamieskodista (kauppias ja poliisi), joskin toisen vanhemmat olivat eronneet, kun haastateltava oli pieni. Neljän naisen toinen tai molemmat vanhemmat olivat kuolleet heidän lapsuudessaan. Kolme työläiskotien kasvateista kertoi äidin olleen kotona. Tällöin perheessä on ollut niin monta lasta, että äidin kotiin jääminen tuntuu ymmärrettävältä tästä näkökulmasta. Kahden haastateltavani lapsuudenperheessä oli ollut peräti yhdeksän lasta, yhdessä kahdeksan, yhdessä seitsemän ja yhdessä kuusi lasta. Kolme haastateltavistani olivat ainoita lapsia. Keskimäärin lapsuudenperheissä oli neljä lasta.

Naiset kuuluivat pääsääntöisesti ainakin jo vuonna 1970 työssäkäyvien nuorten naisten joukkoon – tosin jotkut heistä saattoivat olla myös koulutuksessa. Neljä naisista oli lähtenyt maailmalle ansaitsemaan leipänsä 14-vuotiaana, lapsenlikoiksi tai myyjiksi kuten Leena. Myös 15-vuotiaana työelämässä

oli jo neljä haastateltavaa. 16–17-vuotiaana viisi ja 18–19-vuotiaana loput viisi nuorta naista oli tienaaamassa toimeentulonsa. Jotkut saattoivat työskennellä aluksi vain vuoden verran esimerkiksi lapsenlukkana tai myymäläapulaisena, jotka olivat yleisimmät ammatit tähän aikaan tämän ikäisillä tytoilla (Rahikainen 1999), ja käydä vuoden-pari kestäneen ammattikoulutuksen tämän jälkeen. Tämän jälkeen työelämä jatkui useimmiten uudella uralla.

Töiden kuvauksista olen poiminut seuraavanlaisia töitä haastateltavien itsensä sanoin:

- 1 ”mää sit jouduin *hoitamaan* ja enemmän tekemään”
- 2 ”kun oon kynnelle kyenny, niin *kaikkia hommia* tekemään *leipomisesta* lähtien”
- 3 ”*kotiapulaisena* hoidin koko huushollin asiat silloin”
- 4 ”olin tämmösen ison perheen, edustusperheen, *taloudenhoitaja* viistoistavuotiaana”
- 5 ”Must oli tuo *leipominenkin*, kun tehtiin ihan hirveen iso taikina aina. Niin must tuntu, että kädet ei kestä vaivaamista. Kyllä se oli vaan tehtävä.”
- 6 ”*Piikanakin* olin L:ssa silloin ihan viijen-kuuentoista, kun mä linjasta jäin, kotia kuljin, yötä olin kotona, ja siellä äit aina varas ihtesä tien varteen lypsyämpäriin kanssa, et piti heti jo jäähä siihen *ripsumaan*. Ja piti olla *riihessä puimassa*.”
- 7 ”sit jo viistoistavuotiaana mä olin jo siellä toista vuotta mun enolla sit *piikana*”
- 8 ”kun minäkin olin ihan kymmenvuotiaasta ottamassa *lautoja sahalla ja höylällä vastassa*”
- 9 ”mä lähin Ruotsiin sitte aika äkkiä, kun mulle yks tati sano, että siellä on tämmönen *lapsenpiian* paikka”
- 10 ”Mut tääkin tarina alkaa jo siitä, että mää oon ollu kolmetoista, kun mun äiti kuoli ja mä jouduin kotona tekee kaikki. Meil oli omakotitalo, jouduin *siivoamaan ja tekee ruuat ja käymään kaupassa*.”
- 11 ”mun tehtäviin silloin kuulu *puitten kanto*, sanotaan että ihan kaheksan vanhasta lähtien, ja kuulu niinku *ruuan laittaminen ja astioitten peseminen ja kahvinkeitto* ja sitte tuota *kaupan lattian peseminen*”
- 12 ”minun piti *pittää huolta näitten sisarien lapsista*”
- 13 ”mä silloin *leivoin* ja tein semmosta, ja tietysti kesällä oli *heinäpellot ja kasvimaat*”
- 14 ”*lypsää lehmät ja hoitaa*”
- 15 ”eikä ollu mukavuuksia, kaikki piti kantaa vedet, *vedet sisälle ja toiset ulos* ja tekemään ihan kaikkee, *leivottiin* kaikki kotona ja”
- 16 ”vähä joutunu olee sellanen *kakkosäiti*”
- 17 ”tehtiin aittaa siellä, *tehtiin polttopuita*, ja oikeen metässä tekemässä rankoja ja sitten *kylvötöitä*”

Tässä luettelossa esiintyy melkein kaikkien haastateltavien vastaus; joiltakin

on usempi lainaus. Useimmat kertoivat kotitaloustöistä: leipomisesta, ruuan laitosta, siivoamisesta, kaupassa käynnistä jne. Toiseksi kerrotaan maataloustöistä: lypsämisestä, karjanhoidosta, heinä- ja kasvimaatoista, jopa kylvöistä ja polttopuiden hankinnasta. Sisarten lasten hoidosta kertoo yksi (rivi 12) ja kakkosäitinä olemisesta yksi (rivi 16). Tosiasiassa muissa yhteyksissä kävi ilmi, että sisarusten hoitaminen oli niin itsestäänselvää, että siitä mainittiin vain ohimennen. Vain jos siihen liittyi jotain erityistä, siitä kerrottiin tarkemmin. Kakkosäitinä toiminut Sisko oli yhdeksänlapsisen perheen vanhin tyttö, joka muisteli järjestäneensä koululeikkejä nuoremmille sisaruksille, koska hän piti opettajana esiintymisestä. Sen sijaan Maaritin mielestä sisarusten hoitaminen esti häneltä koulunkäynnin. Lapsenlikkana, piikana tai kotiapulaisena varsin nuoresta lähtien on ollut kolme naista.

Kaija on tehnyt varsinaisen lapsenlikan uran, joka alkoi hänen ollessaan 9-vuotias ja päättyi 16-vuotiaana hänen päästyään kauppakouluun. Ura alkoi naapurien lasten hoidolla kesäisin, ja neljätoistavuotiaana, koulun päätyttyä jatkui niin, että hän muutti kokonaan pois kotoaan. Tällöin hänestä tuli kotiapulainen, jolloin hän hoiti lasten lisäksi koko huushollin. Viisitoista-vuotiaana hän kertoo olleensa ison perheen, edustusperheen taloudenhoitajana, jolloin hän teki ruokaostoksia myöten kaikki kotitaloustyöt.

Kun eräs haastateltava kertoo *mää sit jouduin enemmän tekemään ja hoitamaan* (rivi 1), oletan ilman muuta, että tekeminen ja hoitaminen käsittää kotitaloustyöt ja sisarusten hoitamisen. Haastateltava on ensin maininnut olleensa vanhin lapsista, ja hän on työväenluokkaisesta kodista. Tehtävien jako, jonka mukaan varsinkin vanhin tytär toimii perheessä äidin apulaisena ja joutuu ottamaan suuremman vastuun kuin nuoremmat sisarukset, toistuu haastateltavien puheessa. Tämä on minullekin niin tuttua, että huomaan pitäväni sitä melkein itsestäänselvänä.

Korkiakankaan (1996, 144–154) haastattelujen mukaan vuosina 1940–1954 syntyneiden tyttöjen kotipiiriin työt yleisyysjärjestykseen luokiteltuina olivat: kotitaloustyöt, maanviljelystyöt ja puutarha- ja pihatyöt. Maanviljelykseen liittyviä töitä muisteli tämän ikäluokan naisista 45%, karjanhoitoon oli osallistunut kolmannes. Kotitaloustöitä oli tehnyt 80% haastatelluista. Korkiakangas yllättäytyi siitä, että sisarusten hoitamisen lapsuusaikaisena työhönsä mainitsi hänen haastatelluistaan vain noin kymmenesosa. Hän arvelee, että sisarusten hoitaminen on ikään kuin huomaamatta limittynyt jokapäiväisen elämän rutinoituneeseen kulkuun samalla tavalla kuin erilaiset huolto- ja hoivatehtävät kuuluvat edelleenkin naisten arkipäivän kulkuun. (Korkiakangas 1996, 159) Sen sijaan hänen käyttämässään muissa tutkimusaineistoissa tuli esiin paljon muistoja pienempien sisarusten hoitamisesta.

”Mä muistan...”

Henkilökohtainen muisto, joka keskittyy johonkin ainutlaatuiseen tai toistuvaan tapahtumaan, tarjoaa elävän samaistumisen paikan kertojan elämään (Kosonen 1998). Haastateltavat kertoivat kuitenkin vähän tässä ja muissakin yhteyksissä henkilökohtaisia muistojaan. Arvelen sen liittyvän suurimmaksi osaksi kyselemisen tapaani. Kysyin enimmäkseen tyyliin: ”Jouduitko tekemään lapsuudessa työtä?” Vastauksena oli, että töitä tehtiin paljon ja luettelo erilaisista töistä. Jos olisin kehottanut muistelemaan lapsuuden töitä, vastaus olisi voinut olla vähemmän luettelonomainen. Haastatteluvaiheessa en ajatellut kovin paljon kerronnan muotoja ja rakenteita enkä sitä, miten kysymisen tapa vaikuttaa vastauksiin. Kysymällä lapsuuden töistä ajattelin saavani taustaa aikuisiän työkokemuksille; olin kuitenkin enemmän kiinnostunut nykypäivästä kuin lapsuudesta.

Muistolle on tyypillistä, että se alkaa sanoilla ”mä muistan” tai ”kerran” (Ukkonen 2000). Seuraavassa esittelen neljä muistoa, joista etsin kertojan omaa arviota työnteosta.

Mä muistan, asuttiin tossa, mun isä oli veturinkuljettaja, edesmenny jo, ni asuttiin tossa, nuo puutalohan oli vieläkin tossa rautatieaseman, siinä asemalaituria...niin, siellä asuttiin niin mää viiden vanhana, äiti anto pankkikirjan ja kirjeen, mää kävin jo pankissa, kunnan säästöpankissa. Siellä oli tuttu täti, jonka luokse mä menin ja hain rahat. Ja kaupassa jouvuin käymään ja tota hoitaan ihan aikuisten asioita. Kun äiti oli niin kiinni sitte sen pienen hatraan kanssa ja isä oli vuorotyössä, että työ oli silloin, kun junat kulki että. (Sisko)

Siskon muisto liittyy kakkosäidin tehtävien täsmentämiseen. Hän on jo viiden vanhasta käynyt pankissa ja kaupassa, suoriutunut aikuisten tehtävistä – kuten hän tästä hetkestä käsin arvioi. Ensin hän kuvaa asuinympäristön, paikkaan tapahtumat. Hänen muistonsa ei koske ainutkertaista tapahtumaa, vaan siitä saan käsityksen toistuvasta ja yksityiskohdiltaan mieleen syöpyneestä, jopa rutiininomaisesta tehtävien suorittamisesta. Sisko muistaa jopa minkä pankkiyhtymän pankki oli kyseessä ja että pankissa oli töissä tuttu täti, jonka kanssa asia hoidettiin. Sisko ei esitä arviota työnteon sopivuudesta lapselle. Hän ei kerro, mitä hän lapsena ajatteli tai tunsu toimitellessaan aikuisten asioita. Sen sijaan hän selittää, voisi sanoa jopa puolustelee, joutumistaan osallistumaan vastuunkaantamiseen jo viisivuotiaasta: äidillä oli hoidettavana lapsikatra ja isä oli vuorotyössä. Hän siis tarkastelee asiaa aikuisen ymmärryksellä, ei pienen viisivuotiaan minänsä näkökulmasta.

Ja sitte hirveen hankala, että myöhemmässä vaiheessa, kun mä olin jotain kahenkolmentoista vanha, niin ois tehny mieli lähteä uimaan päivällä, kun tyttökaveri tuli hakemaan, muttei päässy ennen kun oli tehty työt loppuun. Ja sitte illalla aina joka ilta pestiin kaupan lattia. Mä kerran aattelin, että en nyt kyllä noita lehmänperien kohalta pese tota lattiaa, mä vähäsen niinku laistan, ni äiti huomasi, niin se pesetti toiseen kertaan kaupan lattian. (Naurua) (Marjatta)

Marjatta, joka oli aikaisemmin haastattelussa luetellut työnsä, kertoo lainauksessa muistonsa kaupan lattian pesemisestä. Oikeastaan varsinainen muisto on tekstinä vain parin rivin mittainen ja alkaa sanalla ”kerran”. Lainauksen alussa Marjatta pohjustaa muistoaan. Hän kertoo, että tietyssä iässä hän olisi tehnyt tyttökaverinsa kanssa jotain mieluisampaa ennemminkin kuin kotitöitä – ankaran kurin alla, kuten hän myös minulle kertoi. Niinpä kerran hän yritti petkuttaa äitiään jättämällä yhden kohdan lattiasta pesemättä. Mutta äiti huomasi ja pesetti koko lattian uudestaan. Tulkitseen, että muisto kerrotaan lisätueksi ja esimerkiksi kodissa vallinneesta ankarasta kurista. Marjatta nauru tässä yhteydessä ihmetyttää. Hän nauroi yleensäkin paljon kertoessaan asioista, joiden minä tulkitseen kertovan raskaasta elämästä. Ehkä nauru kertoo hämmennyksestä tai yrityksestä peittää tuskallisia tunteita. Hän ei arvostele vanhempiaan muissakaan yhteydessä, mutta kertoo sen sijaan toteavaan sävyyn lähdistään kotoa muualle opiskelemaan ankaraa kuria pakoon.

Mä muistan kun olin kakstoistavuotias silloin, kun tosiaan äiti oli laitoksella saamassa sitä siskoo, niin kyllä mä silloin koulusta jouvuin olemaan pois ja hoitaa lehmät, meillä oli kolme lehmää. Lypsää lehmät ja hoitaa. Mun mummo asu silloin kyllä likellä, että se ois tullu kyllä auttaan, mutta kato, mä olin että kyllä minä pärjään, kyllä minä pärjään, että ei tarvi mummoa siinä. Että kävihän se tietysti kattomassa mutta... (Laura)

Lauran töitä olivat kodin askareet ja maataloustyöt. Jälkimmäisistä hän kertoo muiston ajalta, jolloin äiti oli synnyttämässä pikkusiskoa. Laura joutuu olemaan koulusta pois ja hoitamaan karjan. Mummo tarjoaa apua, mutta Laura sanoo pärjäävänsä yksinkin. Minä luen muistosta ylpeyttä yksin pärjäämisestä. Laura ei arvioi saamaansa varhaista vastuuta taakaksi vaan haasteeksi. Koska muisto on vieläkin elävä, haasteesta suoriutuminen on mahdollisesti ollut kantava voima Lauran elämässä. Tulkintaani tukee kaikki se, mitä Laura kertoi muutenkin elämästään ja tämän hetkisestä tilanteestaan. Laura kertoi paljon toisista ihmisistä ja asioista huolehtimisesta, mikä tällä hetkellä kulminoitui dementoituneesta äidistä huolenpitoon.

Sit ku se meidän piika sairastu, niin mähän tein... meil oli yks semmonen mieshieroja,

semmonen kaukanen sukulainen, joka tykkäs tehdä kotitöitä. Mä kerran tulin koulusta ja sano, no kyllä tyttö pääs nyt huokeella. Se oli siivonnu ja leiponu (naurua). Mä että niin onki, et kuus kilometriä oon kävelly edestakasin kouluun. Ois pitäny sitte vielä siivota kotona sillon lauantaina ja leipookin mahdollisesti. (Maija)

Maijan muisto kertoo ainutlaatuisesta tapahtumasta. Kerran lauantapäivänä sukulainen tulee taloon ja tekee Maijan työt, siivoaa ja leipoo, sillä aikaa kun tämä on koulussa. Maija myös esittää nauraen tämän muiston. Ja myös tämä nauru hämmentää minua. Naurun jälkeen kahdesta seuraavasta lauseesta yritän tulkita Maijan arviota siitä, että lauantaina koulun jälkeen odotti yleensä siivoaminen ja leipominen. Koulumatkan pituuden esiintuominen ja sananvalinta ”ois pitäny sitte vielä”, kertovat minulle taakasta ja elämän raskaudesta. Maijan tapa kertoa elämästään sisälsi osittain epäsuoraa viestintää. Hän ei kertonut aina suoraan katkeruudestaan, mutta kuitenkin minulle tuli katkeruus mieleen. Toisaalta Maija antaa ymmärtää, että työntekeo lapsena on antanut mallia työelämään, mutta toisaalta paikka paikoin tulkitsen hänen kertovan myös kovan työnteon negatiivisista puolista. Kun kysyin Maijalta, millaisia odotuksia häneen kohdistui sukupuolensa edustajana, millainen oli kodin viestittävä naisen malli, hän vastasi, että se on tullut hänelle ”luonnostaan”, koska kotona hän teki kaikkia hommia leipomisesta lähtien. Työ siis opettaa hänet naiseksi?

Mä muistan ikäni, kun mä eka kerran sillon ennen kahtatoista ikävuottani menin yhteen perheeseen hoitaa paria lasta. Ja ne huomaski, että mä oon aika topakka, niin ne pisti mut navetalle. Ja mulla ei ollu kumppareita, niin mä sanoin isälle, että anna mulle sen verran rahaa, että mä saan kumisaappaat ostettua ennen kun mä saan tilin. Niin isä sano, että oota se tili ensin, osta kumisaappaat niin sä huomaat, mihin sun rahat ruppee riittämään. Ja sillon mä aattelin, et ootahan ukko, mä en ikinä vippaa sulta rahaa, enkä pyy. Mä näytän sulle, että mä pärjään. Et se on niinku jääny mulle, et se ei antanu, se oli niin nuuka. Ja minä oon toisaalta taas periny siinä mielessä huonoja piirteitä. Nuuka, se on ihan hyvä jos on taloudellinen ja tarkka. Mut mä oon ollu vähä samanlainen lapsia kohtaan, näin jälkeen päin kun aattelee. Ois pikkusen voinu olla niin, että ei heti lyö jarruja, että vähän suosiommalli. Siitä mä oon saanu moitteita. (Anneli)

Annelille on jäänyt mieleen isän suhtautuminen. Isä ei suostu lainaamaan hänelle rahaa navettatöissä tarvittaviin kumisaappaisiin. Muistossa Anneli kertoo itsestään sisuuntuneena ja pärjäävänsä (ootahan ukko, mä näytän sulle, että mä pärjään). Hän arvioi isänsä nuukaksi, mutta toteaa itse perineensä saman nuukuuden. Täten hän kääntää syytöksen isän toimintaa kohtaan itseensä: hänkin on mielestään ollut liian nuuka suhteessa omiin lapsiinsa. Tämän muis-

ton taustalla oleva kasvatustilafilosofia liittyy oppiin taloudellisuudesta ja tarkkuudesta rahan käytössä – minkä Annelikin nostaa esille. Lainan ottaminen ei liity taloudellisuuteen ja tarkkuuteen.

Episodisissa muistoissa muistellaan varhaista vastuunottoa perheen hyvinvoinnista, työnteon pakkoa ennen leikkiä ja vanhempien ankaruutta. Muistot pienistä tapahtumista siis tukevat yleistä muistelua. Episodi kautta pystymme saamaan selkoa, minkälaista elämää lapsuuden töiden luettelon taakse saattaa kätkeytyä. Muistojen kertominen antaa myös muistelijalle mahdollisuuden tulla ymmärretyksi ja kuulluksi ihmisenä, jolla on oma historia. Koska tapahtuma muistetaan, sillä on merkitystä muistelijalle.

Sopeutuminen ja kapinointi

Henkilökohtaisista muistoista löytyi jonkin verran kertojan suoraa arviota tapahtumasta. Etsin lisää arviointia sisältävää puhetta muunlaisesta kerronnasta ja kysyn, miten nykyajan lapsuuskäsityksen valossa naiset arvioivat varhaisen työnteon merkitystä. Kerrotaanko töistä positiiviseen vai negatiiviseen sävyyn? Etsin myös työnteon kuvauksista ilmauksia, jotka voisi tulkita joko sopeutumiseksi tilanteeseen tai kapinaksi ja vastarinnaksi.

No, ei nyt sillai koko ajan, mutta tota mä tietysti kun oon vanhin ja sisko on mua neljä ja puol vuotta nuorempi, niin mä sit jouduin hoitamaan ja enemmän tekemään. Mutta en mä tiä, ei sitä niin paljo joutunu, että siitä mitään semmosta on tullu häiriö. Mutta musta se on toisaalta ihan terveellistäki, että on pitäny tehdä kotona, kun nykyajan tenavien ei vissiin tarvii tehdä juur mitään, niin ei sekään oo hyvä. (Soile)

Soilen vastauksessa kysymykseeni lapsuuden töistä, silmäni pistää sana 'tietysti'. 'Tietysti' kertoo minulle, että Soilesta kuului asiaan, että *joutu hoitamaan ja enemmän tekemään*, koska hän oli vanhin lapsi. Soile kertoo myös arvionsa lapsuuden aikaisista töistä: *ei sitä niin paljo joutunu, että siitä mitään semmosta on tullu häiriö*. En ollut kysynyt Soilelta, miten hän koki työt lapsena. Kuitenkin Soile ilmaisee häiriön kieltämisellään luulonsa, että minä oletan, tai että nykyään oletetaan, että töistä lapsena koituisi häiriötä. Hänen mielestään *on ihan terveellistäkin, että on pitäny tehdä kotona*. Soile vertaa omaa sukupolveansa nykyajan "tenaviin", jotka eivät joudu tekemään juuri mitään. Toisaalla Soile kuvasi lapsuuttaan onnelliseksi; heidän kodissaan harrastettiin musiikkia, ja lapsiakin kannustettiin soittamaan ja laulamaan. Ehkä työnteko olisikin liitetävä lapsuuden perheen muuhun elämään ja ilmapiiriin; kokemuksia työnteosta ei arvioida pelkästään työn rankkuuden mukaan.

(.). Se että nää tekemiset ja olemiset ja selviytymiset, mä niinkun tartun. Ehkä kun mä oon maaseudun kasvatti, ja mun isä oli sairas, ei pystyny niinku ruumiilliseen työhön, niin tuota meillä oli pientila, niin äiti teki kaikkea mahdollista, mitä pientilalla on. (Myös niin kutsutut miesten työt?) Kyllä. Koska meillä oli muutama lehmä, tehtiin aitaa siellä, tehtiin polttopuita, kaikkea tällasta. Ja oikeen metässä tekemässä rankoja ja sitten kylvöitä. Sillon meillä ei tietysti ollu koneita, pientila kun on, kaikki käsin tehtiin, kylvötyöt, apulannan kylvöt keväisin ja viljan kylvämiset. Sitten kun he ei saanu muita lapsia kun minut, terveydellisistä syistä, niin tuota mä olin todella hurjan toivottu, ne ol ollu yhteensä vuotta naimisissa, mä olin todella toivottu laps. Mutta se kuitenkin, et pientilalla ois ollu jostakin syystä vähä näppärämpi, että se ois ollu poika. Ei sitä sillai mulle tuotu julki, koskaan mä en oo kokenu sitä, et minuun ois oltu pettyneitä. Mut isä painotti myös, että kaikkia töitä täytyy osata myös tytön tehdä. Ja hän opetti minulle heinän siemenen kylvämistä lähtien kaiken mahdollisen. Ja tuota siihen ehkä perustuu se, että minä todella tykkään tehdä mitä tahansa työtä. (Kaisa)

Kaisan selostuksesta lapsuuden töistä ja suhteestaan vanhempiin välittyä arvostus ja kiitollisuus lapsuuden kotia kohtaan. Selostuksellaan hän perustelee, miksi tykkää tehdä mitä tahansa työtä. Hän on joutunut ja häntä on kannustettu tekemään maatilalla sekä niin sanottuja miesten että naisten töitä. Esikuvana on ollut oma äiti, jolta hän kertoo saaneensa positiivisen kokemuksen naiseudesta. Lapsuuden työt ovat olleet oppia myöhempään elämään, eikä Kaisa moiti töitten raskautta. Edes toteamus siitä, että poikalapsi olisi ollut ainoana lapsena ”vähä näppärämpi”, ei saa jatkoksi arviointia. Kaisa puhuu töistä vastauksena kysymykseeni, joka koski naisen malleja ja omaa naiseutta. Hän tykkää olla nainen, mutta ei pidä itseään ”naisellisenä” tai ”tyyppillisenä” naisena. Kaisan puheenvuoro edustaa töiden kasvattavan puolen korostamista. Työt voivat kasvattaa sukupuolten väliseen tasa-arvoon: *kaikkia töitä täytyy osata myös tytön tehdä.*

Niin, ja sit ku määki olin nuori tyttö, ni mä olin niinku näitten sisarien lapsien joukossa vanhin. Niin minulle aina annettiin se vastuu, että minun piti pittää huolta niistä sisarten lapsista. Et jos jotain tuli, niin minä sain komennusta ja tota silleen niinku mulla se vastuu on opittu jo siellä lapsuudessa että ja se semmonen joukon johtaminen. (Eila)

Eila kertoo oppineensa vastuun ottamisen ja joukon johtamisen lapsuudessa, mutta ei arvioi sitä, oliko tämä aikanaan tai myöhemmin elämässä hyvä vai huono asia. Kerronta on sävyltään neutraalia. Hän korostaa saamaansa oppia samassa yhteydessä, jossa puhuu yhteydenpidostaan sukuun, niihin sisaren lapsiin, joita hän lapsena hoiti. Kun kysyin johdattelevan kysymyksen varhai-

sen vastuunkannon vaikutuksista, Eila myöntää, että häneltä jäi nuoruusikä melkein elämättä, murrosikä ja kapinointi kokonaan väliin.

Pirkko – jonka kerrontaa en esittele kuitenkaan tässä – kertoo myös varhaisesta vastuunotostaan. Pirkosta tuli äitinsä kuoltua isänsä ja veljensä taloudenhoitaja. Pirkko reflektoi enemmän asiaa kuin Eila. Tiivistäen hän kutsuu lapsuuttaan *paskaksi jaksoksi* elämässään ja isäänsä *vanhaksi kannoksi*.

...sit jo viistoistavuotiaana mä olin jo siellä toist vuotta mun enolla sitte piikana. Niin ei yhtään aateltu, et paljoko sen ikänen tyttö jaksaa tehdä. Et tavallaan se lapsuus jäi aika lyhkäseks sitte, mutta mä sitte näin kaikkee ja koin sellasta mukavaa, että en mä sitä nyt...ihan mukavaakin. Mutta ikävä tietysti tuli. Mutta että tytöt laitettiin tekemään enemmän, kun minäkin olin ihan kymmenenvuotiaasta ottamassa lautoja sahalla ja höylällä vastassa, niin voi vähän kuvitella, että kun kaksnelosia tulee varpaille, niin siinä sitte raivos, kun ne sattu hirveesti. Kun mä olin vielä pienkokonen niin. Tuntu että liika rankkoja töitä lapsesta asti tehtiin. (Kaarina)

Kaarina kertoo töitten raskaudesta toisaalta ja mukavuudesta toisaalta. Aluksi hän arvioi vanhempiensa kasvatustekniikoita – niin ainakin ajattelen lauseen *niin ei yhtään aateltu* kohdistuvan. Vanhemmat siis vaativat pieneltä työltä liian paljon. Kaarina toteaa, että lapsuus jäi aika lyhyeksi, mutta samaan hengetyöhön kuvaa piikomistaan mukavanakin aikana. Kaarina arvosteli muutenkin lapsuudenkotiaan paikaksi, jossa hänen mielestään puhuttiin liian vähän asioista. Kaarina myös kapinoi työntekoa vastaan, ja hänestä tuli myös oman tiensä kulkija, kun hän lähti opin tielle vastoin vanhempien odotuksia. Kun kysyn, miten lapsia sai pitää tällaisella työmaalla, Kaarina kertoo muiston kapinastaan:

Ei sillon valvonu...eihän niitä, kukas niitä valvo. Jos niitä...vanhemmathan teetätti niitä siihen aikaan, kun mä olin ihan tommonen muksu. Mä sitte otin ite lopputilin, suutuin, kun isä aina laitto koneet liian koville. Mä oon miettiny sitä, että onks ne vaan omii muistoja. Mut kyllä mä niin raivostuin, kun se laitto liian kovalle tuleen niitä lautoja. Niitä tuli hirveesti, eikä ollu voimii tarpeeks ja se yritti selittää, että tää on nyt kauhee kiire. Ja minä sanoin, että minä otan lopputilin ja mä sit läksin sieltä suutuksissani pois, kun se ei uskonu, laitto vaan tulemaan niitä liikaa. Mää en sit menny sinne enää, että sil ei sit voitu mitään enää, kun en menny enää takasin. Mun sisko toinen, joka oli oikeen sellanen kiltti hissukka, niin se ei sanonu mitään, se meni vaan hommiin ja eikä silläkään sen enempää voimii ollu. Että kyllä sillon tytöt teki kaikkee mahdollista. (Kaarina)

Kaarina pohtii, voiko tämä muisto pitää yhtä todellisuuden kanssa, se että hän

otti lopputilin, kun isä ei ottanut huomioon hänen voimiaan. Kaarina nimeää tunteensa suuttumukseksi ja jopa raivoksi. Hän suuttui, kun isä ei kuunnellut häntä. Siskonsa hän muistaa *kiltiksi* *hissukaksi*, mikä korostaa hänen omaa rohkeuttaan ja toimintakykyään. Paitsi kertomuksena omasta rohkeudestaan, arvelen tämän muiston kertomisen motiiviksi halun todistaa, että ennen vanhaan työtökin joutuivat tekemään *kaikkea mahdollista*. Kaarina tarkoittaa ilmeisesti tyttöjä heidän perheessään, jossa lapset olivat enimmäkseen tyttöjä.

Joo, ja sit tota meil oli kaks lehmää, niin kaks korkeintaan, yks tai kaks. Mä inhosin yli kaiken sitä hommaa. Mä en ois millään sinne menny, en millään. Sit mä en opetellu lypsämään, en. Mä ajattelin, et jos mä opettelen, sit mä saan olla aina siellä. Siitä oli meillä äitin kanssa hirveä taistelu. Siinä mä pidin pääni, vaikka se huusi ja haukku. Että minä en ryhdy siihen (sanoo painottaen joka sanaa). Mä inhosin lehmiä yli kaiken. Niin tota hän motkotti sitten, kun hän meni joskus ihan vapaasti, et voi olla pois yötä, niin piti naapurista hakee lypsäjä. Kyllä häntä niin kauheesti hävettää hakee naapurista lypsäjä, kun kotona on iso likka. Mut minä en opetellu. (Onerva)

Myös Onerva kieltäytyi lapsuudessaan työstä. Hänenkin kuvauksessaan on voimakkaita tunneilmaisuja: *mä inhosin yli kaiken* kaksi kertaa. Äiti puolestaan *huusi ja haukku ja motkotti*. Äitiä myös hävetti pyytää ulkopuolista apua. Onerva kuvasi toisaalla suhdettaan äitiin todeten, että äiti ei pitänyt hänestä, ja että kodin ilmapiiri oli henkisesti köyhä. Tässä lainauksessa hän kertoo *hirveästä taistelusta* äidin ja itsensä välillä.

Niin tota kyllä tietysti joskus suututti se, että kun toiset pääs nuorenpana, että mä en oo päässy ku kuustoistavuotiaana, se oli ennen se, etku ripille pääs, sitte vasta pääs johonki lähtemään. Niin jotkut pääs nuorenpana, mä en päässy, niin joskus tietysti otti aivoon se mutta muttatuota. Ne oli vaan sellasia, että kai sitä jokaista aina aikanaan. Ja sitte tietysti se, että että sillon kun mun sisko synty, niin tottahan mä jouduin hoitaa hirveen nuoresta sitä, koska isän ja äitin piti olla aina työssä, niin tota äiti kulki isän mukana töissäki ja sillai. Mä jouvuin hoitamaan sitä tyttöä kyllä. Että muut pääsivät sitte, että kun meillä oli semmonen pallokenttä tuolla, tuolla vähän matkan päässä, niin pallokentälle, ja eihän muuta huvia ennen ollukaan. Niin mä en sit päässy, kun mun piti hoitaa sitä tyttöä. Et se tietenki aina joskus riso, mutta en mä nyt tüä...ei siitä mitään traumoja oo jääny, kumminkaan. (Laura)

Laura käy sisäistä dialogia lapsuuden töistä. Toisaalta – pikku Laurana – hän kertoo suuttuneensa joskus ja *aina joskus riso*, kun hän joutui hoitamaan pikkusiskoa eikä päässyt muitten lasten leikkeihin. Toisaalta – aikuisena – hän ymmärtää isää ja äitiä, jotka olivat kiinni töissään. Kolmanneksi hän arvioi, mitä seurauksia ainaisella pikkusiskon hoitamisella on ollut: siitä ei ole tullut traumoja.

Varhaisen työnteon arvioinneista löydän näistä muistelmista vihjeitä menetetyistä lapsuudesta (Eila, Kaarina, Laura), työn kasvattavasta tai terveellisestä vaikutuksesta (Soile, Eila, Kaisa), mutta myös neutraalia tai vanhempia ymmärtävää näkökulmaa tarjoillaan (Eila, Laura). Sama puhuja voi arvioida asiaa kaikista eri näkökulmista, kuten Laura tekee.

Selkeästä kapinoinnista kerrotaan kahdessa muistelmassa. Muistelijat kertovat voimakkaista tunteista, joita liian rankka tai inhottava työ on herättänyt. He toimivat lapsena puolustaakseen etujaan. Korkiakankaan (1996, 115) haastatteluissa kerrottiin, ettei vanhempien auktoriteettiasemaa ei kyseenalaistettu eikä työnteosta tai muista velvollisuuksista purnattu. Kotona pidettiin itsestään selvänä, että työnteeseen oppiminen tähtäsi tulevaisuuteen ja oman elämän hallintaan. Laiskuus oli synneistä suurimpia. Kapinoida ei useinkaan uskallettu rangaistuksen pelossa. ”Isä edusti lakia, äiti evankeliumia”, todettiin eräässä muistelmassa. Korkiakankaan keräämissä muistoissa korostui hänen tulkintansa mukaan lasten sisäistäjä tai ainakin sisäistettäväksi tarkoitettu tottelevaisuus ja työnteon välttämättömyys. Näinhän voi tämänkin tutkimuksen monesta muistosta lukea. Esimerkiksi Soile arvostelee nykyaikaa siitä, että lasten ei tarvitse tehdä paljon mitään.

”Meidän äiti aina sano, et jos jotain tekee, se pitää tehdä kunnolla”

Tutkimukseeni osallistuneet naiset, varsinkin syrjäkyliltä lähtöisin olevat, elivät lapsuutensa maatalousvaltaisessa kulttuurissa, jota on luonnehdittu omaksi elämäntavakseen (Korkiakangas 1996, 79). Tähän elämäntapaan liittyi olennaisesti ruumiillinen työ, josta tuli arvo sinänsä. Korkiakankaan mukaan nimenomaan ruumiillisen työn arvostukseen on liitetty muita talonpoikaisiksi luonnehdittuun maailmankuvaan kuuluvia asenteita ja arvostuksia. Korkiakangas nojaa Max Weberiin sanoessaan, että työnteon kokeminen itsetarkoitukseksi ja kutsumukseksi saavutettiin pitkällisen kasvatusprosessin avulla. Pohjana oli ajatus siitä, että työteliäästi ja säästäväisesti elävä ihminen toimii moraalisesti oikein ja hänen työllään oli Jumalan siunaus. (Korkiakangas 1996, 79)

Korkiakankaan tutkimuksen mukaan työtehtävien opettamisen muisteluksista paljastuu työn oikeaoppisen suorittamisen tärkeys. Perinteiset työt oli opittava tekemään oikealla tavalla ja oikealla ”asenteella”. Tärkeää oli erityisesti huolellisuus. (Korkiakangas 1996, 117) Oman tutkimukseni naiset kertovat myös, miten työ jouduttiin tekemään uudestaan, jos siinä oli hutiloitu. Oppiminen oli tärkeää, koska jokaisen panos oli tärkeä yhteisen elannon hankkimiseksi. Toiseksi ruumiillinen työ oli yhteisön yhteenkuuluvuutta ja arvoa maailmaa yleisesti leimaava asia. Lasten luonnetta kasvattamalla pyrittiin koko

yhteisön yhteisiin päämääriin. Korkiakankaan mielestä monilla varsinkin nuoremille lapsille osoitetuilla töillä oli ensisijaisesti omavaraisen maalaisyhteisön arvomaailmaa ylläpitävä ja lujittava merkitys. (Korkiakangas 1996, 102)

Korkiakangas tulkitsee, että ns. talonpoikaisiin arvoihin nojautuva perinteen-siirto, esimerkkinä ruumiillisen työnteon kunnioitus, kasvatti lapsia samankaltaiseen elämään, mikä oli ollut vanhempien osana. Turvauduttiin totuttuun ja tuttuun eikä tähdätty lasten saattamiseksi elämäntielle, jossa he voisivat toteuttaa muutoksia elämässään, esimerkiksi kouluttautumisen avulla. Päävastoin koulutus ja ruumiillinen työ nähtiin vastakkaisina, ja liikaa koulutusta vierastettiin yhteisön arvoja uhkaavana. (Korkiakangas 1996, 103)

Seuraavassa tarkastelen, miten tutkimukseni naiset määrittelevät kotoa saadun työnteon mallia ja arvomaailmaa.

Kyllähän tietysti sai semmosen ahkerien ihmisten mallin. Ja äiti tosiaan, vaikka hän kävi vuorotyössä, oli hirveen semmonen utterta emäntä. Sittehan mulle tulikin semmonen olo täällä kotona, että jaaha, ei kuulu mistään että äiti komentais, ei mun tarvikaan tehdä sitä ja sitä hommaa. Ihan älytön juttu. (Miten kauan se vaikutti?) Kyllä se vaikuttaa vieläkin. Kyllä mulla vieläkin on semmonen olo – kun isäntä on semmonen, että se ei sanonu koskaan, että tekisit nyt tuon ja tuon. (Soile)

Soile tiivistää kuvauksen äidistään määrittelemällä hänet *utteraksi emännäksi*, vaikka hän kävi vuorotyössä. Toisaalla hän kertoo, miten äiti jaksoi vielä harrastaakin kaikenlaista työssäkäynnin ja emännyyden lisäksi. Äiti määritetty myös komentajaksi, joka organisoii kodin työt. Kun nyt ei kuulu mistään äidin komennusta, Soile kokee, että hänen ei tarvitse tehdä hommia. Toisaalla Soile on kertonut kokevansa syyllisyyttä siitä, ettei oikein jaksa pitää huushollia kunnossa. Edes mies ei siihen patista, kuten käy ilmi lainauksen jälkimmäisestä osasta. Soile tulkitsi äitinsä myös dominoivaksi – kuten pikkuveli äidin näki. Kuitenkaan hän ei arvostele tätä äidin ominaisuutta, vaan kertoo ihailevansa äitiä hänen aktiivisuutensa takia. Soile siis tiedostaa, että kotoa saatu ahkeruuden malli vaikuttaa vieläkin häneen.

U: Niin että naiseuteen tai naisena olemiseen kuuluu tämmönen työteliäisyys tai tämmönen...? *Mä oon ollu vissiin niin semmonen aina, niinku meidän J:kin (tytär), se on varmaan tullu aika paljo minnuun, että sille ei oo tarvinnu koskaan sanoo niinku ei minullekkaan. Ja isähän oli ennen semmonen, että jos se yhen kerran sano, se sano toisen kerran, niin sen sitten kyllä muisti, mitä kuuluu tehdä ja. Kai se on luonteestaki aika paljo kiinni että. Mutta en mä silleen muista, että mä oisin kapinoinukkaan oikein isälle mistään. Mul ei oo semmosta mielessä ollenkaan, et meillä ois jotain kauheeta riitaa (Maija)*

Ei oo tarvinnu koskaan sannaos työn tekemisen arvona kertoo tottelevaisuudesta. Pyrkimyksenä on, että totellaan ensimmäisellä kerralla. Siihen sisältyy myös tarkkaavaisuus ja nöyryys: pitää oppia ensimmäisellä kerralla, painaa mieleensä ja muistaa, mitä kuuluu tehdä. Itsestään työntekijänä Maija kertoo, että hän ei muista kapinoinneensa tai riidelleensä isän kanssa. Tulkitsen tässä puheessa ylpeyttä omasta sopeutuvaisuudesta. Maija korosti muissakin yhteyksissä sitä, että hän ei ollut riidellyt kenenkään kanssa. Tottelevaisuus kodin perintönä on siis painunut syvälle. Maijan mukaan perintö elää toisessa tyttäressä, jota ei myöskään tarvitse kahdesti kehoittaa työhön.

U: *No minkälaisen arvomaailman tai...jos sanois arvomaailman sä sait sieltä kotoa? Et mitkä asiat painottu siellä, et mitkä oli tärkeitä? Mä muistan, et se rehellisyys oli...oli jääny jotenki päällimmäiseks, et ihmisen pitää olla rehellinen. Se oli ihan semmonen...siit on tullu ihan semmonen painolasti, että välillä tuntuu, että sitä pitää olla niin rehellinen...(Et vieläki?) Niin. Et pikkusen pitää pitää osata vetää välillä...(Tarkotat sä lähinnä...missä se vaikuttaa tai näkyy sussa lähinnä? Niinku ihmissuhteissa tai sitten jossain muissa asioissa, miten sä hoidat asioita vaikka suhteessa työvoimatoimistoon tai näihin kaikkiin?) Joo. (Kaikissa suh...?) Joo kaikissa. Työnteossakin. Että pitää tehdä niinku viimesen päälle. Ettei voi niinku luistaa (nauraa). Kattelee, että muut ihmiset pystyy luistamaan ihan herkästi joistakin asioista niin. Et ku tulee, et tuo pitäis tehdä ja tuo pitäis tehdä, ei se nyt niin välttämätöntä ole. (Velvollisuuden tunto tavallaan kans?) Niin se varmaan. Niin meidän äiti aina sano, et jos jotain tekee, niin se pitää tehdä kunnolla. Teetätti aina välillä sitten kahteen kertaan, jos ei tullu kunnolla tehtyä. (Onerva)*

Onerva kertoo saaneensa rehellisyyden perinnöksi kotoaan. Tässä lainauksessa hän nostaa rehellisyyteen liittyvän negatiivisen puolen esiin; rehellisyys saattaa muodostua painolastiksi, jos kaikki pitää aina tehdä viimesen päälle. Onerva siis toivoisi, että hän pystyisi välillä luistamaan jostain kuten muut ihmiset tekevät. Onerva nauraa puhuessaan luistamisen toiveestaan; tämä kertoo minulle ensiksikin sen, että hän tiedostaa asian ja haluaa ehkä muuttua, mutta ei suhtaudu siihen kuitenkaan vakavasti. Onerva mainitsee toisena arvona kunnolla tekemisen. Nimenomaan äiti – jota vastaan Onerva siis oli kapinoinnut kieltäytymällä lypsämisestä – opetti käytännössä, mitä kunnolla tekeminen tarkoitti. Jos työ ei ollu tehty kunnolla, äiti teetätti sen uudestaan.

U: *Joo. Et se oli kotoa tullu se? Niin, että sitä pitää ansaita se työllä se raha, että ei sitä mitään ilmasta rahaa tuu mistään. Et siinä mielessä on tää minun mielestä niinku pääläellaan tää juttu, kun tähän ikaän on tullu ja mikään ei enää riitä, nyt on otettava sosiaalitoimistosta rahaa, että pärjää, kun ei muuten tulla toimeen. Niin tuntuu hyllä niin kahelille tää...siis se sotii mun ajatusmaailmaa vastaan. Etku mä*

oon aina aatellu, että ihminen voi tehdä työtä ja hankkii elannon ja hoitaa asiansa. Et tällanen niinku perus. Ja yrittää nyt omillekin lapsille koittaa nyt sitä, ettei nyt sillä tavalla...yhteiskunta ei oo sellanen joku, joka nyt pitäis pitää huolta, vaan ihmisen täytyy ite aina pitää huolta itestään ja perheestään. Et tää vastuun kantaminen, tää on ollu niinku semmonen perusasia. (Kaarina)

Kaarinan kertoman mukaan kotona opetettiin, että raha on ansaittava työllä, ilmaiseksi ei saa mitään. Esimerkkinä hän kertoo, että joutui itse hankkimaan rahat mennessään ammattikouluun. Nuorena tehtaassa työskennellessään hän ei voinut ymmärtää, kun jotkut nostivat liiton korvauksia. Tällä hetkellä Kaarinan ajatusmaailmaa vastaan sotii se, että sosiaalitoimistosta on nyt otettava rahaa. Kaarinan mielestä yhteiskunta ei ole velvollinen pitämään huolta, vaan täytyy ite aina pitää huolta itestään ja perheestään. Kyse on hänen mielestään vastuun kantamisesta. Kaarinan puhe edustaa yksinpärjäämisen eetosta, johon palaan käsitellessäni suhdetta työhön aikuisena.

U: Miltä se tuntu? Nousko sulla ikinä kapinaa? Ei, ei, en, mä aattelin, et mun vaan...ne on ite ollu kovia tekemään töitä ja ne on vaatinu tietysti meiltä. Mutta ei mulla oo ollu mitään. Et kuri meil on kyllä ollu aika ankara. Molemmat oli aika ankaria ja tota rajat on pietty ja säännöt. Mutta en mä sitä kapinoi. Mä sanon et se on ollu vaan hyvä. Et jokainen nuori, me tietään jokainen joka on ollu äiti ja tollai, et lapsista on huoli. Että tiettyjä rajoja pitää niinku asettaa niille. Se lisää kumminki turvallisuutta. (Laura)

Laura, jonka dialogia pikkusiskon hoitamisesta kuuntelin edellä, puolustaa tässä lainauksessa vanhempiaan. Ankaruus, kova kuri sekä sääntöjen ja rajojen pitäminen ovat hänen mielestään "vaan hyvä". Lähinnä hän ajattelee asiaa äidin näkökulmasta. Äidillä on huoli lapsistaan, ja rajojen asettaminen lisää turvallisuutta.

U: No mitä sä sieltä kotoa sait, minkälaisen arvomaailman? Tai mikä oli se sun lähtökohtas sieltä? Että oliks se työnteko tärkeätä vai mitkä asiat? Ja mitä asioita yleensä elämässä arvostettiin? *Joo, kyllä se, kyllä siellä se annettiin se ohje, että ei tarvinnu ihmisen olla lukenu eikä korkeessa virassa, vaan se työ miellyttää mitä tekee. Ja se voi olla pienempipalkanenki. Pääasia että tekee sitä, mistä tykkää.* (Leena)

Leenan kertomus lapsuuden kodin suhtautumisesta työntekoon poikkeaa muista edellä esitetyistä. Vanhemmat olivat Leenan tulkinnan mukaan kannustaneet työhön, joka miellyttää. Tässä onkin kyse ammatin valinnasta eikä suoraan työntekoon liittyvistä arvoista. Kukaan muu haastatelluista ei kertonut, että lapsuuden kodissa olisi ajateltu työn sopivuutta lapsen tai nuor-

ren näkökulmasta. Työ on arvo sinänsä, ja kaikenlaisten eteen tulevien töitten tekeminen ahkeruudella, tunnollisuudella, rehellisyydellä ja tottelevaisuudella korkein päämäärä. Toisessa yhteydessä Leena korostaa kuitenkin työntekoa välttämättömänä hyveenä. Hänen mielestään nykynuorison ”lorvailu” korvausten turvin ei ole oikein. Leena itse joutui lähtemään 14-vuotiaana töihin, koska oli köyhistä oloista.

Miesten ja naisten työt

Haastatteluissa muisteltiin eroja omien ja veljien töissä. Jotkut haastateltavistani puolestaan korostivat lapsuudenkotinsa tasa-arvoista suhtautumista miesten ja naisten töihin esimerkkien kautta. Analysoin esimerkkeihin kätkeytyviä tasa-arvonäkemyksiä. Mutta ensin Anneli, Maija, Onerva, Maarit ja Pirkko vertaavat omia ja veljiensä töitä:

Ei multa niinku vaadittu, mä näin sen että pojat kun ei tehny, niit ei kiinnostanu, niin mä en niinku...kävi niinku sääliks ne äit ja isä, että ne kumminki yritti. (Anneli) (No entäs kun sä vertaat sun veljees, niin tota tuliks sulle koskaan mieleen että tota että pojilta odotettiin erilaisia asioita kun tytöiltä? Että sää oisit mielelläs vaikka vaihtanu roolia tai jotakin?) Kyl se välillä tuntu siltä kun se (veli) sai nukkua aamulla myöhään ja mun piti nousta aikasin sinne navettaan. Nini. Ja sai autoo ja ajokorttii ja tämmöstä, niin kyllähän se ois voinu ihan periaatteessa kuulua mullekin ne samat asiat jo sillon aikaan. (Maija) (Pojathan ei tietysti voinu tehdä lypsyyhommaa?) Ei. Ei niijen koskaan tarvinnu. (Onerva) Meitäkin yheksän sisarusta oli, mä olin vanhin, niin munhan oli aina oltava lapsenliikkana, että sen takia mä en sitä kouluakaan saanu käydä. Että pojat, pojat vaan laitettiin oppikouluun sitte kun tuli tällaset kunnalliset keskikoulut ja nämä. Ne sai mennä sinne, mutta minun ei annettu mennä, kun mun piti hoitaa se huusholli ja lapset, nuoret. (Maarit) (Olit sä ainoo tyttö sitte?) Mä olin nuorin. Et muut oli jo lähteny maailmalle, paitsi velipoika. No, eihän pojan mitään tarvinnu tehdä. Et mä olin kuitenkin nuorin. Ja isä oli erittäin ankara. En mä muista koskaan mistään kiitosta saaneeni, vaan aina sen, että susta ei oo mihinkään. (Pirkko)

Annelin puheesta tulkitsen, että hän teki työtä veljienkin puolesta, koska hän sääli vanhempiaan. Hän kertoi myös, että äiti salli veljille enemmän vapauksia; erityisesti hän kertoi tunteneensa vastenmielisyyttä veljien juopottelua kohtaan, mikä oli ollut yksi osasy sille, että hän oli karannut Ruotsiin piiiaksi. En pysty tulkitsemaan Annelin kerronnasta katkeruutta. Toisaalta hän puolustaa vanhempiaan, jotka hänen mielestään yrittivät kumminkin.

Maijan mielestä hänen veljensä sai nukkua aamulla pitempään kuin hän itse. Veli oli myös saanut ajokortin hänen jäädessä ilman. Myös Korkiakankaan (1996, 133) tutkimuksessa naiset muistelivat, että ”pojat sai hypätä korkeutta saivat heittää kiveä tai kuulaa eihän tytöt joutanut sellaiseen turhuuteen” tai ”pojat näyttivät pääsevän aina helpolla, he kun vain ratsastivat hevoset pelolle” ja ’vain’ pystyttivät seipäitä” tai ”no ol ku ne juntit sae melekeen sitte voan olla”.

Onerva, joka inhosi lypsämistä, totesi johdattevaan kysymykseeni, ettei lypsäminen kuulunut poikien töihin. Myös Korkiakankaan tutkimuksessa lypsäminen ja karjanhoito luettiin tyttöjen ja naisten töihin, joihin pojat ja miehet eivät juuri osallistuneet – paitsi ehkä siinä vaiheessa, kun navettoihin hankittiin lypsykoneet (Korkiakangas 1996, 139).

Maaritin tulkitsen kokevan vieläkin katkeruutta, koska hän ei saanut käydä kouluja, kun veljet sen sijaan laitettiin oppikouluun. Myös Pirkon puheesta kuulen katkeruutta isää kohtaan. Velipojan ei tarvinnut tehdä mitään hänen sanojensa mukaan.

Toisenlaisia kertomuksia suhtautumisesta tyttöihin ja poikiin kertovat Anna ja Kaisa. Heidän kertomuksissaan koti näyttäytyy tasa-arvoisena paikkana suhteessa miesten ja naisten töihin.

U: No minkälaisen tota naisen mallin teiän äiti sulle sitte anto? Että mitä sä niinku aattelit, et minkälainen pitää naisen olla ja miten käyttäytyä että? *Vaikka oli sen ikänen, niin äiti ei jaotellu noita töitä. Ei ollu miesten eikä naisten töitä. Ja veljetki kun ne lähti tuota tansseihin ja liikkumaan, ne itte prässäs housunsa ja sillitti paitasa. Että ei sillä lailla jaoteltu. Ja se perintö mulla on kans, et kylä on poika (oma poika) tehny kotitöitä. Sillon aikanaan, kun ei tiskikonetta ollu, niillä oli tiskivuorot. Ja en niinku ymmärrä sitä, että jaotellaan, vaan must se on sellanen asia, et kaikkien pitää tehdä.* (Anna)

Anna kertoo samantapaisesta suhtautumisesta sukupuolten väliseen työnjakoon kuin edellä Kaisa sillä erotuksella, että Annalla oli veljiä. *Ei ollut naisten ja miesten töitä*, Anna sanoo. Tämä väite osottautuu ristiriitaiseksi, koska Anna itse korostaa sitä, että veljet joutuivat huolehtimaan vaatteistaan ja että hänen oma poikansa on tiskannut. (Anna siis nostaa esiin tiskivuorot, mihin on kietytynyt naisten tasa-arvovaatimusten vähättely.) Rivien välistähän luen, että nämä ovat ns. naisten töitä. Anna ei kuitenkaan kerro itse tehneensä ns. miesten töitä, vaan käsitöitä ja kasvimaan hoitoa. Edellinen on yhä hänelle tärkeä harrastus. Kun olen haastattelemassa Annaa, hänen miehensä vaihtaa autoon kesärenkaita. En kysynyt, huoltaako myös Anna autoa. Tasa-arvoisuutta korostanut Kaisa puolestaan kertoo auton huoltamisesta eloisan muiston:

Ja mun avopuolisoni hän kertoo sitä aina, kun me oltiin vissiin, vajaa vuosi oltiin sillon seurusteltu, niin meillä ol pikkujouluun lähteminen, ja sillon ol mun autosta mennä pakoputki ja...ja mullaki on oma tarina tästä pakoputken ostamisesta, joka liittyy tähän...mutta hänen kommenttinsa oli ensin se, kun me oltiin illalla lähössä pikkujouluihin ja tää pakoputki piti vaihtaa, hän ei ollut tottunut siihen aikasemmin hänen entisessä elämässään, että nainen pistää haalarit päälle ja konttaa talvella joskus marraskuussa sinne auton alle sitä pakoputkea niinku ruuvailemaan auki tai laittaa kiinni tai muuta tämmöstä. Et hänelle se ol niinku...vähä miettiä, kun ensimmäinen vuosi, et minkälainen ihminen tämä onkaan. Tosin hän nyt kertoo siitä vähä niinku huomaa et pikkusen ylpeenä. No sit itte voi sanoa sen, että mä hirveen harvoin meikkaan. Ja tuota mun samana päivänä piti ostaa puuteria ja se pakoputki. Niin se pakoputken ostaminen ol paljo helpompaa. Kun mä sitte, mä en oo tossa paikallisessa kemikaaliokaupassa vissiin kymmenen vuorokauden aikana käynyt ku kaks kertaa. Ja mä menin ostaan sitä puuteria, nin sieltä kysyttiin, et kivi- vai jauhepuuteria, niin mä olin huuli pyöreänä, et hetkinen, mitähän mun tuohon pitäis sanoa. (naurua) Vaikka yleensä mä selviän tilanteesta ku tilanteesta. Että tää on ehkä niitä kuvaavia siitä mun naisellisuudesta ja naisena olemisesta. Mutta mä piän naisen niinku tasa-arvoisena. Tasa-arvoisuus on tärkeä. Ei siitä että naisen pitää olla ylempänä, miehen pitää olla ylempänä, vaan se tasa-arvoisuus. Mutta erittäin mielelläni mä varmaan oon nainen. Se on niinku semmonen mun ajatus siitä naiseudesta. (Kaisa)

Kaisan kertomuksessa liittyy kaksi muistoa: muisto pakoputken vaihtamisesta hänen avopuolisonsa silmin nähtynä ja muisto puuterin ja pakoputken ostamisesta samana päivänä. Kumminkin muistot kerrotaan perusteluiksi sille, että tasa-arvoisuus on Kaisalle tärkeää. Hänen kertomuksestaan kuulen ylpeyttä miehisenä pidetyn taidon hallitsemisesta, ja hän tulkitsee myös avopuolison asenteesta ylpeyttä. Kaisa totesi, että hän osaa tehdä kaikkia hommia.

Kaisan muistoista minulle kuitenkin herää epäily siitä, koskeeko *kaiken osaaminen* kuitenkin vain miesten töitä. Kaisa ilmaisee tietämättömyytensä kivi- ja jauhepuuterin eroista. Kuitenkin Kaisa vakuuttaa olevansa *erittäin mielellään* nainen. Ehkä puuterien erojen tunteminen ei ole niitä tärkeimpiä naiseuteen kuuluvia asioita, mutta Kaisan nauru omalle tietämättömyydelleen naisten kauneudenhoidosta herättää minussa kysymyksen: miksi Kaisa haluaa korostaa tietämystään pakoputkista, jos hän omien sanojensa mukaan *pitää naisen tasa-arvoisena*? Hänen mielestään on siis kuitenkin arvokkaampaa tietää pakoputkista kuin puuterista, joten Kaisan puheesta voi tulkita, että hänen tasa-arvokäsityksensä on kallellaan miehisen maailman suuntaan.

Kaisan pakoputkitarinaa voisi verrata Korkiakankaan (1996, 139–141) tutkimuksen naisten lapsuusmuistoihin hevostmiehenä (!) olemisesta. Korkiakankaan mukaan muistot hevostenhoidosta ja työskentelystä hevosten kanssa oli-

vat tyttöjen osalta selvästi saavutuskokemuksia. Korkiakangas sanoo, että miesten ja poikien töitä osatessaan tytöt kokivat ylittäneensä näkymättömän rajan, joka jakoi elämänpiiriä ja -hallintaa miesten ja naisten puoliskoihin. (Korkiakangas 1996, 140)

Hänen mielestään nimenomaan miehille ja pojille sukupuolenmukaisen työnjaon rajojen ylittäminen oli vaikeaa. Naisten muistoista Korkiakangas lukee maaseutuyhteisön miehisen arvomaailman olemassaolon, ja naisten töiden alempiarvoisuuden miesten töihin nähden. Naisten töitä tekeviin miehiin kohdistettiin huomattavasti ankarampia sanktioita kuin miesten töitä tekeviin naisiin. (Korkiakangas 1996, 132)

Työ, hoiva ja naiseus

Lapsuuden töitä ja arvomaailmaa koskevista kertomuksista ja selostuksista löytyi paljon yhteistä: työtä jouduttiin tekemään ”heti kun kynnelle kykeni”, ja tottelevaisuutta, ahkeruutta, säästäväisyyttä, huolellisuutta sekä rehellisyyttä työn tekemiseen liittyneinä arvoina opetettiin. Monet kertoivat näiden arvojen säilyneen läpi elämän. Joillakin arvot vaikuttivat sisäistetyiltä ja hyväksytyiltä, toiset taas kamppailivat näiden arvojen kanssa ja ottivat niihin etäisyyttä. Ahkeruus ja tunnollisuus työn tekemisessä ovatkin muodostuneet tämän sukupolven ”myyntivalteiksi” – tai taakoiksi? – heidän taistellessaan paikastaan työmarkkinoilla.

Suomalaisten tunnollisuus ja ahkeruus eivät näytä nuoremmisakaan sukupolvissa kadonneen minnekään. Päinvastoin viime vuosina on varoiteltu loppuun palamisen vaaroista. Tutkimukset (esim. Korkiakangas) antavat kuitenkin viitteitä siitä, että työelämään parhaillaan rantautuvan sukupolven, siis tämän tutkimuksen naisten jälkeläisten, lapsuutta ei ole hallinnut työnteko enää samalla lailla kuin edellisellä sukupolvella. Vaikka lasten kasvattamista vastuuseen pidettäisiinkin tärkeänä, muutos on tapahtunut suhtautumisessa ruumiilliseen työn kunnioittamiseen, koulutuksen ja työnteon vastakkainasettamisen suhteen sekä lapsen velvollisuudessa tehdä työtä ansaitakseen jokapäiväisen leipänsä.

Korkiakankaan (1996, 112) mukaan työn velvollisuusluonne korostuu 1940–1954 syntyneillä vastaajilla. Hän tulkitsee sitä niin, että 1940-luvun loppulla jaa 1950-luvulla maatalouden tehostunut koneistaminen oli vasta alkamassa. Lasten työpanos oli edelleen tärkeä. Tämän ikäluokan lapsuuteen kuului lisäksi toisen maailmansodan jälkeinen jälleenrakentamisen kausi työvelvoitteineen. Lisäksi ruumiillisen työn arvostuksesta irrottautuminen oli vasta alkamassa.

Korkiakangas (1996, 112) tulkitsee, että lapsuuden töiden muistelussa on

mukana sekä hiven ”menneen maailman ja elämäntavan” nostalgiaa että katkerankin sävyistä vanhempien arvostelua. Tyypillistä on lisäksi kontrastointi ennen-nyt, oma lapsuus-omien lasten lapsuus. Ero koetaan selväksi ja oman lapsuuden aikaiset käytänteet ja asenteet hyväksytään, jopa idealisoidaan. Tämähän on luettavissa myös tämän tutkimuksen muistelusta. Muistelu ikään kuin vahvistaa kasvatuskäytäntöjen ja -asenteiden jatkuvuutta ja oikeutusta, vaikka niiden kohdistaminen omiin lapsiin ei tehoaisikaan, sanoo Korkiakangas (1996, 112–113). Esimerkkinä Korkiakangas mainitsee ihmetyksen, jolla muisteltiin nuoremmista sisaruksista huolehtimisen velvoitetta. Samanlainen käytäntö ei toimi enää. Sen sijaan tämän ikäluokan omien vanhempien muistelussa käytäntö ei herättänyt juuri ihmetystä; heillä ei esiintynyt tämän-tyyppistä retorisoivaa arviointia.

Korkiakankaan nykyisille vanhemmille kohdistaman kyselyn mukaan suhtautuminen lasten työn teon velvollisuuteen näyttää olevan kirjavaa. Lasten halutaan osallistuvan kotitöihin, mutta autoritatiiviset otteet ovat muuttuneet lapsia ”ymmärtäviksi” tai vanhempien alistumiseksi siihen, ettei lapsia voi pakkottaa. (Korkiakangas 1996, 118) Nuoremmilla ikäpolvilla ja nykyajan nuorilla muistot kuvaavat siirtymistä kotipiirissä askarointiin ja yhteiseen puuhasteluun vanhempien kanssa. Sen sijaan sukupuolenmukainen jako ei ole muuttunut miksiäkään. Suuri muutos on kuitenkin tapahtunut siinä, että nykyisin nuoret itse luokittelevat koulunkäynnin työksi. (Korkiakangas 1996, 154)

Paitsi sukupolvikokemuksena lapsuuden töitä voidaan tarkastella naissozialisaation, naiseksi kasvamisen, näkökulmasta. Majjan kertomuksen tulkinnassa heitin ajatuksen työn merkityksestä naiseksi oppimisessa. Kysyin myös suoraan Majjalta, yhdistikö hän naisena olemiseen työteliäisyyden, ja Maija vastasi ylpeyttä äänessään kertomalla isän käskyjen täyttämisestä. Kaarina kertoi perheensä tyttöjen osallistumisesta raskaisiin töihin sahalla ja sanoi, että tytöt silloin tekivät kaikkea mahdollista. Kaisa korosti pitävänsä naisena olemisesta mutta arvostavansa kykyään kaikkien töiden tekemisessä (tulkituin hänen arvostavan erityisesti ns. miesten töitten osaamista).

Kertomukset työntäyteisestä lapsuudesta – tosin huomio kiinnittyi yksipuolisesti tähän puoleen tutkimusaiheen kautta – ovat ristiriidassa niiden naiseksi kasvamisen kertomusten kanssa, jossa lähtökohtana pidetään ruumista, ja joissa näkemys naisruumista korostaa sen läpiseksualisointia (Haug ja kumppanit 1987; Kosonen 1998). Tämän tutkimuksen naisruumis on ennen kaikkea työtä tekevä, ahkera ja tottelevainen, kun taas siinä toisessa kertomuksessa ruumis on katseen kohde, jatkuvasti arvioitavana ja arvoitettavana eikä koskaan kelpaavana. Jälkimmäistä lähestymistapaa edustavat tutkimani koululiikunta-muistot, joissa häpeä omasta ruumiista nousi päällimmäiseksi (Kosonen 1998).

Suomalaisessa sukupuolten suhteiden järjestelmässä, jossa naiseus ja mieheys

muokkautuu, työllä on ehkä keskeisempi merkitys kuin monissa muissa maissa, esimerkiksi angloamerikkalaisissa yhteiskunnissa, joista naisruumiin seksuaalisoinnin merkityksen korostukset ovat lähtöisin. Liisa Rantalaiho (1994) analysoi suomalaisen sukupuolijärjestelmän juuria. Rantalaihon (1994, 10) mukaan sukupuolijärjestelmä on käsite, joka viittaa ymmärrykseen siitä, että sukupuoli järjestyy yhteiskunnassa monitasoisesti ja vuorostaan järjestää maailmaa. Hänen mukaansa juuria on etsittävä suomalaisen yhteiskunnan historiallisista eriytyspiirteistä. Maamme on ollut pieni, köyhä ja agraarinen, ja se on modernisoitunut ja teollistunut myöhään ja rajusti.

Suomalainen agraarisuus oli rakenteeltaan köyhää skandinaavista tyyppiä, ja se rakentui pienille perheviljelmille. Tämä rakensi naisten ja miesten välisiä suhteita kumppanuuteen perustuvan etiikan mukaan. Vaikka sukupuolten välillä vallitsi selvä työnjako ja yhteiskunta kokonaisuudessa perustui miehiin patriarkaaliseen järjestelmään, miehet ja naiset tarvitsivat toistensa työpanosta selvitäkseen arjessa. Tämä kumppanuus ei kuitenkaan ollut tunneperäistä sitoutumista tasa-arvoisessa hengessä vaan yhdessä raatamista, jotta yhdessä saadaan enemmän työtä tehdyksi. (Rantalaiho 1994, 17–18)

Tällainen työhön perustuva kumppanuus oli Rantalaihon mielestä epäromanttista mutta ruumiiseen, aisteihin ja haluun sidottua. Ja nämä puolestaan liittyivät sukupuolten vastakkaisuuteen, jonka pohjavirtana oli ehdoton heteroseksuaalisuus. Köyhyys ja selviytymisen pakko antoivat heteroseksuaaliselle kumppanuudelle epäerotisoivan leiman. Rantalaiho (1994, 18–19) kärjistää: ”Naiset eivät olleet taloudessa niinkään miesten seksuaalisia kuin lehmien tarpeita varten. (...) Ankara työetiikka epäerotisoi naiseuden, jonka sisällöksi tuli työ, hoiva ja naiseus.”

”... SEN VANHANA TAITAA?”

Työ oli haastateltavillani velvollisuus lapsuudessa. Mutta entä sitten kun otettiin paikka ”oikeassa” työelämässä? Tommi Hoikkala (1999, 419) luonnehtii suuren ikäluokan suhdetta työhön sanomalla, että ”tietty vakava työeetos, valmius kovaankin työhön, on yhteistä kulttuuriaineista tälle kohortille”. Hän on analysoinut vuosina 1945–1950 syntyneiden elämäkertahaastatteluista työuraan liittyviä kuvauksia. Kuitenkin koulutus tai sen puute luo suuria eroja kohorttiin kuuluvien kesken, Hoikkala sanoo. Pääosin suuret ikäluokat ovat vielä huonosti koulutettuja, kuten Matti Virtanen (1998) todistaa. Korkeammin koulutetut muuttivat etelän kasvukeskuksiin ja loivat menestyksekkään toimihenkilöuran suurimman osan jäädessä kotinurkilleen tehtaisiin ja konttoreihin sekä pienemmän osan kotitiloilleen. Töitä kuitenkin löytyi kaikille koulutuksesta riippumatta, ja vähemmänkin koulutautunut pystyi luomaan mukavan ai-

neellisen elintason. Koulutuksen puute saattoi toimia jopa kimmokkeena menestykseen, jolla lääkittiin koulutuksen puutteen synnyttämiä arpia. Nämä arvet olivat syntyneet siitä hierarkiasta, joka vielä vaikutti suuren ikäluokan nuoruudessa suhteessa koulunkäyntiin. (Hoikkala 1999, 419–420)

Suuren ikäluokan on nähty toteuttavan Matti Kortteisen lanseeramaa yksinpärjäämisen eetosta puhtaimmillaan. Hoikkalan (1999, 421) mukaan yksinpärjäämisen eetos on kulttuurinen muoto, joka on periytynyt agraariyhteisöistä nykyisen yksilöllistyvän markkinakilpailun tulkintakehykseksi. Titta Tuohisen (lainaus Hoikkala 1999, 421) mukaan suurelle ikäluokalle yksinpärjääminen merkitsee itsellisyyttä ja vertaisuutta. Halutaan olla vapaita ja itsellisiä nimenomaan toisten samanlaisten joukossa. Vertaisuuden keskeinen ulottuvuus on omanarvontunto; jos sitä ei pystytty saavuttamaan koulutuksella, jäi mahdollisuudeksi kulutuskulttuurin kasvun myötä muut osoittimet, kuten omakotitalo, auto ja kesämökki.

Haastattelemani naiset puhuivat paljon suhteestaan työhön ja siitä, mitä työ heille antoi tai antaa. He arvioivat työntekoa elämänsä kokonaisuudessa pohditen sen paikkaa lähinnä perhe-elämän rinnalla. Naisten työurat poikkesivat melko paljon toisistaan. Yhteistähän heille olivat samantapaiset lähtökohdat niukista oloista ja vähäinen koulutus. Näistä lähtökohdista jotkut ponnistelivat tietoisesti eteenpäin hankkien koulutusta työn ohella, jotkut ottivat vastaan työtä mitä saivat, toiset puolestaan lähtivät töihin vasta lasten kasvettua ja yhä perheen tarpeet ensisijaisena mielessä työn saadessa vähemmän huomiota.

Joukkokirtisanomiset 1990-luvulla naisvaltaisilla aloilla kuten pankkitoimihenkilöiden keskuudessa loivat stereotyyppistä kuvaa irtisanotusta: hän on vähän koulutettu ja luonut työuransa samassa työpaikassa (esim. Kurvinen, 1999). Omassa aineistossani oli vain neljä tällaista naista. Nämä kaikki olivat tehneet toimistotyötä. Samassa ammatissa mutta työpaikkoja vaihdellen oli työskennellyt viisi naista, ja ammattia vaihtaneita, jotkut useampaankin kertaan, oli kahdeksan naista. Ammatin vaihtajista jotkut olivat kouluttamattomia, toiset taas pyrkivät määrätietoisesti uuteen ammattiin uuden koulutuksen kautta. Yksi nainen oli parhaillaan miettimässä uutta uraa ja koulutusta siihen; tällä hetkellä hän istui peruskoulun penkillä. Kyseessä oli siis hyvin heterogeeninen joukko suhteessa työuraan.

Seuraavassa naiset puhuvat suhteestaan työhön, itsestään työntekijöinä ja työn merkityksestä elämässään.

Ikääntyvän ihmisen työmoraali

Mutta tietysti justiin tämmöset tutkimukset ja mitä nyt on myös positiivisia ohjelmia näytetty televisiossa (...) mun mielestä on tuonu erinomaisesti esiin sitä

ikääntyvän ihmisen hyvää puolta, että ikääntyvä ihminen on ahkera ja tekee työnsä tunnollisesti ja hän osaa käyttää niinku tietoo sillai, että hänellä on...jos hän on niinku koulutettu ihminen, niin hänellä on pohjatieto, hän voi siihen pohjatietoon opiskella uutta ja tuoda uusia näkövinkkeleitä siihen opittuun asiaan. Ja että ikääntyvä kuitenkin nii must tuntuu niinku itestänikin mitä mä oon kuunnellu, niin me ollaan hirveen sitkeitä, me tehhään sitä työtä ihan, ihan sillei, että ennemmin me uhrataan itteemme kun heitetään lossiks. Että nykyajan nuoret ne osaa tehdä työtä eri motiivista. Ne istuu sillon kun niitä huvittaa, ja ne käy tupakalla, ku niitä huvittaa ja tekee työtä ku huvittaa että. Et se niinku se työmotiivi on ihan niinku semmonen erilainen. (Eila)

Eila tuo esille tässä lainauksessa monia sellaisia piirteitä tai ominaisuuksia, joita viime aikoina on alettu liittää ikääntyvään työntekijään: ahkeruus, tunnollisuus, hyvät pohjatiedot ja kyky tuoda uusia näkövinkkeleitä. Tämä on Eilan mielestä tutkittua tietoa. Itse hän on sitä mieltä, että *me ollaan hirveen sitkeitä ja ennemmin uhrataan itsemme kuin heitetään lossiks*. Lopuksi hän vertaa vielä *meitä* nykyajan nuoriin, joista hänen kuvaaminaan muodostuu mielikuva vastuuttomasta ja ei-tunnollisesta työntekijästä.

Ketkä sitten ovat näitä "meitä"? Minä en aivan tunnista itseäni tällaisena työntekijänä: en läheskään aina koe olevani kovin ahkera ja tunnollinen enkä ole valmis uhraamaan itseäni työn hyväksi kovinkaan paljoa. Sen sijaan vahvuudekseni lasken kyllä iän mukanaan tuoman kyvyn katsella asioita laajemmin, mutta joskus "uusien näkövinkkeleiden" löytäminen on kiven takana. Ymmärrän Eilan tarpeen puolustaa ikääntyvää työntekijää, onhan hän itse joutunut ikäsyryjännän kohteeksi. Eila on sitä paitsi kehittänyt ja kouluttanut itseään aktiivisesti; hän vakuuttaa useaan eri otteeseen työn tärkeyttä itselleen.

Itsensä uhraamisen ajatuksesta ei ole kaukana työn mieltäminen tärkeäksi ja kunnioitettavaksi asiaksi. Työ on itsestäänselvästi korkea arvo sinänsä – milteipä ihmisen mitta? Eila itse sanoo häpeävänsä työttömyyttään ja jotkut muutkin haastateltavani sanoivat samaa. Häpeään liittyy vaatimus pärjätä omillaan mutta myös yhteiskunnan taholta isketty leima työttömiin laiskoina ja työtä karttavina. Työn näkeminen ihmisen mittana on ydinajatuksena myös Leenan puheessa:

Enkä mä ketään arvosta, et kenen lapset on lukenu paljo ja hyvät tittelit, niin mä en sen mukaan arvosta ketään. Mut se että työtä pitää tehdä, nuoretki, hakeutua vaan johonki. Jos ei sitte työtä löy'y, sitte jotain koulutusta. Se joutenolo, sitä en hyväksy. Varsinkaan nuorilla se niin helposti tulee tavaks. (Leena)

Leenankin ajatuksista luen sukupolvien asettamista vastakkain suhteessa työntekoon. Tai ehkä Leena ajattelee, että pyrkimys joutenoloon on yleensä nuoruuteen kuuluvaa. Työnteon arvostus peilautuu siis joutenoloa vasten, mikä on

Leenan mielestä tuomittavaa.

Seuraavassa tarkastelen lähemmin, mitä arvoja naiset työntekemiseen liittävät. Löytyykö heidän puheestaan Eilan kuvailemaa ikääntyvän työntekijän korkeaa moraalialia? Ja olivatko he omasta mielestään tällaisen ihannekuvan kaltaisia? Vastaus edellisiin kysymyksiin kuuluu: kyllä löytyy. Haastateltavat liittivät korkeita ja yleviä ihanteita työn tekemiseen ja kuvasivat itsensä näiden ihanteiden toteuttajina.

Sehän oli hirveen tärkeätä tottakai, että mä sain sen työni hoidettua, että se meni hyvin. Ehkä oman ittenikin takia eikä niinkään paljo sen kiitoksen takia. (Soile) ...mul on se työnteko, semmonen protestanttinen, luterilainen työmoraali, et mä oon aina sanonu, et mä oon tehny vieraan työtäkin kuin omaani. (Kaija) Ja siis kesälomaa mää en koskaan...yhen ainoan kerran valehtelematta sen kahenkymmenen yhden vuoden aikana olin neljä viikkoa kesälomalla yhtä kyytiä. (Liisa)

... mä oon hirveen tunnollinen. Toisaalta stressaanki itteeni, että mun on saatava nää kaikki tänään tehtyä, et muuten on se tunne, et mä en voi jättää mitään pöydälle. Jossain määrin sitte aika perfektionistiki, että tää pitää olla kaikki, että ku mä aamulla tuun töihin, niin mulla on puhdas pulpetti ja homma alkaa. Että semmoset keskeneräset työt voi sitte ärsyttää suunnattomasti. Ja sitte semmonen nopeus, et on joskus jossain työpaikassa, et sitä ei oo käyny syömässäkään. Eikä sitä oo käyny kahvillakaan, kun on aatellu, aika on rahaa ja nyt on painettava, että kello käy että (Naurua). Et oikeen et oikeen suutut, jos joku yritti katkasta välillä. No, lähetään kahville. Tuntu että ei tässä. Onko se jotenki, että kun se jousi on jännitetty, niin se on niinku mentävä niin kauan. Että jos pysähtyy, ihan niinku katkeis se semmonen. (Pirkko)

Sitte joku sano, että sä oot opettanu meiät liian hyvälle. Mä sitte, että eihän se mun mielestä mikkään vika oo, että jos mä oon palvelu teitä hyvin, niin sehän on hyvä vaan. Sain mä sieltä...mulla on kunniakirja seinällä oikeen, mä sain siitä kunnia-kirjan siitä hyvästä palvelusta. (Oili)

Kyllä mä oon niinku aina halunnu auttaa. Kun mulla itelläni on ollu vaikeeta, niin sitä on aina aatellu, että miltä tuntus jos ei kukaan auta. (Marjatta)

En tiää, mä luulen varmaan, että yks semmonen perustekijä on rehellisyys ja avoimuus. Et ne on semmosia. Niinku yks eestiläinen nainen sano mulle linja-autossa tässä yhtenä päivänä, että kyllä ne vammaset susta tykkää, sä oot niin rehellinen, että sä et ossaa olla ees petollisen näkönenkään (Naurua). En tiää sitte. Mutta se mikä sitte on niinku työelämässä ollu, että välttämättä avomielisyyys ja semmonen

suoraan sanominen se ei välttämättä oo ollu aina hyvä. (Marjatta)

Mä en oo niinku koskaan tykänny tästä systeemistä, että niinku imartelemalla menään toisen ihmisen sieluun. Ja toinen on vielä ihan otettu, et niinku siitä, että toinen kehuu tällai häikäilemättömästi. Että kyllä mä lähen siitä lähtökohdasta, että jos ei niinku ole näyttyö muulla tavalla elämässä, niin sitte ei tartte kyllä pärjätäkään että. (Eila)

Et mä oon lähteny aina siitä, että mä teen työni niin hyvin kun mä osaan ja voi sitte sanoo, jos mä oon jonku mokannu, no joo, tämä meni nyt pieleen. Että en mää sitä häpee sanoo tänä päivänäkään, et mää tein ton ihan hölmösti. Et niinku mun mielestä se on ihan rehtiä sanoo, no mää en nyt osannu tätä ihan niinku ois pitäny. Onneks niitä tullee aika harvoin. (Naurahdus) (Eila)

Edellä olevista lainauksista on luettavissa, että naiset pitävät itseään sangen korkean työmoraaalin omaavina. Työ tehdään hyvin itsensä, ei ulkopuolelta tulevien kiitosten takia (Soile). Protestanttista työmoraaalia noudatetaan, vaikka kaikki työtoverit eivät pitäneet tästä (Kaija). Kesälomat järjestellään työn mukaan (Liisa). Töiden loppuunsaattamisen on niin tärkeää, ettei ehditä edes kahville (Liisa). Saadaan kunniakirja hyvästä palvelemisesta (Oili). Halutaan auttaa muita, koska ei itse ole saanut tarvitsemaansa apua (Marjatta). Mielistelemällä eteenpäin pääsyä paheksutaan (Eila). Omat virheet tunnustetaan rehellisesti (Eila).

Miksi haastateltavani kertovat itsestään tarinaa korkean moraaalin omaavina työntekijöinä? Ainoastaan Pirkon puheesta tulkitsen etäisyyden ottamista täydellisyyteen pyrkimiseen; hänelle perfektionismi on myös rasite. Kaija kutsuu työmoraaaliaan protestanttiseksi tai luterilaiseksi. Hänkin siis katselee työmoraaaliaan ulkopuolisin silmin. Hänen kokemansa työuupumus luo ehkä etäisyyttä analysoida työntekoa. Mutta muiden puheessa kuulen pelkästään ylpeyttä korkeasta työmoraalista enkä ollenkaan tämän moraaalin kyseenalaistamista.

Vaikuttaa siltä, että haastateltavani edustavat sitä osaa ikäluokasta, jolla on säilynyt agraarisen yhteisön työnarvostus kaikkein voimakkaimmin. Myös tutkimuksen aihe ja puhetilanne voivat luoda tilaisuuden painottaa omaa hyvyyttä työntekijöinä. Tutkimukseni lähtökohtahan oli kuunnella työelämästä syrjäytettyjä, siis vääryyttä kärsineitä naisia. Naiset ehkä haluavat perustella minulle sitä, miksi he kokivat tilanteen epäoikeudenmukaiseksi kertomalla itsestään tarinan ihanteellisena työntekijänä. Jos he olisivat olleet mielestään huonoja työntekijöitä, he saattaisivat olla alistuneempia tilanteeseensa työuran loppumisesta. Lisäksi useimmat katselevat työelämää ulkopuolelta, ei sisältä käsin. Ehkä syrjäinen asema verrattuna sisällä olemiseen jokapäiväisessä raadannassa mahdollistaa oman työntekijyyden muokkaamisen ihannemallin kaltaiseksi. Mutta työmoraalista saattaa löytyä säröjä, kun kerrotaan esimerkkejä työelämästä.

Kysymys tunnollisuudesta

Kaksi naista purki alistumisen kokemusta työpaikalla. He lähtivät tarkastelemaan omaa alistumistaan kahdesta eri näkökulmasta. Leena painotti alistumista ihanteena, kun taas Maija pohti alistumistaan – jonka takana näen tunnollisuuden ihanteen – liikana hyvänahkaisuutena.

Leena kertoo periaatteestaan, jonka mukaan hän kunnioittaa työnantajaa tai pomoa ja haluaa pitää välimatkaa tähän. Leena määrittelee itsensä alistuvaiseksi; *...mä liikaakin välillä alistun.* Hän ei halua olla kaveri pomon kanssa eikä myöskään muiden työntekijöiden kanssa: *piän sen työn työnä, etten enää illalla lähe... Kun on työssä, sillon pitää olla taloon päin,* Leena sanoo. Tästä Leena on saanut palautetta, että tekee liikaakin sellaisia töitä, jotka eivät kuuluisi hänelle. Nuorena hän on saanut tästä kiitosta, mutta ei enää. Hän haluaisi pitää *sen linjan, ettei pääse sanomaan musta kukaan, joo se ei viihtä.* Toisena periaatteena Leena mainitsee pyrkimyksen välttää työpaikalla riitoja. Hänen mielestään helposti menee siihen, että aletaan morkata työnantajaa. *Yleensä pitää joku olla aina ihmisillä hampaissa.* Sitten hän kertoo, että tämä periaate panettelujen ulkopuolella pysymisestä tulee jo lapsuudesta. Hänellä oli *ihana* tyttökaveri, joka puhui kaikista vain hyvää. Tämä ystävä oli hänelle *valtavan hyvä oppi.*

U: Joo. Onks sulla ihan tietosesti muistissa tää ystävä? (On.) Että niinku esikuvana? On. *Se tulee aina mieleen. Et se oli niin valtavan hyvä. Että kun mä iteki muistasin elää sillä lailla. Elikä että jättäs ne huonot puolet kaikista asioista niinku...ei niitä tartte kaivella ja tuua esiin ja ekana sanoo. Vaan ettis hyvät puolet. Et silleen monasti saa soviteltua nuo riit jossakin, nimenomaan kirpparilla, että yhtäkkiä menee ja alkaa puhua jotakin hyvää siitä samasta ihmisestä.* (Leena)

Leena toteaa kuin ohimennen oman alistuvaisuutensa; puheen keskeinen sisältö koskee hyvän versus pahan puhumista muista. Miksi Leena kuvaa itseään liian alistuvaiseksi? Hän kertoo saaneensa palautetta työkavereilta siitä, että tekee liikaakin töitä, ts. sellaisia töitä, jotka eivät kuuluisi hänen toimenkuvansa. Toisaalta hänen periaatteenaan on, että kukaan ei pääsisi huomauttamaan tehtävien laiminlyönnistä. Vaikka Leena sanoo olleensa välillä liian alistuvainen, tulkitseen hänen kuitenkin olevan ylpeä periaatteestaan.

Leena ei siis puhu alistumisesta kielteiseen sävyyn tai itseään analysoiden. Tähänhän meitä naisia on kehotettu viime aikoina naistenlehtien sivuilla, elämäntaito-oppaissa ja jämakkyuskoutuksessa. Näen myös läheisriippuvuus-käsitteen lanseeramisen osana tätä projektia. Läheisriippuvuudellahan tarkoitetaan lyhyesti sanottuna sitä, että ei elä omien vaan muiden tarpeiden kautta. Pyrkimyksenä on ollut irtaantua äitiemme sukupolven uhrautuvasta elämäntyylisestä ja toisen tahtoon alistumisesta. Alistumisesta on tullut melkein kirosana, josta voidaan

puhua vain menneeseen elämään kuuluvana. (Komulainen 1998) Tuija Nykyrin (1998) tutkimuksessa naiset kertoivat myös, miten ”liika alistuminen” voi sairastuttaa, ja miten vastapainoksi on puhdistavaa purkaa vihan tunteitaan.

Leenan ja Maijan puheessa omasta alistumisestaan on erilainen sävy, tyyli ja asiayhteys. Leena kertoo moraalisisista valinnoistaan työyhteisössä olemisen tavoissaan. Hänen periaatteenaan on kunnioittaa pomoa ja vetää taloon päin. Lisäksi hän haluaa pitää suhteet työpaikalla pelkkinä työsuhteina vailla henkilökohtaisuuden leimaa. Hän ei halua osallistua pomonsa eikä muitten työntekijöiden arvosteluun. Leenalla siis alistuminen liittyy moraalisiin valintoihin; hän on valinnut tietoisesti sanoisinko vanhanajan nöyrän ja uskollisen työntekijän roolin. Siivooja Maija puolestaan kertoo tapahtumista työpaikoilla, ja tekee näistä johtopäätöksen omasta hyvänähkaisuudestaan. Olen esittänyt hänelle kysymyksen siitä, onko hän vanhemmiten tullut rohkeammaksi.

En minä tuolla työpaikalla ruppee kenenkään kanssa riitelemään. Kyllähän mä sitten sanon mielipitteeni, jos joku mennee ihan päin honkia että. Että nytkin kun tuolla olin sen kaks viikkoo, niin siellä oli yks joka seurasi kaikkien työt ja piti huolta että jokkainen teki. Niinku mun mielestä, että jos työpiste annetaan, niin jokainenhan huolehtii sen ilman että toisen tarvii kytätä selän takana, että tekkeekö se vai ei. Jokkainenhan vastaa siitä alueestaan sitte. Ei mulla ainakaan niitä työntekijöitä, en mä niitä joutanu kyttäämään. Sitte ku opettajat aina sano, että siellä on se ja se paikka tekemätä. Sitte jo piti sanna pomollekin, että ei tää nyt ihan oikeen oo että. Et vähä liian hyvänähkanen tuntu että on välillä ollu. Omasta selkänahasta toisen tilipussiin.(...).

Selvennystä ristiriitojen taustoihin: *Ja sitä ennen justiin rakennuspiirin aikaan meillä oli kyllä niin mahtava porukka ammattikoululla. Et siellä ei koskaan tullu semmosta riitaa. Ja jos joku tarvii apua niin uskalti sanna ja kysyy, et kuka joutais lähtemään. Ja itekin jos tarvii apua, omat työsä oli tehny niin voi sanna, minä voin lähtee jos tarvii. Mun mielestä niissä työyhteisöissä pitäis sillä lailla pelata. Mä tulin sitten siihen tulokseen Engelin aikaan siellä, no ku mää teen omat alueeni, niin sieltä ku ei tuu sanomista. Sit mä sanoinki viimein, että mää teen nyt oman flamellini, jos B- ja C-flamellissa ei oo ketään, niin siellä ei sit oo ketään. Minä en enää sinne lähe juoksemaan. Että minä oon porukan vanhin ja eipähän se oo minun tehtävä ollu.*

Maijan kertomuksessa on (käsittääkseni) kaksi näyttämöä. Ensimmäiseksi hän puhuu työpisteestä, jossa hän oli kaksi viikkoo, ja jossa *yks seurasi kaikkien työt*. Toisessa työpisteessä, koululla opettajat kontrolloivat työn laatua. Maija kokee ristiriitana sen, että toiset vahtivat työsuorituksia. Kuten jälkimmäisestä, selittävästä osasta käy selville, Maijan mielestä jokainen siivooja on vastuussa

omasta sarastaan, mutta jos tarvitsee apua, niin *mahtavassa porukassa* uskaltaa pyytää apua. Toisaalta Maija puhuu Engelin ajoista, jolloin hänen tehtävänään ei ollut porukan vanhempana tarkistaa toisten jälkiä. Maija on myös toiminut ilmoittaessaan pomolle, että toisten vahtiminen ei ole oikein. Mutta miksi Maija arvioi olleensa liian hyvänahkainen? Hän arvostelee rivien välissä toisten vastuuttomuutta ja vakuuttaa itse hoitavansa omat ”flamellinsa”. Kokeeko Maija kuitenkin olevansa vastuussa muista? Onko puheessa marttyyriyden sävyjä? Seuraava lainaus selventää näitä kysymyksiä:

U: Että susta ei oo tullu semmonen suorapuheisempi? *No joissaki asioissa varmaan ki on, mutta mä oon aina ollu niinku työnantajaaki kohtaan semmonen arka. Enkä mä niinku työkavereista en oo sanonu mittään pahhaa muuta ku se, jos ne työt on jääny tekemätä sitte mä oon kyllä sanonu, että sanonu niistä ja taukojen pitämistä. Tämmösistä mä jouvuin sanomaan sillon viimesenä kesänä ammattikoulussa ku. Ne oli tärkeitä se että ei myöhästy tauolta ja kotialähöstä. Työt oli ihan eri asia, tuliko ne tehtyä vai ei. Ei mulle ollu se tärkeetä, et mä pääsin just sillon lähtemään, ku työaika loppu. Et mieluiten mä tein sen homman ja lähin sit vaikka toisena päivänä vähä aikasemmin. Kyllä meidän päällikkö aina sanoki, lähe sit toisena päivänä. Et se monesti ku soitti ja kysy, missäs toiset on. Mä sanoin, et ei näy kettään, mä oon tullu pyykkitupaan yksin ja ei täällä ketään näy, et haalarit näky roikkuvan tuolla. Se näyttää että on lähetty. Et kyllä sen sillon ties, että on ennen-aikojaan lähetty.*

Maija vastaa kysymykseeni, joka koskee suorapuheisuutta. Toisaalta hän kertoo olleensa *semmonen arka* työnantajaa kohtaan, toisaalta kertoo sanovansa työkavereille (?), jos työt ovat jääneet tekemättä ja taukoja on pidetty – ei kyllä selviä miten hän sanoo. Hän ilmaisee asian *joutumisena*; kokeeko Maija siis velvollisuudekseen sanoa? Itsensä hän kuvaa työntekijäksi, joka tekee hommat loppuun vaikka työaika ylittyisikin, kun taas toisille on *tärkeää ettei myöhästy tauolta ja kotialähöstä*. Arkipäivän psykologi minussa sanoo, että Maijan hyvänahkaisuus saattaakin olla vastuuntuntoa, jonka ottamisen hän kokee liian raskaana. Niinpä hän katkeroituu. Ehkä Maija on odottanut turhaan kiitosta vastuuntunnostaan? Kiitoksena onkin lopputili.

Matti Kortteinen (1992, 47–48) tekee eron miesten ja naisten taipumukselle uhrautua työlleen. Miehille on ominaista kertoa elämästään yhtenä suurena projektina, jossa pusketaan vaikka henki ja terveys menisi, naiset taas ovat taipuvaisia pohtimaan itseään toisten kautta. Naiset noudattavat toisten itseen kohdistuvia odotuksia ja työskentelevät uhrautuvasti toisten eteen. Kortteinen näkee kuitenkin, että sotasukupolvea nuoremmat naiset ajattelevat erilailla kuin äitinsä. He pohtivat ’minää’, omia etujaan ja moraalisia sidoksiaan minään, arkipäivän tilanteista käsin. Pohtiessaan he kokevat ristiriitaa siitä, miltä kan-

nalta pitäisi tarkastella omia tekemisiään. Ovatko omat saavutukset vai toisten toiveet tärkeitä? Onko oikein uhrata elämä vastuulliseen työskentelyyn?

Vaikka Leenan ja Maijan tarinassa ei kerrotakaan itsensä uhraamisesta, he nostavat kysymyksen tunnollisuudesta esiin. Leena ottaa tunnollisuuden kysymyksenä, jota hän ei halua kyseenalaistaa. Häneen eivät vaikuta toisten työntekijöiden asenteet, koska hän on jo nuoruudessaan oppinut ystävältään ihanteita, joita haluaa noudattaa elämässään. Maija puolestaan horjuttaa kysymystä tunnollisuudesta kokemalla katkeruutta työtovereitten arvostuksen puutteesta. Maijan kertomuksesta voisi päätellä, että itsensä uhraaminen ei kannata.

Työn eetos

Mä tykkäsin hirveesti. Kun kaikki muut odotti että kun on perjantai, minä odotin että kun on maanantai, pääsee töihin. Että mä oon nauranu, että voi hyvänen aika, sillan mä tykkäsin niin kauheesti, mutta en enää lähtis, en. Jos on pakko niin...mutta en joo. (Soile)

Matti Kortteisen (1992) lanseerama työn eetos, jossa työ nähdään itsensä uhraamisena (kaava: on kovaa – yrittää selvitä – on selvinnyt ja on siitä ylpeä), ei nouse työstä puhuttaessa hallitsevaksi. Lähes kaikki haastateltavani kertovat pitäneensä työstään. Ainoastaan kaksi siivousalalla ollutta naista puhuvat työstään raskaana; he mainitsevat pelkästään taloudellisen motiivin työnteolleen. Sillä onko pyrkinyt määrätietoisesti uralle vai joutunut sille sattumalta, ei välttämättä näyttänyt olevan vaikutusta työstä pitämiseen. Tosin yksi haastateltavista olisi halunnut työskennellä toisella uralla eikä erityisemmin pitänyt toimistoalan töistä, mutta hän korosti sitä, että työ toi elämään säännöllisen elämänrytmin, mikä piti virkeänä. Taloudellisten motiivien lisäksi viimeksi mainitut motiivit olivat muillekin tärkeitä. Työyhteisöön kuulumisen tärkeys, työn terapeuttinen funktio ja itseä kehittävä puoli otettiin myös esille. Tärkeäksi nousi myös itsensä toteuttaminen, mistä kertoi suurin osa naisista.

No, ehkä se on sitä ittesä toteuttamista, tarpeellisuuden tunnetta ja se että on niinku tekemistä. Että mä oon semmonen ihminen, että en mä oo paikalleen luotu ja istumaan että. (Eila)

Ylläolevassa lainauksessa Eila mainitsee ensimmäisenä työn merkitsevän hänelle itsensä toteuttamista. Mitä tällä itsensä toteuttamisella tarkoitettiin?

Se oli se ite työ semmonen mieluinen. Että kun mä tykkään pelata kirjaimilla ja

numeroilla, ja sitte kun se oli se laskuttajan homma, ja kun paperit on mulla kauheen tärkeitä, vieläkin, mulla on vaikka kuinka kauheesti vaikka missä papereita. Se jotenki se niitten käsittely ja semmonen, ja sitte kun tuli kehumista että mää yhen osaston laskuttajana olin siinä loppupuolella, että ne kovasti tykkäs sitte, että mä niinku tein hyvän työn... (Sä sait palautetta) Niin palautetta. Mutta mä en oikeen osaa sanoa, että mikä siinä, mutta mä aina tykkäsin. Mä olin kuuntoista vanha kun mä menin. (Niin nuorena) Joo, ja sitte pääsin suoraan sinne laskutukseen konekirjotustaidon takia kun mulla oli aika hyvä sillon. (Soile)

Sekä Soile että Liisa tekivät pitkän uran työskennellen saman työnantajan palveluksessa koko ajan. Molemmat puhuivat siitä, että numerot ja kirjaimet olivat heille tärkeitä ja työssään he saivat ”pelata” näillä. Soile kertoi lisäksi paperien tärkeydestä itselleen. Soile oli saanut positiivista palautetta työstään laskuttajana.

Kyllä se on se käsillä tekeminen ja mitä saa aikaseks että siin näkee niinku sen lopputuloksen. Tavallaan pystyy muuttamaan ihmisen ulkomuotoo ja saamaan niinku aikaseks jotakin. Tämmöstä...et tavallaan se taiteellisuus...oon korvannu sen taiteellisuuden tällä työllä. Kun siihen taidekouluun tai mihkään tämmöseen.. (Kaarina).

Nuorena Kaarina oli haaveillut taideopinnoista; kampaajan työssä hän sai osittain toteuttaa näitä haaveitaan. (Sen sijaan ihmisten kanssa työskentelyn hän koki välillä rasittavaksi.)

Mut mä aina sanon, että kun tykkää, kun mä tykkään hirveesti lapsista. Kaikki ne, mitä mä oon lapsia hoitanu, kauheesti kiintyny ja mä oon kiintyny. Jotkut on jääny sillei vieläki, että pietään yhteyttä. Mutta että...et ku mä sitte teen sitä työtä, niin mä sitä teen sitte niin sydämellä. Että se ei oo vaan, että mää nyt hoijan pentuja tossa ja nostan palkan. Et se ei oo sitä. Se on kyllä niin...se on kyllä ihan rakkautta, mitä siinä on mukana. (Anneli)

Lastenhoitoalalle ilman koulutusta päätynyt Anneli kertoo tekevänsä työtä rakkaudesta lapsiin. Tämän hän esittää yhdeksi syyksi halulleen päästä takaisin töihin, vaikka ilmaista rahaakin olisi tarjolla.

Nii, mun on helppo pitää niinku lankoja käsissä ja kuitenkin kattoo, että vastata siitä, että ne on sitte todella tehty ne hommat. Mut mä odotan kyllä, että sit jos mä jaan ne tehtävät jollekin, niin he myös vastuullisesti hoitavat omat alueensa. Että se on mulle semmonen vahva puoli. (Oot sä mielestäs päässy toteuttamaan sitä tarpeeks?) Aika pitkälle tossa Nokian viimeisinä vuosina pystyin toteuttamaan. (...) (Kaisa)

Kaisa oli myös sitä mieltä, että hänellä itsellään on vielä paljon annettavaa yhteiskunnalle. Paitsi että hän haluaisi toteuttaa itseään organisaattorina, hän arvostaa omat kykynsä ja tietonsa niin korkealle, että katsoo yhteiskunnan kärsivän tappiota, jos hän ei pääse toteuttamaan itseään työelämään. Naisten puheesta nousee itsensä arvostaminen, joka on ristiriidassa entisajan elämänohjeen kanssa vaatimattomuuden kaunistavasta vaikutuksesta. Tämä ohje on kohdistunut kumpaankin sukupuoleen, mutta koska naisten on kuulunut toteuttaa itseään kodin piirissä, (ainakaan) heidän ei ole ollut tapana kehuskella omalla yhteiskunnallisella arvollaan. Kaisa muotoilee todisteen oman arvon tunnosta ääneen, mutta sama asia on luettavissa Eilankin puheesta. Esimerkiksi hän kertoi, että oli toiminut Ikisaurakursilla (Ikääntyneille järjestetty työvoimakoulutus) mielialan nostattajana, ja oli saanut tästä kiitosta.

Mä oon tietyllä tavalla utelias, mutta en sillä tavalla utelias kun yleensä käsitetään, et utelias. Mut et mä oon kuitenki, koko ajan niinku scuraan ympärillä olevaa elämää ja ihmisiä ja. Isännälle sanonkin, kun se kävelee kun laput silmällä, niin mä sanon, et mä pistän sulle tohon et sä et tosiaan nää mitään ulkopuolelle. Kun se ei seuraa mitään. Ja mä taas vilkuilen joka puolelle ja mä kattelen, että siinä mielessä. (Oili)

Oili on pystynyt tyydyttämään uteliaisuuttaan työssään lähettinä ja lappuliisana. Nämä työt olivat "liikkuvia", ja hän tapasi uusia ihmisiä. Uteliaisuuttaan hän pitää positiivisena ominaisuutena.

Olihan se ressaavaa, sille ei voi mitään. Siinä oli määräaikaikaistehtäviä, mitkä piti saaha tiettyyn päivään ja. Vaik ois kuin paljo ollu pöyällä töitä, ne piti kyllä suorittaa, että ei kyllä voinu laistaa mitenkään niitä tehtäviä. Et kyllähän siinä, kyllä se sillai oli kuitenki, kun se vastuu oli niin, niin annettu justiin täydellisesti niin. Mutta mä oon aina tykänny vähä semmosesta työstä, jossa on vähä ressiäki. (Eila)

Eila myös liittää työntekoon paljon korkeaa moraalaa edustavia arvoja. Esitin epäilyni siitä, että Eilalle työnteko olisi ankaraa ja kovaa raatamista näiden arvojen säatelemänä. Tästä lainauksesta käy ilmi, että Eila kuvaa itseään työntekijäksi, joka pitää työstä, jossa on vähä ressiäki. Itsensä toteuttaminen näyttää olevan Eilalle (ainakin) siis haasteitten vastaanottamista ja niihin vastaamista välillä kireänkin aikataulun puitteissa.

Laura on vaihtanut kolmesti ammattia elämänsä aikana (ravintolatyö, kodinhoitaja, vanhustyön ohjaaja). Hän on mielestään ollut siinä onnellisessa asemassa, että hänellä on ollut aina työ, josta hän on pitänyt. *Elikä mää tykkäsin ravintolatyöstä, se oli hurjan kivaa ja mukavaa, mielenkiintosta ja haastavaa, siinä sai kehittää itteään. Mähän oon aina kaiken aikaa, aikaa sitte myös vähä opiskellu.*

Naiset kertoivat pystyneensä toteuttamaan työssään kykyjään ja taipumuksiaan tai kehittämään itseään. Työ koettiin myös kutsumuksena. Suurin osa haastatelluista löysi omasta työstään sellaisia puolia, joissa he saivat toteuttaa omia kykyjään ja taipumuksiaan. Töitten negatiivisia puolia ei tuotu juuri esiin. Kaarina kertoi kuitenkin, että kampaajan työssä oli rasittavaa se, että joutui koko ajan ottamaan vastaan uusia ihmisiä. Anna kertoi siitä, miten hän lehdenjakajana työskennellessään paleli aina ja siivoojana oli kokenut nöyryyttävää kohtelua. Tämä siivoojan työ onkin Annalle pätkäluonteista; työnantajat ja kohteet vaihtuvat. Työttömyyden aikaan sijoittuvista ns. työllisyystöistä oli muillakin huonoja kokemuksia. Kerron näistä toisessa yhteydessä.

U: Ettei se oikeestaan vaan palkan takia, niinkö? *Ei, sen takia mä mietinki tätä nimenomaan tätä sosiaalista puolta. Sen takia mä haluaisinkin enemmänkin olla jossain vanhainkodissa tosiaan ennen kun merkonomina jossain. Vaikka mulla ois ikälisiä taas siltä puolelta, et se ilman muuta palkka putois. Mutta se...mä saan sen tyydytyksen siitä työstä. Kyl se on musta niinku tärkeempi. Ja työkaverit. Mä oon vissiin liian tämmönen sosiaalinen. Työpaikatki missä mä oon ollu, must on hirveen tärkeitä ne työkaverit, se työyhteisö. Että vaikka se työ ois tylsempääkin, jos siellä on niinku hyvä henki. Kun vois sitte olla taas toisinki päin. Vaikka ois kuinka kiva työ, mutta jos se koko ajan ilmassa on sähköö, niin ei, se on sitte hirveen raskasta.* (Pirkko)

Pirkon kertomuksesta nouseva kaipuu työyhteisön sosiaaliseen puoleen ei ollut haastattelupuheessa yleistä. Työstä sinänsä kerrottiin enemmän kuin työyhteisöstä. Työyhteisö tai sen tietyt jäsenet esiintyivät kerronnassa enimmäkseen negatiivisessa sävyssä. Ehkä työyhteisön ihmiset nivoutuvat työn kokonaisuuteen itsestäänselvänä asiana. Sosiaalisesta puolesta puhuminen ei myöskään ole kuulunut työstä puhumisen tapaan kuin vasta viime aikoina, kun on alettu korostaa työssä viihtymistä kokonaisvaltaisesti. Työyhteisön muistelusta nousee yllättäen esiin sukupuoli.

U: Entäs ne työkaverit, oliks ne tärkeitä sulle? *No, oli niissä joitakin tärkeitä. Ja meillä oli vielä hirveen hyvä, meitä oli parikymmentä akkaa siinä talousosastolla, tai naisia, niin siis naisporukaks erittäin hyvä henki meillä siellä. Sitte kuuli jostain muualta, miten saatto olla kauheen huono henki naisten kesken. Että meillä oli kauheen mukavaa. Se kans parani niinku loppua kohti. Se oli tosi hauskaa, kun meillä ei paljo töitä ollu, kun meillä oli kaikkea muuta siinä sitten touhua.* (Nauraa) (Soile)

Soile nostaa sukupuolieron näkyväksi puheessaan tavalla, jota en voi sivuuttaa. Hän kertoo: *siis naisporukaks erittäin hyvä henki ja Sitte kuuli jostain muualta, miten saatto olla kauheen huono henki naisten kesken.* Mikä on tämä naisporukassa vallit-

seva huono henki, josta muutamat muutkin haastateltavani kertoivat? Sisko kuvaa naisporukkaa seuraavasti:

...kyllähän tuolla E:ssa oli sillai, että kyllähän sielläki oli monennäköstä persoonaa. Mutta mä toisaalta sit aika paljo, mä työskentelin miesten kans kun mä olin tuolla kaupallisella osastolla, mä niinku kaupallisen johdon ja myyntipäällikköjen kans työskentelin. Että mulla oli sillai aika usein niinku miestyötoverit, mä välttyin siltä naisten hössötykseltä. Mutta viimesen kymmenen vuotta mä olin sit semmosessa naisvoittoisessa ympäristössä, että kyllähän siinä monennäköstä löyty aina joukossa. Mutta siinä sitte tota kuitenkin pärjäili että. (Sisko)

Vaikka Siskon mielestä naiset *hössöttävät*, hän kuitenkin pärjäili naisvoittoisessa ympäristössä. Siskon mieleen on iskostunut samalla lailla kuin Soilellakin negatiivinen kuva naisporukasta, ja kummatkin omaksi ihmetykseksen pärjäävatkin siellä. Todellisuus ei olekaan siis vastannut tätä yleistä (?) käsitystä. Löytyykö muitten haastateltavien suista omakohtaisia kokemuksia naisporukan negatiivisesta hengestä? Leena todistaa seuraavassa:

Kyllä se välillä on tuntunu, mutta kuitenkin mä haluan sen linjan pitää että totani ettei pääse sanomaan musta kukaan, joo että se ei viihtä tai, se ei viihtä. Että sitte kun mä oon kotona ni...Ja siellä kun on aina työpaikalla riitoja, ja varsinki naiset ne hirveen helposti riitelee, mä en niinku halua puuttua niihin ja en halua kajota niihin yhtään. Että mieluummin sitte kotona oon rielly, sen eestä kun siellä on ollu kiltisti. Siellä sit kotona kun menee, siellä saa paukauttaa mitä haluaa, purkaa sitä päivääsä. (Leena)

Leenan mielestä *varsinki naiset ne hirveen helposti riitelee*. Hän itse ei halua puuttua työpaikan riitoihin vaan purkaa mieluummin kotona paineita. Ilmeisesti Leenalla on todisteita ainakin yhdenlaisen naisporukan yhdestä negatiivisesta piirteestä, nimittäin riitaisuudesta. Mutta mihin Leena oikein vertaa? Hän on koko ikänsä työskennellyt myyjänä, siis naisvaltaisessa työyhteisössä. Hänellä ei ole koke-musta miesvaltaisesta työyhteisöstä, siis riidattomuudesta.

Miesvoittoisessa ympäristössäkään ei ole aina helppoa, ei ainakaan ole ollut Kaijalla:

Ja sit se ala, millä mä tein työtäni, oli hyvin tällönen miesten ala, että naiset oli välttämättömiä, mut ne kuitenkin pidettiin semmosena avustavana henkilökuntana (Naurua). (Aijaa. Miltäs se tuntu, kärsit sä siitä sitten?) No kyllä mä varmaan kärsinkin, koska mulla ois ollu haluu niinku eteenpäin mennä, ja mä koulutinki itseäni, sen työpaikan koulutusta sitten hankin, kävin markkinointi-instituutin tällösen kaksvuotisen. Sen muistan, kun esimies sano kerran, et sun ei pitäis pärjätä niin hyvin, että miehet lannistuu, ne eivät viitsi yrittää, kun sinä aina pärjääät. Tämä oli musta semmosta, joka ihan suoraan sanottiin. Et sillä koulutuksella mitä

minä hain, kyllä ihmisistä tuli osastopäälliköitä ja ynnä muuta sitten. Tai mikä mulla oli, ja mulla oli vielä hyvät paperit joka paikasta. (Kaija)

Kysymys työpaikan sukupuolijaon ja ilmapiiriin välisestä yhteydestä on minulle jännitteinen kysymys. Sukupuolisyrijinnälle herkistyneenä tutkijana koen kysymyksen kiusallisena, koska haluaisin ummistaa silmäni naisten kertomuksille naisporukassa vallitsevasta negatiivisesta hengestä. Tunnetasolla minusta tuntuu pahalta, kun kuulen naisten arvostavan miesporukoita enemmän kuin naisporukoita. Jos naiset eivät arvosta omaa sukupuoltaan, kuka heitä sitten arvostaa? Naisporukoiden huono henki, joka perustuu piiloteltuihin vihan, kilpailun ja kateuden tunteisiin, on noussut esiin muissakin tutkimuksissa (esim. Nykyri 1998, 84–87; Ukkonen 2001). Tuija Nykyri (1998, 86) pitää mielenkiintoisena, että naisten välisiä suhteita pidetään ongelmallisina niin arkipuheessa kuin kirjallisuudessaakin aina saduista lähtien.

Asian toinen puoli, jonka kautta voitaisiin kiistää huono ilmapiiri pelkääntään naisporukan ominaisuudeksi, on Kaijan kokemus miesvaltaisessa työyhteisöstä. Kaija kertoo hankkineensa jopa lisäkoulutusta, mutta esimies antaa tästä huolimatta negatiivista palautetta – liian hyvin pärjäämisestä! Kaija siis kumoaa yhden menestysreseptin, jonka mukaan naisen on oltava kaksi kertaa parempi kuin mies pärjätäkseen miehelle kilpailussa.

Naisten luonnehdinnat itsestä työntekijöinä piirtävät kuvaa modernista, itsellisyypästä naisesta, joka arvostaa omia kykyjään ja taitojaan. He haluavat erottautua hössöttävistä ja riitelevistä naisista, jotka näin asettuvat edustamaan epähaluttavaa naiseutta, sellaista joka ei täytä pätevän työntekijän vaatimuksia. 'Hössöttöminen' ja 'riiteily' viittaavat itsehallinnan puutteeseen ja tunteiden ilmaisemiseen. Äidille voidaan sallia – ja jopa odottaa – hössöttöminen, mutta työpaikalle se ei kuulu. Komulainen (1998, 119) määritteleeekin 1990-luvun naisen sellaiseksi, joka tiedostaa olevansa yksilö, joka osaa tehdä ja hallita asioitaan.

Keskustelua kodinhoidosta

Miten naiset määrittivät työn merkityksen verrattuna muihin elämänalueisiin? Koska tämän haastattelun lähtökohtana oli oletus ikääntymisen ja työnsaannin hankalasta yhtälöstä, työ oli se josta käsin tarkasteltiin koko elämää. Vaikka naiset kertovat muustakin elämästään, työ saa korostuneen aseman. Kysyin naisilta työn merkitystä verrattuna muihin elämänalueisiin. Kysyin myös kotona olosta, kun lapset olivat pieniä. Jokunen olikin hoitanut lapsia kotona.

Työelämän hallitsevuutta muihin elämänalueisiin verrattuna määriteltiin sen hetkisestä positiosta käsin. Kuitenkin tässä ei ollut johdonmukaista linjaa. Työstä

luopuneet saattoivat nähdä työn hallinneen ennen elämää. Näin kertoo Sisko, joka melkein uhrasi terveytensä työlle:

Varmaan ki jos multa ois kymmenen vuotta sitten tehty tää, niin mullahan työ ois ollu kyllä ykkösasia ja mä oisin kyllä kaikesta muusta luopunu. Se oli kuule... (Sä et ois varmaan ehtinykään haastatteluun?) En! Sillon mä olin kato urani huipulla ja mä olin tärkeä. Varmaan se yritys ois kaatunu, jos mä oisin lähteny pois (nauraa). Mä aina sanoin tytöille vasta, hyvinhän se on siellä T:n konttorikin pystyssä pysyny eivätkä oo kertaakaan soittanu, että voi kauheeta, me ollaan nyt pulassa, etkö vois tulla. Et sillai pitää ajatella, elämä jatkuu. Ei se sota yhtä miestä kaipaa ettota. Siellä voi jonku aikaa mennä, jotkut asiat ne menee koulutuksen ja opetuskulujen piikkiin sillai, jos lähtee joku ihminen, jolla on osaamista, ja joku menee treeniin sinne. No, se on aina rapatessa roiskuu, ja siitä tulee kustannuksia, mutta on se yrityksille kuitenkin aina iso säästö, kun yks työntekijä rivistä pois, taloudellisesti. Että nää tämmöset pienet mokat siinä sitte, jota saattaa tulla, ne on kuitenkin pikku juttusia kokonaisuudessa että. (Sisko)

Tulkitsen Siskon edustavan ”uranaisten” joukkoa. Myös Eilan, Kaijan ja Kaisan puheessa kuulen uran luomisen tärkeyttä painottavia sävyjä; kuitenkin he eivät sano suoraan työn hallinneen elämänsä. Tarvitaanko siis loppuunpalaminen ennen kuin tämän asian pystyy näkemään? Haastateltavani ovat tehneet pitkän työuran, jonka eri vaiheissa työn merkitystä punnitaan eri lähtökohdista. Jos heitä olisi haastateltu lasten ollessa pieniä, he olisivat ehkä puhuneet työn ja perheen yhteensovittamisen vaikeudesta, mistä aiheesta ei nyt puhunut kukaan. Ainoastaan Soile, joka piti työssäkäyntiä ykkösasiana ja kodinhoitoa vähemmän tärkeänä, puhui ristiriidoista näitten alueitten välillä. Seuraavassa Soilen kanssa käymääni keskustelua. Otan esille neljässä eri yhteydessä työn ja muun elämänalueen tärkeyden. Soile painottaa asiaa joka keran hieman eri lailla:

1. Keskustelu:

U: Joo. Mutta onks sulla aina ollu muutaki tärkeetä elämässä kun työ? *Lapsi. Se on ollu ihan ehdoton tärkeä että.. Ja sukulaisiin niinku äiti ja sisarukset, meillä on hirveen ihanat välit. Mulla on neljä sisarusta. Viime kesänäkin tehtiin tomonen tunnin video lapsuusleikkipaikoista, kierreltiin siellä.*

2. Keskustelu:

U: Mutta veiks se (työ) vieny paljo energiaa, kun sulla oli laps tärkeä ja muu. Niin eksä kokenu siinä ristiriitaa? *En ehkä sillon kokenu, mut jälkeenpäin oon ajatellu. Sikäli kyllä, että meillä oli siinäki mielessä erikoinen tilanne, että sillon kun odotin tyttöö sillon 73 niin – hän synty 74 – isäntä oli 72 jääny pois – hän oli*

myös K:lla, ajo K:n kuorma-autoo— niin hän jäi pois sieltä ja rupes rakentaa tätä näin, ja sitte minä rupesin oottaa sitä tyttöä ja molemmilla oli omat rakennelmat menossa siinä. Ja tyttöhen sitten sai olla kotona, kun isä hoiti täällä. Kyllä se oikeestaan sekini oli mukavaa aikaa. Kai sitä varmaan jää vähemmän aikaa, kai sitä väsy siellä työssä. En mikään oo ollu, niinku mä sanoin, mikään huushollin hoitaja millonkaan. Vaikkei ois keittiöä keksittykään, niin ei mua haittais. En väli-tä tämmösiistä hommista, mutta sen sitten teki sen pakollisen sitte aina iltasella. Kyllä sitä yhtä innokkaasti aina aamulla lähti.

3. Keskustelu:

U: Niin, sä menit niin nuorena sinne. Mutta entäs tässä naimisiinmeno- ja muussa vaiheessa sitte? Etkö sä silloin ajatellu että sä jäisit kotiin tai? Ei kyllä mä oon ollu semmonen...mikskä sitä sanoo...sellanen eukko jolle on se työ tärkeä, että ei se kodinhoito. En mä usko että mä oisin tykänny

4. Keskustelu:

U: Että sille (aviomiehelle) ei oo kauheen tärkeetä, että huusholli olis...? Ku se ei ole semmonen ihminen. Meillähän ei oo viimesen päälle, kun kumpikin on sellasia, että menee se näinki. Kun ei oo sellanen kilpi (?) että pitäis kaikki nyt olla viimesen päälle niinku toisilla. Jotenki et ei piä tärkeenä sitä. (Mut kuitenkin sulla on alitajunnassa semmonen...?) Ilmeisesti juu huono omatunto. Mutta kun mä en sille omalle laiskuudelle mitään voi. On pitäny niinku tapella, että kumpi voittaa, sekö että mä saan olla näin, vai sekö että huono on omatunto. Mutta nää on tullu varmaan just siitä äidin esimerkistä. Se oli tosissaan, vaikka oli viis lasta ja kävi töissä, niin kyllä se aika hyvin piti kaiken.

Soile kertoo, että työ on ollut kaikkein tärkeintä – paitsi tällä hetkellä: hänhän ei enää lähtisi töihin. Ensimmäisessä keskustelussa asiasta hän painottaa kuitenkin, että lapsi on ollut hänelle tärkein. Hän nostaa myös sisarusket tärkeälle sijalle elämässään. Toisessa keskustelussa käy ilmi, että aviomies hoiti lapsen, kun tämä oli pieni. Soile saattoi lähteä aamulla innokkaasti töihin. Mutta hän nostaa esiin kodinhoidon ja sanoo, että ei ole ollut mikään huushollin hoitaja milloinkaan (vaikkei keittiötä ois keksittykään, niin ei se mua haittais). Kolmannessa keskustelussa Soile painottaa työn tärkeyttä ja puhuu taas kodinhoidosta ei-tärkeänä asiana. Neljännestä keskustelusta käy ilmi, että Soile kokee kuitenkin huonoa omaatuntoa laiskuudesta. Hän peilaa itseään äitiinsä, joka hoiti viisi lasta ja kävi töissä. Tulkitseen kuitenkin, että Soile on tehnyt valinnan: oma vapaus on tärkeämpi kuin se, että huusholli olisi viimeisen päälle.

Soilen kerronnassa eri elämänaalueiden tärkeydestä korostuu työn merkitys. Soile asettaa työn ja kodinhoidon vastakkain, ja työ vetää ilman muuta pitem-

män korren. Kukaan muu haastateltavistani ei tuonut esiin kodinhoitoa tässä valossa; kodinhoitoa ei edes mainittu erikseen vaan puhuttiin perheestä tai lapsista. Ehkä muille oli itsestäänselvää, että koti ”hoitui” siinä sivussa. Soile on siinä mielessä erityisasemassa, että aviomies oli päävastuussa lapsenhoidosta (puhuimme myös siitä, että tällainen ratkaisu oli harvinaisen siihen aikaan). Vaikka Soile korostaa työn tärkeyttä, en liitä häntä ”uranaisten” joukkoon. Ensiksikin hän ei puhu samalla lailla itsensä kehittämisen ja etenemisestä työelämässä kuin muut ”uranaiset”, ja toiseksi hän puhuu haastattelussa enimmäkseen muista asioista kuin työstään, josta hän on luopunut.

Yleisin kertomus oli sellainen, jossa työ, perhe ja kodinhoito olivat kaikki tärkeitä alueita, ja niiden nivoutumista, limittymistä ja toistensa kanssa sopuinnassa olemista korostetaan. Seuraavassa esimerkki:

No, kyllä mulle varmaan perhe on hirveen tärkeä. Tietysti myös työ, se on ollu. (Mutta sä et osaa sanoa kumpi...?) Ei, en osaa, ne on nivoutunu mukavasti. Niinku mä oon aina sanonuki, että mä oon ollu siinä onnellisessa asemassa, että mulla on aina ollu sellanen työ, josta mä oon tykänny. Et mä oon aina tykänny siitä työstä, mitä mä oon tehny. (Laura)

Työ on siis itsestäänselvyys yhtenä tärkeänä elämänalueena, kun elämää tarkastellaan tämänhetkisestä työn puuttumisen tai työstä luopumisen paikasta käsin. Mutta entä nuoruudessa, jos oli valittava työn tai perheen välillä? Useimmat haastateltavat eivät olleet edes harkinneet kotiäidiksi jäämistä. Eräänä poikkeuksena oli Pirkko, joka jäi hoitamaan kotiin lapsiaan.

U: No, mitkäs muut...miten se työ sitte sijoittuu siihen? Etku perhe oli tärkeä ja nää sosiaaliset suhteet, entäs sitte työ, mitä se on merkinny sulle? *Ei se sillon, ei se sillon ehkä niin paljo merkinny, koska tota...kenties mä olin sitte sinisilmänenki, että mulla oli kuitenkin niinku kädet täynnä tätä muuta. Niinku voi sanoa, että nuo lapsetki on ollu niinku kaksoset tavallaan. Siinä meni jo monta vuotta siinä shoussa tavallaan perheen kanssa, mies oli se joka niinku huolehti sen taloudellisen puolen. Kun meilläkin äiti oli kotirouva. Ja viis lasta meitä oli. Se oli niinku päivänselvää siihen, varsinki siihen aikaan, että naiset oli. Eikä hän ois tietenkään töissä jaksanu ollakaan. Mutta en mä sitä kokenu sillon mitenkään niinku häpeeks. Mutta kylläki sitte, kun jossain hienoissa kokkareissa oli ja joku tuli kysymään, no mitäs sinä teet työkse. Mä oon kotirouva, niin ajaa ja sit ne meniki seuraavaan ryhmään. Mä koin sen joskus sillai, et eihän ton kanssa oo sit mitään puhumista, kun ei, kun ei ole sitä työtä, mistä sen kanssa puhuis. (Pirkko)*

Pirkko kertoo, että hän halusi jäädä lasten kanssa kotiin, koska ei halunnut saattaa silloista työnantajansa pulaan tultuaan raskaaksi (en ymmärrä oikein,

mitä hän tällä tarkoittaa). Hän selittää kotirouvana oloaan äidin esikuvalla. Ristiiriidan kotirouvana oloon tuo osallistuminen miehen työn kautta edustustilaisuuksiin, joissa hän kertoo kokeneensa ylenkatsetta toisten vaimojen taholta (*eihän ton kanssa oo sit mitään puhumista*). Lainauksen alussa Pirkko viittaa sinisilmäisyyteen. Liitän tämän Pirkon kertomukseen miehen mukaan menemisestä ja oman uran laiminlyömisestä (mikä kostautui avioerossa). Lap-suudenkodissa Pirkko oli joutunut äidin kuoltua emännän rooliin ja kertoi saaneensa vastenmielisyyden kodinhoitoa kohtaan. Mutta hän valitsi kuitenkin kotiäitiyden (ainakin vähäksi aikaa) ja perustelee sitä sillä, että myös hänen äitinsä oli ollut kotirouva.

Pirkko kieltää kokeneensa kotirouvana olemisensa häpeän aiheeksi ja nostaa samalla pöydälle yhden suomalaisen naishistorian kipeän alueen, nimittäin suhtautumisen kotiäitiyteen. Suomessa naisten laajamittainen työmarkkinoille lähtö ja kouluttautuminen tapahtui hyvin lyhyen ajan sisällä maaltalähdon ja suuren murroksen melskeissä, eikä meille ehtinyt oikein juurtua kotirouva-instituutio. Liisa Rantalaihon (1994, 21) tulkinnan mukaan kotiäiti-ideologi-alla oli kuitenkin vahva asema. Naisten, myös pienten lasten äitien, voimallinen osallistuminen työelämään on kuitenkin aiheuttanut sen, että kotiin jääneen naisen on tarvinnut melkeinpä puolustella valintaansa. Tätähän Pirkkokin tekee kieltämällä häpeän ja kertomalla suhtautumisesta itseensä miehensä edustustilaisuuksissa; eihän hän nostaisi näitä seikkoja esiin, jos hänen valintansa olisi yleisesti arvostettu. Katri Komulaisen (1998) tutkimuksen koulutuksessa olevat aikuiset naiset puhuvat entisestä, kotikeskeisestä minästään arkana, paikallisen pysähtyneenä, avuttomana ja alistuneena, kun taas nykyinen, kotoa lähtenyt minä näyttäytyy liikkuvana, itseään kehittävänä, osallistuvana ja itse-näisenä.

Palkkatyöäitiys ja työn menetys

Ilmauksia korkeasta työmoraalista ja itsensä arvostamisesta korkean työmoraalin omaavana löysin läpi aineistoni. Pari haastateltavaa arvosti kykyjään, taitojaan ja ahkeruuttaan niin korkealle, että näkivät yhteiskunnan kärsivän tappiota, jolleivät he saa työtä. Yllätyin siitä puheen runsaudesta, joka kertoi korkeasta itsearvostuksesta. Oletin oman sukupolveni naisten potevan ennemminkin itsearvostuksen puutetta. Mutta vaikka haastattelutilanteessa kertomuksissa suhteesta työhön osattiinkin arvostaa itseä, toisaalla vaikeudet omien kykyjen ja vahvuuksien esiintuomisessa saattavat nousta vastaan. Näin käy helposti, kun pitää toimia markkinaehtoisen työllistämisen ehdoilla. Itsensä kehuminen työn-antajalle onkin jo kovempi pala; mieluummin annettaisiin mittavan työhistorian puhua puolestaan.

Vaikka työhön suhtauduttiin vakavuudella ja puhuttiin ihannoiden ahkeuudesta ja tunnollisuudesta, työ näyttäytyy myös itsensä toteuttamisen paikkana. Ammatista riippumatta – poikkeuksena siivoojan ammatti – naiset kertovat pystyneensä toteuttamaan lahjojaan ja taipumuksiaan. Työelämä näytättyykin peräti antoisana paikkana näissä kertomuksissa. Itsensä uhraamisesta työlle (vrt. Kortteinen 1992) ei näissä tarinoissa kerrota. Poikkeuksena on Siskon työuupumuksesta kertova tarina, jonka esittelin yhtenä käännekohtatarinana. Myös kahdessa tunnollisuudesta kertovassa tarinassa on itsensä uhraamisen piirteitä.

Kertomusten perusteella työ on näytelty suurta osaa naiseuden rakentumisessa. Liisa Rantalaiho (1994, 24–26) puhuu erityisestä palkkatyöäitiydestä pohjoismaisen naiskansalaisuuden perustana. Palkkatyöäitiys alkoi muodostua yhdessä pohjoismaisen hyvinvointivaltion rakentamisen kanssa. Tähän kuuluu vahva sukupuolikompromissi, toisin sanoen suorien konfliktien välttäminen sukupuolten välillä. Tuloksena tästä kaikesta on ollut, että työmarkkinat yksilöllistävät naisia (Bjerrum Nielsenin ja Rudbergin mukaan sukupuolen subjektiviteetti kehittyy) ja motivoivat yksilöllisten kykyjen ja valmiuksien kehittämiseen. Kuitenkin tämä yksilöllistymiskehitys on jatkuvasti sovitettava yhteen sosiaalisten siteiden ja velvoitteiden kanssa. Bjerrum Nielsenin ja Rudbergin analyysi, jonka esittelin alussa, todistaa samaa: tämän sukupolven naisten psykologisen sukupuolen kehityksessä muodostuu vastakkainasettelu sukupuoli-identiteetin ja sukupuolen subjektiviteetin välille. (Tosin heidän analyysinsä perustuu moratorion keskeisyyteen psykologisen sukupuolen kehittämisessä.)

Rantalaiho puhuu samasta jännitteestä kuin kehityspsykologitkin, mutta hän ei näe tätä sukupolvikykyjen syntyä vaan yleensä naiskansalaisuuden rakentumisen erityispiirteenä. Pohjoismaainen hyvinvointivaltio, joka tasoittaa sukupuolten välisiä ristiriitoja, on yhteiskuntatieteilijän mukaan tämän vastakkainasettelun taustalla. Rantalaihon analyysistä tunnistan jälleen oman ristiriitani pyrkimykseni ja sosiaalisten velvoitteideni välillä. Sukupuolikompromissin alla saattaa muhia epämääräistä tyytymättömyyden tunnetta, johon tarttumiseen ei ole yhteiskunnallista nostetta, ja sen vuoksi syyllistä etsitään omasta itsestä. Ehkä Soilen ja Pirkon puheet kotitöistä ja kotirouvana olemisesta olisi ymmärrettävä tätä taustaa vasten. Muut haastateltavani eivät nostaneet tätä vastakkainasettelua esiin.

Olisiko asia niin, että sosiaaliset siteet osana naiseutta voivat korostua erityisesti, jos joudutaan luopumaan työstä ja lisäksi tekemään tämä luopuminen itselle selväksi? Näin vastakkainasettelu subjektiviteetin ja hoivatyön välillä painuisi taka-alalle. Tämä oletamus tukisi työttömien selviämistutkimuksia, joissa puhutaan sosiaalisen kannattelun tärkeydestä tilanteessa, jossa työstä joudutaan luopumaan. Mutta toisin kuin näissä tutkimuksissa etsisin palkka-

työn ja hoivatyön välistä jotain kolmatta aluetta, jotain joka olisi yksilön omaa. Voisiko joku muu kuin työ muodostua naisille yksilöllistymisen/subjektiviteetin perustaksi? Sillä onhan työ muodostumassa epävarmaksi elämänpohjaksi yhä useammalle. Tutkimukseni naisille, varman työn kulttuurissa kasvaneille, tämä ei ehkä vielä ole mahdollista. Poikkeuksia lukuunottamatta.

MERKITSEVÄ IKÄ

En usko, että äitini ikäpolvi po(h)ti kovinkaan paljon keski-ikäisyyttään. Tai jos teki niin, siitä ei ainakaan puhuttu ääneen. Yksittäiselle elämänvaiheelle annetut merkitykset ja ikäluokkaan kuulumisen kriteerit ovat aikasidonnaisia. Keski-ikä erillisenä ikävaihekatégoriana vakiintui käyttöön vasta perheiden lapsiluvun pienentyttyä ja keskimääräisen eliniän pidentyttyä. Tällöin lasten kotoalähdön jälkeen aikuisten elämäntilanteessa erottui ominaispiirteiltään uusi ajanjakso. (Nikander 1999a, 31–32)

Keski-ikäisyys nousi huomion kohteeksi suurten ikäluokkien ikääntymisen ja kulutuskulttuurin kasvun myötä. Vanhenemisen positiivisia puolia alettiin korostaa, kun aikaisemmin keski-ikässä – ainakaan naisten kohdalla – ei oltu nähty mitään hohdokasta. Markkinoille ilmestyi oppaita, joiden tarkoituksena oli opettaa, miten ikääntymisen kanssa voi elää, jopa nauttia siitä. Oppaiden sanoma perustuu pääasiassa psykologiatieteen näkemyksiin ihmisen elämänsaaresta tai elämänsäkulusta. Ennen kaikkea C. G. Jung, joka kirjoitti paljon ja arvostavasti keski-ikästä, nousi monen opastajaksi.

Erotan keski-ikäisyyden määrittelyssä kaksi tahoja tai tasoa: henkinen ja materiaallinen taso, mieli ja ruumis. Henkisellä tasolla pureudutaan ikääntymiseen psyykkisenä haasteena; ikääntymistä ei kielletä. Materiaalisella tasolla markkinavoimat tarjoavat ratkaisuaan ikääntymisen ongelmaan. Ruumiillisten merkkien häivyttämisellä yritetään kieltää iän karttumisen. Tarkastelen ensin tutkijoiden ja muitten kirjoittajien näkemyksiä keski-ikästä ja ikääntymisestä ja seuraavaksi haastateltavieni ikäkokemuksia.

PSYKKINEN HAASTE

Oman kokemukseni ja muiden naisten kanssa käymieni keskustelujen myötä olen vakuuttunut siitä, että viidenkymppin lähestyessä alkaa naisen toinen aikuisuus, joka on parhaimmillaan hänen elämänsä elinvoimaisinta ja vapautuneinta aikaa. (Junkkari 1998, 8)

Näin Maria Junkkari aloittaa kirjansa Naisen parhaat vuodet. Englantilainen Germaine Greer (1995) Muutos-kirjan kirjoittaja, kehottaa naisia luomaan vaihdevuosissa itselleen siirtymäriitin ja juhlimaan sitä, mitä voidaan pitää naisen paluuna omaksi itsekseen. Se innokas ja tarmokas nuori yksilö, joka oli olemassa ennen kuukautisten alkamista, voi jälleen tulla esiin, jos vain annamme hänen tulla, Greer kirjoittaa. "Poikatyttö" palaa takaisin, koska keski-ikäinen nainen on jälleen vapaa hedelmällisten vuosien velvollisuuksista. Kun perinteinen näkemys naisen vanhenemisesta on, että se mikä murrosiässä saavutetaan, vaihdevuosissa menetetään, Greer näkee asian päinvastoin: mikä puberteetissa menetetään, se menopaussissa voitetaan.

Ydinajatuksot keski-ikästä psyykkisenä haasteena – kuten opaskirjallisuus sitä markkinoi – liittyvät iskulauseisiin: *Elinvoimaisinta ja vapautuneinta aikaa* sekä *paluu omaksi itsekseen*. Nämä lauseet kulkevat käsi kädessä: ensin palataan omaksi itseksi ja sitten eletään elinvoimaista ja vapautunutta aikaa. Greer liittää koko paketin sukupuolikysymykseen, naisen suvunjatkamistehtävään. Hän kääntää ennen menetyksenä pidetyn asian, hedelmällisen iän loppumisen, voitoksi. Nainen on nyt vapaa.

Carl Gustav Jung ei varmaankaan ajatellut keski-ikää naisen vapautumisen aikana, mutta hän ajatteli sitä aikana, jolloin avautuu mahdollisuus palata tai pikemminkin tulla omaksi itseksi eli *yksilöllistyyä*. Jung näki kahden asian haittaavan ihmisen yksilöllistymiskehitystä, nimittäin sosiaalisen sopeutumisen ja tarrautumisen lapsuuden kokemuksiin identiteetin kehittymisen perustana. Noin 42-vuotiaana ihminen astuu "elämän toiseen puoliskoon", jolloin hänen olisi vapauduttava näistä kahdesta asiasta ja suuntauduttava kohti aktiivista mielikuvitusta (active imagination). Tämä tarkoittaa sitä, että etsitään laiminlyötyä potentiaalia antautumalla vuorovaikutukseen piilotajunnan kanssa. Kypsyä aikuisuus näyttäytyy itsen luonnollisen laajentumisen aikana vastakohtana sosiaalisten odotusten rajoittavalle läsnäololle. (Biggs 1999, 5)

Jungin näkemyksen mukaan ihmisessä on tietoisien minän, egon, lisäksi syvempi minä, itse, joka on ihmisen kokonainen, aito persoonallisuus. Se on mielen synnynnäinen, mutta kätkeyty keskus, joka saa aikaan sisäisen kasvun ja kypsymisen. Tähän syvempään olemukseensa ihminen saa kosketuksen tunteiden ja tarpeiden, mielikuvien ja unien kautta. Yksilöllistyminen merkitsee sitä, että ihminen oppii tuntemaan itsensä mahdollisimman hyvin ja pyrkii tietoisesti osallistumaan kehitykseensä ja muovaamaan aktiivisesti elämänsä. (Junkkari 1998, 42–43)

Elinvoimainen ja vapautunut aika, jota voisi nimittää myös kypsyydeksi, ei tule siis automaattisesti jungilaisen näkemyksen mukaan. Vuorovaikutus piilotajunnan kanssa nostaa esiin kipeitäkin totuuksia itsestä. Jung kutsuu näitä varjoiksi. Jungin mukaan varjo on elämätöntä elämää ja aitoja ominaisuuksiamme, joiden tunnistaminen on tärkeää hyvinvoinnillemme. Varjo

muodostuu torjutuista, laiminlyödyistä ja usein hävettävistä ja pelottavista elämänalueista, jotka vaativat huomiotamme viimeistään keski-iässä. Varjon esiintulo voi horjuttaa ihmisen luuloteltua varmuutta kaiken jatkumisesta samanlaisena tai elämän alistumista kontrolloitavaksi. Mutta se paljastaa meille myös sisäisen rikkautemme. (Junkkari 1998, 44)

Jungin käsitys keski-iästä aikana, jolloin käännyimme kohti omaa sisäisyyttämme, muistuttaa intialaisesta Veda-kirjallisuudesta löytyvää ”Manun lain” käsitystä (Koivunen 2000, 22–23). Tässä laissa ihmisen elämänkulku hahmottuu neljään vaiheeseen: opiskeluvaihe, talollinen vaihe, erakkovaihe ja myöhäisvanhuus. Opiskeluvaiheessa opettelemme selviämään elämän välttämättömyyksistä ja tulemaan toimeen maailmassa. Talollisen vaiheessa perustamme perheen, rakennamme talon ja panemme asioita toimeksi. Erakkovaiheessa eli keski-iässä koemme isovanhemmuuden, luopumisen aineellisista arvoista, etsimme henkisyttä ja vetäydymme rauhaan. Myöhäisvanhuudessa seuraa vapautumisen aika; omistaudumme askeesille, mietiskelylle ja nuorempien opettamiselle.

Danten mukaan aktiivisen miehuuden jälkeen seuraa neljäkymmenen ikävuo- den jälkeen kypsyy, jossa ihmisen tehtävänä on hyvän arvostelukykynsä, oikeudenmukaisuutensa, anteliaisuutensa ja hyväntahtoisuutensa turvin näyttää esimerkkiä ja ohjata muita. Tämä vaihe kestää seitsemäänkymmeneen ikävuo- teen, jonka jälkeen seuraakin valmistautuminen kuolemaan. (Mazzarella 2000, 49)

Simon Biggsin (1999, 6–7) mukaan keski-iästä on tullut risteyskohta monille ristiriitaisille ajatuksille elämäkulusta. Keski-ikä on pidetty kriisinä, siirtymänä tai elämäntyylinä sinällään. Jungilaista näkemystä voitaneen pitää siirtymä-ajatuksen edustajana. Mutta kaikenkaikkiaan keski-ikäisyyteen liittyy paradokseja, koska silloin nousee vääjäämättä esiin tieto ruumiin rappeutumisesta ja elämän rajoista. Näihin kysymyksiin on otettava kantaa.

Biggsin mukaan niinkin äskettäin kuin 1900-luvun puolivälissä ajateltiin keski-ikä kriisitilana. Keski-ikäisten odotettiin luopuvan päämääristä ja identiteeteistä, jotka olivat palvelleet hyväksyttävän sosiaalisen aseman saavuttamisessa. Keski-ikä oli menetyksen aikaa. Sen sijaan keski-ikä hahmottaminen siirtymäksi ei johda eri ikäkausien vertailuun ja arvottamiseen vaan rinnastaa tämän muihin elämän siirtymiin, esimerkiksi puberteettiin. Siirtymässä tarkistetaan vanhojen identiteettien kestävyys ja tarkoituksenmukaisuus; siirtymistä puhutaankin usein identiteettikriiseinä. Juuri tähän tarpeeseen on tarjolla erilaisia itsetutkiskelun teknologioita, joista Biggsin mielestä narratiiviseksi terapiaksi kutsuttu teknologia on noussut eri muodoissaan nyt pinnalle. Tätä edustavat elämäntapaoppaat. Kolmas näkökulma keski-ikään, keski-ikä elämäntyylinä sinänsä, edustaa postmodernia näkemystä ikääntymisestä. Se kääntää selän itsetutkiskelulle ja painottaa elämän rakentumista tässä ja nyt; ikääntyminen nähdään pelkkänä tyylin valintana. (Biggs 1999, 6–7)

Keskustelussa ikääntymisestä puhutaan nykyään paljon pidentyneestä aikuisuudesta tai yhdenikäisyyden kulttuurista. Pirjo Nikanderin (1999a, 31) mukaan näyttää siltä, että useat samanaikaisesti tapahtuvat kehityskulut ja muutokset vaikuttavat nyt elämänkulun merkityksen uudelleenarviointiin. Pidentyneen aikuisuuden käsite viittaa siihen, että selkeiden ja yksiselitteisten rajojen vetäminen lapsuuden, nuoruuden, aikuisuuden ja vanhuuden välille on vaikeutunut. Esimerkiksi keski-ikä ja vanhuuden välinen raja on hämärtynyt, koska ihmiset elävät pitempään ja terveempinä kuin ennen. Myös muutuneet eläkejärjestelyt ja tämän myötä eläkeiän alentuminen ovat hämärtäneet tätä rajaa. Nykyajan eläkeläisestä luotu kuva onkin nuorekas ja menevä. (Nikander 1999a, 30–31)

Nikanderin (1999a, 34) mukaan pidentyneen aikuisuuden käsite pyrkii kyseenalaistamaan ajatuksen ihmisen elämänkulusta, johon kuuluu kaikille samanlaisia kriisejä ja siirtymiä. Yhdenikäisyyden kulttuuri taas tarkoittaa ikään sidottujen käyttäytymisnormien ja ikäsopivuuksien purkautumista. Eri ikäryhmiä ei enää välttämättä erota toisistaan erilainen pukeutuminen ja elämäntyyli. Yhdenikäisyyden kulttuurissa iästä tulee yhä enemmän tyyliseikka, ja iästä osana ihmisen identiteettiä tulee leikkittävä ja valintoja erilaisia ikäkoodeja ja tyyleyjä yhdistellen. (Nikander 1999, 35)

Mike Featherstone ja Mike Hepworth ovat tutkineet postmodernia ikääntymistä ja huomanneet, että yhdenikäisyyteen siirtyminen koskee erityisesti keski-ikäisiä. Keski-ikäisyyttä ollaan arvioimassa uudelleen, ja tämä uudelleen arviointi perustuu erityisesti keskiluokkaisen ja hyvin toimeen tulevan väestönosan ehdoilla. Juuri tällä kulutuskykyisellä osalla väestöä on parhaimmat mahdollisuudet itseilmaisuihin ja itsemäärätelyihin, jotka eivät ole ikään sidottuja. Heille keski-ikä avaa mahdollisuuksia monenlaisille muutoksille elämässään ja mahdollisuuksille keskittyä itseän. (Nikander 1999, 35)

Biggs (1999, 5–6) näkee postmodernin ikäajattelun suuntautuvan ihmisen ruumiillisuuden kieltämiseen. ”Me olemme kaikki kauniita sisältä, olemme vain ansassa tässä ikääntyvässä ruumiissamme.”, voisi olla uusi tunnuslause. Mutta ei hätää, onhan meillä yhä kasvava varasto keinoja, joilla muokata ruumistamme ja siirtää vanhenemista hamaan tulevaisuuteen. Postmoderni halu elääkin jatkuvaa nykyisyyttä, tässä ja nyt, ja näkee maailman sarjana loputtomia taipuisia pintoja, joista saa sopivia puskureita pysyvän ja lopullisen karkottamiseksi, sanoo Biggs.

Minkälaista voisi olla tänä aikana kypsä aikuisuus, Biggs pohtii. Hän nimitää tätä kypsäksi mielikuvitukseksi, jonka kehittymisen ehtoja hän etsii kirjassaan *Mature Imagination*. Hän arvostelee postmodernin elämäntavan keskittymistä pinnallisiin ilmiöihin; sen sijaan olisi katsottava myös pinnan alle, etsit-

tävä jatkuvuutta ja pysähdyttävä eksistentiaalisten kysymysten äärelle. Jatkuvuuden tunne nousee muistamisen ja muistojen arvostamisen kautta. Menneellä elämällä ja muistoilla on arvo sinänsä. Eksistentiaalisten kysymysten tärkeyden ymmärtäminen ja hengellisyyden puolen avaaminen mahdollistavat kokemusta kuulumisesta johonkin suurempaan. Kypsä mielikuvitus voisi Biggsin mielestä olla tietoista vuorovaikutusta pinnan ja syvyyden välillä, jatkuvuuden ja koheesion välillä.

Biggs nostaa esiin itsereflektion taidot osana kypsää aikuisuutta. Nämä koskevat sekä identiteetin pitkittäisten osien uudelleen yhdistämistä että nykyisyyden kriittistä arviota. On kyettävä löytämään eletystä elämästä punaisia lankoja tai johtavia teemoja. Toisaalta on osattava arvioida nykyiset taidot, voimavarat ja mahdollisuudet. Jäljelle jää kuitenkin kysymys siitä, miten ja mihin näitä nykyihmiseltä yleisestikin vaadittuja taitoja käytetään (vrt. puhe reflektiovoittajista osana elämänpolitiikka-käsitetä); niitähän voi käyttää myös pelkästään ulkoisen menestyksen keinoina.

Tässä tutkimuksessa puhun välillä itsereflektiosta tulkitessani haastateltavieni puhetta. Tällöin tarkoitan sitä, että haastateltavan puheessa esiintyy omien tekojen ja tekemättä jättämisten arviota tai etäännyttämistä. En kuitenkaan tee johtopäätöksiä siitä, kuuluvatko haastateltavat Biggsin määrittelemän kypsän aikuisuuden kategoriaan. Biggsin malli kypsästä aikuisuudesta on abstrakti, ja sen suora soveltaminen empiiriseen aineistoon on vaikeaa.

Entä yhdenikäisyyden kulttuuri naisille, onko se mahdollisuus vai uhka? Naistutkimuksessa on tuotu esille ajatus ikääntymisen kaksoisstandardista. Tämän mukaan naiset joutuvat helposti syrjityksi sekä ikääntymisen että sukupuolensa vuoksi. Yhdenikäisyyden kulttuuri, joka pinnalta katsoen tarjoaa eri ikäisille mahdollisuuden vapautua ikäsidon naisista standardeista, näyttääkin pintaa syvemmältä tarkastetuna suoranaiselta loukulta ikääntyvalle naiselle. Mahdollisuus pukeutua, käyttäytyä ja elää nuorekkaasti näyttäytyykin pakkona eikä vapautena kulttuurissa, joka kuitenkin yhä arvostaa nuoruutta yli kaiken. (Nikander 1999a, 35) ”Ostettavan iättömyyden ja ikäidentiteetin vapaan leikin sijaan voisikin puhua hyvin toimeentulevan keskiluokkaisuuden ikäimagosta samoin kuin ikuisen nuoruuden imperatiivista, jatkuvasta keskinuorekkuudesta, joka voimakkuudellaan hukuttaa ajatuksen epätasa-arvosta ja ikäsorrosta”, Nikander kiteyttää (1999a, 36)

IKÄÄ MÄÄRITELLÄÄN VUOROVAIKUTUSTILANTEESSA

Kun keskustelin haastateltavieni kanssa ikääntymisestä, kyseessä oli kahden samaan ikäkategoriaan kuuluvan vuoropuhelu. Tämä vuoropuhelu oli lisäksi erityislaatuinen, olihan kysymyksessä haastattelijan ja haastateltavan luoma

tilanne. Haastattelutilanne muotoutuu erilaisten valtasuhteiden verkostossa, jossa tutkijan valta määrätä keskustelun aiheet nousee päällimmäiseksi. Vaikka minä siis tutkijana olenkin kiinnostunut ikääntymisen kokemuksista, en voi tietää, kiinnostaako aiheen pohtiminen tutkittaviani yhtään. Ajattelevatko he edes yleensä omaa ikääntymistään kovinkaan paljoa vai puhuvatko he vain tutkijalle?

Ikä on koko tutkimukseni keskiössä, haastateltaviksi ovat valikoituneet tiettyyn ikäkategoriaan kuuluvat, ikänsä perusteella työmarkkinoilla syrjään joutuneet naiset. Tätä taustaa vasten on myös ymmärrettävä haastateltavieni ikäpuhetta. Työmarkkinat ovat määrittäneet heidät vanhoiksi. Iän määrittely riippuukin siitä, kuka on määrittelemässä ja keihin verrataan. Viisikymppinen voi olla yhtä aikaa sekä nuori että vanha. Eläkkeelle hän on liian nuori, työmarkkinoille taas liian vanha. Omien lapsiensä silmissä hän on vanha, vanhempiansa silmissä nuori. Tutkimukseen tulleet naiset ottavat mittaa työmarkkinoiden ikämäärittelystä, mutta muunkinlaiset ikämäärittelyt näkyvät heidän puheessaan. Myös erilaiset elämäntilanteet vaikuttavat siihen, miten omasta iästä puhutaan.

Haastatteluja tehdessäni olin lukenut paljon ”selviämisoppaita” viidenkymppin täyttämisestä. Hain niistä apua omassa ikäkriisissäni. Silloin koin viidenkymppin rajapyykin kriisin paikkana. Jungin ajatukset keski-ikästä aikana, jolloin on mahdollisuus kasvaa omaksi itseksensä, koskettivat minua. Kriisi ja kasvun paikka -näkökulmaa edustava Helena Anhavan runo kuvaa sen hetkistä ikäajatteluani:

50-vuotiaan siirtymä:

Nämä vuodet/jolloin mielisit virkavapaalle elämästä, /toipumislomalle./ kivun tavoittamattomiin/ja ilon./Tämä ikä, /jota nuoremmat, jopa naiset/tuhhdellen vähättelevät/kuin eivät itse siihen joutuisikaan./tähän mielialojen napakiikkuun./ jolloin kiehahtat arvaamatta kuin maito,/loiskahdat yli laitojesi/tai ryömit hitaasti korresta kiinni pitäen/ettet suistuisi masennukseen.

Ja tämäkin,/ikänsä itseään seulonut,/joka kuvitteli tuntevansa joka sopukan/vaan kuinka kävi:/jokin ammoiin kapseloitunut panos/jonka ei sallittu aikanaan räjähtää,/lähti liikkeelle./osui mielen myrskykeskukseen/ja taas on kuvakulma muuttunut,/maisema erinäköinen./Näinä vuosina uskallus on langan varassa/ja turvana hämähäkinverkko./Se on kuin suuren saranan kääntymisen/ruosteisen, kirskahdavan,/miltei paikoiltaan nyrjähtävän./tämä ihmisen viimeinen puberteetti,/käynti vanhuuden porstuaan./Se on sitä että soittajan on tultava soittimensa/veroiseksi/hitaan osan käännettävä finaaliksi.

Olin ilmoittanut haastattelupyynnössä yhdeksi tunnustelevalksi kysymykseksi "Oletko kokenut ikäsyrjintää?" Ikäsyrjintä työpaikoilla tai työpaikkoja täytettäessä on puhuttanut julkisuudessa suomalaisia 1990-luvulta lähtien. Sen olemassaolo eri muodoissaan tunnustetaan melko yleisesti, mutta ilmiön laajuudesta ei ole kattavaa kokonaiskuvaa. Arkipäivän puheessa tunnutaan olettavan, että ikäsyrjintä kuuluu nykyajan työelämään samaan tapaan kuin kiristyvä työtahti ja pätkätyöt. Se on epätoivottavaa, mutta sille on vaikea tehdä mitään.

Ikäsyrjintä työmarkkinoilla ei ole tietenkään irrallinen ilmiö, vaan sen perusta löytyy kulttuurissamme vallitsevasta ageistisesta ajattelutavasta. Ikä erottelee ja luokittelee ihmisiä, ja se on verrattavissa sukupuoleen, rotuun tai sosiaalinen statukseen hierarkian lähteenä. Länsimaisen kulttuurin tehokkuusajatteluun kuuluu sellaisen väestöryhmän suosiminen, joka pystyy tarjoamaan tuotantoelämälle suurimman hyödyn. Nuoruuden ja tehokkuuden ihannointi on syrjäyttänyt vanhuuden ja viisauden arvostuksen. Monet arvostuksen perustelut ovat vailla pohjaa, kuten se, että vanhenevan olisi mahdollon oppia uusia asioita.

Ikäerottelu merkitsee eri asioita miehille ja naisille. Naisia syrjitään myös sukupuolensa perusteella, ja nämä kaksi syrjinnän muotoa saattavat kietoutua yhteen ja muodostaa vanhenemisen kaksoisstandardin (Kangas & Nikander 1999, 16). Negatiiviset asenteet ikääntyviä naisia kohtaan ovat voimakkaampia kuin miehiä kohtaan. Negatiivisuus kumpuaa ruumiillisuuden sukupuolisista kytkennöistä. Naisruumiin suvunjakamistehtävään, lasten synnyttämiseen, liittyy keskeisempi osuus naisen arvon määrittästä kuin miesten suvunjakamistehtävään. Kun nainen lakkaa olemasta tällä alueella "tuottava", mikä vielä tapahtuu aikaisemmin kuin miesten kohdalla, hänen arvonsa laskee. Toinen ruumiillisuuteen pohjautuva arvostuksen kriteeri liittyy ulkonäköruumiiseen. Ulkonäöllä ja seksikkyydellä on keskeisempi osuus naisten kuin miesten elämässä, koska naisia arvioidaan myös ulkonäön perusteella. Nuoruuden ihannointi näkyy räikeimmin kiihtyvää vauhtia kasvavalla kauneuskirurgian markkinoilla.

Koska naiset ikääntyessään ikään kuin menettävät "naisellisen arvonsa", ikääntyvät naiset nähdään helposti sukupuolineutraaleina. Yhtäkkiä miehet eivät enää huomioikaan naista naisena, sukupuolisena olentona. Paitsi menetyksen tunteita tämä ilmiö saattaa herättää myös vapauden kokemuksia: ei tarvitse enää yrittää miellyttää. Moni nainen vapautuu vihdoinkin sanomaan suoraan mielipiteensä. Tuloksena voi olla "hankalan akan" maine. Miehet saattavat kokea arvovaltansa horjuvan. Ihan oikeastikin tällaiset naiset saattavat olla miesvallan kyseenalaistajia. Heidät on yritetty hiljentää tekemällä naurun-

alaisiksi vitseissä ja kansansaduissa, mutta viime aikoina heidän arvostuksensa – ehkä lukumäärän kasvun ja tähän kategoriaan kuuluvan naispresidentin valitsemisen myötä – on nousussa. Merete Mazzarellan (1995) lanseerama käsite ”tātienergia” nostattaa uudenlaisia mielikuvia tuosta aikaisemmin sivuutetusta täti-ihmisten joukosta.

Mitä kaikkea ikäsyryntä tarkoittaa ja miten se ilmenee? Ulossulkeminen tai valitsematta jättäminen työpaikkaan iän perusteella vaikuttaa selvältä ikäsyrynnältä. Mutta kuka tulkitsee juuri iän olleen syrjinnän peruste, jos siitä ei ole mustaa valkoisella? Syrjintä iän perusteella on kielletty laissa. Merkitseekö ikäsyryntä aina edes konkreettisia toimenpiteitä? Eikö jo kulttuuri, jossa asenteet vanhenevia kohtaan ovat negatiiviset, aiheuta ilmapiirin, jossa vanhenevat itsekin alkavat uskoa tiettyjen näkymättömien, eri ikäisten elämä määäävien rajojen olemassaoloon? Anne Kouvonon (1999, 109), joka tutki ikäsyryntää toissa ja työhönotossa totesi, että vaikka ikaääntyvät toisaalta uskoivat omiin kykyihinsä ja tuomitsivat puheissa ikäsyrynnän, saattoivat kuitenkin hyväksyä negatiivisia käsityksiä ikaääntyvistä. Päivi Korvajärven (1999, 86) tutkimuksen työssä olevista naisista monet hahmottivat ikänsä nimenomaan rasitteena.

On annettu ymmärtää

Haastattelupuheessa ikäsyrynnän olemassaolo kulki ikään kuin taustaoletuksena; sen olemassaolosta vallitsi sanaton yhteisymmärrys. Enimmäkseen siitä mainittiin sivulauseessa tai vastattiin kysymykseeni vain toden ikäsyrynnän olemassaolo eikä esitetty konkreettista kokemustietoa. Esimerkiksi Marjatta arvelee töihin pääsyn olevan kyseenalaista. Kun kysyn, onko se iästä kiinni, hän sanoo: *On se hirvee, se on musta aika hirveetä, et kolkytviis ja siitä alle, niin se on pop. Sitte kun on neljäkymmentä, sitte jo punanen lippu liehuu.*

Marjatta ei kertonut omakohtaista kokemusta ikäsyrynnästä. Jos haastateltava kielsi kokeneensa ikäsyryntää, en puhuttanut häntä aiheesta sen enemää. Esimerkiksi perushoitaja Onerva kertoi, että sairaalassa ikä ei ole merkittävä kriteeri vakituisen paikan saannissa.

Kaikista epämääääraisin luonnehdinta ikäsyryntäkokemuksesta oli vastaus: *kyllä, ei suoraan sanottu, mutta on annettu ymmärtää.* Eikä kyseinen henkilö muista miten ja missä hänen on annettu ymmärtää. Liisan irtisanomisen viimekätinen syy oli pölyisen työympäristön aiheuttamat oireet, mutta hän on (napakasti) sitä mieltä, että työnantaja asetti etusijalle nuoret miehet. Nämä esimerkit kertovat siitä, miten vaikea ikäsyrynnästä on saada otetta ja esittää siitä muutakin kuin arveluja. Sitä on ikään kuin ilmassa. Hieman tarkemmin,

mutta kuitenkin yleisenä kuvauksena, ikäsyrjintäkokemuksista kertoo Anna:

No, mulle itelle tosta työstä ja tän ikäsistä, niin tää ikärasismi mikä on todellinen asia. Että mä oon törmänny ja mun mies on törmänny siihen, et kun kysyy jotain työpaikkaa, niin kysytään ensin koulutusta, et onhan sulla ja työkokemusta, mutta sitten että minkäs ikänen sä oot. Sit onkin se työpaikka jo jostain syystä täytetty.

Anna toivoo, että hänellä olisi ollut mankka, että hän olisi voinut nauhoittaa puhelut, joissa ikä on tullut kompastuskiveksi. Hän kertoo, että erityisesti hänen miehensä kohdalla työnantaja on kylmennyt iän kuultuaan. Tällainen syrjintä on tietysti vaikea todistaa; tuskin työnantaja tunnustaisi iän olevan merkittävin valintaperuste.

Ikäsyrjintäkokemuksista on saatettu kuulla myös muilta, aviomiehen lisäksi ystävät ja tuttavat ovat kertoneet. Annan ”puolituttu” kertoi myyjän ammatin vaatimuksista:

Sitä voi sanoa, että mä oon noihin myyjäpuolen juttuihin kanssa kyselly töihin, niin kyllä siel törmää just nimenomaan siihen, että sulla pitää olla missin naama, missin mitat, viimesen päälle muodin mukaset vaatteet, muuten sua ruvetaan (...). Oli se sitte myyntipuoli mikä hyvänsä, se on. Että siinä ei auta yhtään, vaikka sulla ois jostain suositukset, jos sulla ei oo just muotikuteita niskassa ja sentin pakkelia naamassa. (Anna)

Anna ottaa annettuna tosiasiana sen, että huoliteltu ja nuorekas ulkonäkö on vaatimuksena myyjän ammattiin. Leena on sitä mieltä, että pärjätäkseen vaatebutiikin myyjänä on pakko ajatella ulkonäön nuorekkuutta. Nuoruus on valttia toisellakin tapaa: nuorille ei tarvitse maksaa yhtä paljon palkkaa kuin kokeneille myyjille.

Omaehtaisesti koettua

Sanottiin ihan suoraan, että ei oteta näin vanhaa. Ja samaten sitte on...oikeestaan kaikki, mitä on tässä keskustassa liikkeitä, niin mä kävin kysymässä ihan henkilökohtaisesti siellä ja esitin ne paperit. Niin sanottiin ihan suoraan, että ei ollenkaan. (Maarit)

Maaritille on sanottu suoraan ”liikkeissä”, että töihin ei oteta iän takia. Hän luettelee jopa ”liikkeitten” nimiä. Hän oli noin neljäkymmentäviisivuotias etsiessään töitä. Uskon Maaritin kokemuksen olevan totta, mutta tälläkään todistusaineistolla en pääse ilmiön juurelle. Haluaisin tietää: Mitä ja miten

on sanottu? Miten Maarit on tarjonnut itseään töihin? Mitä Maarit koki torjunnan jälkeen? Tajusiko hän silloin, että kyseessä oli ikäsyryntä vai onko hän nyt vasta saanut asialle nimen? Mikä on se vuorovaikutustilanne, missä syryntä rakentuu?

Kaija, Eila ja Kaisa kertovat tapauksia ikäsyrynnästä. Kaija mieltää iän keskeiseksi irtisanomisprosessinsa eri vaiheissa. Eilan ja Kaisan kokemukset liittyvät työn hakuun. Seuraavassa katkelma keskustelusta Eilan kanssa.

Ja sen kyllä näkee tosta minun hakupaperipinosta, kuinka... (Yritetty on kyllä.) Yhessä marginaalissakin on viiskytkaks vee, vaikka mä olin vielä viiskytyksvuotias sillon, kun mä hajin sitä paikkaa. (Aijaa, että se ikä on merkitty sinne?) Joo, ja mä sitte näytin työvoimatoimistossa, niin ne kauhistu, ne kauhistu, että onks tää totta. Mä sanoin, että mä halusin tuoda näytille tän paperin, et tekin tiätte että miten... (Et tolla lailla luokitellaan ihmisiä?) Joo. (Että eikö ne mukamas tienny työvoimatoimistossa, että tämmöstä on meneillään?) Joo tietää. Ja sit yks lausunto oli annettu yhestä kunnasta, en viihtiny sanoo, että "henkilö on ikänsä puolesta erittäin vaikeesti työllistettävissä. Suositellaan tukityöllisyyttä." Ja sitte kun minä kysyin, että saanko mä sen paperin, niin ei sellasta lausuntoa ollu annettukaa. Elikä kyllä ne tätä tämmöstä justiin, että kun oot ikääntyvä, niin et oo ihminen etkä mikään. (Eila)

Eilalla on kaksi todistetta työnantajan ikäluokittelusta. Hakupaperin laitaan oli vahingossa jäänyt merkintä hakijan iästä. Hän ei pidä asiaa omana tietonaan, vaan näyttää työvoimatoimistossa paperin. Toisesta luokittelutapauksesta hän oli ilmeisesti kuullut jostain. Kunnassa oli kiertänyt lausunto hänen työllistettävyydestään. Kun hän kysyi lausuntoa, sen olemassaolo kiellettiin. Hän on saanut kolmannennenkin ikänsä koskevan, raskauttavan, arvion itsestään. Tämä arvio on myös kiertänyt jossain kunnallisessa elimesä, ja siitäkin hän on vain kuullut. Tämän mukaan häntä ei voi palkata, koska hän ikälisineen tulisi liian kalliiksi. *Elikä jos se viistoista prosenttia ikälisät, niin mun mielestä se ei oo, se ei pitäis olla mikään maata kaatava juttu.* Eilan puheessa tulkitsen suuttumusta siitä, että hänet on luokiteltu ikänsä puolesta vaikeasti työllistettäväksi ja liian kalliiksi. Hänen lausuu arviona, *että kun oot ikääntyvä, niin et oo ihminen etkä mikään.*

Myöskään Kaisa ei ole luovuttanut vaan hakee aktiivisesti töitä. Seuraavassa kokemus työvoimaneuvojan paikan täytöstä:

Niin tuota mä sit soitin, et minkälaisii henkilöitä valittu, niin se et oli heillä jonkun verran kuulemma ollu työvoimataustaa, työvoimatoimistotyötaustaa, mutta kyl sieltä tul sitte ihan selkeesti: se toinen ol kakskytnejävuotias, toinen kolkytnejävuotias. Ja tuota mää sit, mitenkäs sit nää kriteerit, kun ei tähän kovin

nuorta voi ottaakaan, no tietysti on niin, että tämmönen kaksikymppinen putoo pois, ja tietysti sieltä yläpäästä putoo. Sitten tuota alkaa sieltä ne neljän-viidenkymppin tippumaan pois. Mää sanoin, no minä oon sen takia tippunu pois. (Et se vähä yli kolmikymppinen on se sopiva ikä sitten?) Todennäköisesti on joo. (Kaisa)

Kaisa kertoo tässä yhdestä hänen lukuisista työnhakutilanteestaan. Hän on hakenut työvoimatoimistoon töihin, koska pitää itseään pätevänä kyseiseen tehtävään. *Tiän nää työmarkkinatilanteet ja muut, niin mul ois ollu hirveen paljo annettavaa tässä työvoimaneuvojan virassa.* Hän luettelee todisteita pätevydestään. Hän kertoo ottaneensa selville muitten hakijoitten iät ja tekee johtopäätöksen iästä valinnan kriteerinä.

Kaisa ottaa selville valinnan taustat, mikä osaltaan vaikuttaa itsearvostuksen ylläpitoon. Mutta paljon varmaan niellään alistuen ”liian vanhaksi” tai ”liian kalliiksi” luokittelua. Luokitusta saatetaan pitää jopa luonnollisena, kuten mielestäni Liisa tekee. Ensin Liisa kertoo hoitaneensa tyytyväisin mielin yhden kesän matkailuneuvojan töitä. Seuraavaksi hän epäilee jatkon suhteen omia mahdollisuuksiaan, koska ei pidä itseään kilpailukykyisenä nuoren ja kielitaitoisen kanssa; hän itse on keski-ikäinen ja kielitaitoinen. Leena sanoo suoraan näkemyksensä iän vaikutuksista: *se pitää vähä paikkansaki, että on liian vanha, ja että viiskymppinen on jo liian vanha joihinki töihin ainakin.* Kilpailuasetelmista luovuttamista kuvannee joittenkin kommentit siitä, että heidän ikäpolvensa on jo tehnyt tarpeeksi työtä, nyt on nuorempien vuoro. Jotkut, kuten Anna, pitivät itseään liian vanhana kouluttautumaan, vaikka hän kertoo keksineensä vasta keski-ikässä unelma-ammattinsa. Toisaalta Maaritia ikä ei estänyt hakeutumasta peruskouluun ja suunnittelemaan uuden ammatin hankintaa. Kaijan kertomus olisi jo lehtijutun väarti: hän kertoo tulleen isoäidiksi, täyttäneensä viisikymppiä ja kirjoittaneensa ylioppilaaksi samoihin aikoihin.

Kaijan irtisanomiskertomus, jota käsittelin yhtenä käännekohtakertomuksena, sisältää viitauksia ikäsyrrintään. Ensinnäkin Kaija painottaa, että häntä irtisanomassa on *26-vuotias nuori kaveri, vailla työkokemusta, mitä nyt sotaväen käynyt.* Lisäksi hänen mielestään tämä kaveri on *sopivan raakile, jopa röyhkeä, hänessä on nuoruuden röyhkeyttä. Likainen työ pistettiin ymmärtämättömän tehtäväksi.* Toiseksi hän kertoo, että hänen tilalleen palkataan nuorempi työntekijä. Yrityksestä tuli Kaijan mielestä myyntikuntoisempi, kun *ei ollut vanhoja rasitteena.* Kolmanneksi irtisanomistilanteessa myös sukupuolella on merkitystä Kaijan jouduttua työttömäksi 11 kuukautta vaille eläkeputkeen pääsyt ehdot täyttävää työsuhdetta; sen sijaan miespuolisia työkavereita oli kiikutettu mukana niin kauan, että ehdot olivat täytyneet. Kaija nostaa esiin sukupolvien välisen ristiriidan lietsomisen yhdeksi syyksi saamaansa kohteluun:

Mutta et nyt kun olen kuunnellu tätä keskustelua taikka seurannut lehdistä tätä

hirveetä intoo sitte, että työelämässä ykskaks arvostetaanki vanhoja ihmisiä, niin se niinku tuntuu semmoselta kaukaa haetulta. Et jos kymmenen vuotta lietsottiin tätä sukupolvien sotaa toisiaan vastaan. Kun muistan sillon 90-luvun alussa, miten lehdet alotti tämän, Helsingin Sanomat etunenässä ja viikkoliitteet ynnä muut, jossa suuret ikäluokat syö ja ryöstää kuulemma nuorison tyhjäksi niin mmm. (Kaija)

Kaijan mielestä nuorten ihmisten pitäisi muistaa, että *aika on hoitaa, mut aika on myös tulla hoidetuksi*. Hänen mielestään hänen nuorelta esimieheltään puuttui kyky ymmärtää minkälaisessa elämäntilanteessa hän eli sairaan miehensä kanssa. Kaija sanoo suoraan olevansa katkera, mutta enimmäkseen syrjintään suhtaudutaan alistuen, jopa ymmärtäen. Kaijan kertomuksesta en kuitenkaan löydä alistumista. Hän toteaa:

Että monelle kävi paljon huonommin kun mulle on käyny, että mä oon sentään itsetuntoni säilyttäny kyllä. Ja kyllä se semmonen katkeruuden tunnekin, kyllä se hälvenee tästä. Ei se jää päällimmäiseksi kuitenkaan mun elämästäni, ei jäänyt viha ja katkeruus. Suuttumus siis siitä viimeisestä, viimeisen vaiheen semmosta typeryyttä ja semmosta tahdittomuutta kohtaan, millä se hoidettiin, niin minua kuin muitakin kohtaan, niin sitä mä kyllä tunnen. (Kaija)

Sukupolvien väliseen suhteeseen liittyy joittenkin naisten kertomuksessa piilotettu taustaoletus siitä, että heidän ikäisiään ihmisiä pitäisi kohdella tiettyllä tavalla, esimerkiksi "kunnioituksella", eikä vastapuoli ole tätä ymmärtänyt. Tällöin voi syntyä tilanne, että keski-ikäinen ihminen tuntee nuoremman ihmisen käytöksen itseään syrjiväksi tai nöyryyttäväksi. Neljänelonen naisekonomi on nöyryyttänyt Siskoa (59 v.) työllisyystyöpaikassa antamalla tälle toisarvoisia työtehtäviä. Myös yleinen tietoisuus ikäsyrjinnästä herättää arvottomuuden tunteita. Näin kertoo Maarit:

Totani kun mä siellä sitte totesin, että mä oon liian vanha, niin jotenki se masenti, vaikka mä en herkästi masennu, mutta sillai että oonko mä tarpeeton. Että oonko mä ihan sitte, että mä oon elämäni eläny. Ja eikö meidän ikäisille anneta enää mitään arvoa. Et tämmönen tunne tuli. Sitte mulla sisu taas kuohahti pintaan, ei herran jumala, minä en anna periksi vielä. Kun mä kerran näin hyväkuntoinen kerran oon, että mä pystyn varmasti siihen, mihin nuorikin (Maarit)

Ikäsyrjintä on asia, johon törmätään suoraan tai epäsuoraan. Suora törmäys luo selkeän tilanteen, johon voi reagoida. Reagointitapa riippuu ihmisen persoonallisuudesta ja kulloisestakin elämäntilanteesta.

Ikähäpeän piilovaikutus

Minua pohdituttaa, mikä saattaisi vaikuttaa ikäsyrijinnän kokemusten tunnustamiseen ja tunnustamiseen. Tapauksina syrjinnät poikkeavat toisistaan; on räikeitä tapauksia, kuten Kaijalla, ja epä määräisempiä ja epäsuorempia tapauksia, kuten suurimmalla osalla haastateltavistani. Näissä jälkimmäisissä jotkut ovat "taitavampia" lukemaan ikäsyrijintää kuin toiset – tai ainakin kertoamaan siitä. Ikäsyrijintäkokemusten konkreettisen paljastamisen – tai jo niiden tiedostamisen – esteenä voi olla häpeä ikääntymisestä. Omaan ikääntymiseen voidaan kysyttäessä olla tyytyväisiä, mutta entä jos vastapuolena ei olekaan empaattinen haastattelija vaan nuorempi työnantaja? Myös arkipäivän puhetilanteessa on joskus vaikea erotella, onko puhelumppanin kommentointi (esimerkiksi: "Näytätpä sinä nuorekkaalta") otettava kehuna vai vaatimuksena ikääntymisen tuomien jälkien peittämisestä.

Kertomisen pidäkkeet saattavat liittyä ikähäpeään, mutta syitä löytyy varmaan myös sekä naisen omasta elämästä että naisena olemisesta yleensä. Otaanko itse syyllisyyksiä sellaisista asioista, joille ei voi mitään, vai tiedostetaanko yhteiskunnallisten valtasuhteitten vaikutus arkipäivässä? Miten nainen yleensä selittää vastoinkäymisiään tai sellaisia elämäntapahtumia, joissa tapahtuu jotakin epätydyttävää naisen kannalta? Myös menestystä voidaan pitää joko oman kyvykkyyden ansiona tai kohtalon puuttumisena elämään. Tytöillä ja naisilla on todettu olevan taipumusta vähätellä onnistumisissa ja päinvastoin paisutella epäonnistumisissa omaa osuuttaan.

Asetelma voidaan kääntää myös toisin päin: koska ikäsyrijinnän olemassaoloa pidetään itsestäänselvänä, tästä ehkä haetaankin selitystä omalle tämän hetkisellem syrjäytymiselle. Kun selitys löytyy ulkoapäin ja monia muitakin samassa tilanteessa olevia on, oma tilannekin on ymmärrettävissä.

IKÄ VOIMAVARANA JA RASITTEENA

"Naiset muutoksen airuina" ET-lehti kirjoitti vuonna 1997. Artikkelin mukaan suurten ikäluokkien naisten arvot ja asenteet ennakoivat uudenlaista ikääntymistä. Heitä vanhemmat ovat pitäneet perhettä usein elämän keskipisteenä ja ovat siksi tottuneet asettamaan muiden toiveet omiensa edelle ja saamaan muilta tukea ajatuksilleen ja teoilleen. 45–55-vuotiaat naiset ovat eläneet elämänsä itsenäisemmin ja omaperäisemmin. He myös sallivat itselleen enemmän nautintoja kuin vanhemmat naiset: elämän ei tarvitse olla askeettista. He uskovat itseensä ja tulevat olemaan aivan erilaisia eläkeläisiä. (Junkkari 1998, 60) Eila puolestaan ei näe muutosta:

No justiin tolla Ikisaurakurssilla me käytiin läpi tätä asiaa (ikäajattelua), ja käytiin läpi, että ei pitäs niinku sitä ikää meidän ainakaan sillä kurssilla niinku toivottaa. Mutta aina joka päivä se oli kuitenkin puheenaihe ja sitä mietittiin, miten me voitais niinku sitä asiaa ruveta muuttamaan. Mutta sitte kun meillä kävi niitä työvoimatoimiston ihmisiä, niin niillä oli samat puheet. Et niinku sillä lailla se on niin vahvasti ihmisten asenteessa, että tota kyllä kai meidän sukupolvi menee hautaan ennen kun se loppuu. Jotenki tuntu siltä että se on niinku...se ei lopu ihan hetikään. (Eila)

Eila kertoo kokemuksistaan Ikisaurakurssilta, joka oli tarkoitettu juuri ikääntyville työttömille. Kurssilla oli yritetty kääntää huomio pois ikäajattelusta, mutta kun käymään oli tullut työvoimatoimiston ihmisiä, niin niillä oli samat puheet. Eila arvelee, että ikäajattelu on niin vahvasti ihmisten asenteessa, että hänen sukupolvensa menee hautaan ennen kun se loppuu.

Tässä kaksi lähtökohtaa naisten ikääntymiskokemuksille: toisaalta näkemys uudenlaisesta ikääntymisestä, toisaalta pessimismi sellaisen ikäajattelun sitkeydestä, missä ikääntyminen nähdään ongelmana. Pohjana suurten ikäluokkien ja siitä vanhempien positiivisille ikäkokemuksille voidaan pitää hyvää toimintakykyä ja kohonnutta elintasoja. Hyvästä elintasosta tuskin voidaan puhua oman tutkimuksen naisten kohdalla. Myös muutokset terveydentilassa haittaavat toimintakykyä joidenkin kohdalla. Naiset ovat myös joutuneet enemmän ja vähemmän syrjään työelämästä juuri ikänsä takia, ja jos työtä pidetään eräänä keskeisenä elämän tukipilarina, luulisi työn puutteen heijastuvan yleiseen tyytyväisyyden kokemiseen.

Nainen parhaassa iässä

Toisaalta tuntuu, että eläs elämänsä parasta aikaa, kun ois sitte sanotaan rahallisesti mahiksia harrastaa ja tehdä sillai. Mutta muuten tuntuu, että sitä on jossain mielessä niin hirveen hyvä. (Mikä siitä tekee niin hyvän?) Kai sitä on ittesä löytäny, ja sitte on se mikä on. Jos ei se jollekin kelpaa, niin ei maha mitään. Kuitenki ystäviä on nii sillä lailla on. (Joo. Et sulla ei ollu mikään ongelma se viiskymmentätäyttämisen?) Ei, ei (Ettet ruvennu siinä sitte suremaan, kun ei oo nuori enää?) Ei, ei. Ei mua niinku...en haikaile sitä. Tää on ihan hyvä ikä, ja ja nuorena on tehny hölmöyksiä ja tosiaan ollu tietyt itseluottamuksen puute. Tää on ihan hyvä, hyvä, että enhän mä vielä vanha ole. Mähän olen nainen parhaassa iässä. (Anna 50 v.)

Anna sanoo elävänsä elämänsä parasta aikaa – paitsi että rahan puute rajoittaa mahdollisuuksia harrastaa. Tähän kuuluu, että on ittesä löytäny, ei haikai-

le nuoruutta ja on nainen parhaassa iässä. Annan luonnehdinnat mukailevat Junkkarin kirjan Naisen parhaat vuodet, perussanomaa. Viidenkympin ikäisyys nähdään kaikin puolin antoisana ikänä. En kysynyt, mitä Anna tarkoittaa "hölmöyksillä", joita hän on tehnyt nuorena. Omaa muuttumista koskevassa vastauksessa hän kertoo olleensa nuorena arka ja koulukiusattu. Hän antaa ymmärtää, että on päässyt näistä ongelmista. Vaikka Annan suora puhe iästä määrittänyt ylistävän sävyiseksi, hän kertoo toisessa yhteydessä ikänsä rajoittavan jatkokoulutushaaveitaan ("mun koulut ja kurssit on käyty"). Ehkä hän itse ei koe tätä iän haittapuolena, mutta näin sanoessaan hän tulee määritelleeksi itsensä niin vanhaksi, ettei opiskeluja kannata enää aloittaa.

Ei mulle oo kyllä ikä ollu mikään ongelma koskaan. (Etkä sä oo tavallaan joutunu kärsii sen takia?) En. (Niinku sulla ei oo ollu mitään syrjintä- ja tommosia kokemuksia että?) Ei. Mun mielestä ikääntyminen on kyllä ihan luonnollinen asia. Mää käyn tanssimassa ja...Justiin mä mietin tässä, mulla on yks ystävätär, joka täytti nyt justiin viiskymmentä, niin tota sillä on hirvee ongelma se ikä. Hän on viiskymmentä, hän on tällönen ruppana ja...Hän ei voi lähtee esimerkiksi tanssimaan, kun siel on kaksikymppisiä kauniita nuoria naisia minihameessa, ei hän voi niitten kanssa kilpailla. Siis mä en oo koskaan aatellu, et mä nyt kilpailisin jonku nuoren naisen kanssa, jos mä meen tanssimaan sinne. Must se oli ihan outo ajatus. Mää oon tämän ikänen ja tämän näkönen, jos mua joku hakee tanssimaan, niin hakee, mä en oota, et joku vertaa mua johonki kaksikymppiseen. (Onerva 54 v.)

Onervan mielestä ikä ei ole mikään ongelma, päinvastoin kuin hänen ystävällään. Hän kertoo käyvänsä jopa tanssimassa eikä vertaa itseään parikymppisiin. Tansseissa käymisen korostaminen on kuitenkin pienessä ristiriidassa iän ongelmattomuuden kanssa. Onko olemassa jokin normi – josta Onerva ei piittaa – jonka mukaan tansseissa käyminen kuuluu nuorille? Samoin ikäkokemuksen kertominen kiellon kautta, ei-ongelmana, nostaa kysymyksen siitä, pitäisikö iän sitten olla ongelma.

U: *Että sä et oo kokenu, että haluaisit olla nuori? En. En, mä koen kuitenkin sillä tavalla itessäni olevani niinku hyvinkin vahvimmillani, nyt yli viiskytvuotiaana, kun mä oon nää haavani nuollu. En yhtään...ja niinku vanhenemista sinänsä, niin mä tuota...mä nyt parin-puolentoista vuoden päästä täytän kohta kuuskymmentä, mä en koe sitä mitenkään häpeällisenä, et mä salaisin sitä. Mä oon hyvinki semmonen, et mä sanon, mä nyt jo tituleeraan itteeni kuuskymppiseksi. Mistähän syystä mä sitte niin teen? Et mä ihan koen olevani tyytyväinen. Että elämä on loppujen lopuks näyttäny mulle niin paljon jo pienestä pitäen, et esimerkiksi kuoleman ajatteleminen, mä oon tullu sen kans tutuks niin pienenä, en mä sitä niinku*

sillä tavalla, se ei oo mulle niinku kauhea probleema. En mä sitä etsi, mutta en myöskään sen, että kauhistuisin, kieltäisin sen olemassaolon. Mulle ei parane tulla sanomaan, et kuolemaa ei ole, niinku Rauni-Leena Luukkanen. Kyl se mulle on. Mut en mä sitä niinku kiellä. Et hyvin ymmärrän sen, kukahan se sano niin, et joka kuolee, se ei kuole kuollessaan, joka kuolee. Että jos ihminen käy niitä asioita hyvin paljo asioita eläessään, se kyps... (Sä itse oot...?) Olen kyllä. Kun veljenikin kuoli kakskyt neljävuotiaana, siit on nyt kakskytseitsemän vuotta. (Kaija 58 v.)

Kaija, jonka kokemasta ikäsyrrjinnästä kerroin edellä, edustaa haastateltavien vanhinta päätä. Hän ”tituleeraakin” itseään jo kuusikymmppiseksi (johtunee-ko kuusikymmppisestä aviomiehestä?). Kaijakin kokee ikänsä positiivisesti, vain irtisanomiskokemuksissa saadut haavat varjostavat kokemusta. Onko Kaijan vahvuus syntynyt juuri rankkojen irtisanomiskokemusten kautta? Toisaalta Kaija viittaa itse omaisten kuolemien kasvattavaan vaikutukseen. Hänen äitinsä kuoli hänen ollessaan kahdeksan vuotta ja veljensä nuorena. Kuoleman hyväksymistä pidetään psykologisten kehitysteorioitten mukaan tähän ikään kuuluvana haasteena, jonka kohtaaminen voi johtaa hengelliseen herkimiseen.

Ei, ei tunnu missään, kyllä mä oon sopeutunu ihan kaikkeen ikään. Että mä ollenkaan tota, en mä ollenkaan ajattele, et mä oon niin vanha taikka mä vanhenen. Kun mä aina aattelen, että kun ihmisen elämäankaari on sellanen, että sehän on ainutkertanen. Jos sen kaaren saa elää hyvin tänne loppupäähän, niin sillonhan sä oot kaiken eläny ja nähny ja kokenu. Että turhaa sitä on pyristellä jossakin tietysässä, kun jokainen ikäkaus antaa ihmiselle jotakin. Et se on vaan ite hyväksyttävä se. Näitä rypyjä tulee ja ikää tulee, ja ne rypytki kuuluu elämään. Ja ainahan sitä on kokemuksia tulee kumminki sen iänki myötä että. Tietysti jos nuorena kuolee, niin sillon jää paljo päitsi muttatuota. Mutta näin ollen niin mikä se ois, en mä ainakaan oo koskaan tavottanu sitä ikuista nuoruutta millään poppakonsteilla. Että kyllä mä oon niinku aina hyväksyny sen, hyväksyny ne asiat ja tilanteet ja. (Laura 58 v.)

Laura kertoo sopeutuneensa kaikkeen ikään. Hänen sopeutumisensa taustalla on arvostus ihmisen elämänsä kaaren ainutkertaisuutta kohtaan. Hän sanoo, ettei havittele ikuista nuoruutta millään poppakonsteilla. Laura siis ottaa kantaa nuoruuden palvontaan nimenomaan ruumiillisuuden alueella. Hän sanoo itse hyväksyneensä ne asiat ja tilanteet. Tulkitseen tämän tarkoittavan elämää sellaisenaan kuin se tulee vastaan ilman että tuntisi katkeruutta. Laura kertoo tässä elämänsä asenteesta, johon liittyy sellaisia määreitä kuten tasapaino tai rauha. Voisi kai sitä nimittää myös jonkinlaiseksi elämänsä asenteeksi, jollaisen karmumista pidetään yleensä ikääntymiseen liittyvänä. (Koivunen 2001)

Ikääntymisestä puhuttiin valitsemisani lainauksissa seuraavasti:

elämän parasta aikaa
ittesä löytäny
tää on hyvä ikä
en minä vielä vanha ole
nainen parhaassa iässä

ikä ei ole koskaan ollut ongelma
ihan luonnollinen asia
en vertaa kaksikymmppiseen

olen vahvimmillani
en koe häpeällisenä
elämä näyttänyt paljon
kuoleman kohtaaminen voimavarana

ihmisen elämänsä kaaren ainutkertaisuus
kokemuksia tulee
rypyt kuuluu elämään
en ole tavottanu nuoruutta poppakonstein
asioiden ja tilanteiden hyväksyminen

Ensimmäisessä tiivistyksessä keski-ikää kuvataan ylistävin ilmauksin. Nimitänkin tätä puhetapaa *keski-ian ylistykseksi*. Toisessa tiivistyksessä puhutaan ikääntymisestä luonnollisena asiana; tämä olkoon *vanhenemisen luonnollisuus* -puhetapa. Kolmanneksi omasta iästä puhutaan termein, jotka viittaavaat *hengellisyteen*. Tässä on keskeistä kuoleman hyväksyminen ja kiittolisuus elämälle (elämä näyttänyt paljon). Neljänneksi omasta iästä puhutaan rikkautena, johon kuuluu koko eletty elämä. Nimitän tämän *elämän hyväksymisen* puhettavaksi.

Kolmannessa tiivistelmässä on hengellisyysden lisäksi mukana ripaus keski-ian ylistystä: *olen vahvimmillani*, kertoja toteaa. Tässä halutaan korostaa nimenomaan ikääntymisen positiivisuutta. Elämän hyväksymisen puhettapaan on sekoittunut myös luonnollisuus -puhetapaa. Ilmaisui *en ole tavottanu nuoruutta poppakonstein* kertoo sen, että luonnollisuutta pidetään tavoiteltavana asiana.

Nuoruus on kaikissa lainauksissa se normi, johon verrataan. Nuoruuden paremmuus kielletään seuraavin ilmauksin: *ikä ei koskaan ole ollut ongelma; en vertaa kaksikymmppiseen; en koe häpeällisenä; en ole tavottanu ikuista nuoruutta poppakonstein*. Miksi oma ikänsä pitäisi kokea häpeällisenä? Miksi pitäisi tavoitella ikuista nuoruutta? Jälkimmäisen ilmaisun ymmärrän hyvin, sillä ikuinen nuoruus on kulttuurinen ihanne. Mutta miksi pitää puolustella tai mainita

erikseen, jos haluaa irtisanoutua tästä ihanteesta? Toisaaltahan vaikka nuoruuden palvonta on tosiasia, siihen pyrkiminen *poppakonstein* koetaan ainakin Suomessa vielä ristiriitaisena asiana. Ehkä tämä liittyy enemmän yleensä ruumiin muokkaukseen. Saivathan Lola Ogusovan silikonirinnat aikaan kansalaisliikkeen puolesta ja vastaan.

”Oonhan mä jo niin vanha”

Suurin osa haastateltavistani puhuu ikääntymisestä positiivisena tai neutraalina asiana. Yksinomaan negatiivisista puolista ei kerro kuin muutama. Kolmanneksi ikääntymisessä nähtiin sekä positiivisia että negatiivisia asioita. Kysyin yleensä haastateltaviltani, miten he olivat kokeneet viidenkymmenen vuoden täyttämisen. En kysynyt asiaa sellaisilta haastateltavilta, jotka alkoivat lähestyä jo kuuttakymppiä. Oletukseni oli, että viidenkymppin täyttäminen herättää toden teolla pohtimaan omaa ikääntymistään. Gail Sheehan (1996) nimittää tätä vaihetta pieneksi kuolemaksi. Myös Pirjo Nikander (2001) pitää viidenkymppin rajapyykkiä tärkeänä ainakin suomalaisessa kulttuurissa, saavathan tunnetuimmat syntymäpäiväsankarit näkyvän paikan sanomalehdistössämme. Seuraavassa keskustelen Leenan kanssa viidenkymppin täyttämisestä.

U: Miltä muuten tuntu täyttää niinku viiskymmentä? Olikse sulle vaikeee juttu? Vai tota nii tervetullut vai? *Kyllä se monessa asiassa on semmonen, että totaniin...että ei oo enää... Sillon neljäkymppisenä ei tuntenu itteesä vanhaks yhtään, ei. Että kyllä se...Joka aina vaan tulee mieleen, oonhan mä jo niin vanha.* (Aijaa. Naurahdus.) *Vaikka ei pitäis vielä puhua näin.* (No mikä siinä...voihan sitä ajatella että se vanhuus, vanheneminen on positiivistaki. Että näät sä sen negatiivisena?) *Mmm.* (Miettii) *No, en ainakaan mä nää sitä positiivisena.* (Sä haluaisit säilyttää nuoruuden tai haluaisit...?) *No, ei sekään oo semmonen. Se on keinotekosta. Kun sehän on ihan luonnollista, että kaikki me vanhetutaan.* (Mutta sä et ois vielä valmis siihen vai?) *Ei kai sitä sillä tavalla. En tiä. En mä oo silleen ajatellu sitä. Mä piän sen niin luonnollisena, että me vanhetutaan, eikä mitkään kasvojen kohotuksetkaan, ei ne oo mitään, ei niis oo mitään järkee.* (Niin, et sää et niitä ainakaan haluais?) *En niinku hyväksy sellasii. En, en.* (No, ajattelet sä muuten ulkonäköäs tai muuta, sen ryppyjä ja...?) *En mä varmaan muuten ajattele, mutta kun tolleen töissä on liikkeessä, siellä on niinku vähä pakko ajatella.* (Arvostetaanks siellä nuoruutta ja tommosta?) *Kyllä, kyllä tota...kyllä minusta se on, kun määkin noissa butiikeissa oon, onhan se niinku nuorten, paljo nuorempien kuin minä.* (Leena)

Leenan puheessa viidenkymppin täyttäminen rakentuu virstanpylvääksi, jolloin tulee mieleen oonhan mä jo niin vanha. Vanheneminen on hänen mielestään negatiivista. Toisaalta hän pitää vanhenemistä luonnollisena eikä näe kasvojen kohotuksissa mitään järkeä. Leena siis tasapainoilee luonnollisuus-puhetavan ja sosiaalisten odotusten välillä. Muissa vastauksissa Leena puhuu lisää negatiivisesta kokemuksestaan. Hän kertoo vaivoistaan, joita ikä on tuonut mukanaan. Leenan ikäpuheessa iän paino liittyy sekä ulkonäkö-että terveystilanteeseen.

län mukana tuomista vaivoista rasitteena tai jaksamisen vähenemisestä puhuivat muutamat muutkin haastateltavat. Jotkut totesivat vain asian neutraalisti ikään kuin väistämättömänä asiana. Ulkonäköongelmasta ei puhunut kovinkaan moni. Pirkko pohdiskelee lihomisensa syitä:

(...) Siis en osaa sanoa, että jos tämä avioliitto ois jatkunu, niin kokisinko mä, että mä oon nyt vanha, siinä määrin, kun mä nyt oon, kun mä oon yksin ja mä niinku en saa mihkään ovia auki tavallaan. Siinäkin se tietysti riippuis sen miehen suhtautumisesta myös hyvin paljon. Jotkuthan osaa kauniisti vanheta yhdessä, ettei tuu niinku semmosta... Sit tähän vanhenemiseen tietysti tai tähän tämmöseen elämäntilanteeseen mulla ainaki on se, et on kaksyötä kiloo tullu lisää painoo. Ja sekin masentaa. Ja sekin vie sitä itsetuntoa. En mä viiti mihkään mennä, jossen mä saa näitä kiloja pois (Naurua). Mitkään vaatteet ei mahu, et viitikään mennä mihkään vaatekauppaan, ei sen puoleen että ois rahaakaan. Tulee vaan huonolle tuulelle, kun kattoo peilikuvaansa. (Pirkko)

Pirkko arvelee negatiivisen kokemuksen liittyvän avioliittonsa loppumiseen ja yksin jäämiseen. Tämä kriisi oli aiheuttanut sen, että *kaksyötä kiloo tullu lisää*. Lihominen puolestaan on nakertanut itsetuntoa. Ikääntyminen liittyy Pirkolla paljon ulkonäköruumiiseen. Pirkko kertoo ikääntymisestä muutenkin pelkästään kielteisiä puolia. Tulkitsen tämän kietoutuvan lujasti Pirkon elämäntilanteeseen – kuten tietysti muittenkin kohdalla. Pirkko kuitenkin, toisin kuin muut, kertoo katkeraan sävyyn elämäntilanteestaan: avioerostaan, yksinäisyydestään ja masennuksestaan. Masentuneena oma elämä näyttää synkältä ja ilottomalta; positiiviset puolet asioista saattavat kadota näköpiiristä. Pirkko kertoo parin etsinnästä:

Ääh. Ee siis...siinä alussa kävin tansseissa ja näin, mutta se oli usein aika pettymys. Että minun ikäset miehet nehän hakee kaksyömppeisiä, kun niitä on siellä tarjolla. Mitäs ne...tai sitte jos on joku vähäkään viksu tai kiva, niin se oli varmasti sitte naimisissa tai jotakin tämmöstä. Että kyllä tuntuu että se on kun ettis neulaa heinäsuovasta, jos sitä tonne johonki kuppiloihin menee. Sit toisaalta, mistä mä löydän, kun mä en missään käy. Jos ei nyt Prisman kassalla ihan kolaha (Naurua). (Pirkko)

Pirkko kertoo aivan päinvastaisista kokemuksista tansseissa käynnistä kuin Onerva. Hänen mielestään miehet ovat kiinnostuneita vain kaksikymppisistä. Pirkko siis vertaa itseään kaksikymppisiin, Onerva kieltää vertaavansa. Kummatkin ovat tietoisia siitä, mitä yleensä ajatellaan miesten sukupuolisen kiinnostuksen rakentumisesta. Tässä lainauksessa Pirkko keventää puhettaan huumorilla. Kerrottuaan ensin pessimistiseen sävyyn kumppanin löytymisen mahdollisuuksista, hän heittää nauraen ajatuksen siitä, että Prisman kassalla kolahtaisi.

Avioeron jälkeensä jättämä yksinäisyys nousee myös Liisan kerronnasta. Hän vastaa kysymykseen viidenkymppin täyttämisestä.

Otti koville. Mä en tiää, johtuuko...onks siinä osasy siitä, että on yksin. Jos tossa toinen vanhenis rinnalla. Kyllä mä joka kerta kun täytän jotain, niin mä aattelen, että siellä N (entinen mies) täyttää viis vuotta enempi kun minä tänä vuonna. Että se on niinku lohdutus. Kauhee lohdutus ja hyvä lohdutus on sekin, että tää ystävä on vuotta vanhempi (nauraa). Et niinku tämmösillä. Ehkä se on tätä itsekkyyttä sitte, en tiää mitä se on että. (Liisa)

Liisan mielestä oli ihan hirveetä täyttää viisikymmentä vuotta. Kokemustaan hän selittää (osaksi) sillä, että ei ole toista, joka vanhenisi rinnalla. Hän kertoo lohdutuksesta, jonka saa entisen miehen ja ystävänsä vanhenemisen tiedostamisesta. Liisa kertoi myös yksinomaan kielteisistä puolista omassa ikääntymisessään. Hän vertasi suhtautumistaan sappileikkaukseen ja psoriaksikseen, jotka hän oli joutunut kohtaamaan. Hän sanoo, että *mä en nyt sietäis semmosta itteeni kohdistuvaa tämmöstä*. Tulkitsen tätä niin, että vanheneminen vertautuu ulkopuolelta tulevaan sairauden kaltaiseen uhkaan, joka muuttaa ruumiillista olemista. (Tämä voi kyllä olla ylitulkintaa.)

Vain muutama nainen kertoi minulle vaihdevuosista ikääntymisen rasitteena. Jos vaihdevuosista yleensä puhuttiin – en kyselyt niistä – ne kuvattiin hoidettavina asioina. Keskustelen seuraavassa Annan kanssa tulevaisuudesta, mutta Anna kääntää puheen ikääntymiseen.

U: No, miten muuten toita henkiseltä puolelta, mitä sä ootat? Että se on tää mielen, mielen puolella niinku tulevaisuudessa? *No sitte kun tää niin sanottu vaihdevuosi-ikä tästä tasaantuu, niin mä oikeestaan usko, että se voi vaan mennä semmoseen parempaan vielä tästä.* (Mitä sä tarkoitat sillä paremmalla?) *Se on tasapainosempaa sillon tavallaan. Et nyt tää ikä, niin kyllä ne vaihdevuodet vaikuttaa. Välillä ihmettelee, et mikähän kun mä näin käyttäydyn. Kyllä nää vaikuttaa sillä tavalla vielä. Mutta sitten kun nää on ohi, niin...en mä osaa oikeestaan sillai, että just vaan, elimistö tasaantuis vielä siitä sitte.* (Onks sulla sitte ollu ihan oikeita sellasia ongelmia tai pahoja oloja vaihdevuosien takia?) Niin,

sanotaan että tuo mielialapuoli on. Että ihan (...) että sitä on, se on niinku ollu se eniten. (Niin, et sä huomaisit sen muutoksen?) Joo. Ihan. Ja sitte tossa yhdessä vaiheessa täysin...jos mulla on itkuherkkyys ollu, mutta sillon se oli aivan jota ei ymmärtänykään, miks sitä nyt. (Mut sitku sä tiesit sen, se rauhoitti vai?) Joo. Ja sitte sain tosiaan tän lääkityksen. Et se on sitte vaikuttanu ja. Sitku on tienny, mistä se on johtunu, niin sitä osaa suhtautuakin. (Anna)

Avauksysymykseeni sisältyy kaksinapainen mieli/ruumis -ajattelu, jonka Anna kääntää mielenkiintoisella tavalla ylösalaisin: hän puhuu ruumiillisista muutoksista, vaihdevuosista, nimenomaan psyykkisenä kokemuksena. Hän kertoo itkuherkkyuden lisääntymisestä, joka oli alussa hämmentänyt häntä, mutta joka sitten tasaantui lääkityksellä ja myös tiedon kautta. Anna kertoo odottavansa tasaantumista, toisin sanoen vanhenemista, joka hänen mukaansa voi vaan mennä semmoseen parempaan vielä tästä. Vaihdevuodet näyttäytyvät Annan puheessa rasitteena mielialan vaihtelujen muodossa. Myös Maija kertoo itkuherkkyuden lisääntymisestä. Hän toteaa lakonisesti: *mutta nehän on pillereillä hoitettavia asioita.*

Hormonien käytöstä vaihdevuosioireiden hoidossa kerrotaan siis hyväksyvään sävyyn eikä pillereiden käyttöä aseteta kyseenalaiseksi. Sen sijaan ulkonäön keinotekoiseen paranteluun suhtaudutaan kielteisesti ja luonnollisuutta pidetään ihanteena. Mistä tämä johtuu? Paradoksaalisesti kyllä ulkonäöstä huolehtiminen nähdään turhamaisena asiana, toisaalta ulkonäöllä on suuri merkitys naiseuden rakentumisessa. Pirkko kertoo kelpaamattomuuden kokemuksista, jotka liittyvät lihomiseen ja kumppanin löytymiseen. Ulkonäön merkitys havaitaan herkimmin myös murrosiässä, jolloin tytöt alkavat kiinnostua pojista. Ehkä keski-ikässä ulkonäön merkitys korostuu yksinäisyyttä kokevilla naisilla?

Sen sijaan vaihdevuosioireiden tasaamisen taustalla on kyse ihmisen toimintakyvystä. Mielialan vaihtelut – puhumattakaan unettomuudesta – haittaavat arjen sujuvuutta. Kuitenkin tässäkin tapauksessa ruumista manipuloidaan keinoilla, joiden lopullisista vaikutuksista ei ole varmuutta. Pillerin käyttö ei myöskään ole niin ulospäin näkyvää kuin kasvojen kohotus tai silikonirinnat. Taiteilija Sirkka Sass Sai keväällä 2001 huomiota julkisuudessa paitsi kertomalla väentyneestä selkärangastaan myös kasvojen kohotusleikkauksestaan; tämän hän kertoi tehneensä tietoisesti rikkoakseen tabuja.

Jäljelle jää kuitenkin ristiriita. Jos kerran luonnollisuutta halutaan korostaa välttämällä ulkonäön manipulointi lääketieteen keinoin, miksi pillereitä ei sitten pidetä epäluonnollisina?

Keski-ikään liittyy myös ulkopuolisia, ei varsinaiseen iän karttumiseen, liittyviä rasitteita. Haastateltavani puhuvat tästä, mutta vain harva ottaa esiin suoraan asian negatiivisen puolen. Kyse on läheisistä huolehtimisesta. Sisko kertoo:

(...) hirveen rankkaa on tää ikä, et tietysti vielä ite ajattelen että kun on työttömyys ja sit rupee niinku omaki terveys horjuu, sit on nää appivanhemmat, on omat vanhemmat, ne alkaa olla siinä katkolla. No sit on näitten nuorten kanssa näitä omia juttuja. Et tota siinä kaatuu niin monennäkösiä takasinkytkentöjä, et kai siinä sit pitää seikkailla ja kamppailla tunteittensa kanssa (nauraa) ja jaksamisensa kanssa ja. Tietysti sitä oppii. (...) (Sisko)

Sisko luettelee läheisensä, joista tulkintani mukaan hän kantaa huolta. Mietin miten moni tämän ikäpolven naisista kantaa samanlaista huolta. Tulkitseen Siskon puheessa väsymystä. Esimerkiksi kaatuu niin monennäkösiä takasinkytkentöjä -ilmaisu kertoo minulle taakasta ja raskaudesta. Toisaalta tulkitseen Siskon ottavan haasteena seikkailun ja kamppailun omien tunteittensa kanssa. Toisin sanoen Sisko kertoo refleksiivisyydestä. Kamppailu tunteitten kanssa johtaa itsetuntemuksen lisääntymiseen ja suurempaan kypsyyteen, kuten Biggs ja monet psykologit väittävät. Siskon mielestä ikääntymiseen liittyy myös muita puolia. Hän kertoo:

(Huokaus) No...ehkä tommosella niinku henkisellä tasolla koen sellasia vapauttavia asioita, muttota...en mä sillai naisena mikään turhamainen periaatteessa oo, kyllän sitä huomaa niinku omassa vartalossaan ja terveydentilassa taas sen. Että ne on vähä semmosia negatiivisia puolia, että ne on niinku häiritseviä. Mutte ehkä sit henkisellä ja sosiaalisella puolella on kokenu semmosta vapautumista että. Ja sit semmosta omaa tilaa ja aikaa, ettei tarvii aina niin ajatella toisten tarpeita. Kun ne on ollu sitä niin kauan oli työelämässä ja sitte niin kauan kun poika oli kotona ja. Tietysti kyllähän mä aika paljo huolehin mun miehen tosta huollosta ja tota...Kyllä mulla kuitenkin on aika paljo mahdollisuutta, vielä kun oon kotona, toteuttaa niinku semmosia omia tekemisiä. Mutta kyllä pikkusen on nää taloustekijät, toteuttaisin varmaan laajemminkin. Kyllä siinä on ihan nää kustannuskysymykset esteenä et tota... (Sisko)

Siskon pohdiskelussa hahmottuu selvästi ajattelumalli, jonka mukaan ruumis ja mieli ovat erillisiä alueita. Toisetkin haastateltavat puhuivat ruumiista rasitteena, mutta Sisko ilmaisee asian konkreettisesti. Siskon mukaan henkisellä ja sosiaalisella puolella tapahtuu vapautumista, mutta vartalossa ja terveydentilassa on negatiivisia puolia. Vapautuminen merkitsee omaa tilaa ja aikaa, irtautumista toisten tarpeiden tyydyttämisestä. Ehkä tästä nouseekin Siskon ristiriita, josta hän edellisessä lainauksessa puhuu. Hän tiedostaa oman ajan ja tilan tarpeensa, mutta kokee toisista huolehtimisen kuitenkin painavan?

Siskon ristiriitaa voi selittää Harriet Bjerrum Nielsenin ja Monica Rudbergin kehrittelemällä naisten psykologista kehitystä ja sen ristiriitoja eri sukupolvien

naisilla kuvaavalla mallilla, jonka esittelin alussa. Meidän sukupolvemme naisten äidit, joilla oli paljon yhteiskunnallisia esteitä vahvan naisidentiteetin tiellä, huolehtivat itsestään selvästi läheistensä tarpeista, mutta laiminlöivät herkästi omia tarpeitaan. Suurten ikäluokkien naiset tietävät teoriassa, että myös naisille kuuluisi oikeus tyydyttää omia yksilöllisiä pyrkimyksiään, ja he ovat taistelleet oikeuksistaan omaan aikaan ja tilaan. Tien raivaajina heille ei ole vielä syntynyt sisäistettyä mallia, joka ohjaisi käytännössä näitä pyrkimyksiä. Syyllisyys läheisten laiminlyömisestä on aivan pinnan alla. En väitä etteikö tasapainoilu autonomian ja vastuun välillä olisi muidenkaan ikäluokkien kohdalla mennyt elämää. Nuoremmat naiset ovat kuitenkin jo syntyneet maailmaan, jossa löytyy monenlaisia naismalleja. Murrossukupolven naiset ovat eläneet herkimmän kasvukautensa aikana, jolloin naisten oikeuksista vasta alettiin puhua.

Nauru läskeille ja muita selviytymisiä

Ruumis pysäyttää huomaamaan oman iän, vaikka muuten eläisikin sovussa ikääntymisen kanssa. Ruumis saattaa oirehtia: tulee sairauksia, paino nousee, vaihdevuodet vaivaavat. Myös ulkonäön suhteen pitää sopeutua ikääntymisen merkkeihin, jotka kertovat lahestyvasta vanhuudesta. Muutosten kohtaaminen ei ole koskaan helppoa, kuitenkin naisruumis on erityisen muutosherkkää aluetta. Naisille ruumis on kiinteä osa koko identiteettiä, ja naiset elävät enemmän ruumiissaan elämänkaarensa eri vaiheissa kuin miehet (Gergen & Gergen 1993). Gergen ja Gergen (1993) vertailivat ruumiillisuuden teemaa miesten ja naisten elämäkerroissa ja toteavat, että naiskirjoittajilla ruumis on enemmän yhtä koko itsen kanssa kuin miehillä. Lisäksi tämä naisten ”ruumiillinen elämä” on taipuvainen yhteyden kokemiseen toisten kanssa, varsinkin samaa lihaa ja verta olevien kanssa. Tästä seuraa kuitenkin, että ruumiillisuus mahdollistaa myös syviä häiriötiloja puberteetin aikana, itsensä silpomista pettymysten takia ja voimakkaita tuntemuksia ikääntymisestä. (Gergen & Gergen 1993, 51)

Naisten on ratkaistava, hyväksyäkö muutokset tosiasioina vai kapinoidako vastaan joko kieltämällä ikääntymisen merkit tai hoitamalla ruumistaan entistä paremmin. Kroonisille sairauksille, kulumille ja sen sellaisille ei aina voi mitään vaikka miten käyttäisi niihin aikaa ja energiaa. Ulkonäön paranteluun haastateltavani suhtautuivat kielteisesti. He eivät siis tältä osin elä postmodernissa kulutuskulttuurissa. Sitä paitsi nuorekkuuden vaaliminen on myös rahasta kiinni, ja juuri rahan puutteen useimmat sanoivat estävän muutenkin itsensä toteuttamista. Seuraavassa kolme naista kertoo selviytymisestään ruumiinsa kanssa.

No, en mä vanhaks tunne sillei. Ja sitte kun mä tuolla niin oon, en mä itteeni tunne sillä lailla, mitä nyt...mitä mä oon aatellu, miltä minusta tuntu, kun meiän äiti oli viiskytävuoτίας. Mutta tuota kyllä se siinä vaiheessa tuntuu, kun joku kattoo pappia ja sanoo, aha sä oot viiskymppinen, ei me oteta enää. (Se tulee ulkopäin se määrittely, ettet sä itte koe sitä sillai ongelmaks?) Ei, enkä mä niinku henkisesti tollel...Tietysti ulkonäöstä jo alkaa näkyä että on. Mutta ei mulla siitä oo semmosta ongelmaa ollenkaan. (Niin että epätoivo...repis hiuksia päästä ku...) (Naurua) Ei. Niinku ykski nainen, ku se täytti viiskymmentä, sil oli ryppyä naamassa, se hirveesti pani, kolkytätuhatta, viimeset rahasa siihen, että ois rypyt oiennu. Sitte kun ne ei oiennukaan, niin se mulle sano, ku sinäki oot noin lihava. Mää sanoin, että senhän tähän mulla ei oo ryppyjä, kun mä oon lihava. (Naurua) Että se kau-neus-käsite on menny nykyään niin hirveen korkeelle. (Et pitäis olla nuorekas ja...?) Niin. (Ei saa ryppyjä olla?) Ei. (Marjatta)

Marjatta kieltää tuntevansa itsensä vanhaksi ja vertaa itseään tässä suhteessa omaan äitiinsä viiskymppisenä. Kuten monet muut hänkin erottaa henkisen ja fyysisen vanhenemisen. Mielen liikahdukset pystyy peittämään paremmin kuin rypyt. Onko kyse siis häpeästä? Mutta Marjatta torjuu ajatuksen häpeästä huumorin avulla. Hän kääntää lihomisensa eduksi: rypyt eivät näy.

U: Tuleeks tosta ikääntymisestä muuta mieleen? No mitä siitä vois tulla? Tulee nää vaivat. Onneks mulla oli mummo, vaikka sekin oli aika hirvee kokemus. Miehen äiti oli meillä sen kuus vuotta. Niin se niinku siinäkin...(…). Mutta se kun mummo asu meillä, mie niinku tajusin sen, mitä se vanhuus on, että tietää sen. Niin mie oon silleenki tullut suvaitsevammaks noita vanhoja kohtaan. Että ei niinku vaadi ihmisiltä, vanhoilta ihmisiltä mitä nuorempana on ajatellu. Silleen se autto. Ja just näkemään sitäkin, että itekin sitä alkaa höpertää vähän ajan päästä (nauraa). Et se on niinku helpottanu. Et se oli kyllä tavallaan semmonen elämänkoulu, jota ei ois voinu...sitä kouluu ei ois voinu käydä mitenkään muuten kyllä. Ei sitä ymmärrä lukemal eikä, muuta ku elämällä siinä. (Kaarina)

Kaarina puhuu miehensä äidin hoitamisesta ensin hirveenä kokemuksena, mutta jo seuraavassa hän näkee asiassa positiivisia puolia. Hän on mielestään tullut suvaitsevammaksi vanhoja kohtaan. Hän on nähnyt minkälaista vanheneminen voi olla (alkaa höpertää). Kaarina on siis kohdannut vanhene-misen silmästä silmään eikä ole juossut pakoon.

U: Niinku kutomista ja sellasta? Joo. Ne puutuu, kun ne tahtoo puutua muutenki että en pystyny niinku käsitöitä. Niistä mun on pitäny niinku luopua, käsitöistä, mikä oli mun suuri harrastus ennen, et mä tein kaikki, mä kudoin matot ja tein kaikkee, kaikkee ihan että. Kaikki neulevaatteet ja oon ommellu ja. Et käsityö on

ollu mun tällöinen suurin harrastus oikeestaan. Että mun vapaa-ajat meni siihen käsityön tekoon, mutta nyt on sitte tilalle, tilalle pitäny hankkia muuta. Ja ehkä se on, että ikä tekee tehtävänsä, että en mä välttämättä aina enää tarvikaan sitä työtä. Kyllä mun kuluu aikakin nyt ilman työtäkin. (Laura)

Laura kertoo terveytensä heikkenemisestä: hänen kätensä puutuvat helposti, eikä käsityöiden teko enää suju. Ennen tämä oli hänen suurin harrastuksensa. Kuulen luopumisen Lauran äänessä, mutta tässä luopumisessa ei kuulu katkeruutta. Hän hyväksyy ikääntymisensä ja sen mukanaan tuomat ruumiilliset muutokset. Paljon työtä tehnyt ihminen myöntää, että aika kuluu ilman työtäkin. Laura lähentelee kuuttakymmentä; sitä paitsi hänen haastattelussaan sai paljon sijaa kertomus dementoituneesta äidistä ja äidin hoitaminen. Joten päätelen, että kyllä hänellä tekemistä riittää.

Entinen minä, nykyinen minä

Viidenkymppin taitekohdassa ihminen usein miettii elettyä elämäänsä, punnitsee saavutukset ja tappiot sekä sen, miten hän itse on muuttunut elämänsä aikana. Tai ainakin niin minä kuvittelen oman kokemukseni ja elämäntaito-oppaista lukemani ajattelun mukaisesti. Yleensä ajatellaan, että ikä on tuonut kokemusta ja viisautta. Myös useimmat haastateltavani kehuivat, kuinka iän myötä on tullut monenlaista henkistä hyvää: suvaitsevaisuus lisääntynyt; ei ajattele muiden sanomisia; saanut positiivista palautetta ("sinä se vain paranet vuosi vuodelta"); tullut rohkeammaksi; itsetunto kasvanut; rauhottunut; ei enää pompota muita; itsekkyyden, omien tarpeiden huomioiminen kasvanut; siviilirohkeutta tullut lisää; tullut peräksiantavammaksi ja pehmeämmäksi; selvinnyt nuoruuden ujoudesta; tullut suurpiirteisemmäksi taloustöissä; suorasukaisuus ja jäämäkkyys lisääntynyt

Kun puhutaan muuttumisesta ja siitä, millaista on tämä ikä verrattuna aikaisempiin ikäkausiiin, negatiivisia painotuksia ei juuri näy. Nykyinen minä näyttää positiivisena: elämäntaito on kasvanut ja epätoivotut ominaisuudet nähdään entiseen elämään kuuluvina. Naiset kertovat muuttumisestaan suhteessa maailmaan ja toisiin ihmisiin. Myös heidän persoonallisissa ominaisuuksissaan on tapahtunut muutoksia.

Naisten puhe kohdistuu pitkälti asioihin ja ominaisuuksiin, joita pidetään itsenäistymis- tai yksilöllistymiskehityksen kannalta tärkeinä. Samalla ne ovat ominaisuuksia, joihin naisten yksilöllistymiskehityksen on nähty juuttuvan. Liika kiltteys johtaa alistumiseen ja tahdottomuuteen, liika toisista huolehtiminen omien tarpeiden tyydyttämisen laiminlyömiseen. Nyt näistä "heikkouden" osoittimista on päästy eroon. Onerva ja Sisko kertovat entisestä kiltistä

minästään:

Mää oon siis, mä oon ollu hirveen ujo ihminen nuorena. Ihan siis todella mahdoton. Ja semmonen tota pidättyväinen ja sulkeutunut ja semmonen arka. Niinku työelämässäkin, mä en oo koskaan pitäny puoliani. Et mä oon aina ehkä...aina...ehkä se on siitä äitistä kuitenkin ollu, kun se aina mollas minua, ei se mitään, eikä se oo mitään tuo, et sä saa töitä etkä mittään, niin tota...ehkä se on siellä ollu kuitenkin. Koulun jälkeen varsinkin mä oon tullu niinku sellaseks: Minähän olen tämmönen (painokkaasti), kyllä minä tähän maailmaan kelpaan. En mä enää ota niinku toisten...en mä aina mieli kun joku on pahalla päällä, nyt se johtuu minusta. Tai jos jollain ei mee hyvin, et se johtuis minusta. Mää että sillä on nyt huono päivä, että ei tällä oo mitään merkitystä minun kanssani. (Onerva)

Tää ikä tuo just sen semmosen, et on vähä semmonen suorasukasempi ja vapauttaa ittesä kaikennäkösistä. On ollu vähä liian kiltti ja semmonen, että on vaan tehny kaikki. En mä oo tehny niinku miellyttääkseni, mä oon halunnu olla ystävällinen, kiltti ja huomaavainen, en mielelläni loukkaa ketään, ketään muttota...joskus musta tuntuu, että poikaki aika lailla hyväkskäytti tätä mun kiltteyttä, semmosta näin jälkeinpäin kun ajattelee, että aika lailla lypsi mua monellaki lailla (nauraa) taloudellisesti ja henkisesti ja sosiaalisesti. Ehkä sillekin oli sit kova shokki, kun äiti ei enää tullukaan vastaan sillai, et hypänny rinnalle ja silotteleen sitä tietä. Et saatto sillai olla, et mikäs sille eukolle tuli että...(nauraa) (On tullu hulluks nytte?) Niin että...tuo oli sen luokan kysymys, että mä en vastuun kiertelyä kyllä hyväksy, että kyllä mun on pitäny ottaa vastuu elämästäni ja asioistani ja tekemisistäni. Niin opetelkoon sitte sitä. Voi olla, että ei opi ikinä mutta... (Sisko)

Onervan kertomuksessa hänen entinen minänsä oli arka, ujo, pidättyväinen ja sulkeutunut eikä pitänyt puoliaan työelämässä. Hän nimeää äitinsä syylliseksi siihen, että oli tällainen. Hänen nykyinen minänsä ei anna toisten pahojen tuulien vaikuttaa itseensä vaan ajattelee: *minähän olen tämmöinen, kyllä minä tähän maailmaan kelpaan*. Siskon entinen minä oli liian kiltti, halusi miellyttää muita ja olla ystävällinen. Hän antoi poikansa käyttää hyväksi kiltteyttään. Mutta nyt tälle on tullut loppu, ja Sisko pohdiskelee, miltä pojasta on mahtanut tuntua, kun *äiti ei enää tullu vastaan sillai, et hypänny rinnalle*. Kummatkin naiset arvioivat muuttumistaan suhteessa läheisiin ihmisiin. Onerva on vapautunut äitinsä ”mollaamisesta”, Sisko puolestaan on laittanut rajat pojalleen.

...nyt mä alan, mä jätän huushollin kotona. Mä oon kauheen tarkka ollu aina, kaikki tehny ite aina, leiponu ja ommellu kaikki vaatteet lapsille ja hoitanu tosiaan sen huushollin ihan viimesen päälle. Ja mä aattelin, et nyt ne saa...nyt en oo koko

talvena leiponu ku jouluks, ruokaaki mä laitan sillon, kun mä oon illalla kotona. Jos joku tulee aikasemmin, saa laittaa sen ruuan aikasemmin. Et mä alanki olla nyt itsekäs ja mä oon opiskelija. (...)...olkoonki itsekkyyttä, nyt mä ajattelen vaan itteeni. Kun mä oon yli viisikymppinen, kyllä mulla on oikeus mielestäni ajatella jo itteenikin. Tähän asti mä oon aatellu aina toista ensin ja sitte vasta itteeni. Meitäkin yheksän sisarusta oli, mä olin vanhin, niin munhan oli aina oltava lapsenlikkana, että sen takia mä en sitä kouluakaan saanu käydä. Että pojat, pojat vaan laitettiin oppikouluun sitte kun tuli tällaset kunnalliset keskikoulut ja nämä. Ne sai mennä sinne, mutta minun ei annettu mennä, kun mun piti hoitaa se huusholli ja lapset, nuoret. (Maarit)

Maarit kertoo että hän kirjoitti kouluaineeseen, *et nyt mä jätän huushollin kotona*. Hänen entinen minänsä on tehnyt kaiken perheen eteen, mutta nykyinen minä on päättänyt, *et mä alanki olla itsekäs*. Hän puolustelee päätöstään sillä, että on yli viisikymppinen, *on oikeus mielestäni ajatella jo itteekin*. Lisäperusteluja hän löytää lapsuudestaan, jossa joutui olemaan lapsenlikkana sisaruksilleen eikä saanut käydä kouluja.

Oikeestaan en mielestäni niinku hirveesti oo muuttunu. Et mä oon aina ollu syvälinen pohdiskelija, jos näin voitais sanoo. Mut ehkä enemmän on tullu semmosta siviilirohkeutta. Että uskaltaa niinku soittaa noille koulun johtajille ja pitää päänsä. Ennen mä oisin ollu enempi sellanen, et anteeks että uskallanko minä nyt...Tai en mä koskaan sillai oo nöyristelly, jos joku on ollu hieno titteli, niin ei se oo mulle koskaan merkinny mitään. (Pirkko)

Pirkko, joka kertoi enimmäkseen negatiivisia ikäkokemuksia, löytää positiivisen piirteen verratessaan entistä ja nykyistä minänsä: *on tullu semmosta siviilirohkeutta*. Hänen entinen minänsä oli *et anteeks uskallanko minä*. Reflektiivisyys, tietoisuus eletystä elämästä, voi siis olla terapeutista. Kun ikääntyminen ahdistaa, voi muistella menneitä ja suhteuttaa tätä hetkeä elettyyn elämään. Ahdistus omasta vanhenemisestä voi helpottaa kun päästää irti nykyisyyden hallitavuudesta.

Paitsi itsenäisyyden ja jämakkyuden lisääntymisestä kerrotaan myös rauhottumisesta, tasaantumisesta ja pehmenemisestä. Nämä määreet liittyvät enemmän ihmisen luonteeseen tai persoonallisuuteen kuin toimintaan. Itsenäisyyden ja itsemäärämisen kysymykset ovat enemmän sidoksissa sosiaaliisiin odotuksiin ja toimintamalleihin kuin temperamentti, joka on ihmisen ominta aluetta. Tietenkin näitä ilmennetään myös sosiaalisissa tilanteissa.

Mä oon rauhottunu. Joo, mä oon ollu hirveen temperamenttinen ja äkkipikainen, semmonen et kaikki pitää tapahtua just. Ja se on ollu meillä semmonen ongelma,

että mies on kumminkin semmonen, et on rauhallisempi, tasasemmonen silleen. Niin mä oon semmonen, et jos lähetään niin lähetään heti. Tai jos tehhään, niin tehhään eikä huomenna. Ja se että...sen miehen sairastumisen jälkeen mä oon huomannu, että mä en enää niinku pompota. Mulla oli se paha vika, että mä saatoin pompottaa. Kun hän sitte sairastu ja siitä sitte puhuttiin, niissä palavereissa missä määki sit olin mukana. Niin tota ne on jääny pois. Mä oon ruvennu niinku miettimään, että...tai se on ehkä, että ei oo enää tarvis, en minä tiä, sitä on vaikee selittää. Se oli niinku että mä niinku vaadin toisilta, että...vaadin iteltä, mä vaadin toisilta vähä niinku liikaa. (Anneli)

No, kyllä mä nuorenpana olin varmaan paljo sähäkämpä ja semmonen, omat mielipiteet toin esille paljo kärjistetymin ja vaadin, missä mä olin ite hyvä, niin mä vaadin toiseltaki sitä. Että ehkä semmonen...ehkä se oli se mun tausta, että mä olin jo nää hommat niinku hoitanu sillai, että mulla ei ollu takana semmosta tukee niinku monella on. Koska oli orpo. Et tota mä vaadin iteltäni ja mä vaadin toiseltaki. Sitte uskalsin tehdä kaikkia ehdotuksia. Kyllä tänä päivänä niinku annan paljo mennä sellasia asioita läpi käsien. Että kyllä mulla voi vähä aikaa kiukuttaa joku, mut mä nielen sen. Et niinku se luonne on käynny sellaseks peräksantavammaks ja pehmeemmäks. (Eila)

Annelin entinen minä oli hirveen temperamenttinen ja äkkipikainen. Lisäksi hän saattoi pompottaa ja vaatia toisilta liikaa. Anneli kertoo, että miehen sairastuminen sai hänet ajattelemaan, että ei oo enää tarvis. Eilan entinen minä oli sähäkämpä, toi omat mielipiteet esiin kärjistyneemmin ja vaati toiselta sitä missä oli itse hyvä. Hänen nykyinen minänsä on tullut peräksiantavammaks ja pehmeemmäks. En ole varma siitä, arvostaako Eila nykyistä minäänsä enemmän kuin entistä. Onko hänellä ehkä vähän ikävä entistä sähäkkää minää? Olen tulkinut naisten puhetta muuttumisestaan huomioimatta sitä, miten naiset itse arvottavat muuttumistaan. Olen olettanut, että vain positiivisista muutoksista puhutaan. Negatiivisia muutoksia itsessään on yleensä vaikea huomata, saati sitten tunnustaa muille. Länsimaisen kehitysajattelun mukaan kaiken nähdään kehittyvän aina paremmaksi ja suuremmaksi. Tai yleensä kehittyvän. Kuitenkaan kaikki haastateltavani eivät kertoneet muuttuneensa.

Kyllä sitä tietysti kokemusta on tullu mutta en tiä, oisinko mä niin hirveesti muuttunu oikeestaan. Luonne on varmaan pysyny ihan samanlaisena. En mä tiä kyllä. En mä ossaa sannoo sitä, kai joku muu ossais sannoo paremmin. En mä kyllä kenenkään kanssa oo riellykkään. (Maija)

Maijan mielestä joku muu osais arvioida, onko hän muuttunut. Ihmetystäni herättää se, että Maija puhuu tässä yhteydessä riitelystä. Onko riitelemisen

välttämisen Maijalle elämän läpikulkeva arvo, josta hän haluaa pitää kiinni ja on ylpeä kun on pystynyt elämään riitelemättä? Hänhän on mielestään pysynyt samanlaisena.

Entä sitten olettamani taitekohta viidenkymppin virstanpylvään kohdalla? Kaksi haastateltavaani kumoavat oletukseni siitä, että viidenkymppin täyttämisen olisi jotakin erityistä.

U: Mutta tuleeko sit elämänviisautta sun mielestäs toisaalta niinku vanhempana? Vai totani... (Miettii kauan) *Kyllä sitä tietysti tulee. Ja kyllä sitä jo onki! Sitä jo on se kokemus tässä iässä. Että kyllä niinku voi sanoo monesta asiasta, kyllä mä ton oon tienny jo kauan kokemuksesta. (Joo. Missä iässä se tulee sit se kokemus?) Kyllä se...sanotaan, et kyllä se aika hyvä se kolmen-neljänkymppin väli on semmonen, että siinä lähtee muuttumaan. Sillon on jo työelämässäki ollu aika kauan. (Eikä oo enää ihan nuori?) Eikä oo nuorikaan enää. Mutta kyllä tää viiestäkymppistä ylöspäin, kyllä se...Keski-ikäsekshän sitä tulee itteesä puhuteltuu. Että keski-ikäset (naurahdus). En tiä, mikä siinä raja sitte on. (Leena)*

Äää. Mä en oo niinkun sillai kokenu oikeestaan, mä mietin jossain vaiheessa näitä, että kolmikymppisenä mä olin, määrättyllä lailla tunsin kypsyneeni, nelikymppisenä mä sitten...et sillon kun on se mun erovaihe...niin mä sit siinä vaiheessa niinkun mietin vähän, et missä tässä mennään, ja nytkun mä täytin sit viiskymmentä, niin ei musta tunnu niinku miltään. Et mää koen olevani sama ihminen, se sama Kaisa, et ei mun elämässä oo mitään semmosta, jotakin pylvästä, että ennen viittäkymmentä on sitä ja viienkymmenen jälkeen tätä. Et minusta tää on ihan kokonaisvaltasta enkä mä... (Kaisa)

Sekä Leena että Kaisa painottavat kolmen-neljänkymppin ikää sellaisena, jolloin kokemusta ja kypsyyttä on karttunut. Leena puhuu työelämästä, Kaisa taas henkilökohtaisesta elämästään. Leena puhui edellä ikävaivojen lisääntymisestä viidenkymppin korvilla; viisikymppiä siis merkitsee hänelle ennen kaikkea ruumiin vanhenemisen tiedostamista. Tässä lainauksessa Leena nauraa ajatukselle keski-ikäisyydestä. Ehkä tällaisella luokittelulla on Leenan mielessä negatiivinen sävy. Kaisa kertoo kokevansa itsensä samaksi ihmiseksi kuin aina ennenkin. Viidenkymppin kohdalla ei ole hänelle mitään pylvästä.

Tytöt, ne joilla äiti on vielä elossa heidän ollessaan keski-ikässä, pelaavat äitiinsä omaa ikääntymistään. Olen valinnut tähän Leenan kanssa käymäni keskustelun, koska se on mielestäni kiinnostava vertailukohta edellä esitettyihin itsenäistymiskertomuksiin. Tällaiselta voi äidin itsenäistyminen myöhemmällä iällä näyttää tyttären silmissä.

U: No miten sä oot kokenu sun äidin vanhenemisen? Siinähan sä näät tavallaan sen vanhenemisen mallin? Äiti on totaniin...mun isäni kuoli aika nuorena, viiskymmentäneljävuočiaana, niin ni sen jälkeen äiti on ollu...tietysti se on semmonen tyyppi, joka ei oo menny naimisiin. Niin se on aika virkee. Ja itsenäistyny liikaaki. (Aijaa, mikä on liikaa?) Siis liikaaki sillä tavalla, että hää on hyvin itsenäinen kaikissa asioissa. Se oma mielipide on hirveen voimakas. Ja se on koko ajan niinku lisääntyny, koska yksin kun elää ja asuu. Mä pelkään, et must tulee samanlainen tai on jo tulluki (nauradhus). (No, mikä siinä on sitte haittaavaa, jos on liikaa itsenäinen?) Sitä ei niinku huomioi...kun asuu yksinään, ei huomioi toisia silleen. Jos asuu perheessä ja jonku kanssa, sit on koko ajan huomioitava toinen. (Tarkotat sä sillä niinku itsekkyyttä?) Niin, nimenomaan itsekkyyttä, joo. Sitä tulee itsekkääks, kun elää yksin. (Onks sulla ollu sit konfliktia sen takia äitis kanssa?) On se, onon kyllä siinä mielessä, että hän on hyvin itsekäskin. (Ei usko sua?) Eikä huolis ketään, ketään siihen. Mutta hyvin on virkee ja nauttii, osaa nauttia niinku siitä yksinäisestä elämästä. Ei huolis ketään siihen. (No tuntuuks susta hyvältä, että sun äitis osaa nauttia?) Joo, kyllä se tuntuu. Et hän on aikoinaan tietysti, kun on ollu köyhää elämä, ja nyt ei oo taloudellisesti köyhää, niintotani ne parhaimmat vuodet on hänellä nytte. (Joo. No eiks se tunnu kannustavalta niinku omaa itseä ajatellen, että vois olla mahdollista itselleki joskus?) Joo. Mulla taas tuo usko tekee ne parhaat vuodet. (Niinku nyt jo?) Niin. Elämän parhaat vuodet, että ne on täällä päässä, ne ei oo siellä nuoruuden päässä. (Eikä tartte oottaa vanhuuttakaan?) Mmm, ei, ei. (Leena)

Leena kuvaa äitiään virkeäksi ja itsenäiseksi. Hänen mielestään äiti on itsenäistyny liikaaki. Tätä ilmausta puramme auki keskustelussamme, mutta emme ymmärrä toisiamme kovin hyvin. Minä yritän saada selville, mikä on liikaa itsenäistymistä. Ehdotan myös hyviä puolia itsenäistymisessä. Tulkitseen Leenan puheessa ambivalenssia: toisaalta hän myöntää, että äidillä on vihdoin oikeus nauttia elämästään, mutta toisaalta taas hän puhuu äidin itsekkyydestä (oma mielipide voimakas, ei huoli ketään siihen). Hänen mielestään sitä tulee itsekkääks, kun elää yksin. Hän kertoo, että pelkää tulevansa samanlaiseksi kuin äiti. Yritän ehdottaa Leenalle, että hänen äitinsä voisi olla kannustava esimerkki. Leena väistää kysymykseni ja toteaa, että hänellä on uskonsa.

Mikä voisi olla syynä siihen, että emme Leenan kanssa ole niin sanotusti samalla aaltopituudella? Ehkä sanapari itsekkyyys ja itsenäisyys merkitsevät Leenalle samaa asiaa? Lisäksi hän saattaa mieltää jomman kumman tai molemmat asiat epätoivottaviksi ja negatiivisiksi. Sillä vaikka Leena myöntää äidin oikeuden elämän nautintoihin, minulle jää kuitenkin Leenan puheesta käsitys äidin elämäntavan tuomitsemisesta. Ehkä se on sitä, että äiti aiheuttaa huolta tyttärenle. Myös uskonnosta voisi löytyä selitys Leenan ajatuksille itsekkyydestä.

Keskustelu Leenan kanssa on minulle hyvä oppitunti erilaisuudesta. Eniten haastateltavistani juuri Leena tuntui tulevan erilaisesta maailmasta kuin mitä omani on. En osaa lukea Leenan maailmaa kovin hyvin. Minulle ”itsenäistyminen” tuo positiivisia konnotaatioita ja näyttätyy tavoiteltavana asiana.

Ikäpuheen ihana ambivalenssi

Pirjo Nikander (1999b) luotaa ikääntymisen kulttuurista kuvaa ja sen muutoksia. Hänen mielestään esimerkiksi uusien ikätermien omaksuminen ja käyttöönotto kertovat siitä, että ikäämäärittely on muutoksessa. Julkisuuteen on pulpahtanut kiertoilmauksia, joilla ikääntyminen halutaan siirtää hamaan tulevaisuuteen. Tällainen on erityisesti mainonnassa käytetty ”aikuinen nainen” -termi. Toisaalta elämäntaitokirjallisuus tarjoaa suurelle ikäluokalle uskoa ”naisen parhaisiin vuosiin”. Nikander näkee kiertoilmausten takana – ja myös tieteellisessä keskustelussa – ripauksen puhujan omia pelkoja ja ennakoasenteita.

Tutkijakaan ei ole vapaa erilaisten ikäpuheiden viidakossa, vaan myös hän hahmottaa omaa suhdettaan ikääntymiseen ympäröivän kulttuurin jäsenenä. Olisi tietenkin toivottavaa, että tutkija olisi mahdollisimman tietoinen omista käsityksistään ja niiden alkuperästä. Varsinkin haastattelututkimuksessa, jossa tietoa tuotetaan vuorovaikutustilanteessa, haastattelijan piiloarvotukset saattavat ohjata keskustelun rakentumista. Olen itse tullut tietoiseksi oman ikäpuheeni latauksista tämän tutkimuksen kirjoittamisvaiheessa lukiessani Pirjo Nikanderin (2001) väitöskirjaa, joka käsittelee diskursianalyysin keinoin ikäpuheen rakentumista vuorovaikutustilanteessa. Tietoisuuteni kohdistuu lähinnä siihen, että olen ohjannut haastateltaviani puhumaan muuttumisesta iän myötä. Näen nyt, että kysymykseeni oli piilotettuna oletus muutoksen välttämättömyydestä. Nyt en tule koskaan tietämään, onko käsitys muuttumisesta todella haastateltavien oma ajatus vai meidän keskeisessä vuorovaikutustilanteessa tuotettua. Olisivatko he ehkä itse ottaneet esille muuttumisensa, jos en olisi kysynyt siitä? Toisaalta vastaukset kysymykseeni vaikuttavat kiteytyneiltä ja ennalta mietityiltä. Vastaus tulee yleensä suoralta kädeltä ja varmasti.

Ikäsortoa kokemaan joutuneina naisina haastateltavani suhtautuivat omaan ikääntymiseensä ihmeteltävän myönteisesti. He kertoivat löytäneensä uusia henkisiä voimavaroja ja kehittyneensä ihmisinä. Naisten ikäpuhe muistutti elämäntaito-oppaiden puhetta. Ainoa murheen aihe piili omassa oireilevassa ja rapistuvassa ruumiissa. Vaihdevuosioireet olivat pillereillä hoidettavia asioita, mutta kauneusleikkauksia pidettiin turhaisuutena. Luonnollisuus-ihanne sai näin ristiriitaisia sävyjä.

Postmodernissa ikäajattelussa halutaan kieltää jyrkät rajat eri ikäisten kesken ja viitoitetaan tietä kohti yhdenikäisyyden kulttuuria. Kuitenkin nuoruuden ihannointi on siinäkin lähtökohtana. Haastateltavani kielsivät kaipaavansa nuoruutta ja sanoivat olevansa tyytyväisiä ikäisinään. Nuoruuden kaipaamisen tunnustaminen voi olla ristiriitaista siksi, että haastateltavani – kuten suurin osa suuresta ikäluokasta – ovat lähtöisin niukista oloista ja joutuivat ponnistelemaan kovasti saavuttakseen paikan elämässään.

Yhdenikäisyyden kulttuurissa kaiken ikäisille on kaikki mahdollista, ja vielä vanhana on mahdollisuus toteuttaa nuoruudessa toteutumatta jääneet haaveet. Useat haastateltavistani mainitsivat rahan puutteen haittaavan heitä naisen parhaiden vuosien toteuttamisessa. Tällöin he liittivät elämästä nauttimiseen kulutuskulttuurin tarjoamat mahdollisuudet, ennen kaikkea matkustamisen. Esimerkiksi Sisko puhuu omien tekemisten toteuttamisen mahdollisuudesta, jota ”taloustekijät” kuitenkin rajoittavat. Kuitenkin muissa yhteyksissä nämä naiset kertoivat monenlaisesta itsensä toteuttamisesta, joka on aloitettu keski-ikässä. Soile kirjoittaa, Maarit on mennyt koulutukseen ja Kaija kirjoittanut ylioppilaaksi viisikymppisenä. Itsensä toteuttaminen merkitseekin useimmille aktiivista toimintaa.

Lukemissani elämäntaito-oppaissa (esim. Junkkari 1998; Sheehan 1996) korostetaan keski-ikää elämänvaiheena, jolloin naisilla on vihdoinkin aikaa itselleen ja niinpä he voivat tarttua uusiin asioihin, ”nousta siivilleen”, kuten Gail Sheehan sanoo. Toisaalta oppaissa korostetaan myös pysähtymistä eksistentiaalisten kysymysten äärelle. Kuitenkin useimmissa kirjojen esimerkeissä yli viisikymppisten elämästä pistävät silmään aktiivisen tekemisen ja uusien haasteiden kohtaamisen painotukset. Kaiken kukkuraksi Junkkari (1998) asettaa meille suuren ikäluokan edustajille tehtävän, melkein pä vaatimuksen, joka on ei enempää tai vähempää kuin uudenlaisen ja myönteisen keski-ikäisyyden mallin luominen. Tämä malli erottuisi entisestä siinä, että siinä pyrittäisiin irti aikaisemmasta paikalleen jämähtämisen mielikuvasta. Luvun alkupuolella mainitsemani Simon Biggs (1999) näkee kypsytyksen edellytyksenä liikkumisen pinnan ja syvyyden välillä. Kuitenkin vain harvat yli viisikymppiset puhuvat tästä elämänvaiheesta aikana, joka sisältää tekemisen sijasta olemista, hellittämistä ja kiireettömyydestä nauttimista. Ehkä tutkimukseni naiset puhuisivat enemmän ”liikkumisesta syvyyden tasolla”, jos he olisivat itse pystyneet valitsemaan elämäntilanteensa.

ELÄMÄNTAIDOT

ELÄMÄNTAIDOT, ELÄMÄN POLITIIKKA

Kun haastateltavani olivat lapsia ja nuoria, käsite elämäntaito oli tuntematon. Puhuminen erityisestä elämäntaidosta olisi herättänyt kummeksuntaa, naureskelua ja jopa paheksuntaa. Ei silloin ollut tapana pohtia ihmissuhdetaitoja, suhdetta rahaan, itsensä kehittämistä, kasvamista ihmisenä ynnä muita asioita, joita nykyään naistenlehdet ja elämäntaito-oppaat esittelevät ja joita voi opiskella viikonloppukursseilla. Toki silloin puhuttiin – ainakin keskiluokan perheissä –, että olisi kehittävää hankkia itselleen jonkinlainen harrastus. Urheilu oli itsestään selvästi harrastusten arvoasteikon kärjessä. Sen sijaan naisten alue, käsi- ja kotityö, ei kuulunut varsinaisiin harrastuksiin vaan käytännön taloudenhoitoon. Ei ollut myöskään tapana pohtia julkisesti omaa elämää ja tehtyjä ratkaisuja. Oltiin sitä ennenkin pärjätty elämässä kovaa työtä tehden, ajateltiin. ”Työ on paras lääke” -iskulause nujersi nuoren halun valittaa elämänsä. Ei silti, moni ei tiennyt paremmasta – eikä huonommasta – elämästä kuin siitä, minkä lähiympäristössään näki. Kun sitten varsinainen nuorisokulttuuri syntyi 1950–60-luvulla, se kosketti aluksi vain kaupunkien nuorisoa. Myöskään opiskelijapiireissä tapahtunut nuorison radikalisoituminen 1960- ja 70-luvulla ei imaissut mukaansa ikäluokan suuria massoja. Ainakaan siihen eivät kuuluneet tähän tutkimukseen osallistuneet.

1950–60-lukujen nuoret elävät nyt keski-ikänsä aivan toisenlaisessa maailmassa, maailmassa, jota yhteiskuntatieteilijät kutsuvat post-traditionaaliseksi, postmoderniksi, jälkiteolliseksi jne. Selviytyminen pelkästään kovaa työtä tehden ei ole enää itsestäänselvyys, vaan nyt olisi omattava myös henkistä ja sosiaalista pääomaa, toisin sanoen elämäntaitoja. Tämän ovat haastateltavanikin saaneet kokea vaikeimman kautta. Enää ei riitä se, että on ahkera ja tunnollinen työntekijä sekä tietyn ikäinen, on oltava paljon muutakin: muutoshaluinen ja -kykyinen, joustava, vuorovaikutustaitoinen, nopea omaksumaan uutta, esiintymistaitoinen sekä kyvykäs erittelemään ja tuomaan esiin omat

vahvuutensa. Näitä kaikkia ja monia muita taitoja tulisi opetella varsinaisen ammatin tai pikemminkin ammattien lisäksi. Perhettäkään ei voi enää perustaa ilman että on opetellut parisuhdetaitoja.

Tutkijat ovat alkaneet käyttää käsitettä 'elämänpolitiikka' kuvaamaan kaikkea sitä, mitä monimutkaistuva maailma merkitsee yksilöitten elämässä. Tommi Hoikkala ja J.P. Roos (2000) pohtivat kirjan 2000-luvun elämä johdannossa sitä, onko 2000-luku elämänpolitiikan vuosituhat. He yrittävät määritellä elämänpolitiikkaa. Anthony Giddensiin nojaten he sanovat, että "elämänpolitiikka merkitsee politiikkaa, joka koskee minuutta, identiteettiä, itsereflektiota, elämäntapaa, hyvinvointia ja elämäntapaa". Ja he tiivistävät: "elämänpolitiikka elää valinnoissa ja päätöksissä, jotka koskevat yksilön elämää". Risto Eräsaari liittää elämänpolitiikan piiriin reflektion vaatimuksen. Hänen mukaansa reflektiovoittajat ovat niitä, jotka voittavat jälkitraditionaalisilla areenoilla. Heillä on selkeä tietoisuus omista tavoitteistaan ja vahva itsekuri. Eräsaari vertaa reflektiovoittajia huippu-urheilijoihin: he ovat päättäväisiä, päämäärätietoisia, pitkäjänteisiä, tarmokkaita ja heillä on vahva voittamisen tahto. Heillä on psykokulttuurisia kykyjä. (Hoikkala & Roos 2000, 22)

Elämänpolitiikka yksinkertaisimmillaan on sitä, että yksilö pohtii (siis reflektoi) elämänsä arkensa tasolla, sanovat Hoikkala ja Roos (2000, 21). Heistä vaikuttaa siltä, että yksilöllä on entistä laajemmat valinnan mahdollisuudet koulutuksessa, työelämässä, rakkauselämässä, ihmissuhteissa ja itsensä kehittämisessä. Näihin valinnanmahdollisuuksiin kuuluu myös mahdollisuus korjata tehtyjä virheitä ja aloittaa uudestaan. Giddens puhuu toisista mahdollisuuksista (second chances). Toisen mahdollisuuden turvin voi ajatella, sanovat Hoikkala ja Roos, että eläkkeelle tai työttömäksi jääminen tai avioero voivat merkitä uutta itsensä kehittämisen mahdollisuutta. (2000, 21)

Tartun Hoikkalan ja Roosin muutamiin elämänpolitiikka-käsitteen määrittelyihin, vaikka ne edellä tulevatkin selitetyä varsin ohuesti. Lähestyn näitä määrittelyjä ehdottamalla haastateltavieni puheesta kohtia, jotka käsitykseni mukaan voisivat liittyä elämänpolitiikkaan. Itse puhun arkisemmin elämäntaidoista, joka on tutumpi termi – mutta myös yhtä epämääräinen kuin elämänpolitiikka – arkipäivän keskustelussa. Elämäntaitoja voi opiskella muun muassa elämäntaito-oppaista, jotka ovat hyvää vauhtia leviamässä jokaisen kirjahyllyyn. Nämä oppaat edustavat psykokulttuuria puhtaimmillaan, toisin sanoen elämän läpipsykologisointia. Elämäntaidoista muodostuu suorituskeskeisessä yhteiskunnassamme helposti mitta-asteikko, jolla punnitaan yksilöitten soveltuvuus yhteisön silmissä. Jo silloin, kun elämäntaitoja etsitään puheesta, oletetaan näitä taitoja löytyvän, ja jos niitä ei ole, puhuja on vaarassa leimautua syrjäytyneeksi. Kuuntelen naisten puhetta pohtien samalla arvottamisen ongelmaa. Toivon samalla tulevani itsekin tietoisemmaksi pääni sisällä pyörivistä arvoasetelmista ja niiden alkuperästä.

Etsin naisten puheesta ilmaisuja nk. psykokuulttuurisista kyvyistä tai minäteknikoista. Kysyn, miten naiset refleктоivat ja arvioivat omia kykyjään ja itseään? Löytyykö arviosta harkitsevuutta ja päämäärätietoisuutta (reflektiovoittajat)? Mitä arjen organisoinnista kerrotaan? Arvioidaanko työttömäksi jäämistä toisena mahdollisuutena?

IDENTITEETTI(POLITIikka)

Ihmisten ei ole enää vaikea puhua omasta itsestään tai arvioida ominaisuuksiaan ja kykyjään kuten oli vielä parikymmentä vuotta sitten. Nyt suorastaan vaaditaan paljastuksia, ja ainakin naisten kesken oman minän pohdiskelu ja arviointi ovat tärkeällä sijalla. Naiset ovat aina pohtineet itseään ainakin päiväkirjan sivuilla, mutta nyt pohdinta on muuttunut julkisemmaksi. Mitä tutkimukseni naiset sitten paljastivat itsestään? Ei ollut yllättävää, että monet puhuivat paljon itsestään ja arvioivat luonnettaan ja kykyjään. Päälimmäiseksi minulle jäi mielikuva ymmärtävästä ja positiivisesta suhtautumisesta itseän. Itsestä ei kerrottu epäonnistuneena ihmisenä. Itsekritiikkiä löytyi, mutta itsen aliarviointia tuskin lainkaan.

Identiteetti on paljon muutakin kuin suoraa itsensä arviointia. Onkin sanottu, että kertoessaan eletystä elämästään ihminen kertoo tai rakentaa itseään. Toisin sanoen kertomus elämästä on samalla kertomusta identiteetistä. (Kurvinen 1999) Identiteetti määritellään melko yleisesti siten, että se vastaa kysymykseen 'kuka minä olen' (Aro 1996). Arja Kurvisen (1999) mukaan identiteetti on kutoutunut yhteen ajan ja paikan kanssa. Se määrittää suhteemme toisiin ja antaa meille sijainnin maailmassa. Kurvinen korostaa identiteetin interaktiivisuutta, joustavuutta, moniulotteisuutta ja sosiaalisuutta. Identiteetin ydintä ei ole olemassa sosiaalisen ja kulttuurisen ulkopuolella, vaan identiteetti on kokonaan sosiaalisen ja kulttuurisen konstruoimaa. Yksilön kertomus omasta elämästään on vahvasti identiteettiainesta välittävää kerrontaa.

Stuart Hallin mukaan taas identiteeteissä (huom. monikko):

kyse ei ole niinkään siitä 'keitä me olemme' ja 'mistä me tulimme', vaan siitä keitä meistä voi tulla, kuinka meidät on esitetty ja mikä kaikki vaikuttaa siihen, kuinka mahdollisesti esitämme itsemme. Identiteetit muodostuvatkin esittämisen eli representaation sisällä, eivät sen ulkopuolella. Ne liittyvät yhtä suurena määrin traditioiden keksimiseen kuin itse traditioihin, joita ne velvoittavat meitä lukemaan ei niinkään loputtomana toistona kuin 'muuttuvana samana': ei niinkään kutsuttuna paluuna juuriin (roots) kuin tulemisena toimeen 'reittiemme' (routes) kanssa. Identiteetit kumpuavat minän muuttamisesta kertomukseksi, mutta tämän prosessin väistämättä fiktiivinen luonne ei

mitenkään vie pohjaa sen diskursiivisilta, materiaalisilta tai poliittisilta vaikutuksilta. Tämä siitäkin huolimatta, että se kuuluminen johonkin, 'tuleminen ommelluksi tarinaan', mistä identiteetit kohoavat, sijaitsee osittain imaginaarisen (samoin kuin symbolisen) alueella ja tulee siksi aina osittain rakennetuksi fantasiassa tai ainakin fantasmaattisella alueella. (Hall 1999, 250–251)

Hallin identiteettien määritelmä on dynaaminen, tulevaisuuteen, ei pelkääntään tässä-ja-nyt olemiseen ja elämänhistorian määräävyyteen, perustuva. Se mahdollistaa itsensä esittämisen ei toistona, vaan 'muuttuvana samana'. Toimeen tuleminen 'reittiemme' kanssa viittaa mielestäni elämänpolitiikkaan, kykyyn reflektoida ja käyttää minätekniikoita. Tätä nimenomaista kykyä kertomusteni päähenkilöt harjoittavat. He luovat faktaan perustuvaa fiktiota elämästään, ompelevat itseään tarinaan.

Entä sitten työ, jota pidetään keskeisenä identiteetin perustana? Richard Sennett (2000) pohtii tätä lähtökohtanaan näkemys identiteetistä, joka on peräisin konfliktista muiden ja oman näkymyksen välillä omasta itsestä. Tämä muistuttaa Hallin näkemystä, jonka mukaan identiteettiä rakennetaan aina eron sisällä, suhteessa Toiseen, sellaiseen, mitä ei ole tai mitä itseltä puuttuu. Sennetin mukaan identiteetin reuna-alueet ovat vyöhykkeitä, joissa näitä kahdenlaisia näkemyksiä sovitellaan yhteen kuin palapelin paloja, ja siksi ne ovat keskeisiä identiteetin muodostamisprosessissa. Ihmiset yrittävät saada itsestään selkoa ja selittää itseään, ja tässä kertomuksella on keskeinen merkitys. Elämäkokeumuksen karttumisen myötä myös elämäkertomusten on jatkuvasti uusiuduttava. On varauduttava jatkuvasti uusiin selityksiin itsestä, ja jos niitä ei löydy, toisin sanoen mielikuva itsestä on jäykkä ja muuttumaton eikä se muutu muuttuvien olosuhteiden edessä, identiteetin sanotaan olevan heikko.

Itsestä kertominen muuttuu ongelmalliseksi ja reuna-alueiden tapahtumat vaikeasti ymmärrettäviksi kun palapelin palat on vaikea sovittaa yhteen. Vähemmistökulttuuriin kuuluvien tai perheestään sukupolvikiulun erottamat ovat vaikeuksissa kertoessaan elämäkertomustaan. Jotta tunto itsestä säilyisi, turvaudutaan niin sanottuun ristiinviittaukseen (cross-referencing). Tällä tarkoitetaan sitä, että ristiriidat halutaan kätkeä joko pyhittämisen tai petoksen keinoin. Toisaalta psykologiatieteessä tunnetaan ilmiö nimeltään kognitiivinen dissonanssi. Näillä termeillä viitataan epätasapainon ja yhteensopimattomuuden vetovoimaan. Sennett kertoo esimerkin koulutusta hankkineesta yrittäjäperheen vesasta, joka toisaalta halveksii kouluttamattomia vanhempiaan, toisaalta hyväksyy nämä. Toinen esimerkki koskee vanhempien suhtautumista lapseensa, jolle toisaalta halutaan koulutusta, toisaalta pelätään, että koulutus vieraannuttaa tämän perheestään.

Reuna-alue, alue jossa itsen ja muiden käsitykset itsestä kohtaavat, voi toimia yhteisöön liittymisen vyöhykkeenä. Sennett kysyykin, mitkä sosiaalisen

elämän ehdot luovat reuna-alueista liittymisen alueita. Hänen mielestään nykyinen poliittisen talouden epävarmuus ja liikkuvuus voisi olla hyvä laboratorio tämän asian havainnoimiseksi. Ihmisiltä vaaditaan jatkuvaa itsensä uudelleen kerrontaa ja tuoreita selityksiä itsestä. Kuitenkaan nykyiset työmarkkinat eivät näytä suosivan yhteisöön liittymistä. Lyhyet ja vaihtuvat työsuhteet ja uudet työn organisoitumisen muodot tiimeineen ja valmentaja-johtajineen eivät pysty tarjoamaan liittymisen paikkoja. Työ ei voi toimia identiteetin kasvualaustana, Sennett väittää. Miten kukaan voi luoda tunnon persoonallisuuden jatkuvuudesta työmarkkinoilla, joissa työhistoriat ovat epävakaita ja epäjatkuvia pikemminkin kuin rutiinia tai ennaltamäärättyjä, Sennett kysyy.

Sennett puhuu 'uran' ja 'työn' välisestä erosta, jossa 'ura' on menettämässä asemaansa. Uraan kuuluu jatkuvuus ja eteenpäinmeno ja siitä voidaan kutoa yhtenäinen työhistoria. Sen sijaan yhä harvemmin enää luodaan uraa, vaan useimmat tekevät vain 'toita', milloin missäkin eri pituisia jaksoja. Erityisesti iän karttuessa ihmiselle tulee tarve saada selkoa elämästään enemmän kuin mitä satunnaiset työsuhteiden satunnaiset episodit tarjoavat. Tämä on Sennettin mielestä aivan käytännöllinen tarve, koska kertomus työstä on enemmän kuin raportti tapahtumista eri työpaikoilla; tällä on myös kriittinen ja arvioiva funktio.

Selitettävyys ja ymmärrettävyys tapahtumista tarjoaa ihmiselle tunteen toimijuudesta: minä olen ollut mukana vaikuttamassa. Sen sijaan jos työelämä muuttuu käsittämättömäksi, jos tapahtuu traumaattisia episodeja esimerkiksi äkillisten irtisanomisten muodossa, toimijuus koostuu etäisyyden otosta tähän episodiin. Toimijuuden tunne heikkenee, koska itsensä kutominen kertomukseen voi vahingoittaa tuntoa itsestä. Etäisyyden otolla suojellaan omaa haavoittuvuutta. Oma itse saatetaan myös kieltää tai hylätä; tällaisia esimerkkejä löytyy irtisanottujen tarinoista, joissa he arvioivat olleensa hölmöjä uhrattuaan työpanoksensa työpaikkaan, joka palkitsee uhrauksen selän kääntämisellä.

Nykyajan työ ei voi Sennettin mukaan toimia identiteetin lähteenä, koska työpaikalta puuttuvat toiset, joiden kanssa voisi neuvotella identiteetistä. Sieltä puuttuu myös auktoriteetti, joka pystyisi ottamaan vastuun alaisistaan. Sennettin mukaan tunto paikasta voi kyllä syntyä ilman tällaista auktoriteettia, sen sijaan tunto työstä ei synny ilman auktoriteettia.

Sennettin ajatukset identiteetin synnystä työn kautta siivittävät hyvin tutkimukseni naisten kertomuksia itsestä. Työ on meidän yhteiskunnassamme keskeinen identiteetin lähde. Tämän näkee jo siitä, että työikäinen ihminen määrittellään voimakkaasti ammatin mukaan. Aikuisesta ihmisestä halutaan tietää aivan ensimmäiseksi, mitä työtä hän tekee, ja vasta sen jälkeen tulevat muut asiat.

Vaikka haastateltavani elävät epävarmuutta suhteessa työelämään (kuten nykyään melkein kaikki), heidän tilanteensa eroaa kuitenkin toisistaan. Pohdin seuraavassa naisten identiteetikerrontaa, joka kumpuaa näistä erilaisista elämäntilanteista. Otan lähilukuun viiden naisen kerrontaa, jotka olen valin-

nut lähtökohtana erilaisuus suhteessa työelämään. Soilen kertomus on työelämästä luopuneen kertomus, Onerva on työn syrjässä kiinni hoitaessaan viransijaisuuksia ja odottaa saavansa vakituista työtä, Maarit haluaa aloittaa kokonaan alusta; Anna on väsynyt ja haluaisi olla vain kotona, mutta työelämä ei päästä häntä vaan hän joutuu ottamaan vastaan epätyytyttäviä pätkätoita, ja Kaisa on rakentanut hyvin edenneen työuran, jolta joutui lähtemään ja hakee nyt aktiivisesti uutta työtä. Kysyn, mitä nämä naiset kertovat elämänpolitiikastaan/elämäntaidoistaan ja itsestään toimijoina? Menen tässä luvussa syvemmälle yksilöllisiin kertomuksiin ottamalla mukaan enemmän yhtenäistä kerrontaa.

OMA VAPAAUS

Soile on työttömyyseläkeputkessa eikä enää halua palata työelämään. Hän asuu mökissään kahdestaan miehensä kanssa. Soilen kertomuksessa vakuutetaan tyytyväisyyttä nykyiseen elämäntilanteeseen ja -tapaan. Hän sanoo, että elämä vain paranee koko ajan. Kun kysyn missä mielessä paranee, hän vastaa:

Oman itteni kanssa. Siis enemmän ja ennemmän alkaa olla semmosta, että mä tosissaan...välillä mulla oli semmosta jo tossa pari vuotta sitte, että se on ihan sama, vaikka täältä tulis jo lähtö, että ei sen niinku väliä oo, että ei mulla oo mitään täällä. Mutta nyt taas...Kun tytöllä on niin ihana poikakaveri, niin musta on niin kiva nyt seurata sitte että...Se anto...se on niinku porkkana. Ja tietysti nää nyt kans nää harrastukset, nää on nyt kauheesti lisääntyny. Mä aina sorkin joka paikkaan, millon mihinkin lähetän jotain. Niin, no tää on hyvä esimerkki siitä. Täytyy niinku sillai osallistua.

Aluksi Soile vastaa, että elämän paraneminen tarkoittaa *omaa itteä*. Hän kertoo parin vuoden takaisesta masennuksesta, johon mielestäni välinpitämättömyys elämän jatkumisesta viittaa. Uuteen elämänhaluun on syitä: ensiksi-kin tyttärellä on *ihana poikakaveri* ja toiseksi harrastukset, jotka jäävät tässä lainauksessa vähän epämääräisiksi; Soile puhuu *joka paikan sorkkimisesta ja milloin mihinkin jotain lähettamisestä*. Tämä liittyy Soilen kirjoittamisharrastukseen, josta hän kertoo paljon haastattelussaan. Myös tähän tutkimukseen osallistumista hän pitää *joka paikan sorkkimisena*.

Soilen 'oma itte' sisältää siis tässä suhteen tyttären ja omiin harrastuksiin. Tulkitsen että mielenterveys – yksi nykyajan elämäntapaan oleellisena liitetty elementti – jota Soile kuvaa sanonnalla, että oman itten kanssa menee yhä

paremmin, koostuu tässä tyttären hyvinvoinnista ja tärkeistä harrastuksista. Mistä muusta Soilen tyytyväisyyden ainekset löytyvät?

Vapauden lähtökohtia

No kun mä en oo semmonen jonka pitäis saaha kaikki. Siis mulle ei se raha oo niin tärkeä. Kun tässä on sitte eletty eikä ole vuokranmaksua, niin ei mua sillai oo se häirinny. Tässä on se mitä mä tarviin, että en mä sitten niin välitä muusta. Televisio on pikkunen ja kaikki on tällai vaatimatonta.

Soile oli ainoa haastateltavistani, joka ei valittanut rahan puutetta. Hän kertoo, ettei ole *semmonen jonka pitäis saaha kaikki*: hänellä on kaikki minkä hän tarvitsee ja hän tyytyy vaatimattomaan. Kävin haastattelemassa Soilela kotona ja näin hänen mökkinsä, pihapiirinsä ja sen pikkuisen television. Pystyn siis kuvittelemaan Soilen elämää mökissään myös visuaalisesti enkä pelkästään verbaalisen vakuuttelun kautta. Tästä puolesta on kuitenkin vaikea kertoa kahdesta syystä. Ensinnäkin voin tulla paljastaneeksi liikaa Soilen henkilöllisyydestä, ja toiseksi on vaikea kuvata neutraalisti, niin että puheestani ei voisi tulkita vertailua (esimerkiksi asunnon kokoon liitetään helposti mielikuvia sosiaalisesta asemasta). Sen verran voin sanoa, että minulle jäi kodikkuuden tunne tästä vierailusta.

Joo, musta on ihana miettiä. Must on ihana, ja aina aamusellakin kun on heränny eikä oo vielä sängystä noussu – niinku mä semmosen runonki laitoin, että aamuajatukseni ovat kuin helmiä – niin se sillai niinku...siinä saa monia uusia ideoita, että semmonen ja semmonen pitää toteuttaa. Kyllä ajatteleminen on parasta.

Soilen tapauksessa vapaus työelämästä avaa tilaa omille ajatuksille. Soile kuvaakin tässä miettimisen ihanuutta: *aamuajatukseni ovat kuin helmiä*. Soile onkin ainoa haastateltavistani, joka kertoo kiireettömyydestä ja oman ajan lisääntymisestä arvokkaina asioina. Vapaus työstä ei eräiden työttömyys-tutkimusten mukaan tuota pelkästään positiivisia ajatuksia. Jotkut työttömät kokevat, että miettimiseen on liikaakin aikaa. Siis jotain on pitänyt tapahtua, ennen kuin vapaudesta pystyy nauttimaan. Ainakin Soilelle luopuminen on avannut tilaa uudelle.

Seuraavassa kaksi lainausta, joissa Soile kertoo parisuhteestaan. Olen valinnut tähän sellaiset kuvaukset, joissa kerrrotaan parisuhteesta oman vapauden kannalta.

U: Mitä sun miehes ajattelee tosta sun kirjottamisestas? *No tota noin, hän on hyvin semmonen hyväksyvä ihminen ja ymmärtävä ihminen. Kyllähän meillä tie-*

tysti kolahtaakin välillä, mutta ei sillai. Me ollaan kuitenkin hirveen erilaisia ihmisiä. Hän on tosiaan täältä, mä oon kaupungista kotosin ja. Mutta se oikeestaan...mä luulen että se tykkää, se tykkää kun runoja on, eikä se koskaan sano, kun äiti kysyy että eikö se kyllästy kun aina tolla naputtaa, kun siinä on aika kova ääni, niin ei se millonkaan. Sitte kun mä oon tuollakin (hanurilla, UK)...en minä viittis kuunnella, kun joku harjottelee jotain kappaletta, niin kärsitkö kuulla kun minä harjottelen? Niin, joo soita vaan. Se on ihan hyvä, että soitan mä mitä vaan, niin se on ihan hyvä. Se on hyvin semmonen, että ei se mistään moiti. Että enemmän minä motkotan – sehän nyt on naisten tyyli.

Lainauksesta saa sellaisen käsityksen, että mies hyväksyy ja tukee Soilea hänen runonkirjoittamis- ja hanurinsoittoharrastuksessaan. Puheesta voi lukea melkein-pä ihmetystä siitä, että mies viitsii kuunnella hänen soittoaan. Mies ei moiti Soilen sanojen mukaan häntä mistään. Tässä lainauksessa tulee esille myös palanen Soilen käsitystä sukupuolierosta: motkottaminen on naisten tyyli. Jatkossa Soile tarkoittaa, että hän on kuullut vaikka mistä perheestä, niin harvemmin siellä ukot motkottaa. Onko "motkottaminen" sitten negatiivinen piirre? Sellaiseksihan se yleensä mielletään. Mutta motkottaminen ei ole mikään erillinen ominaisuus, vaan se on liitettävä sukupuolten välistä kanssakäymistä sääteleviin koreografioihin ja valtasuhteisiin. Naisilla on taipumus syyllistää itseään motkottamisesta. Motkottaminen on käynyt joissakin tapauksissa myös selitykseksi miehen harjoittamalle väkivallalle. (Tosin nimitys "motkottaminen" on sävyllään lievempi kuin vaikkapa "valittaminen" tai "nalkuttaminen", mutta samaan asiaan nämä viittaavat: nainen stressaa miesparkaa liioilla vaatimuksillaan.)

U: Että te ootte niinku aika itsenäisiä? Joo, no se kertoo, että kummallakin on oma jääkaappi, kumpikin kerää omat ostokset. Kyllä mä laitan yhden ruuan päivässä, yhteisen aterian. Mutta sitte hän ostelee aika paljon omia mielitekojaan, kun hänellä on toi verenhennuslääke, joutuu määrättyjä ruoka-aineita syömään sen takia, niin hän siten hoitaa itseänsä. Kun mä en oo tosiaan mikään kokki, että mä en oo kovin innokas tuolla keittiössä olemaan. Mutta mitä mä nyt tosta parisuhteesta osaisin? Me ollaan enemminkin kavereita.

Soile antaa tässä lainauksessa melko erilaisen kuvan vaimon osasta kuin useimmat muut haastateltavat. Kun useimmat kertovat melko perinteisestä vaimon roolista, jossa vaimo huolehtii ruuanlaiton ja muutenkin kotitalouden, Soilelle asia ei ole itsestäänselvä, kuten jo aikaisemmin olen kertonut. Tosin Soilekin kertoo laittavansa yhden yhteisen lämpimän aterian päivässä, muuten kumpikin huolehtii omista tarpeistaan oman jääkaapin turvin. Huomiotani kiinnittää myös se, että mies itse huolehtii itsestään ja erikoisruokavaliostaan. Muutamat haastateltavistani kertoivat huolehtivansa sairastelevan miehensä tarpeista.

”Joka paikan sorkkiminen”

U: Niin joo. Onks se tärkeetä että on aina jotain niin kutsutusti järkevää tekemässä? *Tuo oli hyvä kysymys. Ei se oo tärkeetä. Ei se oo niin väliä, vallankaan nyt kun. Mikähän mulle on muuten tärkeintä? Että jos pitäis jotain karsia pois tai jotakin. En tiä. Kaikkea on sopivasti oikeestaan. Paitsi tuo kirjottaminen, että. Eilen kun mä luulin, että se (kirjoituskone; UK) meni rikki, niin mä aatteliin, no niin, nyt se on tässä sitten. Nyt oot kirjottanu sen, mitä kirjotat. Että anna olla. Mutta sitte huomasin, että ei se ookaan rikki kumminkaan, ei se ookaan rikki! Voi herran jestas.*

Tämä keskustelu liittyy aikaisempaan, jossa Soile oli puhunut tekemisistään, ja minusta tuntui luonnolliselta kysyä, mitä tekemiset hänelle todella merkitsevät. Monella työttömällä on sosiaalisia paineita näyttää aktiiviselta ja aikaansaavalta, ja halusin tarkistaa, kokeeko Soile nämä paineet. Kysymyksenä pysäyttää Soilen miettimään, mikä hänelle on oikeestaan tärkeätä. Läpi koko haastattelun Soile kertoo kirjoittamisharrastuksestaan. Hän kertoo kirjoittavansa monenlaisia ”juttuja”: kronikoita lapsuuden perheestään, päiväkirjamaista selostusta ystäväelleen, runoja sanomalehteen jne. Hän pohdiskeli myös kanssani läheisten suhtautumista ja odotuksia hänen kirjoittamisharrastustaan kohtaan. Hänen äitinsä odotti häneltä romaania, mutta Soilen mielestä hän ei ole kirjailija vaan kirjoittaja. Tosin nuorena tyttönä hän oli haaveillut kirjailijan urasta. Kirjoittaminen auttoi Soilea selviämään irtisanomisajan yli. Tässä lainauksessa Soile viittaa vaikeuksiinsa kirjoituskoneensa kanssa. Hän on äskettäin luullut, että kone on rikki. Pohdimme yhdessä sitä, mitä olisi tapahtunut, jos hän ei olisi voinut kirjoittaa. Soile viittaa useassa kohdassa epäilynsä, että hänen kirjoittamisintonsa saattaisi mennä liian pitkälle. Vaikka Soile ei pidä itseään kirjailijana, hän myöntää palautteen saamisen tärkeyden. En ole varma siitä, hyväksyykö hän kuitenkaan itseään tällaisena tarvitsevana ihmisenä.

U: Oot sä saanu palautetta toiselta, siitä miten sä oot tehny? Kun sä puhuit tosta laskelmoivuudesta. Vai mistä sä oot tullu siihen johtopäätökseen? *Mitenkä mä osaisin sanoa? Tai semmosta niinku hyödyn hakemista tai maineen etsimistä kumminki. Että sen takia tekee jotakin. (Eiks se oo aika inhimillistä?) Onhan se tietysti, mutta tuota... (...että ihmiset halua tulla huomatuiksi?)...on tietysti. Mutta eiks se oo laskelmoimista? (Niin miten sitä sitte nimittää.) Niin, kyllähän se inhimillistä on. Että enhän mä niitä runojakaan lehteen laittais, jos en mä haluais että ne on siellä näkyvillä. On kyllä mukavia kokemuksia, kun Prismassa yks nainen rupes jutteleen. Sitte se meni runoihinkin jotenkin, ja hän sanoi, että hänen siskonsa on kirjoittanut runoja, että oli runo lehdessä. Ja minä sanoin, että*

minunki on ollu. Sitte menin sanomaan nimeni sille, niin se sano, sinäkö oot S.H.? Ai kuinka se tuntu hyvältä. Mä tunsin olevani joku.

Olen lainannut tähän pätkän keskusteluamme, koska se kertoo myös siitä, mitä Soile ajattelee itsestään ja miten hän tulkitsee yksilölle asetettuja vaatimuksia. Soile aloittaa itse puheen laskelmoivuudesta, enkä oikein ymmärrä, mitä hän tällä tarkoittaa. Laskelmoivuus ymmärretään yleensä negatiiviseksi piirteeksi; se on lähellä itsekkyyttä ja oman voiton tavoittelua. Tiedustelen Soilelta, onko hän saanut palautetta laskelmoivuudestaan, ts. onko joku sanonut hänen olevan sellainen. Soilen mielestä laskelmoivuus on hyödyn hakemista ja maineen etsimistä, tekemistä jotain siksi että tulee huomatuksi. (Vaativattomuus kaunistaa; varsinkin naisille opetettu hyve.) Minä sanon Soilelle ääneen, että pidän huomatuksi tulemista inhimillisenä tarpeena. Lopulta Soilekin näyttää taipuvan kannalleni ja tunnistaa itsessään motiivin runojensa julkaisemiselle. Aivan lopuksi hän jopa myöntää, miten hyvältä tuntui, kun kaupassa *yks nainen rupesi juttelemaan* ja kertoi lukeneensa hänen runojaan. *Mä tunsin olevani joku*, Soile kertoo.

Läheisten tärkeys

Edellä tuli esille Soilen tyytyväisen elämän elementtejä: ”paranee oman itten kanssa”, ”tytöllä ihana poikakaveri”, saa ajatella rauhassa, harrastukset, joista päällimmäisena kirjoittaminen ja oma vapaus. Oma vapaus ei merkitse kuitenkaan eristäytymistä muista. Soile kertoo paljon suhteestaan äitiinsä ja sisaruksiinsa ja sanoo näiden suhteiden olevan hänelle tärkeitä. Seuraavassa kysyn häneltä, mikä muu hänelle on ollut tärkeää elämässä kuin työ. Soile vastaa:

Lapsi. Se on ollu ihan ehdoton tärkeä että... Ja sukulaisiin niinku äiti ja sisarukset, meillä on hirveen ihanat välit. Mulla on neljä sisarusta. Viime kesänäkin tehtiin tommonen tunnin video lapsuusleikkipaikoista, kierreltiin siellä.

Soile esittelee minulle videota ja kokoamaansa kronikkaa sisaruksistaan. Hän kertoo muutenkin tästä ”hylsysarjaksi” nimittämästään sisarussarjasta. Myös äidistään hän puhuu paljon. Äiti piirtyy Soilen kertomuksessa ristiriitaisena hahmona. Toisaalta Soilella on tulkintani mukaan läheiset suhteet äitiinsä, toisaalta hän kuvaa äitinsä ”dominoivaksi” (veljen antama määräyty). Äidin dominoivuus tulee esille Soilen puheessa esimerkiksi siten, että äiti järjesti hänelle työpaikan nuorena. Näin Soile kuittaa äidin dominoivan luonteen:

U: Niin että sä oot niinku päällisin puolin...sun elämä on ollu tyydyttävää? *En mä oikeestaan mitään kohtaa vaihtais. Kyllä kun aattelee sieltä ihan alusta asti...lapsuus, nuoruus oli ihanaa ja dominoivasta äidistä huolimatta se oli ihanaa. Että ei sitä sillai kokenu.*

Miten Soile sitten kuvailee itseään? Kun Soile puhuu äidin puuttumisesta omaan elämäänsä, hän näkee itsensä tässä suhteessa *nunnukkana, ujona ja arkana.*

U: Onks sulla ollu ristiriitoja äitis kanssa sen takia?

No en mä varmaan, nyt ku aattelee näin aikuisena, että esimerkiks se että äiti järjesti työpaikanki, että ei oppinu semmoseks oma-alotteiseks niin paljo kun ois ollu hyvä. Oon seurannu joitaki muita ihmisiä, että kun ne on kotona joutunu eri lailla hoitamaan omat asiansa ite, niin ne on semmosia itsenäisempiä. Kyllä sitä nyt on jo oppinu monenlaista asiaa, mutta kyllä se vähä semmosta...Semmonen nunnukka oli sillon nuorena.

Mietin, miksi nuoruuden aikainen arkuus ja ujous on vielä yli viisikymppiselle sellainen asia, että se otetaan esiin. Eräs selitys tälle on se, että näin kuvataan muuttumista. Soilekin antaa ymmärtää, että hän on nyt rohkeampi ja aloitekykyisempi. *Oon kai ottanu takaisin* -ilmaus viittaa siihen, että ujo ja arka ihminen on menettänyt jotain elämässään. Soile, kuten jokunen muukin haastateltava, sovitaa itseään yleisölle puhujan rooliin. Soile kertoo, että puhuminen ei ehkä onnistuisi vielääkään. Ihmetystäni herättää, miksi puhumisen ongelma nostettiin esille niin monen naisen kertomuksessa.

Elämänviisautta

U: Mutta oisit sä sitte halunnu olla sitkeempi tai pitkäjännitteisempi? Että onks se sun mielestä ihailtavaa tai? *Kyllä se on oikeestaan ihailtavaa. Mutta kun mä oon kuitenkin tyytyväinen näihin moniin muihin asioihin, niin ei se sillai haittaa mua. Kun tietää omat rajansa niin toimii sen mukaan. Tekee vaan sukkaa, eikä yritäkään tehdä villapaitaa. Ottaa niinku opikseen, että ei minusta oo siihen. Kerta-kaikkiaan. Mutta kyllähän minä sinnikäs olin töissä käymään.*

Soile on kuvannut ennen tätä keskustelunpätäkää itsensä sellaiseksi, joka *hyvin herkästi jättää kesken.* Sitten hän ihmettelee, miten tällainen puhe kuuluu tähän tutkimukseen. Minä yritän perustella asiaa: ihmisen persoonallisuus vaikuttaa siihen, miten hän näkee elämänsä. En näytä omissa silmissäni kovin vakuuttavalta. Sitten saankin kuulla elämänviisauksia, jotka minulle ker-

tovat itsensä hyväksymisestä sellaisena kuin on, puutteineen kaikkineen. *Tekee vaan sukkia eikä yritäkään tehdä villapaitaa*, on kullannarvoinen elämänviisaus, josta voisi olla apua monille itsensä riittämättömiksi kokeville ihmisille. Puhuessaan pitkäjänteisyyden puutteestaan Soile nostaa ikään kuin rintaa röyhistäen työuransa esiin. Vaikka häneltä muuten puuttuisi pitkäjänteisyys, työn suhteen hän on ollut sinnikäs. Soile on siis ylpeä hyvin hoidetusta työurastaan.

Toisen oppitunnin elämänviisaudesta saan Soilen kanssa virittäessäni keskustelun väitetyistä yhteiskunnan varoilla eläjäistä:

U: Onks sun mielestä sitte olemassa semmosia ryhmiä, jotka vaan eläis yhteiskunnan varoilla, siis oikeesti, että se ois jotenki sillai väärin tai paheksuttavaa? *Kyllä niitä varmaan sit on, koska niistä tulee niin paljon moitteita kuitenkin. Mutta se on vähä, kun lähetään taas siltä pohjalta, että tutustutaan siihen ihmiseen oikeen kunnolla niin tokko se semmonen roisto on, kun siitä annetaan kuva. Mitä isompi ryhmä, sitä herkemmin sitä mollataan, vaikka jos niihin tutustuu niin nehan voi olla ihan mukavia ihmisiä, että ei ne mitään semmosia.* (Että niillä on ihan perusteet niille omille valinnoille?) *Niin varmaan. Sit mä en tiie niitä, mitkä on näitä alkoholi...alkoholihommien kanssa touhuua. Mutta jotkut sanoo, että sekin on sairaus, en tiie. Mitäpä sitä lähtee ketään tuomitsee. Sitä tietysti välillä tulee urputettua asioista, mutta oikein tosissaan: eläköön vapaus.*

Tulkitsen näissä Soilen pohdinnoissa suvaitsevaisuutta. Vaikka hän ensin arveleekin, että voisi olla olemassa sellaisia ryhmiä, jotka elävät yhteiskunnan varoilla, hänen mielestään tarkemman tutustumisen jälkeen nämä ihmiset voivat osoittautua mukaviksi. Hän ei halua tuomita ketään, vaan kannattaa vapautta.

Soilen puhe omasta itsestään on suoraa. Hän nostaa esille myös sellaisia piirteitä itsestään, joita ei pidetä mairittelevina. Tällainen on laskelmoisuus. Keskustelumme jälkeen laskelmoisuus alkaa menettää negatiivista lataustaan ja muistuttaa toista, ihmisen perustarpeisiin kuuluvaa ominaisuutta, nimittäin nähdyn tulemisen tarvetta. En ole kuitenkaan varma – mutta toivon – että Soilekin olisi alkanut hyväksyä tätä puolta itsessään. (Tehtävänäni ei ollut tietenkään toimia terapeutina, mutta tällaiset luottamukselliset keskustelut saivat minut toivomaan, että haastatteluista olisi hyötyä haastateltaville eikä pelkästään minulle.)

Mitä osaan sanoa Soilen identiteeteistä näiden lainausten ja aikaisemmin käsittelemäni Soilen työidentiteettipuheen pohjalta? Soilen puheessa suhteetaan työhön tulkitsen vahvan työidentiteetin olemassaolon. Työ on ollut hänelle tärkeää, kuten hän kertoi. Soile kertoi käyneensä jo joitakin vuosia sitten läpi raskaan luopumisprosessin irtisanomisen jälkeen. Tällä hetkellä Soilen

puheessa identiteettiä rakennetaan harrastusten, ennen kaikkea kirjoittamisen (kirjoittajan identiteetti) sekä lapsuuden ja nykyisen perheen ihmissuhteitten kautta. Soile puhuu itsestään äitinä, tyttärenä, vaimona ja sisarena ja kertoo näiden suhteiden keskeisestä osuudesta elämässään.

Soile on siis käynyt läpi käännekohtansa ja liittynyt uuteen. Hän on rakentanut menetetyin työidentiteetin sijaan uusia identiteettejä, jotka näyttävät kannattelevan häntä. Tästä kertoo tyytyväisyys nykyiseen elämään hänen kerronnassaan.

TARVE PUHUA ITSESTÄ

Onerva valmistui perushoitajaksi jokin aika sitten ja on tehnyt sen jälkeen viransijaisuuksia ja ollut välillä työttömänä. Hän toivoo saavansa pitempi-aikaista työtä. Toisaalta hän kertoo olevansa tyytyväinen nykyiseen tilanteeseen, koska se tarjoaa vapautta tehdä sellaisia asioita, joista nauttii. Hän on eronnut liitostaan ja ollut kahden lapsensa yksinhuoltaja. Nyt lapset ovat lähdössä maailmalle, minkä hän kokee positiivisena asiana. Hän puhuu mahdollisuudesta järjestää elämänsä niin kuin itse haluaa. Rahan niukkuus on kuitenkin esteenä monille itsensä toteuttamisen muodoille, joista hän haaveilee. Onervan kertomusta voisi pitää elämäntaidon oppituntina. Elämäntaidoilla käsitän kokemuksesta oppimista ja tämän opin tiivistystä. Onerva arvioi elettyä elämänsä ja pohtii selviytymiskeinoja eri elämänalueilla monipuolisesti. *Mulla on aikamoinen ollu tää elämänhistoria kyllä, monennäköstä yrittäny tässä*, hän aloittaa haastattelun. Haastattelun loppupuolella hän sanoo, että hänellä on *kumma tarve puhua nytte niinku ittestä ja muutenki niinku elämästä*. Haastatteluun tuleminen on hänen mielestään osoitus tästä.

Onerva kertoo elämäntaidoistaan työntekijänä, vaimona, yksinhuoltajana, yksineläjänä, suhteessa lapsuuden kotiin, eri asioiden harrastajana, suhteessa rahaan, tulevaisuuden suunnitteluna, kriiseistä selviämisenä yleensä ja kokonaisarviona eletystä elämästä. Kaikilta näiltä alueilta hän kertoo selviytymiskokemuksistaan joko eläytymällä muistoon tai kokemuksiä analysoimalla. Nostan Onervan kerronnasta esiin joitakin elämäntaitoihin liittyviä tiivistyksiä.

Mitä Onerva tarkoittaa *aikamoisella elämänhistorialla*?

Ja kyllä mä oon niinku aatellu, et se on niinku mulla, kun sanotaan, että tämmösiä kaikkia kun nämä erot ja muutot ja työttömyydet ja tämmöset, et ne on semmosia elämän kriisejä. Että niissä voi niinku ihminen yhenki semmosen myötä menettää mielenterveytensä. Mutta mulla on kaikkia ollu niin yhtä aikaa ja limittäin ja lo-

mittain, että ne niinku toisiaan kompensoi sitte. Että kun on monenlaista taisteluu, niin sitä on sitte taisteltava.

Tässä lainauksessa Onerva mainitsee erot ja muutot ja työttömyydet, jotka liitän hänen aikamoiseen elämänhistoriaansa. Nämä ovat hänen mielestään kriisejä, jotka tulkintani mukaan Onerva kuitenkin näkee haasteena. Tästä kertoo lause: *Että kun on monenlaista taisteluu, niin sitä on sitte taisteltava.* Miten Onerva on sitten taistellut? Tarkastelen hänen selviämistään erosta (johon liittyy yksinhuoltajuus), työttömyyksistä (aikaisemmin ja tällä hetkellä) ja taloudellisen toimeentulon kanssa.

Oma elämä – lasten elämä

Onerva kertoo, että itse avioero oli hänelle *suuri helpotus*. Tämän enempää hän ei mainitse itse erosta; sen sijaan hän kertoo kyllä avioliitostaan jonkin verran. Tulkitsenkin niin, että taistelu liittyy pikemminkin avioliittoaikoihin. Vaikean liiton purkauduttua tuli helpotus. Onerva vertaa itseään Sinuheen: *mä olin ihan Sinuhe, että otin maljani täytenä.* Hän siis eli liiton loppuun asti eikä jättänyt mitään puolitiehen. *Niin sitte se vuos (viimeinen; UK) oli sellasta...(tauko)...hyvä ku selvittiin siitä.*

Entä sitten erosta seurannut kahden lapsen yksinhuoltajuus: kertooko Onerva tästä kriisinä ja taisteluna? Minä, itsekin yksinhuoltajuuden kokeneena, asetan kysymykseni johdattelevasti: lähtökohtana on kokemuksen raskaus. Aluksi Onerva kieltää kokeneensa yksinhuoltajuutta raskaana asiana. Hän kertoo pitäneensä *ittensä* niin *tiukassa tai kurissa, että sitä mentiin näin vaan.* Seuraavaksi hän kuitenkin myöntää, että ei *uskaltanut sillai elää, ja että se oli niin kauheen suppeeta se.* Hän ei edes ajatellu että *ois omaa elämää.* Esimerkkinä oman elämän puuttumisesta hänelle tulee mieleen muisto ajasta, jolloin hän meni koulutukseen:

Mä muistan sit kun mä olin, kävin tota koulua ja mä olin sit kesällä tuolla H:ssa kaks viikkoo semmosessa kesätöissä. Täältä ei saanu sillon kesätöitä. Niin mä menin sit H:iin kaheks viikkoo. Lapset oli sillon...kymmenen ja kolmetoistako ne oli sillon. Ja ne oli täällä, yks naapuri hoiteli heitä ja sit tää mun ex-mies. Ja mä olin aivan siis, mä olin aivan sairas koko ajan tuolla H:ssa. Kun mä olin niin, siis kun mun pitää olla niitten lasten kanssa, siinä vaiheessa vielä! Niin tota...mulla meni oikeestaan sit aika pilalle se, et mä en osannu oikeestaan mitään. Kyllä mä siellä tein, ja se oli ihan kiva se työpaikka, sairaalan yks osasto. Muttota...sit kun mä tulin tänne, niin lapset sano, että oisit vaan ollu pitempään, ei meillä täällä mitään hätää ollu! Sillon mä huomasin, että herrajesta, niinhän se onkin. Että nää on sentään jo aika isoja. Ettei mun tarvii joka hetki olla niitä valvomassa ja vahtimas-

sa. Se oli semmoinen valtava helpotus. Että voi kauhia, miten mää oonki näin... Vaik en mä mikään semmoinen emotyypipi koskaan ollu. Mutta mulla oli vaan semmoinen kauhee vastuu niistä lapsista.

Onerva kertoo muiston opiskeluun kuuluvasta harjoitteluajasta, jonka hän joutui viettämään toisella paikkakunnalla, erossa lapsista. Hänen sisäinen äänensä (äidin ääni) sanoo, että hänen pitäisi olla lasten kanssa. Niinpä hän ei osannu oikeestaan mitään. Tulkitsen tämän lauseen niin, että kun hänellä kerrankin olisi ollut omaa aikaa, hän ei osannut nauttia siitä. Tämän ainutlaatuisen tapauksen opetus oli, että lapset selviävät jo hyvin ilman häntäkin. Samalla Onerva ikään kuin itsekin herää huomaamaan, että voi kauhia, että mää oonki näin...Lauseen lopun voisi ehkä täydentää: tiukasti lapsiin sidottu. Tulkitsen lisää Onervan itseanalysointia, ja jatko kuuluisi: Miten voin olla näin tiukasti lapsiin sidottu, vaikka en olekaan mikään emotyypipi? Vasta erossa oleminen herättää Onervan tajuamaan, miten kauhee vastuu hänellä on ollut lapsista.

Onerva kertoo kaksi muutakin muistoa lasten kanssa selviämisestä. Lapset ovat siis keskeisellä sijalla Onervan elämässä – vaikka hän kieltää olevansa emotyypipi (kuka sitten on?). Onerva itse sanoo: *Ja lapset on kyllä hirveen ihanat. Et se on tietenkin semmoinen, mikä on antanu voimaa.* Onervan muistoihin suhteesta lapsiin sisältyy lämpöä ja huumoria; niihin sisältyy myös elämäntaidollinen tiivistys, josta voi olla hyötyä muille yksinhuoltajille:

Mä muistan sitten, kun mulla alko mennä siihen, että mä kiljuin niille aina. Olin vihanen ja väsyny ja äkänen. Mää joku päivä sanoin, että ei tästä tule mitään, että nyt täytyy jotain ratkasua keksiä tähän, että eihän lapset oo sellanen asia, joille huutamaan (...). Mää sit sanoin niille, kun me tultiin sieltä tarhasta, että antakaa mun käyä suihkussa ja juua kahvit. Että puol tuntia, että mä saan niinku rauhottuu tässä, sit mä jaksan taas. Se pelasti sen tilanteen sitte. Ne ymmärsi sen. Sit se autto... (...) Mut se oli jotain ihan hirveetä se...

Mä muistan kerran kun tota, en mä muista, oliko se ennen vai jälkeen tän asian, mää kuitenkin komensin, että nyt meette tonne huoneeseen ja pysytte siellä, kun mä lasken... Se oli varmaan sillon ihan ensimmäisenä syksynä, kun P osas kirjottaa jo tikkukirjaimilla. Niin ne tulee sieltä, ne oli kirjottanu pahvilapuille kaikenmoisia lauseita. "Tää on mielenosoitus". Tulivat vuorotellen siellä, aina näyttivät lappua mulle. Se oli kanssa kyllä semmoinen tilanne, että hyvänen aika sentään. Mä en muista, mitä niissä lapuissa oli. Että meillä on oikeus tapella...(molemmat nauravat). Sen mä muistan, et mä ihmettelin, et mistä ne on sen keksiny. Mutta kaipa ne on telkkarissa nähneet mielenosoituksen. Mutta nämä on semmosia tilanteita, että pisti ajattelemaan, että...

Minkälainen opetus tai elämäntaidollinen tiivistys muistoihin sisältyy? Minulle ensimmäinen muisto kertoo neuvokkuudesta ja kyvystä katsoa vaikeaa tilannetta ainakin hieman ulkopuolelta; siis niin sanotusta henkisestä kantista tai aikuisen vastuusta – miten tätä halutaankin nimittää. Jos Onerva olisi täysin uppoutunut omaan väsymykseensä – kuten oli ilmeisesti tapahtunut jo jonkin aikaa tätä ennen – hän ei olisi pystynyt irtautumaan tilanteesta keksiäkseen pienen, mutta toimivan keinon tilanteen laukaisemiseksi. Toisessa muistossa kerrotaan lasten mielenosoituksesta. Onerva sanoo, että *nämä oli semmosia tilanteita, että pisti ajattelemaan että...* Mitä tilanne pisti ajattelemaan? Muisto on lämminhenkinen ja nauramme yhdessä lasten kekseliäisyydelle. Koska nämä kaksi muistoa on kerrottu peräjälkeen, molemmat liittyvät mielessäni yksinhuoltaja-Onervan jaksamiseen. Vaikka Onerva ei olekaan emotyyppi, hän on vastuullinen kasvattaja, joka tietää, ettei lasten päälle työnnetä omia pahoja oloja. Toisessa muistossa lapset ovat aktiivisia toimijoita. Tulkitsen että Onerva ihailee lasten neuvokkuutta, mutta toisaalta äitinä tuntee myös omantunnon pistoksen. Muisto paljastaakin (yksinhuoltaja)-äidin kamppailun omien tarpeiden (väsymyksen) ja lasten tarpeiden ("oikeus tapella") välillä. Ehkäpä tämän muiston elämäntaidollinen puoli liittyy huumorin korostamiseen?

Onerva on tavallaan "selvinnyt" yksinhuoltajuudesta, koska lapset ovat aikuisia ja lähdössä maailmalle. Minä tulkitsen lasten pärjäävän hyvin ja Onervankin olevan vielä järjissään. Toisaalta hän ei kerro myöskään "tyhjän pesän syndrooman" kokemuksista, johon jotkut haastateltavistani viittaavat. Päinvastoin hän kertoo, että *mä oon nauttinu siitä kyllä kun saa...* (olla vapaasti kotona; UK). Termi "selviäminen" herättää mielessäni ristiriitaisia ajatuksia, vaikka helposti käytänkin sitä. Termiä käytetään yleisesti puhuttaessa vaikeista elämäntilanteista tai ongelmista, joista pitää selvitä. Elämä näyttäytyy helposti haasteena tai suoritusten sarjana, kilpailulajina, josta selvitään paremmin tai huonommin arvosanoin. Onerva itse ei puhu selviämisestä; hänelle on tulkin-tani mukaan luonnollista ottaa vastuu lapsista. Kysymys lasten kanssa selviämisestä liittyy lisäksi kysymykseen äitiyden laadun arvottamisesta, ja se taas liittyy naisen arvon kulttuurisiin määrittäyksiin. Äitiyden haasteesta selviämisen lopputuloksena ovat tietenkin hyvin elämässä pärjäävät lapset, ei suinkaan äidin oma prosessi.

"... kuitenkin sitä on niinku ite hallinnu"

Siinä on mulla raja, että en mä siihen suostu (ottamaan vastaan mitä työtä vaan; UK). Ja näistä on varmaan oikeus kieltäytyäkin. Sitte on taas, jos pitempiaikasta sjaisuutta tarjotaan, ei voi kieltäytyä. Enhän mä tietenkään kieltäydykään. Mutta

kyllä se on niinku semmosta...kyllä se tohon työttömyyteen sopeutuminen on aika rankkaa just siinä mielessä, tuntee olevansa, sinä teet näin. (Niinku toisten armoilla että?) Kuitenki sitä on todella...on niinku ollu sillä lailla, että vaikka on ollu tämmöstä, toisaalta semmosta epävarmaa, kauheen epävarmaa tää pitkän aikaa, niin kuitenkin sitä on niinku ite hallinnu sitä.

Onerva kertoo lyhyitä viransijaisuuksia tekevän elämän rankkuudesta ja epävarmuudesta. Toisaalta hän kuvaa itsensä jämakäksi toimijaksi, joka ei suostu menemään mihin vain pyydetään. Tämä periaate tuo hänen elämäänsä hallinnan tunnetta.

U: Joo. Mites sitte tota noin ihan ajankäytöllisesti, kun sulla on näitä työttömyysjaksoja, niin miten sä saat ajan kulumaan? Et onks sulla niinku...tunnet sä silloin turhautumista tai yksinäisyyttä? *En. En ainakaan toistaseks. Mä oon niinku silloin, silloin joskus kun...sen valmistumisen jälkeen se ensimmäinen syksy oli vissiin, mä olin semmonen puoltoista kuukautta työttömänä, niin silloin mulla oli ihan hirveetä. Mä muistan sen, et mä en osannu tehdä mitään, mä vaan olin ja ihmettelin ja hohhailin siinä. Ja aina katoin kun bussit tuli, et ihmiset tulee töistä ja haikailin kauheesti. Mutta nyt mulla ei oo mitään, mä oon päinvastoin nauttinu siitä, että mun ei tarte lähteä välttämättä sinne. Siis meillä oli niin raskasta, et mä olin lopen uupunut kyllä. Ja sit kun meillä ei ollu lomia, lomat meni aina, työsuhte katkastaan. Et kun sitä monta vuotta teki siihen putkeen, kyllä niinku rupes tuntumaan. Tietenki ikäkin tosiaan. Mutta ei mulla nyt oo ollu mitään semmosia, kyllä mulla päivät menee ihan hyvin. Nautin siitä, kun saan tehdä mitä haluan.*

Tässä lainauksessa Onerva vertailee työttömyysjaksojen kokemista ennen (ajankohdasta ei ole puhetta) ja nykyään. Ennen työttömänä hänellä oli *ihan hirveää*, mutta nyt *päivät menee ihan hyvin*. Hän kertoo nauttivansa, että saa tehdä mitä haluaa. Mitä tämä tekeminen sitten sisältää? Ensiksikin hän kertoo nauttivansa yksinäisyydestä; yksinäisyys antaa vapauden tunteen. Toisaalta hän kertoo myös lähtevänsä jonnekin kotoa, jos siltä tuntuu. Kun kysyn häneltä harrastuksista, hän sanoo aluksi, ettei harrasta mitään. Sitten hän kuitenkin alkaa kertoa kuorolaulusta (jota hän ei enää harrasta äänen pettämisen vuoksi), haitarin liruttamisesta, hiihtämisestä, joogasta ja lukemisesta. Lisäksi hän puhuu pallopelin harrastuksen aloittamisesta. Totean, että harrastuksiahan tuntuu olevan aika paljon, ja Onerva myöntyy *no kyllä mä jotain aina*.

Vaikka kysyin Onervalta harrastuksista, suhtaudun kriittisesti koko kysymykseen. Kysymys pohjautuu tietynlaiseen ihmiskäsitykseen, joka on normatiivinen. Normina on aktiivinen, itseään kehittävä ja monipuolisia har-

rastuksia omaava ihminen. Tästäköhän johtuu, että Onerva ei aluksi edes miellä arkeensa sisältyviä aktiviteetteja? Esimerkiksi joogaaminen kotona tai "haitarin liruttaminen" eivät joidenkin mittapuiden mukaan täytä harrastus-termin vaatimuksia. Sen sijaan joogan ja soittamisen harrastaminen esimerkiksi työväenopiston piirissä olisivat jo selkeästi luettavissa harrastuksiksi. Tähän kysymykseen liittyy myös sukupuoli, sijoittuvathan naisten "puuhat" usein juuri kotipiiriin.

"Kyllä musta varmaan erakko tulis kevyesti"

Urho Rauhala (1987, 59) kirjoittaa, että yksinäisyyden tutkijat ovat yksimielisiä kolmesta asiasta koskien yksinäisyyttä: ensiksikin yksinäisyys johtuu henkilön sosiaalisissa suhteissa havaituista puutteista; toiseksi yksinäisyys on aina subjektiivinen kokemus; se ei ole sama kuin objektiivisesti todettu sosiaalinen eristyneisyys; kolmanneksi yksinäisyyden tunto on kokemuksellisesti epämiellyttävä ja tuskainen. Ongelmallista tässä määrittelyssä – kuten Rauhalakin toteaa – on käsitteiden määrittely; esimerkiksi mitä ovat sosiaalisissa suhteissa havaitut puutteet? Miten on päädytty epämiellyttävyyden korostukseen?

Yksi tutkimukseni alkuoletuksista oli, että yksinasuvat, ikaantyvät ja työelämän ulkopuolelle joutuneet kokisivat yksinäisyyden ahdistavana. Ajattelin jopa valikoida tutkimukseeni ainoastaan kaikki nämä kriteerit omaavia, koska käsitykseni mukaan he olisivat oletettavasti mahdollisimman syrjässä kaikesta. Sitä paitsi sinkkututkimuksessa yleensä oletetaan, että sinkut ovat nuoria tai nuorehkoja, kaupungissa asuvia ja menevää elävää viettäviä. Haastattelupyynnöön en kuitenkaan laittanut yksinasumisen vaatimusta, koska koin sitenkin paremmaksi tutkia erilaisissa suhteissa eläviä.

Yksinasuvia, siis sinkkuja, on tutkimuksessa mukana viisi. En laske Kaisaa tähän kategoriaan, koska hän määrittelee itsensä avoliitossa eläväksi, vaikka asuukin yksin. Kolme näistä sinkuista kertoi yksinäisyyden ahdistavista puolia; kuitenkin he puhuivat myös vapaus-puolesta. Onervan puhe yksinäisyydestä erottuu kuitenkin yksinomaan yksinäisyyttä ylistävänä. Seuraavassa lainauksessa Onerva kertoo yksinäisyyden yhdestä puolesta. Kysyn, onko hän taistelijaluonne, ja hän vastaa:

Kyllä mä varmaan loppujen lopuks oon. (Ja selviäjä?) Mhh. (Sä et masennu herkästi esimerkiks?) Kyllä mää oon ollu. Mä oon varmaan ihan perusuunteeltani masennukseen taipuvainen mutta...(Mut se ei vie mukanaan että?) Ei. (Et sä niinku selviät arkipäivässä?) Kyllä mä oon, oon aina kuitenkin pystynyt selvittelemään. Sit mä oon sellanen, että mä selvitteleen ne itekseni. Et kyllä mä...(Sä et oo

hakenu mistään ammattiapua tai muuta?) En. Et kyllä kai joskus aina on kauhean tiukkoja tilanteita, mutta kyllä niistä aina on selvinny jotenki. Mä joskus luin sellasta yhtä kirjaa, mä niinku oikein sen kirjan perusteella mietin näitä omia asioitani. Kyllähän mä masennuksen näen itessäni, mutta mulla on aina ollu semmoset määrättyt asiat, mutta en mää niitä oo pitäny niitä kuitenkaan vaivoina. Et se on niinku...mulla on aina ollu, mä oon aina ollu sellanen. Mä oon nuoresta asti ollu sellanen, mä oon hirveesti tykänny olla yksinään, jo sillon kotona. Mä muistan kun mun veljeni sano mulle, mä olin 17 -vuotias, Onerva ois onnellinen, kun se pääsis jonnekin, missä ei ois 20 kilometrin säteellä muita ihmisiä. (Nauraa) Kai en mä sillon sitä allekirjottanu, mutta kyllä minusta varmaan erakko tulisi kevyesti. En mä niinku kärsi yksinolosta.

Kiinnitän huomiota kahteen asiaan. Ensinnäkin Onerva kertoo viihtyneensä yksin jo lapsuudessaan. Hän muistelee veljensä kommenttia ikään kuin todisteena asiasta. Toiseksi hän kertoo selvittelevänsä asioita yksikseen. Oletan kysyessäni masennuksesta, että masennukseen taipuvaisen ihmisen olisi paha olla yksikseen. Onerva kääntää asian ylösalaisin: vaikka hän on masennukseen taipuvainen (kirjan määrityksen mukaan), hän tarvitsee yksinäisyyttä asioiden selvittämiseen. Toisaalla hän sanoo: *Se on jotenki hallittua se mun masennus*. Masennuksen hallinta -oppaat antavat päivittäisiä ohjeita masentuneelle. Niissä kerrotaan, että yksinäisyys pahentaa masennusta, ja että on lähdettävä liikkeelle ihmisten pariin. Toisaalta Onerva kertoo myös liikkeelle lähdöstä. Vaikka hän voisi sanojensa mukaan erakoitua, näin ei ole kuitenkaan tapahtunut.

Onervan puheesta löytyy myös yksinäisyyden varjopuolia, vaikka hän ei liitäkään näitä suoraan yksinäisyyteen. Yksinäiset naiset kohtaavat usein köyhyysriskin, ja Onervakin kertoo paljon suhteestaan rahaan ja rahan puutteesta. Seuraavaksi Onervan elämän taistelun areenaksi ja elämäntaitojen opitunnin alueeksi nostan suhteen rahaan.

”Mä oon hirveen huono raha-asioissa”

U: Miten sä sitte luonnehtisit tän hetkistä tilannetta? Et sä oot suht koht tyytyväinen kuitenkin? Kyllä mä tietenkin...on semmosia hetkiä, et mä aattelen et voi hyvänen aika, kyllä sitä ois voinu vähä viisaammin elämänsä elää. Mutta... (Millälaillla? Mitä sä sillä?) Ois niinku tosiaan suunnitellu sitä elämänsä tarkemmin. (Ai nuorena jo vai tota?) Niin. Niin nuorena. Ja just tota...mä oon hirveen huono raha-asioissa. Et ois ees...Tai en tiitä, oisinko mä koskaan ottanu tota asuntolainaa. Koska kuitenkin mies oli semmonen täysin holtiton, et sen kanssa ei tullu mieleenkään. Ja sit taas yksinään ei oikein uskaltanu.

Raha-asiat ovat ainoa alue, jossa kuulen Onervan puheessa valittamisen ja oman toiminnan arvostelun sävyjä. (Tosin hän toisessakin arvioissaan eletystä elämästä hän ruotii itseään kriittisesti. Tämä koskee avun pyytämistä.) Tässä lainauksessa Onerva puhuu ensin elämän suunnittelusta. Seuraavaksi käy ilmi, että elämän suunnittelu koskee oman asunnon hankintaa. Hän moittii itseään huonoksi raha-asioissa, mutta ei selitä asiaa tarkemmin paitsi pohtimalla suhdettaan asuntolainan ottamiseen.

U: Et sää sit oo mihinkään päässy? *No enpä oikeestaan. Joskus sillon...tässä ihan lähi...*(Ja nyt on raha esteenä?) *Raha on joka asiassa (nauraa). Välillä vaikka ihan rupee naurattamaan tuo, et kertakaikkiaan saa mieltä pennilleen. Kyllä se välillä sitten ottaa niin että...* (Saat sä tyydytystä siitä, et sä saat niinku rahat riittämään?) *Joo, kyllä mää. Tietenkin mää oon...kyllä sitä ois voinu viisaamminki tuota rahaa käyttää. Mut se on näköjään, sit ku on pakko niin sitte sitä on viisaasti käyttäny. Ja kyllä mä nykyään tuun tosi vähällä toimeen. (...)*

Seuraavan keskustelun rahasta käymme yksinhuoltajan elämän pohdinnan yhteydessä. Onerva mainitsee elämän suppeudesta ja lasten ehdoilla elämisestä. Teen kysymyksen matkustamisesta, jonka jälkeen ehdotan esteeksi rahan puutetta (omiin kokemuksiini nojautuen). Nyt Onervaa alkaa naurattaa ainainen rahasta puhuminen. Mistä nauru kumpuaa? Onko se ilmaus lempeästä itseironiasta, siitä että Onerva ei ehkä olekaan kovin ankara itseään kohtaan ”viisauden puutteesta” raha-asioden hoidossa? Samanaikaisesti naurun kanssa hän tosin tunnustaa että *välillä sitten ottaa niin että...* Vastauksessa johdattelevaan kysymykseeni tyydytyksen saamisesta pen- nin venyttämisestä Onerva jo antaa itselleen tunnustusta viisaana rahan käyttäjänä. Onervan suhde rahaan ei ole tulkintani mukaan katkera eikä pelkää- tään itesyytöstä täynnä. Keskustelumme aikana hän alkaa tarkastella rahankäyttöään uusista näkökulmista.

U: Niin, eikä oo enää lapsistakaan sillä lailla... *Niin (...huolta että sä voit omistautua itelles vai?) Se on tuo raha vaan tietenki, että se on...* (Niin, sitä mä meinasinki kysyä, että miten se toimeentulopuoli sitte vaikuttaa että?) *Kyllä se tiukkaa on... Mutta kyllähän se, mä oikeestaan hämmästyinkin, tää on muuttunu tosiaan aika paljo tää systeemi, huonontunu siitä, mitä on aikasemmin ollu. (...)*

Tässä puheenvuorossa Onerva ei syytä pelkästään itseään rahan puutteesta; hän nimeää syyliseksi ”systeemin”. Tällä hän tarkoittaa työttömyyspäivärahojen maksamisperusteita, joita huononnettiin 1990-luvulla.

Kaiken kaikkiaan raha-asiat näyttäisivät olevan tärkeällä sijalla Onervan elämässä. Tosin en koe häntä katkeraksi rahan puutteen takia, vaikka se estää

esimerkiksi ”itselle omistautumista”. Onervan tuntemukset suhteessa rahaan lienevät tuttuja monille yksinhuoltajille tai epävarmoissa työsuhteissa oleville tai matalapalkka-aloilla työskenteleville yksinäisille naisille. Yksin eläminen tulee suhteessa kalliimmaksi kuin kaksin eläminen.

Löytyykö Onervan rahapuheesta opetuksia elämäntaidollisesta näkökulmasta katsottuna? Esitän kysymyksen lähtökohdaksi: Miksi yksinhuoltajaäiti, joka on hankkinut itselleen uuden koulutuksen, jonka jälkeen on työskennellyt päätöksissä, syyttää itseään huonoksi raha-asioitten hoitajaksi? Jos hän on pystynyt selviämään (käytän taas tätä epäilyttävää sanaa) tästä kaikesta, eikö häntä voisi pitää hyvänä raha-asioitten hoitajana? (Hänhän itsekin tunnustaa, että pystyy tulemaan vähällä toimeen.) Ehkä Onerva katsookin tilannetaan ulkopuolisen silmin? Miten paljon ääneen lausumaton, kunnon kuluttaja-kansalaisen normi vaikuttaa oman taloudellisen tilanteen arviointiin? Hölmö kysymys: tottakai se vaikuttaa. Jokaisella keski-ikään ehtineellä pitäisi olla omistusasunto ja varaa vaikkapa matkusteluun. Normin alittajat syyttävät helposti itseään, vaikka tietysti he myös voivat kokea todellista puutetta.

Suhde rahaan on arka aihe, koska raha koskettaa toisaalta omia henkilökohtaisia tarpeita ja toisaalta se on yhteiskuntaa ylläpitävä voima. Miten voisi kuvitella, että tästä välistä löytyisi jokin ”oikea tapa” suhtautua rahaan? (Oppaat säästäväisyydestä ja viisaasta rahankäytöstä ovat auttamattomasti vanhentuneita.) Tietysti voisi ajatella, että iän myötä kasvanut itsetuntemus voisi lisätä turvallisuuden tunnetta suhteessa rahaan. Nopeasti muuttuvat taloudelliset tilanteet voivat kuitenkin romuttaa hetkessä tämänkin tunteen. Hyvinvointivaltion purkutoimet ovat aiheuttaneet paljon tällaisia turvattomuuden kokemuksia avustuksista riippuvaisten joukossa. Onervakin kuuluu tähän joukkoon työttömyyskausiensa aikana.

TOINEN MAHDOLLISUUS

Maarit pohtii paljon ja kriittisesti elettyä elämäänsä ja omaa osuuttaan elämänsä muotoutumisessa. Hän suomi välillä ankarastikin valintojaan, mutta puhuu myös katkeruudella – sekä itsensä tulkinnan että minun tulkintani mukaan – läheisistään, jotka ovat vaikuttaneet hänen elämäänsä. Tässä haastattelussa Maarit rakentaa uutta elämää ja identiteettiä, joka avautuisi hänelle opintojen ja avioeron jälkeen. Haastatteluhetkellä hän suorittaa suunnittelemiensa opintojen perustaksi peruskoulua loppuun. Maaritin lähtökohtana on tyytymättömyys elettyyn elämään.

U: Kun sä ajattelet elämääs, niin ootko sä siihen pääosin kuitenkin tyytyväi-

nen vai onks sulla paljo tällasia, että sä kelaat, että...kelaat just näitä kohtia että tota niin ois menny sillai ja tällai, ois pitäny tehdä näin ja? Vai oot sä pääosin niinku tyytyväinen elämääs? *En, en missään muotoa oo tyytyväinen. Yks syy...kaikista suurin on tietysti nää lapset. Että kun mä en ymmärtäny lähtee tai väärän miehen kanssa tehny ne. Et niitä mä suren kaikista eniten. Sitte toisena on se, että kun mä en oo opiskellu, ymmärtäny opiskella aikasemmin. (Nythän sä opiskelet.) Että mä oisin saanu ammatin itelleni. Vaikka mä tykkäsin siitä neulehommasta, mutta sitte siihenki aikaan, kun tuli se lama, ja tämä aika, että käsityö ei sillai...Kyllä niillä just ja just yks ihminen elää, mut jos pitäis perhetäki elättää, ei elä. Ne on ne yrittäjän maksut, semmoset kaikki ne on niin suuret että ei se yksin elätä. Mutta vaikka mä oisin käsityönki parissa, niin mä oisin siltikin halunnu opiskella. Mä oon sitä katunu niinku omalla kohalla kaikista eniten, että kun mä en oo aikasemmin opiskellu. Kyllä mä vähä olin äitilleki katkera, mä oon joskus aina sanonuki, että mun ei annettu opiskella. Mä oisin halunnu. Mä vaikka kerjäsin ja rukoilin ja pyysin, että mä teen vaikka mitä, kun mä saan lähtee sinne oppikouluun. Mutta ei. Piti sitte nüitten lasten kanssa.*

Maaritin puhe koulutuksen kautta avautuvasta uudesta elämästä ja identiteetistä muistuttaa Katri Komulaisen (1998) koulutuksessa olevien naisten kertomuksia. Niissä entinen, kotielämään keskittynyt minä ("Kotihiri") näyttäytyy paikalleen jämähtäneenä ja epäitsenäisenä, kun taas nykyinen, koulutuksessa oleva minä nähdään itsenäisenä ja liikkuvana. Minkälaiseksi Maaritin entinen, nykyinen ja tuleva elämä haastattelupuheessa rakentuu? Millaiseksi hän itsensä kertoo näihin elämiin elämäntaitojen oppimisen kannalta?

Entinen elämä

Joo, kyllä mä siinä mielessä oon, että mä oon jotenki väsyny tohon, tohon...kotonakin kun mä oon täysin eläny niiden lasten kautta ja sen kodin kautta. Mulla ei sitä omaa elämää oikeestaan koskaan ollu. Niin mä oon nyt huomannu sitte, kun ikää tulee, et hyvänen aika, mä oon viiskymppinen ja mulla ei oo omaa elämää ollu vielä päivääkään.

Maarit määrittää itsensä ylihuolehtivaksi äidiksi ja selostaa, mitä kaikkea hän on tehnyt lastensa eteen. Samassa yhteydessä hän tilittää avioliittoaan ja kai-puutaan tuen saamisessa lastenkasvatuksessa Maaritin kerronnasta nousee toisaalta ylpeys itsestään lasten huoltajana hänen korostaessaan omaa tarmokkuuttaan, mutta toisaalta – kuten ylläolevasta lainauksesta voi lukea – väsymys lasten ja kodin kautta elämisestä. Seuraavassa Maarit arvioi entistä elämäänsä ja analysoi syitä, miksi hän tyytyi tähän.

(...) Koska mun elämäntilanne on semmoinen, että me ollaan oltu semmoinen kolme...nyt tulee joulukuussa kolkyt vuotta, kun ollaan asuttu yhdessä ja naimisissa oltu. Ja meillä on ollu sellanen kakskyt vuotta semmoinen tilanne sitte että me oltais jo erillään, jos mä oisin ymmärtäny aikanaan, että oisin pärjäny lasten kanssa ilman miestäkin. Mutta mä ajattelin, onpahan lapsilla isä (...). Ja jotenki...en mä ymmärrä, miten mä ajattelin, et mä en pärjää. Kun aina kaikki yksinhuoltajat valitti kauheesti, että on rankkaa ja on kovaa. Ja nytku mä oon laskenu ja seurannu yksinhuoltajia, joilla on kolme lasta niinku meilläki, ja tulot niillä on, ei oo oikeestaan mitään. Meiän naapurissakin on asunu semmosia, että niillä ei oo mitään tuloja. Niin ykski rouva sano, että hän saa yli kymmenentuhatta puhtaana käteen joka kuukaus. Sitte kun se eros, se sai vielä enemmän. Mää kuvittelin vaan, että ei saa mitään, että mä en pysty elättämään niitä lapsia. Mä sen takia olin siinä, annoin sen ristiriitasen elämän sitte vaikuttaa. Tätä tämmöinen tilanne mua ressa, huono omatunto ja tämmöset kaikki. Eihän kenenkään elimistö kestä. Mä oon hyllä aika vahva tai semmoinen sisukas, mä en pienistä hetkaha. Mutta jotenki nyt vaan tuntuu siltä, että nyt ei enää kestä elimistö tätä kauheeta painetta, mitä on joutunu tässä avioliitossa kestään. (...) Sitte lähin itteki, silloin mä just perustin tän neulefirman ja rupesin tekee niitä, että mä pystyin kouluttaan niitä sitte. Ja nyt on nuorimmainen toisella lukiossa. Ja mun on vielä ens vuos kestettävä sitten (huoaten). Ja sitte kun mä saan sen tytön pois kotoo, sitte...

Maarit katselee kolmikymmenvuotista avioliittoaan nykyisestä tilanteestaan (muutoskohdasta?) käsin ja arvioi, että *me oltais jo erillään, jos mä oisin ymmärtäny aikanaan, että oisin pärjäny lasten kanssa ilman miestäkin*. Nyt hän ihmettelee omaa luuloaan yksinpärjäämisestä ja ottaa esimerkin tuntemiensa yksinhuoltajien tuloista (jotka kuulostavat minusta aika uskomattomilta). Syyinä epätydyttävään suhteeseen jäämiseen on se, että *onpahan lapsilla isä*. Mutta toisaalta taas juuri tässä hän näkee myös syyllisyyden paikan: *annoin sen ristiriitasen elämän sitte vaikuttaa* (lapsiin;UK).. Hän kuvaa itsensä sisukkaaksi, *mä en pienistä hetkaha*. Mutta ilmeisesti tämä sisukkuus alkaa olla käytetty loppuun, koskapa hän kertoo, ettei elimistö enää kestä. Avioliitto vertautuu *kauheeseen paineeseen*.

Pohtiessaan syitä avioliitossa pysymiseensä Maarit kuvaa itsensä toisaalta uhriksi, toisaalta syylliseksi. Ensimmäisessä tapauksessa on kyse taloudellisesta selviämisestä, toisessa taas äitiyden vaatimuksista. Hänen voimavaranaan on ollut sisukkuus, joka on nyt ehtymässä (osittain myös siksi, että viimeinenkin lapsi alkaa olla lähdössä kotoa).

Nykyinen elämä

Maarit kertoo paljon nykyisestä opiskelustaan ja varsinkin sen aloittamisen vaikeudesta. Oli ilmennyt monenlaisia sotkuja ja epäselvyyksiä taloudellisen tuen suhteen. Jos hän haluaa säilyttää työttömyysturvansa, hän ei voi istua päivisin koulun penkillä; sen sijaan hän hakee iltapäivällä opettajien jättämät tehtävät koululta ja opiskelee iltaisin kotona. Hän puhuu opiskelustaan niin innostuneesti, että arvelen hänen nauttivan tästä vaiheesta.

Nautin. Monet on kysynyt multa, kyllä mä oon puhunutkin, että kaikki mun sisarukset esimerkiksi ja kaikki nämä tämmöset lukeneemmatki sanoo, että mitä sä teet tolla tiedolla ja sä oot ihan hullu. Oisit vaan katellu töitä ja oisit mennä johonki lukemaan johonki ammattiin. Mä sanon, että siihenhän mä pyrin koko ajan, mutta mä haluan tätä tietoo ensin. Mää tiän sen, että jos mä menen kauppaoppilaitokselle, niin mä oon ihan pihalla siellä kun ruvetaan laskeen. Kun en mä tätä nykytekniikkaa osaa. Nyt mää kyllä sen jo tiän, miten se tapahtuu, mut en tienny silloin, jos mä oisin suoraan mennä. Välillä mä oon kyllä niin väsynyt, että soi korvissa, on semmonen puristava tunne otalla...ressi tietysti. Mutta kuitenkin kun mä nautin siitä. Illallaki sitte vielä lukee semmosta ihan...etku mä teen, koululta kun mä saan ne monisteete, mä oon ne tehnyt, niin sitte mä saatan...mä en kato telkkariakaan ollenkaan, vaikka sieltä tulis mitä. Uutiset mä nyt katon. Jos joku hyvä elokuvakin tulee, niin en mä malta kattoo sitä, mä luen. Mä nautin ihan siitä, kun mä saan opiskella (painottaa). Et kyllä se on ihan...Et mua vaan harmittaa, että mä en oo aikasemmin.. (...) Mut sit mä aattelin senki, että jos mä en sitte jostain kumman syystä pystyis tekemään töitä taikka tota sais töitä, niin sit mä jatkan sinne lyseolle ja mä luen sit ylioppilaaks asti. Piruuttakkii! (Naurua)

Maarit kertoo nauttivansa, vaikka sisarukset ja kaikki tämmöset lukeneemmatki ovat ihmetelleet hänen opiskeluvaihtoaansa. Maarit kuvaa itsensä päättäväiseksi. Tästä kertoo oman päänsä pitäminen, vaikka olisikin ihan hullu. Toisaalta hän kertoo olevansa välillä niin väsynyt, että soi korvissa. Hän painottaa tosissaan olemista sillä, että ei katso televisiotakaan iltaisin (paitsi uutiset). Muitten ihmettelystä huolimatta (piruuttakkii) Maarit olisi valmis jatkamaan lukiossa, jos tie ei aukea ammattiopinnoille peruskoulun jälkeen. Seuraavassa Maarit vielä korostaa opinnoille omistautumista.

Mä oon tosiaan jättänyt kaikki kotona, että mä en tee mitään. Mä sanoin tytölle, että mä vaan opiskelen nytte. Että kyllä se on hyväksytty sitte kotonaki jo, että mä nyt vaan opiskelen. Tietysti mun jotain pitää tehdä, ne pakolliset kotityöt, mutta en sitä kauheeta hyysäämistä ja passamista ja siivoamista niinku ennen.

Maarit kertoo muutoksesta elämässään opiskelujen alettua: hän on jättänyt kaikki kotona. Hänen entinen minänsä *hyysäsi, passasi ja siivosi*. Toisaalla hän kertoo luopuneensa myös suvun pitokokin osasta ja siitä ihmetyksestä, mitä tämä luopuminen sukulaisissa herätti. Vaikka kerronassa nykyisestä elämästä luen innostusta opiskeluja kohtaan, epätydyttävä parisuhde on toinen puoli nykyistä elämää. Maarit kuvaa tämän hetkistä elämäänsä kestämiseksi. Seuraavassa hän kuvaa elämänsä kotona kahdestaan miehensä kanssa.

(...) tyttö oli tuolla Italiassa, niillä oli luokkaretki. Me oltiin kahdestaan sitte. Mä aattelin, et tätäkö se sit on pariskunnilla, kun lapset lähtee maailmalle. Me ei koskaan puhuta, meil ei oo mitään puhuttavaa toisillemme. Saattaa kysyä, että onko ruokaa tai uuni lämmitetty tai jotakin. Ja se istuu toisessa huoneessa ja kattoo televisiota, minä istun toisessa huoneessa ja katon televisiota tai luen. Ei me puhuta mitään, käyään saunassa kumpikin tai sitte ei. Saatan käyä lenkillä, se saattaa käyä kalalla.

Maarit kuvaa tilannetta, jossa pariskunta viettää kahdestaan illalla aikaa ”yhdessä”. Tästä kuvauksesta voi lukea ahdistavan tunnelman. Maarit tekee johtopäätöksen siitä, millaista olisi heidän tuleva elämänsä, jos hän jäisi tähän liittoon. Paitsi opiskelunautinnosta ja parisuhdeahdistuksesta Maaritin nykyisyys täyttyy tulevaisuudesta haaveilusta. Hänen nykyinen minänsä on muuttunut, ja tämän myötä elämänmuutos on mahdollista.

No oon mä sillai muuttunu, että että...kyllä mä arka vieläkin oon, mutta kumminkin mä oon semmonen päättäväisenpi paljo. Kai se johtuu sit siitä, että ei tartte enää ottaa niitä lapsia huomioon. Niinku lasten kautta tähän asti aina eläny. Mä en oo niinku osannukaan ajatella koskaan, että mä voisin ajatella vaan itteeni ja tehä niinku musta tuntuu joku asia hyvälle, tekis jotain mieli tehä tai mennä johonkin. Näin mä en oo koskaan voinu ajatella.

Maarit kuvaa nykyisen minän paljon päättäväisemmäksi kuin entisen minänsä. Tämän muutoksen on hänen mielestään mahdollistanut se, että *ei tartte enää ottaa niitä lapsia huomioon*. Mitä lasten huomioimisesta luopuminen Maaritin puheessa tarkoittaa?

Ja nyt vielä mitä vanhemmaks mä tuun, niin sitä varmemmin mä sitte suunnittelen kaikkea tämmöstä. Ei tartte enää ajatella niin tarkasti kaikkea sitä, lapsia ja niitten toimeentuloo. Tietysti ne on aina mielessä, äidillä aina on. Mutta ei sillai ylihuolehtivasti, että mun pitäis joka hetki olla varpailla, että mitenkähän niillä menee, pitäsköhän mun mennä soittaa niille. Kun nytki mua kyllä vaivaa se, kun

keskimmäinen poika ei oo kolmeen päivään soittanu. Täytyy varmaan tänään soittaa, että mikä on (Nauraa).

Tässä lainauksessa Maarit puhuu lasten toimeentulosta huolehtimisesta ja varpaillaan olostä pitäskehän mun mennä soittaa niille. Maaritin vakuuttelu lepää kuitenkin hataralla pohjalla hänen paljastettuaan huolensa keskimmäisestä pojastaan. Tosin lopussa hän pikkuisen paikkaa pohjaa nauramalla omalle aikomukselleen soittaa pojalle.

Tuleva elämä

U: Ja se on tärkeä asia sulle saada töitä? (Joo.) Et sä et niinku haluais hellittää ja jäädä vielä syrjään? En. En haluais vielä, koska mä tosiaan tunnen itteni, että mä oon ihan hyväkuntoinen ja pystyn vielä olemaan töissä sillai. Ja on halu, kun mä niin kauan olin jo kotona. Ja sitte se, että mä haluan olla ihmisten kanssa tekemisissä. Et ihan senki takia haluan olla töissä. Että jos mä hautaannun tonne kotia, niin ei musta oo siihen. Että mullakin, mulla on aina ollu iso perhe ympärillä. Ja sitte ykskaks jos mä joutusin olemaan tuolla kotona (...). Nii jotenki tuntuu, et mä en niinku halua tätä vielä. Et mä haluan kokee jotakin muuta ja tehä työtä. Kokea sitä että mä oon tarpeellinen. Kun mä sen kerta pystyn olemaan vielä. Sitte tietenki jos mä en pysty, se on alistuttava siihen mutta. Onko se sitte sisua vai onko se itsekkyyttä vai mitä se on. Mutta mua ei oo vielä lannistettu sillä, että mä oon ikäloppu.

Maarit vakuuttaa haluaan käydä töissä. Se on tärkeää, koska hän haluaa olla ihmisten parissa eikä jäädä kotiin ja kokea olevansa tarpeellinen. Hän pohtii mistä tämä hinku tulee: onko se sitten sisua vai onko se itsekkyyttä. Mistä Maaritin ajatus itsekkyydestä tulee? (Kävin Leenankin kanssa keskustelun itsekkyydestä.) Onko tämän ikäisille naisille jotenkin tyypillistä, että he ajattelevat omien halujen olemassaoloa itsekkyytenä? Maaritin taustaa vasten (uhrautuminen toisten tarpeiden tyydyttämiseksi) tämänkaltainen ajatuskulku olisi ymmärrettävää. Maarit painottaa sitä, että häntä ei ole lannistettu ikäajattelulla, ts. sillä että hän on ikäloppu. Tästä lainauksesta tulee voimakkaasti mieleen uuden alun, *second chance*n idea. Minkälaista ammattia Maarit itselleen suunnittelee?

Ja koska mä kuitenkin oon aika hyväkuntoinen, mä aattelen et mä sen ammatin vielä hankin, toisenki ammatin. (...) mitä me ollaan nyt käyty tän opon kans vai mikä psykologi tää on siellä koululla, lävitte sitte näitä et mitä koulutuksia mulle on mahdollista. Koska se ei voi olla pitkä, ja nyt on tämmösiä vuoden koulutuksia.

(...) ... jos nuoret menee niinku kokkikouluun tai tällaselle suurtalosalalle, mitä nää ammattinimikkeet nyt onkaan, niin sehän vie kolme vuotta. Mut aikuiskoulutuksena se alkaa nyt syksynä, niin se kestää vuoden. (...) (.). Ja sit on huutava pula kokeista. Mä aattelin, että mä kerkiäisin tässä kuitenkin vielä olla työelämässä. Että jos mä nyt tän vuoden käyn, sitte olen sen harjoitteluajan jossakin, et sen harjoittelupaikan aina saa. Mulla ois siinä mahdollisuus kuitenkin. Ja jos mää en saa sitte sitä työpaikkaa, mää voin perustaa vaikka itte, koska mulla on tätä yrittäjäkoulutusta ja -kokemusta jonku verran. Niin mää voin perustaa sitte itte. Työllistää niinku ite itteni.

Toinen ammatti on sitte, ois mua kiehtonu aina tää, tai siis lääketiede ja luontaisnäähoidot, hieronnat. Mää oon sitäki harrastanu aika paljo. Mä oon lukenu kaikki nää luontaishoitajien kirjat, yks kirjahylly täynnä niitä. Se ois semmonen kiehtova. Mut siinä sit vaaditaan kanssa, ja seki alkas nyt syksyllä, tämmönen vuoden kestävä tää klassinen hieronta, tämmönen perinteinen hieronta. (...) Et jos on hyvä hieroja, niin tota töitä on. Mää tiään monta naista, mä tiään Korpilahella yhen naisen, jolla on astma, niin se tekee tätä työkseen ihan. Ja sillä on niin paljo töitä, et ikinä ehti tekemään.

Maarit selostaa mahdollisuuksiaan suuntautua joko kokin tai luontaishoitajan ammatteihin. Hän kertoo pohtineensa koulun psykologin kanssa mahdollisuuksiaan. Kummankin ammatin kohdalla häntä hieman arveluttaa oman terveyden kestäminen. Maaritin puheessa koen luottamusta työllistymismahdollisuuksiin. Tämän tueksi hän nostaa esiin kokemuksensa yrittäjänä. Hänen tulevaan elämäänsä hän haaveilee ammatin lisäksi kuuluvan lämmin ihmissuhde.

Et joskus kun näkee semmosia aviopareja, vanhoja aviopareja, jotka käsi kädessä kävelee tuolla, niin semmosta mä kadehdin vähän (Nauraa). Ja kyllä mä sitä vielä haaveilen semmosestakin, vaikka nyt vielä tuntuu, että se että pääsen tästä entisestä eroon niin kyllä mä vähä aikaa oon itekseni, että saan olla ihan niinku mä itte haluan, vaikka kävelen lattialla ja syleksin kattoon. Että kukaan ei tuu sanomaan mitään. Että mä haluan tehdä ihan niinku mä itte haluan ja olla miten päin haluan. Mutta kuitenkin mä vielä joskus haluan tuntee sen semmosen ihmissuhteen, että on joku semmonen kenen kainaloon käpertyä tai olla sillai. Et tuntee että on joku joka välittää tai jolle mää oon hyödyllinen taikka. Semmosta ihmissuhdetta mä oon kaivannu aina. Etku mun isä ei koskaan välittäny mistään. Eikä oikeestaan äijinkään kanssa ollu semmonen lämmin suhde ollu. Se on päinvastoin ollu semmonen huolehtiva. Kun mä oon joutunu niin kauheen nuoresta huolehtimaan kaikesta. Nini semmosta minä vielä kaipaan.

Tästä vastauksesta päättelen, että Maarit on ajatellut tulevaa elämäänsä myös

ihmissuhteen kannalta: ensin hän haluaa olla yksin, että saan olla ihan niinku *mä itte haluan*. Mutta tämän jälkeen haaveiden kohteena on semmonen ihmissuhde, että *on semmonen kenen kainaloon käpertyä*. Tämä olisi korvausta entisestä lapsuudesta ja avioliitossa menetetyistä läheisyydestä ja siitä, että hän on joutunut aina huolehtimaan muista. Maarit elää ihmissuhteidenkin alueella toisen mahdollisuuden ideaa. Toisenlaisen elämän halu lähtee paitsi vaille jäämisen kokemuksesta myös näyttämisen ja hyväksytyksitulemisen halusta.

Kyllä se varmaan on sitä näyttämisen halua ja sitä hyväksi...hyväks...tai sitä semmosta...(Hyväksytyksitulemisen halua?)...hyväksytyksitulemisen halua niin. Koska kun mä äsken kerroin siitä suvusta, että ne ei oo koskaan hyväksyny meitä, koska me ollaan alkoholistin lapsia. Ja sitte se, että kun mä oon kokenu aina sen, kun mä en oo saanu käyä niitä kouluja, mä oon kokenu sen puutteena. Mä oon tuntenu itteni alempiarvoseks kun muut sen takia, kun mä en oo saanu käyä niitä kouluja, ni mulla on semmonen tarve näyttää, että määki osaan ja pystyn tekemään jotakin. Kai se on sitäki vähä.

Maaritin uskoa toiseen mahdollisuuteen lujittaa siis luottamus koulutuksen avaamiin mahdollisuuksiin. Tätä luottamusta ruokkii menetetyn mahdollisuuden ja alempiarvoisuuden kokemus, joka on peräisin lapsuuden kodista. Maaritin pyrkimys etsiä elämälleen uusi alkua on hyvä esimerkki yhdenikäisyyden kulttuurista, jossa koskaan ei ole liian myöhäistä toteuttaa nuoruuden haaveet.

KOTIKESKEINEN ELÄMÄ

Annan pyrkimys kulkee päinvastaiseen suuntaan kuin Maaritin: kotiin päin. Tällä hetkellä Anna tekee pätkätöitä siivoojana ja kokee työn raskaana ja kuluttavana. Hän suoritti keittiöalan kurssuja ja huomasi, että konditorin ammatti olisi hänen unelma-ammattinsa. Hän on kuitenkin mielestään liian vanha tämän unelman toteuttamiseksi. Anna elää pätkätöiden ja työttömyyden vuorottelua kuten hänen aviomiehensäkin. Kysyn häneltä, haluaisiko hän jo luopua työelämästä, ja hän vastaa:

Se ei oo mahollista mulle. Mutta kyllä, jos ei tuota olis pakko käydä, niin mulla aika kuluis kotona. (Aijaa. Että ei sulle sen puolesta...) Ei (...tuu sit semmonen tarpeettomuuden tunne tai muu?) Ei, ei. Että mulla tosiaan on tämmönen omakotitalo tässä on. Ja mulle on nuo käsityöt, mulla on kangaspuut tuolla pihamökissä, jolla mä oon...Joka on tosi mieleistä hommaa.

Kuten vastauksesta voi päätellä Annan elämäntapa on kotikeskeinen. Hänelle kotona riittää tekemistä, vaikka kodin ulkopuolista työtä ei olisikaan. Ensimmäiseksi hän mainitsee omakotitalon, jossa riittää tekemistä ja seuraavaksi käsityöt. Annan on kuitenkin pakko käydä töissä rahan takia. Seuraavassa puhun Annan kanssa asioista, jotka liittyvät kotikeskeiseen elämään. Pohdin myös sitä, minkälaisia elämäntaitoja Annan elämäntapaan sisältyy.

Oma koti kullan kallis

U: No, oot sä miettiny, osaat sä nimetä sellasia tärkeitä arvoja elämässä? *Tuota...Kyllä se tietysti tää perhe on, tää nyt on hirveen tärkeä. Ja toki tää kun tässä on, tää on kans...(Tää koti?) Koti. Tää on...(Niinku teillä on tää talo?) Joo, kyl tää on. (Et tää merkitsee sulle paljo, tää talo?) On, on. Et kun töissä on, tuntuu ihanalta kun tulee, et voi hyvänen aika, mä on täällä. Ja sama nyt tietysti tonne mökille kumenee, kun ne on ne lapsuusmaisemat järven rannalla, niin kyllähän se on ihana asia, et se on. Ja kumminki kun nää on tavallaan, me on itte tehty nää. (...). (Niin joo, se on se tärkeä juttu siinä.) (...) Tietysti kyllähän kaikkein tärkein, mitä se olis, jos ei ois ihminen terveenä, sehän se on kaiken aa ja oo. Että sen voi nyt sanoo, et se on kaikkein tärkeä, että terveyttä jos on, sitte muutki asiat järjesty.*

Anna mainitsee elämänsä tärkeimmiksi asioiksi perheen, kodin yleensä, jonka hän kysytyäni tarkentaa taloksi. Talo on tärkeä, koska se on itse rakennettu, kuten myös kesämökki. Anna kuvaa toistä kotiin tulemisen ihanana asiana. Lopuksi koti-aiheesta poiketen hän mainitsee kaikkein tärkeimmäksi arvoksi terveyden. Annan vastauksessa piilee elämän realiteettien taju. Terveys on kaiken perusta, sitten tulevat muut hänen elämänsä keskeiset asiat. Ymmärrän Annan vastauksen myös siitä näkökulmasta, että lehdenjakan ja siivoojan työt ovat asettaneet terveyden koetukselle. Seuraavassa Anna kuvaa kesämökistä nauttimisen ja töissäkäymisen raskauden välistä ristiriitaa.

U: Et siinä mökissäki on aika paljo töitä? Siinä kunnossapidossa? *Joo, ja sitte siellä ainakin mä, että tuntuu että sitä haluaa välillä vaan olla, istua ja katella ja nauttia. Kun sen on saanu pystyyn. (Miten kauan se on ollu siellä sitte?) Se on ollu nyt, mitähän mä nyt sanosin, neljä-viistoista vuotta. Suunnilleen viitisentoista vuotta. Se on...kahdestaan nostettu hirret ja on käytännössä tehty kaikki mitä on pystytty itte. Kyl jos niin jos olis mahdollista jäädä niinsanotusti eläkkeelle, jotenki tulis toimeen, niin kyllä mä saattasin jäädä. Et must ois toisaalta tää ikäluokka, niin eiks vois meitä jo päästää? Kaavaillaan vaan eläkeiän nostoja, politikat puhuu näin, niin eihän niissä oo mitään järkeä. (Niin, kun tilanne on tää mikä on kuitenkin, ettätota joutuu pakosta killumaan sitte.) Ja sitte mun mielestä siinä pitäis ottaa sen työn*

raskaus huomioon. *Että eiei, jos on ruumiillisesti raskasta työtä, niin ei sitä välttämättä jaksa kauaa.*

Anna kertoo haluavansa jo nauttia kesämökistä, ja eläkkeelle pääsy mahdollistaisi tämän nauttimisen. Annan mielestä hänen ikäluokkansa on tehnyt jo tarpeeksi. Esteeksi hän näkee poliitikot, jotka kaavailevat eläkeiän nostamista. Hänen mielestään tässä pitäisi ottaa työn raskaus huomioon. Mitä muuta Annan elämään kuuluu paitsi kesämökki ja talo?

Isäntä tuli kuvioihin

U: No, mites kun sä ajattelet tota elämää taaksepäin, niin silloin...sä oot keskikoulun siis käynyt? (*Joo, mä oon.*) Niin sulla ei ollu silloin tota mahdollisuuksia lähtee kouluun sit sen keskikoulun jälkeen? Vai halua? *No, ilmeisesti mulla ei ollu haluakaan enkä ajatellu. Ja sitte tuli vielä todella tuo isäntä kuvioihin, niin se tahto mennä sitte, että ei silleen. Onko se sitte se ikä, että ei oo välttämättä tajunnu sitä?*

Anna kuten moni muukin tämän ikäpolven nainen on ruvennut seurustelemaan ja mennyt naimisiin nuorena. Nykynuorien mielestä saattaa vaikuttaa ihmeteltävältä, että seurustelun aloittaminen vaikutti yleisesti vielä 1960-luvulla tyttöjen koulunkäyntiin. Avioliitto ja perheen perustaminen kilpaili tasaväkisesti ammatin hankkimisen kanssa naisten elämän keskeisenä tavoitteena. Annan puheesta luen ylpeyttä pitkään kestäneestä avioliitosta.

U: Te ootte kauan tuntenu toisenne sitte? *Tulee tänä vuonna kolkytävuotta kun on oltu naimisissa.* U: *Joo. Juhlitteks te sitä? Katotaan sitte syksyllä että... (Nauraa). Et meillä sattuu siihen lokakuulle kaikki, kaikki juhlat. Molempien syntymäpäivät on silloin, hääpäivä on silloin ja kihloihin on menty silloin ja. Ne on ihan sattuman kauppaa, sattunu vaan näin. Kyllähän se tietysti semmonen taival on, että kyllähän sitä kannattas varmaan vähä juhliakin.*

Ammatti jää siis hankkimatta, kun *tuli tuo isäntä kuvioihin.* Myöhemmin kun lapset tulevat kuvioihin, Anna kertoo valinneensa työn – hänelle oli yhden-tekevää mitä työ sisällöllisesti oli – sen mukaan, että pystyi hoitamaan lapset itse kotona. Lehdenjakajan työ oli tähän sopivaa. Kun lapset sitten kasvoivat, hän saattoi ajatella muutakin työtä. Annan elämän valinnoissa näkyy perheen tärkeys.

Käsitöitä, musiikkia ja matkustelua

U: Niin, sähän puhuit jostain matosta, jonka sä lopetit? *Joo. Otin mattoja sieltä pois. Että mä tein, tein siinä tuttavalle ja tein sit mökille tosiaan muovimattoa. Siinä on sitä loimia vielä jälellä, että mä tykkään...se on niitä mun synttärilahjoja, jotka mä ostin sit ittelleni, et mä saan. Vuosia haaveilla, että ois ihana jos mä saisin. Ja sit kun on tuo vanha saunamökki, siellä saa...että siellä saa olla koko ajan ne puut. Sain sit käytetyt puut. (Kutomista ja virkkaamista...?) En niitä niinkään. Nyt mulla on merkkauksjuttuja. Mä oon tehny mökille noita...siin on pyyheliinapeitto tehty, semmonen vanhan ajan ja. Sit siel on huoneentaulu, ja tos on yhdelle tuttavalle viiskyvuotispäivälahjaks tulossa semmonen huoneentaulu. Ristipistotyönä.*

Näissä lainauksissa Anna kertoo käsityöharrastuksestaan – joita hän siis teki enemmänkin, jos ei olisi pakko käydä töissä. Hän kertoo ostaneensa itselleen synttärilahjaksi käytetyt kangaspuut, jotka ovat vanhassa saunamökissä. Muunkinlaisia käsitöitä hän kertoo tekevänsä: merkkaustöitä ja ristipistotöitä.

Anna kertoo melko paljon myös matkustamisesta, menneistä matkoista ja haaveistaan matkustella enemmän, jos rahat vain riittäisivät. Hän luettelee, missä kaikkialla he ovat käyneet ensin koko perheen kanssa ja myöhemmin ”isännän” kanssa kahdestaan. *Että me kerätään kolikoita, ja viime syksynä me oltiin kolikoilla äkkilähdöllä kahdestaan tuolla Marmarikseksessä. Kysyn häneltä, mitä matkustaminen hänelle merkitsee.*

Irti tästä kaikesta ja tota näkemään uutta kulttuuria. Tuolla oli todella kiva, me kierrettiin siellä vuoristossa kaikki (...) seittemät ihmeet ja tuota maaseutua, me käytiin maalaistalossa siellä. Ihan tää kokonaan tää vaihdos, ja sitte nauttii, kun pääsee valmiiseen pöytään, saa istua ja syödä (...), se on ihana asia. Rannalle en lähe, mä sitä en auringonottoa kestä. Vaan just se, että näkee uutta, uusia paikkoja ja kaikkea tämmöstä että. Et meillähän yks varmaan kaikkein mieleenjäävimpiä, että me oltiin Jugoslaviassa ennen kun tää sota tuli, ni semmonen Portorosis siitä pääsee Venetsiaan toiselle puolelle, ja Venetsiassa oltiin yks päivä. Oli kyllä tosi kiva. Tää on se, jos mulla ikinä maailmassa rahaa on, niin tää on se, mihin mä yritän satsata ja vähistäkin pihistää. (Joo. Et pelkkä kesämökki ei riitä semmoseen irtipääsyyntä että? (Ei) Että kauemmaks...?) Ei. Kyllä musta on ihan. Sit sitä vähästä englantia pääsee virkistämään muistissaan, kun tuolla liikkuu, että ei se totaalisesti unohu kokonaan.

Anna mainitsee monta motiivia matkustamiseen. Matkustaminen merkitsee hänelle irtiottoa *tästä kaikesta*, uuden kulttuurin näkemistä, valmiiseen pöy-

tään pääsemistä ja englannin puhumisen taitojen ylläpitoa. Edes kesämökilään hän ei pysty pääsemään irti "kaikesta" niin kuin ulkomailla.

Musiikki on Annalle myös *tosi iso asia*. Hän sanoo kuuntelevansa musiikkia laidasta laitaan sekä konserteissa että äänilevyiltä. *Onneks aikanaan sillon kun oltiin töissä saatiin ostettua nuo stereot, kunnan laitteet*, hän kertoo. Musiikkiharrastus on peräisin jo lapsuudenkodista, jossa äiti lauloi ja isä toimi pelimannina. Musiikkiharrastukseen hän liittyy tansseissa käynnin. Myös teatterin hän mainitsee.

U: Joo. Mitä nää taide-elämykset merkitsee sit sulle? Teatterit ja konsertit. *No, se on irti siitä arjesta. Voisko sanoo, että pieni juhlahetki arjen keskellä. Et irti pääsee ja rentoutuu ja sit just Eurooppa nelosenki jutut, niin ne on ollu niin hauskoja, et siellä unohtaa sitte muun. Ja se virkistää kai sitte sitä kautta.*

Anna mainitsee taide-elämysten merkitykseksi irti siitä arjesta. Tämä sama merkityshän hänellä oli myös matkustelussa. Kysyn vasta nyt enkä haastattelutilanteessa, kuten olisi pitänyt: mistä Anna oikeastaan haluaa päästä irti? Matkustelun kohdalla hän sanoo: *irti tästä kaikesta*, ja taide-elämysten kohdalla: *irti siitä arjesta*. Mutta jos oletan, että Annan elämä on hyvin kotikeskeistä, ja että hänelle koti on ihana paikka, miksi hänen pitäisi päästä siitä irti? Annan puheesta saa myös sellaisen käsityksen, että avioliitto ja perhe ovat hänelle tärkeitä. Haluaisiko hän päästä näistä välillä eroon ja viettää aikaa yksinään, kuten nykyajan naisia kehoitetaan, ja josta useat sanovat haaveilevansa? Kuitenkin Anna mainitsee matkustelevansa ja käyvänsä konserteissa, tansseissa ja teatterissa "isännän" kanssa. Hän jopa "raahaa" tätä puolipakolla mukaansa, kuten seuraavasta lainauksesta käy ilmi.

Sit mä käyn teatterissa, käyn kyllä. (Tuolla kaupunginteatterissa?) Niin kaupunginteatterissa. Ja isännän oon saanu sillai, kun Turussa aikoinaan on käyty Samppalinnassa siellä kesäteatterissa, nyt tätä Eurooppa Neljää, sitä käydään, sinne mä saan isännän. Siellä on varmaan nähty kaikki nämä mitä ne on kesäsin. Ja sitte talvijuttujaki käyty.

Anna ei siis tahdo päästä irti ainakaan aviomiehestään. Taide-elämyksistä puhuessaan Anna määrittelee ne *pieniksi juhlahetkiksi arjen keskellä*. Irti-pääseminen, sen sijaan että se olisi pelkkää arjen rutiinien pakenemista, näytetään juhlan idean kautta ilmaistuna elämän rikastuttajana ja monipuolista-jana. Vaikka kotona ja parisuhteessa viihtyisikin, tarvitsee myös juhlahetkiä, jotain erilaista kuin tavallisena arkena.

Puhumisen tärkeys ja muita elämäntaitoja

Kauheen tärkeitä. Ne on yks tärkeimpiä asioita. Ihan siis tosiaan, että mulla niinku sanotaan tosi hyviä ystäviä, niitähän ei voi olla montaa. Että mulla ei...voi sanoo, että just tää mun mun P:n aikainen ja sit mulla on mun nuoruuden aikainen ystävä on tuolla X:ssä, niin se on sitte. Nää on ihan, jos näitä ystäviä on tosi hyvä, niin nehän auttaa niistä vaikeista ajoista yli.

Anna korostaa paitsi perheen myös ystävien tärkeyttä elämässään. Ihmissuhteet ovat Annalle siis kaiken kaikkiaan keskeisellä sijalla. Tässä lainauksessa hän sanoo, että ystävät auttavat vaikeista ajoista yli. Kysyn Annalta, ovatko ystävät olleet aina hänen elämässään vai onko mahdollisesti perhe-elämän vaatimukset joskus vieneet suuremman sijan. Annan mukaan kyllä ne on kulkenu siinä rinnalla. *Että eihän toista voi pois toinen sulkee.* Annan puheesta nousevat esille myös ihmissuhdetaidot.

(...) pitää, pitää puhua. Että eihän se kaikilla onnistu, mutta minusta hyllä varmaan jokainen oppii siihen. Ja josset sä puhu, niin sillon se purkautuu kuiteki jollain tavalla, jotain kautta. Et mä niinku...must ihminen selviää aika vaikeista asioista, jos sillä on ihmisiä, joille se voi puhua ja jos se pystyy ne purkamaan joko sitte itkuna tai millä tahansa. Ei sisään kätke.

Ihmissuhde- ja itsensä kehittämisen oppaissa, jotka Suomessa saavuttivat 1990-luvulla suuren suosion, korostetaan samoja asioita kuin Annan puheessa. Ihmisen on tultava sinuksi omien tunteittensa kanssa ja osattava ilmaista niitä ja puhua niistä. Jos ei osaa, tunteet *kätkeytyvät sisään*, ja seurauksena saattaa olla fyysisiä ja psyykkisiä sairauksia (Nykyri 1998). Mutta eiväthän meidän sukupolvemme naiset ole saaneet lapsuudessaan valmiuksia tunteittensa käsittelyyn, vaan meidän piti lapsena olla hiljaa ja tyytyä siihen, mitä vanhemmat ja opettajat sanoivat. Tallainen on yleinen käsitys 1950-luvun kasvatuksesta. Olen itsekin itsesäälinä hetkinäni haeskellut edellisen kaltaisia syytä vaikeuksiini uusien haasteiden edessä. Vielä 1970-luvulla omassa ympäristössäni itseensä keskittymistä ja omista tunteistaan puhumista pidettiin triviaalina yhteiskunnallisten kysymysten rinnalla, ja nyt yhtäkkiä pitäisi osata tämäkin taito. Annan kasvuympäristö näyttäisi olevan erilainen kuin omani.

Joo ja tuota sitte aika paljo sitä, että äiti sano että puhumalla, että puhua, puhua, puhua, että puhua pitää, että se on semmonen. Sitä ehkä enemmän vielä korostettiin. Tai äiti niinku varsinkin, että tuota äiti puhu, äidillä oli ystäviä paljo ja äiti puhu asioistaan paljo. Ja sen takia hän oli varmaan...Sitä on toivottavasti periny

sitte, sen puhumisen tärkeyden. Tosi paljo korosti sen puhumisen tärkeyttä.

Anna nostaa oman äitinsä esikuvakseen. Äidiltä hän on oppinut asioista puhumisen tärkeyden. Lause *ja sen takia hän oli varmaan...* jää tässä epäselväksi. Tulkintani mukaan tämä viittaa siihen, mitä Anna on aikaisemmin kertonut minulle äidistään. Annan mielestä hänen äitinsä oli, *kun sanotaan, niitä ei kovin monta mee tusinaan semmosia ja ainutkertanen ihminen*. Äiti olisi Annan kertoman mukaan *sen paitansakin antanu pääältänsä, jos ois voinu lapsia auttaa*. Vaikka äiti oli *töllin tyttö, jolla ei oikeestaan mitään ollu*, hän kertoi lapsenlapsille iltasatuja omasta päästään. Äiti ei myöskään jaotellut töitä miesten töihin ja naisten töihin. Annan kerronnasta luen ihailua äitiä kohtaan. Onko äidin muisto se kannatteleva voima, joka näkyy myös Annan elämänfilosofiassa?

Unelmia

(...)jos ei eläkkeelle mahollista ookaan, niin sais ainaki tehä niitä pätkiä sitte, että pysyis jonkinmoisessa, jonkinmoisessa rahassa, ettei ihan sitte putois...(Köhyysloukkuun?)...köhyysloukkuun. Että ei tietysti nytkään ole, että kyllä sitä monesti tulee sellanen tilanne, että mistäs näihin laskuihin revitään rahaa, mutta ainahan tästä on selvitty. Tosiaan sitte se haave, että yhä me panemme niitä kolikoita ja vielä me lähdemme. Että se on se...(Naurua) (Että sä oot optimistinen siinä suhteessa?) No, on sitäkin. Onneks on sitäkin että. Kyllä niitä on tietysti niitäkin aikoja, että sitä on suon syöverissä ja pillkottaakohan se valo tänne, mutta aina niistä on noustu.

Annan toiveena on saada tehdä vielä pätkätöitä, *ettei ihan putois köhyysloukkuun*. Mielestäni toive kertoo realistisesta suhtautumisesta nykyiseen tilanteeseen. Annan odotusten mukaan elämä jatkuu samanlaisena aina kolikkojen säästämistä myöten. Hänen puheestaan luen myös luottamusta elämän kannatteluun: *syövereitä on ollut, mutta aina niistä on noustu*. Mutta unelmiakin on:

Unelmia on, kyllähän sitä ihmisellä pitäis aina olla unelmia. Se on eri, toteutuuko ne. Jos nyt ajattelee sellasta just, leikkii ajatuksella, joka ei koskaan tuu toteutumaan, että jos lotossa voittaa, niin mitä minä tekisin. Että kyllä sitä sillon tietysti kiertäs tätä maailmaa aika paljon ja laittas tietenki, että sais muksut asuntonsa, kaikennäköstä semmosta. Sit mä saisin harrastaa ja mä saisin hoitaa itteeni. (...) (Miten sä hoitaisit sitte?) *No, kävisin tietysti, tän ikäselle tekis hirveen hyvää hieroja. Vaikkei työssäkään oo, niin täytyy. Sit mulla justiin ton (...)* *iho on joutunu kasvoissa koetukselle. (...)*

Annan unelma yhtyy monien muiden suomalaisten – myös muiden haastateltavien – unelmaan lottovoitosta. Hän sanoo kuitenkin realistisesti, että se *ei koskaan tuu toteutumaan*. Mitä Anna sitten tekisi lottovoitolla? Ensimmäinen haave liittyy matkustamiseen. Toiseksi hän auttaisi lapsia asuntojen hankkimisessa, ja kolmanneksi hoitaisi itseään, kävisi hierojalla ja kosmetologilla. Itsensä hoidattamisen haaveet tuovat mieleeni opaskirjat ja naistenlehtien artikkelit, jotka on suunnattu tämän ikäluokan naisille. Niissä pidetään itsestäänselvänä, että kaikilla on taloudelliset mahdollisuudet ”kohdata ikääntymisen mukanaan tuomat muutokset”.

OMILLA JALOILLA SEISOMISEN TÄRKEYS

Kaisan työura näytti nousujohteiselta siihen asti, kunnes irtisanominen tuli. Hän oli kouluttanut itseään ja pyrkinyt eteenpäin – ja tekee niin vieläkin. Hän on hakenut ahkerasti töitä, mutta saanut vain pätäkötöitä, jotka eivät ole olleet hänen mielestään tarpeeksi haastavia. Kaisa on eronnut ja hänellä on aikuiset lapset sekä lapsenlapsia. Tällä hetkellä hän sanoo elävänsä avoliitossa, vaikka hänellä on oma asunto.

Kaisa edustaa mielestäni selkeimmin haastateltavistani yksin pärjäämisen eetosta. Hänen puheestaan poimin lukuisia tätä periaatetta edustavia johtajatuksia:

”Periksi ei saa antaa koskaan.”

”Jotakin on vielä mun varalle varattu.”

Mulla on annettavaa yhteiskunnalle.”

”Ihmisen ja naisen pitää seisoa omilla jaloillaan.”

”Jokaisella ihmisellä pitää olla oma elintilansa.”

”Mä oon itte tehny valinnan, ei minun asia oo mennä omille vanhemmilleni valittamaan.”

”Hyvän itsetunnon kanssa pärjää kiperissäkin tilanteissa.”

”Positiivinen elämänasenne on se kaikkein tärkein voimavara ihmiselle.”

”Pitää kunnioittaa itseensä.”

Miten Kaisa rakentaa puheessaan yksinpärjäämiseen kuuluvia elämäntaitoja ja liittää niitä elämäntilanteeseensa ja -historiaansa? Miten hän soviittaa omat voimavaransa ja vahvuutensa näihin periaatteisiin? Mitä hän kertoo periaatteittensa alkuperästä?

”Peruskasvatuksesta lähteny ja ajan mukaan kehittyiny”

Että siihen nähen että, onko se siinä että ainoona lapsena nää elämän realiteetit näin ihan...mä olin viisvuotias kun mun isä sairastu niin et hän ei pystyny enää työtä tekemään, ja silloinki taloudellisesti oli tiukkaa. Mä oon aina oppinu elämään taloudellisten ongelmien kanssa. Ja tuota...sitte kuitenkin sitä itsenäisyyttä, että pitää niinku kunnioittaa itseänsä. Mulla itsetunto on vahvaks kasvatettu. No sitten mä tosiaan nuorena menin naimisiin. Mä olin sit kakskyt vuotta täyttäny, kun mun isä kuoli, kaksyteittemän vuotias kun äiti kuoli ja...(Menetyksiä nuorena?) Niin on. Ja sitten mä jouduin toteamaan jossakin vaiheessa, että mä oon tehny väärän valinnan avioliiton suhteen. Mutta senkin olin ajatellu jo silloin, vaikka vanhemmat eli et vaikka mä olin tenhy väärän valinnan, niin en kuitenkaan...päätin et mä oon itte tehny valinnan, ei minun asia oo mennä omille vanhemmilleni valittamaan siitä valinnasta. (Joo, vaikka sä olit niin nuori?) Niin. Niin, mutta ittehän mä olin menny naimisiin. (Nauraa)

Kaisa liittää elämäntaitojensa oppimisen lapsuudenkotiinsa: hän oli ainoa lapsi, ja hänen oli selvittävä vaikeissa oloissa. Isän sairastumisen jälkeen hän oppi elämään *taloudellisten ongelmien* kanssa. Mutta kasvattavatko karut lapsuudenolot automaattisesti itsenäisiä yksilöitä? Lapsuudessa täytyy varmaan saada muitakin eväitä kuin mitä taistelu köyhyyttä vastaan tarjoaa. Voisi myös ajatella, että karu lapsuus katkeroittaa ja pysäyttää itsenäistymisprosessin. Lapsuuden töiden muistelussa Kaisa kertoo arvostavasti kodistaan, jossa hän oppi monenlaisia ja ”molemmille sukupuolille kuuluvia” töitä. Tässä lainauksessa hän puhuu *elämän realiteettien oppimisesta*, ja tulkintani mukaan hän myös arvostaa tätä oppia. Kaisa kertoo saaneensa lapsuudenkodistaan vahvan itsetunnon, hänen itsetuntonsa on suorastaan *kasvatettu vahvaksi*. Toinen asia, jonka Kaisa nostaa esiin, liittyy vastuun ottamiseen itsestään. Esimerkkinä hän kertoo naimisiin menostaan ja siitä, että tajusi tehneensä väärän valinnan. Vaikka vanhemmat vielä silloin elivät, hän katsoi olevansa yksin vastuussa eikä *minun asia oo mennä omille vanhemmilleni valittamaan siitä valinnasta*. Ihmettelen Kaisan napakkaa kantaa, koska Kaisa oli vasta seitsemäntoistavuotias ruvetessaan odottamaan esikoistaan ja mennessään naimisiin.

Miten Kaisan itsenäisyys on sitten ajan mittaan kehittynyt? Kun hän ei mennyt vanhemmille valittamaan väärää valintaansa, miten hän selvisi?

Ja näitä valintoja sitte niinku joutu tekemään, mut sitte mä olin kumminkin niin paljo perinteinen ja sit mä oikeestaan, kolmekymmentä vuotta oli ehkä, kun mä olin opiskelussa semmonen yks raja, et mä niinku päädyin siihen, että mä oon niinku itsenäisempi ja vahvemmin omilla jaloillani. Mut sit mä katoin, et tuo..et

taloudellisesti mä en vielä eroo siinä vaiheessa. Lapset oli koulussa X:ssä, ja sitten tuota mun resurssit ei ois riittäny tuota niin sillai, että maksaa vuokraa ja elää sitte lasten kanssa. Ja mä tiesin, että mieheltäni ei ois tullu penninkään apua, että se ois ollu yhteiskunnan apu sitte. Mä päädyin siihen, että mää vaikka ajotan sen siihen saakka kunnes lapset on käyny lukion. Ja niinhän se oli, että vanhempi meni sitte N:ään opiskelemaan ja nuorempi kävi lukion sitte X:ssä, ja hän lähti sitte Y:hyn syksyllä kaheksankymmentäkaheksan. Niin mä samana syksynä sitten, vuojevaihteessa sitte ite muutin pois sieltä. Et vanhempi sanokin, kun mä ilmoitin hänelle, että muutan pois, hän vaan sano, totes hyvin ykskantaan, no johan tuo oli aikakin.

Tulkitsen Kaisan tarinassa avioliitostaan ja -erostaan määrätietoisuutta. Itse hän kutsuu tätä perinteisyydeksi. Hän pysyy avioliitossaan, mutta ajattelee sopivaa hetkeä, jolloin voisi erota. Hän mainitsee kolmenkymmenen vuoden iän rajapyykiksi omalle itsenäistymiselleen (*mä oon niinku itsenäisempi ja vahvemmin omilla jaloillani*). Tuolloin hän oli hankkinut itselleen koulutusta. Mutta Kaisa ei lähde vielä, koska *mun resurssit ei ois riittäny tuota niin sillai, että maksaa vuokraa ja elää sitte lasten kanssa*. Hän kouluttaa lapset ensin ja hankkii vasta sitten avioeron. Tästä lainauksesta ei käy ilmi se, että Kaisa koulutti itseään ja kävi töissä jopa asuinpaikkakunnan ulkopuolella. Osoituksena omilla jaloilla seisomisesta ja vastuun ottamisesta pidän Kaisan suhtautumista yhteiskunnan apuun. Hän ei halua joutua tämän varaan. Hän puhuu myös *ajottamisesta*. Kaisa kertoo itsensä näin aktiiviseksi toimijaksi ja oman elämänsä subjektiksi.

Kaisan kertomus avioliitosta ja -erosta kuvaa hänen itsenäistymiskehitystään, joka oli saanut alkunsa jo peruskasvatuksessa. Hänen päämääränään on seistä omilla jaloillaan. Tähän tarvitaan muun muassa hyvää itsetuntoa.

Vahva itsetunto pääomana

Itsetunnosta puhuminen on aikamme populaaripsykologian keskeisiä aiheita. Mutta mitä itsetunnolla tarkoitetaan? Onko se itsensä tuntemista vai peräti arvostamista? Puhe hyvästä itsetunnosta ainakin viittaa jälkimmäiseen tulkinnaan. Nykyään kaikki tietävät, että lapsen itsetuntoa ei saa nujertaa, ja pahana esimerkkinä mainitaan 1950-luvun kasvatusten menetelmät. Tällöin lasta ei kuunneltu eikä hänen omalle luovuudelleen annettu tilaa. Aikuiset käskivät, lapset tottelivat. Nykyään varoitetaan päinvastaisesta kasvatuksesta: aikuiset eivät osaa enää olla aikuisia ja pistää rajoja lapsille. Hyvä itsetunto ei kehity tälläkään tavoin. Lasten olisi kuitenkin koettava ensin perusturvallisuus ja sitten vasta syntyy mahdollisuus saavuttaa itsensä tunteminen ja arvostaminen.

Kaisa rakentaa kertomuksessaan lapsuudenkotinsa paikaksi, josta hänen hyvä itsetuntonsa on lähtöisin. Mitä Kaisa sitten tarkoittaa usein mainitsemallaan itsetunnolla? Luen aluksi Kaisan kerrontaa, joka liittyy itsensä tuntemiseen yleensä. Seuraavaksi esittelen, mitä tämä itsensä tunteminen on tuottanut tulokseksi: millaisena ihmisenä Kaisa itsensä kuvaa? Seuraavaksi esittelen Kaisan työskentelytapaa omien ongelmiensa kanssa.

U: Mitä sä yleensä tykkäät näistä, onks näistä hyötyä sun mielestä tämmösistä omien kykyjen ja yleensä oman elämänsä pohtimisesta ja tämmösestä? Tai iloa? *No, minun tyyppiselle ihmiselle niissä on varmasti enemmän, no en mä tiä, enemmän ja enemmän, mut iloa siinä ainaki on. Mulla ei oo mitään niinkun tän tyyppisiä pohtimisia vastaan. En mää sit tiä, kuinka paljo ne hyödyttää ihmistä, joka tietää ja tuntee ittensä ja on...Mulle kun ne ei oo uutta asiaa, et ehkä siinä on enemmän semmoselle kynnystä, ne voi olla negatiivisiakin, jos on hyvin pitkälle elämässään päässy eikä missään elämänvaiheessa joutunu pohtimaan. Jollekin luonnetyypille se voi olla tosi hankalaa. Mut mä oon jo niinku työelämän aikana hyvin monella erilaisella tämmösellä, koulutuksessa ollu esimerkiks N:n aikaan (työpaikka; UK) ja sitte Punasen Ristin jutuissa. Niin ei koskaan sielläkään tuntunu pahalta, että se on ollu siellä positiivisen puolella. Mutta en mä sit tiä, kuinka paljon se antaa vahvuuksia muuta kun että itsetuntoa se voi vahventaa ainakin mun tapauksessa, koska mä oon löytäny negatiivisetki puolet, mut mä en koe niitä niin negatiivisina, että siitä kannattais masentua. (nauraa)*

Kaisa vastaa kysymykseen, jonka esitin monille haastateltavistani haastattelun loppupuolella: miltä oman elämän pohtiminen on tuntunut? Tässä esitän pohtimisen vaihtoehtoiksi "ilon" ja "hyödyn". (Kysymykseni muoto vaihteli haastateltavan mukaan; en tiedä itsekkään, mistä kulloisetkin sanavalinnat kumpusivat.) Kaisa valitsee tarjoamistani vaihtoehtoista "ilon". Hänen perustelunsa valinnalleen tulee siitä, että hän jo tietää ja tuntee ittensä. Kaisa arvelee, että sellaiselle ihmiselle, joka ei tunne itseänsä, oman elämän pohtimisessa on enemmän kynnystä. Kynnys tulee vastaan negatiivisten asioiden muodossa, jos näitä ei missään elämänvaiheessa ole joutunut pohtimaan. Sen sijaan Kaisa itse kertoo kohdanneensa negatiivisetkin asiat erilaisissa koulutuksissa ja kursseilla. Tämä kohtaaminen antaa paljon vahvuuksia, itsetuntoa se voi vahventaa. Kaisan mielestä joillekin luonnetyypeille oman elämän pohtiminen voi olla vaikeaa. Tällaiset ihmiset eivät uskalla kohdata negatiivisia puolia itsessään. Mitä tällaiset negatiiviset puolet voisivat olla?

Niin on, ja sitten enenkaikkea siellä tulee esille, jos se sattuu tulemaan julkisesti esille, et ihmisellä on heikko itsetunto. Se on siihen asti kuvitellu...(Et pystyy peittään?) Niin. Ja mul on hyvinki läheinen yks ystävätär, jolla on todellakin se

probleema et...Mutta se on tuonu hänelle elämään hirveesti vaikeuksia.

Kaisan mielestä monet eivät halua lähteä koulutuksessa itsetutkiskelun tielle, koska pelkäävät heikon itsetunnon paljastumista. Näin Kaisa tulee rakentaneeksi oman elämän pohdinnalle noidankehän, josta ulospääsy näyttää hankalalta: itsetunto vahvistuu, kun kohtaa oman heikon itsetuntonsa – vieläpä toisten ihmisten edessä. Mutta onko Kaisa itse tehnyt niin, tämä jää epäselväksi. Hän kertoo kyllä kohdanneensa negatiivisia puolia itsessään, mutta ei kerro tarkemmin sitä, mitä nämä puolet sisälsivät. Pikemminkin hänen pohdintansa on ollut *siellä positiivisen puolella*. Kaisa ottaa esimerkin ystävättärestään, jolla on *todellakin se probleema et*. Seuraavassa tästä probleemasta tarkemmin.

On huono itsetunto ja ei sitten uskalla kohdatakaan, lukkiutuu ja piiloutuu, tavallaan henkisesti mutta myöskin fyysisesti. Ei halua olla ja pienenee, pienenee koko ajan se elinpiiri, missä niinkun on. (...) Ja siinä, mitä mulle on sitte tullu oppia sitä kautta myöskin, että hänellä ei oo taloudellisia ongelmia minkäänäkösiä, perinnöllisistä syistä. Mutta tuota mä sanon, et mä oon paljo onnellisempi ihminen tän oman pääomani kanssa, tän vahvan itsetunnon kanssa. Ja minulla on häntä kohtaan sääli.

Huono itsetunto johtaa lukkiutumiseen, piiloutumiseen ja elinpiirin pienenemiseen. Tässä ystävättäressä Kaisa näkee todisteen – tai *opin* – siitä, että raha ei tee onnelliseksi. Kaikista tärkein pääoma elämässä on vahva itsetunto. Millaiseksi ihmiseksi – vahvoine itsetuntoineen – Kaisa sitten itseään kuvaa?

En mää sitä sano, mää oon aika pienellä elävä ihminen, mutta se ei niinku sillai tyydytä minua, että jouvun ihan venyttämällä venyttämään penniä. Et se on niinku se. Ja koska oon terve ja hyväkuntoinen mielestäni, mulla on niinku annettavaa yhteiskunnalle. Tosi mielelläni tekisin töitä. (nauraa) Ääno...et realismia...pessimismia mulla ei oo, koska mä en oo pessimistinen ihminen. Ää realismia voi olla, että se ei hirveen hyvä tilanne oo, mutta mä optimistisesti kuitenkin aattelen, kyllä jotakin vielä on mun varalle varattu. (Joo, etet luovuta?) En minä minä luovuta. Sen oon huomannu tässä näin, kun selasit tota, ää et mä oon hakenu noita. Nytkihän mulla on tavallaan neljä paikkaa tuolla, joita mää oon niinku hakemassa (...)

Onko Kaisan vahva itsetunto syynä uskoon, että *mulla on vielä annettavaa yhteiskunnalle*? Kaisa on siis päinvastaista mieltä kuin Anna, joka toivoo, että saisi jo olla rauhassa. En kylläkään tee sellaista tulkintaa, että Annalla olisi

huono itsetunto, vaan selitän asiaa työn raskaudella. Kaisa itse selittää uskonsa optimismina, joka näkyy työpaikkojen hakemisena: *nytkihän mulla on tavallaan neljä paikkaa tuolla*. Kaisa esittelee minulle kansiota, johon on kerätty ilmoituksia työpaikoista. Näitä on paljon. Se näkyy myös uskona, että *kyllä jotakin vielä on mun varalle varattu*. Kaisan optimistista suhtautumista oman paikan löytymiseen ei ole lannistanut irtisanominen tai sen tiedostaminen, että *se ei hirveän hyvä tilanne oo* (työpaikkojen suhteen; UK).

(...) Semmonen organisaattorityyppi mä loppujen lopulta oon. Mun on aika helppo niinkun jakaa töitä ihmisille, antaa että joo, tee sää toi ja tee sää toi, tee sää toi. Nii, mun on helppo pitää niinku lankoja käsissä ja kuitenkin kattoo, vastata siitä, että ne on sitte todella tehty ne hommat. Mut mä odotan kyllä, että sit jos mä jaan ne tehtävät jollekin, niin he myös vastuullisesti hoitavat omat alueensa. Että se on mulle semmonen vahva puoli.

Näistä lainauksista käy ilmi, että Kaisa tietää omat vahvat puolensa työntekijänä. Hän näkee itsensä *organisaattorityyppinä*. Tähän kuuluu, että pitää langat käsissään ja vastaa, että hommat tulevat tehdyiksi. Kaisa on pystynyt toteuttamaan tätä vahvuuttaan osittain viimeisessä vakituudessa työpaikassaan ja vapaaehtoistyössä SPR:ssa.

Minulle Kaisa edustaa itsensä markkinointiin kykenevää ihmistä, siis sellaista, joita nykyajan työmarkkinat suosivat. *On uskottava itseensä ja tuotava omat vahvat puolet esiin, vaatimus kuuluu*. Olen keskustellut myös sellaisten ikäänntyvien naisten kanssa, jotka vierastavat tätä uutta vaatimusta. ”Entisajan” työmarkkinoilla ei tällaista vaadittu. Omien kykyjensä esiintuomista on pidetty itsekehuna, ja uskomuksen mukaan itsekehu haisee. Vaatimattomuus sen sijaan kaunistaa. Kaisa ei ollut toki ainoa markkinointikykyistä puoltaan esiintuova haastateltavieni joukossa.

Seuraavassa käyn keskustelua Kaisan kanssa menetelmästä, jolla hän työskentelee asioitaan.

U: No, sä et oo sit semmonen masennukseen taipuva ihminen että? *En todellakaan. Että...muutamia tiukkoja tilanteita on ollu elämässä, mutta mää en niitä kauan niinku murehi. Ja mä niinku työstän, pyrin työstämään asian, niin siitä aina helpommin pääsee*. (Mitkä sun keinot on sit työstää?) *Ää, mä pyrin niinku menemään faktoihin. Ja se että tuota...* (Niin, että sä omassa mielessäs käyt läpi ja...?) *Niin... Ja sitten myöskin jos on ihmisiä jolle puhua, niin mä myös puhun niitten kanssa. Mutta tuota jos ei oo semmosia ihmisiä, jotka niinku tietää, että ei siitä oo järkeä koko ajan puhua siitä asiasta, niin sitte omassa päässä käyn läpi. Sit yks mikä on, niin minusta on mulle sopiva konsti on semmonen, silloin kun on oikeen paha olo, niin antaa ittelleen vallan. Mä oon semmonen yksinitkijä, silloin*

kun on se tarve. Ja mä silloin annan itteni olla oikeen surkeessa tilassa vähä aikaa. Ja sitte se on kohta ohi. (Ninni, ettei pidättelee niitä?) Joo, niin on. Että tää on niin surkeeta, niin surkeeta että kauheeta...(nauraa) Itkee ja vollottaa vähä aikaa ja sitte lähtee eteenpäin. Se on niinku mulla ollu hyvin tepsivä keino. (...)

Kaisa kertoo, että ensiksikin että *mää en niinku murehi*. Sen sijaan Kaisa työstää asian, ei jää siihen. Työstäminen on *faktoihin menemistä*. Jos ei ole ihmisiä, jolle puhua, hän käy *omassa päässään läpi*. Tämä taas edellyttää sitä, että *antaa itselleen vallan*. Hän on *surkeessa tilassa vähä aikaa, ja sitte se on kohta ohi*. Kaisa puhuu tässä samoista asioista kuin Anna, nimittäin omien tunteiden tunnistamisesta. Kaisa tosin ei puhu tunteiden ilmaisun tärkeydestä niin kuin Anna. Sen sijaan hän antaa tunteen ikään kuin vallata itsensä, jonka jälkeen olo helpottuu. Kaisa kertoo olevansa *yksinitkijä*, Annan puheesta saa sellaisen käsityksen, että hän ilmaisee tunteita muille. Kaisa kertoo kysytyäni, että hän tarvitsee myös tukea ja saakin sitä ystäviltaan ja avomieheltään.

Kaisan kertomus työstämismenettelystä vahvistaa edelleen mielikuvaa yksin pärjäämisen eetoksesta. Hän pärjää yksin, jos ei ole ihmisiä, joille puhua. Kuitenkin Kaisa myöntää olevansa välillä *oikeen surkeessa tilassa*. Tämä lyö särön ”perinteiseen” käsitykseen tästä eetoksesta, johon ei kuulu heikkouden myöntäminen – vaikkakin ”vaikeuksien kautta voittoon” -ajattelu siihen kuuluukin.

Oma elintila

(...) mä oon saanu semmosen kasvatuksen, että ihmisen ja naisen pitää seistä omilla jaloillaan, niin mulla pitäis olla henkilökohtasesti niinku itellä asunto, vaikka mä oonki hyvässä avoliitossa, niin mä haluan että mulla on se tiukan paikan tullen se paikka, mikä on mun omaa aluetta. Ja se että minä en oo niinkun kenenkään siivellä elämässä. Ja sitte myöskin ihan jokapäiväisiin asioihin niin se, nimenomaan tää koska on asuntolainaa niin ei tietenkään mitkään korvaukset ei ne riitä asuntolainoja lyhentämään.

Kaisa puhuu oman asunnon tärkeydestä, vaikka kertoo olevansakin hyvässä avoliitossa. *Tiukan paikan tullen pitää olla paikka, joka on omaa aluetta*. Kaisa ei halua olla kenenkään siivellä elämässä. Kaisan puheessa oma asunto liittyy *omilla jaloilla seisomiseen*, jota hän painottaa monessa eri yhteydessä. Oman elintilan tärkeys nousee myös parisuhteen laadun kuvauksesta.

Ja nyt täytyy sanoa, et tää on todella onnistunut tämä, tämä suhde että tuota myös ollaan silleen sanosko aikuisella tavalla annetaan toiselle elintilaa ja keskinäinen luottamus on hyvä ja semmonen kunnioitus, voijaan kumpikin kattoo toisiamme ylöspäin ja tukee toisiamme silloin, jos on hankalampaa tai jotain muuta. Niin että siinä mielessä

todella hyvä. Et elämä on koulunu varmaan kumpaaki. (nauraa)

Vaikka kuvaus parisuhteesta täyttääkin monet ns. kypsään suhteeseen liitettävät ominaisuudet (kummallakin oma elintila, keskinäinen luottamus ja kunnioitus, toisen tukeminen), Kaisa kaipaa suhteen lisäksi aivan omaa tilaa. Tätä edustaa oma asunto, mutta unelmapuolelta löytyy vielä muutakin.

Semmonen haavekinhan mulla on ollu, eikä tiä vaikka mä joskus vielä toteutan, että mulla ois soutuveine ja mä lähtisin kuukaueks X:lle soutelemaan kesällä. (nauraa) (Yksin vai?) Yksin, nimenomaan voisin lähteä todennäköisesti yksin. Se ois semmonen...Se tuntu se kaks vuorokauttakkin hyvältä, ja se on ollu semmosena haaveena.

No unelmapuolet olis semmonen, että jos mä sen lottovoiton saisin, niin mä rakentasin jonneki rannalle itelleni oman paikan. Ja silloinhan mun ei tarviis mieltä ees työasioita, jos mä tota niin lottovoiton saisin. (...)

Kaisa kertoo, että hänen haaveenaan on lähteä kuukaudeksi yksin järvelle soutelemaan. Toinen haave on *oman paikan rakentaminen jonneki rannalle*. Kumpaankin haaveeseen liittyy siis vesi, järvi, jotka ovat monelle muullekin suomalaiselle tärkeitä elementtejä. Kaisa valitsee järven paikaksi, jossa hän haluaisi olla yksin, tai jonka rannalla olisi hänen oma paikkansa. Suhteessa aikuisiin lapsiinsa Kaisan kerronnasta löytyy myös oman elintilan tärkeyden korostus.

U: Ja sää oot omat tyttäret kasvattanu kans semmoseks niinku että ne omillaan tulee? Kyllä tulevat joo että. (Ja ovat tämmösiä itsestään huolehtivia tyyppejä?) Joo, kyllä on. Että vanhin tyttäreni on sairaanhoitaja ja hän on tavallaan tyyppillinen perheenäiti, mutta se että nimenomaan omilla jaloilla seisova ja itsenäisiä ratkasuja tekevä ja sillai tasa-arvonen kaikin puolin. Ja jos tulis tiukka paikka, niin joku kriisitilanne, hän pärjäis myöskin yksin. Että ei ois niinku siitä kii. Samoin no nuorempi tyttäreni on kone- ja metallitekniikan insinööri että totaettä hän on työelämässä myös. Nyt on vauvan kans kotona tällä hetkellä. Tietysti kun on kolmen kuukauden ikänen vauva, niin. Mutta justiin tuossa kerto, kun rakentavat tänä kesänä, niin mies on vielä pari viikkoo sairaslomalla polvileikkauksen takia, ja siellä tontilla ei oikeen sairaslomalla voi tehdä pehemmin mittään, on sitten koneella tai käsin, siellä on semmonen pohjan jyräyshomma, niin tyttäreni just kerto, että he on sopinu, että isä hoitaa lasta, niin hän lähtee, tää mun tytär tekemään sen jyräyshomman sitten. (nauraa) Ei sanomista sitte ulkopuolisilla siinä sillä paikkakunnalla.

Kerronnassa tyttäristään toistuvat *omilla jaloilla seisomisen, itsenäisiä ratkaisuja tekevän ja tasa-arvoisen ihmisen ihanteet*. Kaisa korostaa nuoremman tyttä-

ren ammatin mainitsemalla ja jyräyshommista selviämällä tyttären pärjäämistä maskuliinisina pidetyillä alueilla. (Vertaa Kaisan kertomus pakoputken vaihtamisesta.) Hän kertoo, että lasten muuttaminen pois kotoa ei ole ollut hänelle ongelma, koska hänellä on sellainen periaate, että on *ilo kasvattaa lapset, mutta mä en omista niitä. Että se ei oo semmosta tarrautumista, että minusta jokaisella ihmisellä pitää olla oma elintilansa*, hän sanoo.

ELÄMÄNTAIDOT JA SYRJÄISYYS

Olen halunnut kuvata valitsemani viiden naisen elämäntaitoja heidän oman elämänsä kehyksissä pyrkimättä vertailemaan ja arvottamaan heidän taitojaan. Kuitenkin miettiessäni yhteenvetoa näistä erilaisista kertomuksista mieleeni tulee kysymys: onko näitten työstä syrjässä olevien naisten elämäntaidoissa sitten jotain erilaista kuin samanikäisten naisten yleensä? Miksi juuri he ovat joutuneet syrjään?

Soilea ei voi sanoa reflektiovoittajaksi markkinatalouden määritysten mukaan. Hän kertoo elävänsä vaatimatonta elämää ja hänen harrastuksensa, ajattelu, kirjoittaminen ja hanurin soittaminen keskittyvät kotimökkiin. Hän ei kerro suunnittelevansa tulevaisuutta, vaan tyytyy nykyiseen elämään. Näissä lainauksissa Soile esittelee elämäntaitojaan, jotka liittyvät ihmissuhteitten hoitamiseen (suhde tyttäreeseen ja lapsuuden perheen jäseniin ja elämänkumppaniin) ja arjen järjestelyihin (harrastukset ja joka *paikan sorkkiminen*, jonka tulkitsen yleiseksi kiinnostukseksi asioista).

Onerva kuvaa itseänsä taistelijana ja elämänhistoriaansa "aikamoiseksi". Tähän valitsemisani kertomuksissa hän kertoo vaikeasta avioliitostaan, erostaan ja yksinhuoltajuudestaan sekä rahavaikeuksistaan. Onerva korostaa tarvettaan itse hallita omaa elämäänsä, ja yksinäisyyden hän näkee enimmäkseen positiivisena asiana. Vaikka hän näkee elämänhistoriansa monenlaisena yrittämisenä ja taisteluna, hän kertoo selvittäneensä asiat yksin eikä ole turvautunut ulkopuoliseen apuun. Raha-asioitten hoitamisesta hän suomii itseään lempeästi.

Maarit arvioi kriittisesti elettyä elämäänsä. Hän elää tällä hetkellä muutoksen mahdollisuuden aikaa, joka avautuu koulutuksen ja suunnitteilla olevan avioeron kautta. Millainen on Maaritin tuleva minä? Maaritin haaveiden takaa minulle paljastuu läheisyyttä ja hyväksytyksitulemista kaipaava ihminen. Maaritin tavasta kuvata tulevaisuutta mieleeni nousee kuva omia (ihmis)oikeuksiaan vaativasta ihmisestä, jonka on aika saada korvaus menetyksistään toisen mahdollisuuden muodossa. Hän tiedostaa ikänsä ja terveytensä asettamat rajat, mutta nämäkään eivät saa olla haaveiden täyttymisen

esteinä. Voisiko Maarit, 52-vuotias entinen kotirouva ja yksityisyrittäjä, jolla näyttää olevan määrätietoisia tulevaisuuden suunnitelmia, sijoittua vielä reflektiovoittajien joukkoon? Hänen kertomuksestaan tulkitseen kovaa kouluttautumisen janoa. Itseään hän kuvaa sisukkaaksi.

Annan kerronassa painottuvat kotikeskeiset arvot. Hän haluaisi jo irtaantua raskaasta työelämästä, joka ei tuo tyydytystä vaan on taloudellisen pakon sanelemaa, ja nauttia pelkästä olemisesta ja mieliharrastuksistaan. Tulevaisuuden hän kuvaa melko yllätyksettömänä ja muuttumattomana ja hänen haaveensa koskevat matkustamista ja lasten asumisen järjestelyjä. Annan kertomuksessa nykyajan elämäntaidoista keskeiseksi nousee tunnettyöskentelyn tärkeys.

Kaisan kertomuksessa korostetaan yksin pärjäämisen taitoja: yrittämistä, itsestään vastaamista, omilla jaloillaan seisomista, mutta ilman ”turhaa” vaatimattomuutta. Hän nimittäin pitää tärkeänä hyvää itsetuntoa, itsensä kunnioittamista, positiivista elämänuskoa ja oman tilaa. Hän uskoo, että hänellä on annettavaa yhteiskunnalle. Tulkitseen Kaisan kertomuksessa sellaista määrätietoisuutta ja omien vahvuuksien tuntemusta, jollaisia nykyajan työelämässä vaaditaan.

Nämä viiden suunnilleen samanikäisen ja samantapaisista oloista lähteneen naisen kertomukset ovat hyvin erilaisia, ja kertomusten naiset elävät erilaista vaihetta elämässään. Yhtenä ääripäänä on täydellinen luopuminen ja tyytyminen siihen, mitä elämä tässä ja nyt tarjoaa. Toisena ääripäänä on alusta alkaminen sekä ammatin että parisuhteen suhteen. Myöskin perhe-elämässään naiset edustavat erilaisuutta. Jokainen heistä kiinnittyy erilailla perheeseen ja parisuhteeseen: kolme viidestä on naimisissa nuoruuden kumppanin kanssa, mutta heilläkin kiinnittyminen suhteeseen on eriasteista ja -muotoista. Ainoastaan Anna kuvaus edustaa pitkää ja vakaata avioliittoa, jonkinlaista ”perinteistä” mallia, jos sellaista ylipäänsä on olemassa. Kaksi naisista on käynyt läpi avieron ja yksi suunnittelee eroa. Tämän sukupolven naiset ovatkin tienraivaajia myös parisuhteissaan. Kun edellisen sukupolven naiset pysyivät tiukemmin avioliiton siteissä, oli suhde tyydyttävä tai ei, tämän sukupolven naiset lähtevät herkemmin epätydyttävästä parisuhteesta ja aloittavat uusia suhteita.

Kaikissa kertomuksissa päähenkilöt pohtivat omia taitojaan, saavutuksiaan ja elämäntapojaan monipuolisesti. Kertomuksissa näkyy elämäkokemuksen mukaanaan tuoma viisaus. Omat elämänarvot ja tavoitteet ovat hyvin selvillä. Syrjään joutumiselle ei löydy ainakaan näistä kertomuksista perusteita, vaan työmarkkinoilla voisi olla hyvinkin käyttöä naisten kyvyille ja vahvuuksille.

”MÄ OON SENTÄÄN ITSETUNTONI SÄILYTTÄNY”

Sillon kun mä menin sinne työelämään, kaikki vanhat konttoristit ne kukitet-tiin ja renikat rinnassa, jäi kunniallisesti eläkkeelle, ja siellä kyynelehtiin ja aateltiin, et sitku mullekin tää aika koittaa, niin kyllähän on kiva näkymä. Mutta kyllä tuli sit muista syistä että... (Sisko)

Edellisessä luvussa käsitelin naisten elämäntaitoja. Nyt on vuorossa tämän hetkistä elämäntilannetta suoraan kosketteleva kerronta. Tässä luvussa naiset kertovat kokemuksiaan työttömyydestä ja työllisyyspolitiikasta sekä mielipiteitään politiikasta ja yhteiskunnallisten asioiden hoidosta maassamme. Naisten puhe tuntui haastattelutilanteessa rajulta. Pettymyksen, katkeruuden ja vihan tunteet leijuiivat ilmassa. Naisilla oli suuri tarve purkaa kokemiaan vääryyksiä ja tuoda julki mielipiteitään. Mutta kuten Kaija sanoo, itsetunto on kuitenkin säilynyt. Itsetunnon säilyttämisestä on merkkinä sekin, että naiset ylipäänsä kertoivat minulle kokemuksistaan. Vaikka heitä on lyöty, he eivät ole lannistuneet, vaan jokin voima on saanut heidät uskomaan asiansa oikeutukseen. Lannistuneet tai lannistetut tuskin tulisivat kertomaan kokemuksiaan vieraalle tutkijalle.

Työttömyyden kokemista on tutkittu aika paljon, enkä tässä luvussa kerrokaan työttömyydestä selviämisestä, vaan otan esille suoraa mielipiteen ilmaisua joutumisesta tässä iässä työttömän asemaan. Menetyksestä kertova sitaatti Siskon puheesta olkoon tämän luvun mottona. Tähän ikäluokkaan kohdistuvista työllisyyspoliittisista toimista olen myös kertonut aloitusluvussa. Käsitelen nyt naisten kertomuksia toimien kohteena olemisesta. Lopussa naiset lähettävät terveisiä päättäjille.

Tässä luvussa kerrotaan osittain samoista asioista kuin Elinkeinoelämän valtuuskunnan raportissa Erilaisuuksien Suomi (2001), jossa mitattiin suomalaisten arvo- ja asenneilmastoa ja verrattiin sen muutoksia. Tutkimuksessa arvioitiin yhteiskunnallisten ristiriitojen voimakkuutta kahdentoista annetun vastinparin avulla. Kaikkein voimakkaimmaksi koettiin kasvukeskusten ja syr-

jäseutujen välinen ristiriita. Tästä vallitsi melkein täysi yksimielisyys. Melkein yhtä vahvaksi koettiin myös rikkaiden ja köyhien sekä syntyperäiset suomalaiset vastaan maahanmuuttajat -asetelmat.

Edelleen koulutustasojen erot koettiin tutkimuksessa voimakkaaksi ristiriitojen lähteeksi. Tutkimuksessa arvellaan, että tämä olisi "heijastusta mm. siitä kuinka useat julkiset ja yksityiset tahot ovat pitkin 90-lukua korostaneet sitä, että tulevaisuus on osajien maailma, jossa oppia omaksuneet korjaavat hedelmät". (Erilaisuuksien Suomi 2001, 16)

Poliitikkojen ja kansalaisten välinen vastakkainasettelu oli tutkimuksessa myös voimakas. Sen sijaan sukupolviristiriitoja ei koettu kovinkaan ongelmalliseksi. Enemmistön mielestä suuren ikäluokan ja nuorempien, nuorten ja vanhojen, eläkeläisten ja työssäolevien suhteet eivät olleet ongelmallisia. Miesten ja naisten välinen ristiriita oli ainut, jota enemmistö piti heikkona tai olemattomana.

"LUULIT OLEVAS, ET SÄ OOT AMMATTI-IHMINEN JA OSAAT, NIIN SÄ OOT VUODEN TYÖTTÖMÄNÄ, SÄ ET OO MITÄÄN."

Naisten kertomukset kokonaisuudessaan voisi tulkita työttömyyspuheeksi, sillä naiset tarkastelevat elämäänsä työttämän paikasta käsin. He tosin sijaitsevat eri kohdissa tätä paikkaa. Eläkeputkessa olevat eivät niinkään miellä itseään enää työttömiksi, aktiivisesti työtä hakevat ja työvoimapolitiittisten toimenpiteiden kohteena olevat puolestaan samaistuvat työttömien joukkoon. Mutta miten naiset luonnehtivat itse työttömyyttä? Entä minkälaisena he näkivät työttömien aseman ja yleisen suhtautumisen työttömiin?

Mul on yks semmonen ihminen, joka tota se on se ystävätär, joka on siellä työvoimatoimistossa töissä. Ja meil on semmonen tapa, et me käytiin jouluaatonaattona, kun kaikki työt on tehtynä, me mennään tohon publiin ja otetaan yhet siellä. Meit oli ensin kaks ihmistä, ja nyt se on laajentunu, meit on yli kymmenen ihmistä, jotka tulee siihen. Me oltiin siinä sitte ja hänki oli siinä, hän sano sitte kun hän tuli sinne, että hän nyt tuli niinku kattoon niinku vapaa-aikanaan näitä työttömiä. Jotenki siihen tuli, se oli vähä semmonen, mut mä en enää muista sitä sanamuotoa, miten hän sano. Mä sitte sanoin siihen vaan, ihan hiljaa, että niinhän mäaki oon."No, en mä sua tarkottanu!" Niin, niin. Mut se...kyllä mä lasken itteni siihen samaan kastiin. Mun on turha kuvitella, että mä oisin jotain muuta. (Liisa)

Liisan kertomassa episodissa päähenkilö taiteilee työelämän ja työttömän elämän välimaastossa. Hän käy kuten ennenkin työssäoloaikojensa porukassa

pubissa juhlistamassa joulun alkamista – vanha rituaali, joka nyt paljastaa hänen muuttuneen asemansa. Työtoveri tulee sanoneeksi ääneen asian, jonka Liisa ehkä haluaisi unohtaa: hän kuuluu työttömien joukkoon. Liisan kertomuksesta voisi lukea – jos lukisi ”kuin piru raamattua” – että työtön, kuten Liisa, ei miellä itseään ensisijaisesti työttömäksi, vaan hänen identiteettinsä perustuu muuhun. Työttömyyteen liitetään paljon kielteisiä määreitä, esimerkiksi syrjäytyminen, jota vastaan Liisankin voi tulkita toimivan osallistuessaan työelämän aikaisten ja työpaikkansa säilyttäneiden kanssa ensiisiin menoihin.

Soile ja Kaija kertovat yleisestä asennoitumisesta työttömiin. Soilen mielestä *lehden sivuilla*, monesti yleisönosastossa, esiintyy *kärkeviä mielipiteitä* työttömistä. Näiden mukaan *mehän ollaan kun jotain loisia*. Kaijan puheesta voi lukea työttömien syyllistämistä: työttömyyden katsotaan johtuvan *jostakin tossa ihmisessä olevasta ominaisuudesta*. Kaija itse on sitä mieltä, että kaikista turvatuimmissa oloissa elävät syyllistävät eniten työttömiä. Eilan mielestä työttömillä on yhteiskunnallinen leima: huonosti koulutettuja, vanhoja, laiskoja, juoppoja, rentuja ja työnkiertäjiä. Kaija kertoo eräästä tilaisuudesta:

Mut kyl sen huomaa sitten sen, että...tuolla kuuntelin yks päivä yhdessä seminaarissa, oli Stakesin edustaja, nuori nainen, joka siellä niputti ihmisiä, autettavia. Ja hän totes, että minkäs takia mielenterveysongelmaiset ja alkoholiongelmaiset ja pitkäaikastyöttömät pitäis oikeestaan toisistaan erottaakaan. Meinasin nousta sieltä penkistä ja sanoa, et kuulepas tyttö, erotapas nyt kuitenkin. En mä tarkota, et ihmiset, nämä ihmisetkään olis niinku arvojärjestykseen pantavia. Et se mua kyllä joskus loukkaa, että alkoholistit ja pitkäaikastyöttömät ovat niinku yksityteen. En mä tiedä sitten, kuinka se miesten puolella on... (Kaija)

Tutkijana ihmettelen Kaijan kertomuksen tapahtumien todenmukaisuutta. Voiko tutkijakollega tosissaan niputtaa yhteen nämä kolme ihmisryhmää? Kaijan omaa tulkintaa en voi tietenkään asettaa kyseenalaiseksi. Mutta onko Kaija ehkä käsittänyt tutkijan puheen väärin? Ja onko tämä väärinymmärtäminen seurausta siitä, että tällaisia käsityksiä on olemassa; niitähän voi lukea esimerkiksi lehtien yleisönosastoista. Joka tapauksessa kertomus kuvaa hyvinkin työttömän omia tuntemuksia hänen paikastaan yhteiskunnassa. Haastateltavien kokemukserrontaan omasta työttömyydestä liittyy paljon tunteita: nöyryytystä, huonommuutta, häpeää, toivottomuutta ja turvattomuutta.

U: Kyllähän sitä aika paljo puhutaan just kahtiajakautumisesta. Niin! *Että mikä se semmonen tasapuolinen maa on jossa kohellaan työtöntä...No ei kai meillä mittään arvoa ookaan. Mulla on ainakin semmonen tunne.*

(Missä se ilmenee?) Eihän sitä saa tehdä mitään. (Nauraa) Kai minun pitäis nyt ilmottaa työkkäriin, et mä oon lähössä Tallinnaan kaheks päivää. Mutta en mä kyllä sitä tuu tekemään. (Kyllähän se periaatteessa on olemassa se sääntö että...) Mutta jos mä en nyt saa yhtä viikonloppua viettää niin. Mä en oo vuoteen käyny missään. Eiks tää jo oo aiheellista jossakin pyörähtää. (Mutta se vaikuttaa kuitenkin, kun on olemassa tällasia säädöksiä?) Onhan se tottakai. Että on kun joku semmonen pien kakara, että vahitaan sun liikkeitäs. Pitää käyä ilmottautumassa, jos teet jotakin. Kyllähän sen ymmärtää, jos työ on niin tottahan se ilmoitetaan, minä en oo kyllä tehnykään mitään. Mää oon niin arka, että jos mä teen jotain työtä, niin mun pitää se ilmottaa. Niinku nytki syksyllä, niin kyllä mä ne kaikki lüton maksut huolehin palkasta minkä sain. (Maija)

Maijan mielestä ei kai meillä mitään arvoa ookaan. Esimerkiksi hän ottaa työttömien matkustamisrajoituksen, mikä kertoo hänelle työttömien vahtimisesta. Vahtiminen saa aikaan tunteen että on kuin joku semmonen pien kakara. Työtön menettää siis itsemääräämisoikeutensa. Kokemuksena menetys ja vahdittavaksi joutuminen on nöyryytys. Maijan puheesta tulkitsen katkeruutta. Laura – jonka kokemuksia riiputettavana ja kittuutettava olemisesta olen käsitellyt edellä – tuo esiin samanlaisia kontrollissa olemisen kokemuksia kuin Maija. Ahdistuksen tunteita aiheuttaa jatkuva varuillaanolo, kun ulkopuoliset säädökset määräävät hänen elämisensä.

Kyllä se jos monta vuotta on, niinku sen viis vuotta oli niin kyllä se tekee semmosen, että tuntee ittesä huonommaks. (Millä lailla?) Että kun ei oo töissä tuotani. Kyllä mun niinku töissä pitäis olla. Mää en nyt oo töissä, niin kyllä sitä vähä sulkeutuu ja näin. Mä tässä kahessa vuussa oon taas kerinny päästä ihan mukavasti työelämään kiinni. (Leena)

Leena kertoo tuntevansa ittesä huonommaks. Kun kysyn tarkennusta, hän kuvaa kokemustaan sulkeutumisenä. Sulkeutuminen kertoo minulle syrjäisyydestä ja osattomuudesta, joutumisesta syrjään osallisuudesta yhteisölliseen elämään.

U: Mmmm. Niin. Luulet sä et työttömät on aika masentuneita tai lannistuneita, kun ei... Kyllä varmaan osa on. Varmaan just, et kokee et ei, että ei oo niinku... (On toivo menny jo?) Toivo menny, on varmaan. Etku kuitenkin ihmisiä, jotka on vuosia, että niillä ei oo mitään. Mä oon kuiteski sillee, että mä oon tehny töitä pätkiä. (Anna)

Anna myöntelee johdattelevan kysymykseeni työttömien mielialoista: osa työttömistä on masentuneita ja lannistuneita. Itseään hän ei kuitenkaan pidä

tähän osaan kuuluvana: hänellä on sentään pätkätöitä. Anna tekee pätkittäin raskasta siivoajan työtä, mutta on kuitenkin kiittollinen tästä.

Se on niinku turvallisempaa se elämä kun on niinku joku kiinnepiste ja. Kyllä se nykyään on, se on jopa hävettävää, jos jolleki sanoo, että mä oon työtön. Kyl mä niinku vähä, mä niinku vähä häpeen sitä, että mä joudun sanomaan: mä oon työtön. (Eila)

Eila ilmaisee asian *häpeän* kokemuksen kautta. Hän häpeää sanoa olevansa työtön. Tämän voi tulkita merkitsevän itsensä syyllistämistä. Syy työttömyyteen on itsessä eikä vallitsevassa työmarkkinatilanteessa. Sen sijaan Sisko ei syyllistä itseänsä:

Mutta kun ahneus iskee, enemmän ja enemmän pitää saaha, työttömienki kustannuksella. Mä oon ainaki sen kokonaan lopettanu itteni syyllistämisen siitä, että mä oon työtön. Että anteeks vaan, että mä oon työtön. Ettota mä oon ollu aina ahkera ja hyvä työntekijä, että mä en oo sen takia työttömänä, et mä oon ollu niinku surkee työntekijä, vaan sen takia, että se yritys missä mä olin oli ahne. Se halus vaan saaha voittoa enemmän ja enemmän. Minunki kustannuksella viistoista vuotta sitä voittoa repi. Mä oon tehny sen työn tavallaan sisään, tän viistoista vuotta tulevasta työhistoriasta. Et mä koen sen, et mä oon tehny sen sisään. Vaikkei sitä tietysti ehkä muut...(nauraa) viranomaiset sillai koe. Mut mä itte henkilökohtasesti koen, että mä en syyllistä itteeni ollenkaan sillä asialla. (Sisko)

Siskon kerronasta voin lukea ulkopuolelle asettumista ja työttömyyden analysoimista laajemmissa puitteissa marxilaisessa hengessä: työnantajan ahneus voiton saamiseksi ja voiton repiminen työntekijän kustannuksella. Sisko katsoo tehneensä töitä viisitoista vuotta *sisään*, ts. joutuessaan kovaan prässäisiin, joka aiheutti hänelle terveydellisiä ongelmia, hänellä ei ole enää velvoitteita osallistua työelämään. Sisko huomauttaa, että viranomaiset eivät ehkä koe näin. Tämä ei kuitenkaan horjuta hänen uskoaan siitä, että hän ei ole syyllinen tilanteeseensa. Sisko on siis kuitenkin tietoinen syyllisyysdiskurssista. Tämä diskurssi siis elää ja voi hyvin kaikista työelämän mullistuksista huolimatta.

TEMPPUKURSSEJA JA PÄTKÄELÄMÄÄ

No, sillä tavalla ajattelen, et jos mitään ihmeitä ei tässä sit, kummostakaan muutosta tule, niin en mä mihinkään tempukursseille sit semmoselle halua, joka nyt

muuten vaan käydään. Et kyl mun elämässä sisältö on, että mää en ole syrjäytynyt, mut on kyllä syrjäytetty. Ja toivoin niistä tuota...oon semmosta keskustelua ihan odottanu, että myös ne syrjäyttäjät tulis esiin ja kertosivat ne motiivit oikein tarkasti. (Kaija)

Kaija ei ole käynyt *temppekursseja*, mutta hänen käsityksensä näistä tulevat tässä selväksi: niitä käydään hänen mielestään *muuten vaan*, ts. ne ovat pelkkää ajankulua. Kaija liittää temppekurssien vaihtoehdoksi syrjäyttäjien ts. syyllisten esiin tulon. Näin temppekurssit voidaan liittää Kaijan puheessa osaksi syrjäyttäjien politiikkaa.

Haastateltavilla oli monenlaisia kokemuksia kurseista: niitä pidettiin ajanhukkana, mutta ne saivat myös kehuja osakseen. Haastateltavistani pari oli käynyt Ikisaurakurssin, joka on suunnattu erityisesti ikääntyville työttömille. Pirkko oli ollut mukana Tukevasti elämään -projektissa. Myös työelämään perehdyttäviä kurseja oli käyty. Nämä kurssit on suunniteltu nimenomaan osaksi aktivoivaa työvoimapolitiikkaa. Myös ammatillisista kurseista, esimerkiksi ammatillisen kurssikeskuksen järjestämistä, kerrottiin. Anna kertoo ammatillisen kurssikeskuksen kurssista:

Mutta sillon kun mä niitä kouluja, kurseja ja näitä oli, niin sillon se oli ihan virkistävää ja mielenkiintosta. Sillon ei niinku tuntunu sillai, että se oli itseasiassa huikea tunne, kun sen näyttöpaperinkin selvitti, selvitti sitten sen ensin sen teoria-puolen ja sitten sen käytännön puolen. Kun sai sen paperin, et mä osaan jotakin, et mä pääsin täst läpi. Niin se oli kyllä aika...kuitenkin olin jo yli neljäkymmenen. Ja tuntu kyllä ihan hyvältä. (Anna)

Annalla on monenlaisia kokemuksia sekä ammatillisista että aktivoivista kurseista. Tässä hän kertoo kokkikurssista positiivisena kokemuksena. Näyttöpaperin selvittäminen antoi hänelle *huikean tunteen, et mä osaan jotain*. Mielenkiintoista tässä on se, että Anna yhdistää oman ikänsä kurssin läpipääsemiseen. Toisaaltahan Anna kertoo olevansa *nainen parhaassa iässä*. Kokkikurssin jälkeen Anna katsoi olevansa liian vanha kouluttautumaan todelliseen unelmiensa ammattiin, kondiittoriksi. Kokin kurssin jälkeen hän oli työllistynyt keittiöpuolen töihin. Näitä ei tosin riittänyt pitkäksi aikaa, ja hänen oli ruvettava siivoamaan. Mutta itse kokin pätevyuden saavuttaminen on ollut hänelle tärkeää, koska hän kertoo tästä minulle, vaikka kurssista on jo kulunut melko pitkä aika. Anna kertoo myös työnhakukurssista:

Kun nykypäivänä käydään kurssia kurssin vuoksi, että työllistetään vaan se sitten, kierrätetään niitä ihmisiä ja työvoimatoimistot pistää sitte pakolla semmosiinki ne ihmiset, joista ei...ensinnäkään ne ei halua ja ei niistä oo mitään hyötyä. Ja sit se on

se meidänkin...me ollaan oltu yhdellä semmosella ESR:n kurssilla, jossa opeteltiin työnhakua. Ja mä luulen että tän ikänen ihminen osaa jo kyllä sitä työtä hakea, osaa tehdä sen hakemuksen. Mutta sillonki oli tavallaan pakko lähteä. (Joo, joo, et työvoimatoimisto...?) Työvoimatoimisto joo. Et sit ois menny niiden päivärahojen kanssa... (Oliks se pitkä kurssi?) Se oli neljä kuukauttako se oli. (Anna)

Annan mielestä työvoimatoimisto oli pakottanut hänet kurssille, jossa opetettiin työnhakua. Hän katsoo, että *tän ikänen ihminen osaa jo kyllä sitä työtä hakea*. Kun kysyin häneltä kurssista lisää, hän kertoi, että samalla kurssilla oli ollut melkein koko perhe (mies ja poika hänen lisäksi). Kurssia hän luonnehtii *tyhjänpäiväiseksi*, mutta kehuu ilmaisutaidon opettajaa. Arvelen, että kurssilla olo olisi ollut nöyryyttävää, mutta Annan mielestä se olikin huvittavaa, lähinnä koomista.

Elikä määkin oon jo yhen kurssin käyny, nyt ens viikolla toiselle. Elikä mä olin semmosella, mikä työhön...elikä niinku perehdyttiin työnhakuun ja tämmöseen kaikkeen. Ja ku määki aattelin, mä oon jääny töistä pois ihan sen takia, että mä en enää niinku tekis töitä. (Laura)

Myös Laura on joutunut työnhakemisen perehdyttämiskurssille, vaikka hän on sanonut työvoimatoimistossa, että haluaisi eroon työelämästä hoitamaan lähimmäisiään nyt 59-vuotiaana. Työvoimatoimistossa oltiin selvillä Lauran mittavasta työhistoriasta, joten minusta tämä tuntuu aivan järjettömältä. Myös Laura pitää kurssia *aivan turhauttavana*. Hän kertoi olleensa vanhimmasta päästä tällä kurssilla.

Sisko kertoo melko neutraalisti käymästään Ikisaura-kurssista. Kurssin työllistämisaikutuksista hän sen sijaan toteaa, että vaikka kurssin alussa oli *hirvee into*, hän oli ainoita, jotka saivat kurssin jälkeen työpaikan tukityöllistettynä. *Seki johtu näistä aikasemmista työsuhteista*, hän toteaa. Toinen, joka viidestätoista kurssilaisesta sai paikan oli *hallintopäällikkö*, niin sitte pääs sellaseen yritykseen, missä sillä kans oli niinku tuttuja.

Eila sai Ikisaura-kurssin jälkeen työpaikan sen perusteella, että hän oli antanut lehteen haastattelun kurssista. Hän kertoo kurssista kehuen sen sisältöä ja kurssihenkeä. Kurssiin liittyy myös surullisia muistoja:

No, kun meidän kurssi loppu, niin tavoitteenahan oli, että kaikki sais töitä, niin mä olin ainut, jolla oli työpaikka ku kurssi loppu. Ja yks meidän kurssilaisista kurssin aikana kuoli ja tota...kaks löysi toisesa. Elikkä sillai niinku tää meidän kurssi oli jollakin tapaa kuitenkin, että ei se pystyny antamaan, opettajatki oli ihan ahdistuneita, että he ei pysty niinku antaa meille eväitä. Mutku mä alotin sen kurssin, mä en tienny, että mä oon niin, niin tästä tilanteesta niin jotenki ahdistunut, että ensim-

mäisen kurssipäivän jälkeen mä menin tonne marjapuskaan ja mä itkin siellä sillai, että mä en itkeny, mutta vesi valu pitkin poskia noronaan. Elikkä elikkä mulle puhkes oikeen semmonen olotila, mä niinku huomasin että missä til...mä näin ne toiset niin ahdistuneina, että mä oon ihan yhtä ahdistunu ku toisetki. Että se kurssi ku alko, sitä pysty käsin koskettelemaan, miten on tällöinen pitkään töistä pois ollu ihminen yksin ja hänellä on kaikki asiat niinku ihan yhtenä mytynä. (Eila)

Eila kertoo kollektiivisesta ahdistuksesta, joka oli vallannut kurssin. Puheen-
vuoron aluksi hän tekee lyhyen yhteenvedon kurssin annista: ensiksikin hän oli ainoa, joka sai töitä, toiseksi yksi kurssilaisista kuoli, ja kolmanneksi kaksi kurssilaisista löysi toisensa. Eilan oma ahdistus oli purkautunut itkuna hänen ollessaan marjapensaissa. Eilan tulkinnan mukaan opettajatkin olivat ahdistuneita, koska *he ei pysty niinku antaan meille eväitä*. Ahdistuksen synnytti Eilan mukaan pitkään töistä poissaolo, joka johtaa yksinäisyyteen ja siihen, että *kaikki asiat niinku ihan yhtenä mytynä*. Yhteinen ahdistus alkoi kuitenkin lieventyä tässä ikääntyvien päivähoitossa, kuten Eila kurssia kut-
suu:

Mut kuitenkin tää meidän ryhmä oli sit hirveen avoin. Ja kun kurssi loppu, niin tota se iloisuus ja se semmonen reippaus ja kuitenkin se elämän into pursus suurimmasta osasta. Mutta oli sit joitakin, jotka oli erittäin ahdistuneita sit ihan siinä kurssin loppumetreillä. Ja siinä oli tietysti nää taloudelliset seikat ja se, että työtä ei ollu löytynykään. Ja tota...yksi sano, että mul on taas verenpaine noussu niin korkeelle. (Naurua) Sillon kun todistusta oltiin hakemassa, mä sanoin että ei se ihme, kun ei oo taas...on niinku se yksinäisyys eessä. (Eila)

Kurssi antoi iloisuutta, reippautta ja elämänintoa. Mutta tähänkin lopputulokseen tulee särö: kurssin loppumetreillä ahdistus taas nousi, kun ei ollut tietoa jatkosta. Eila konkretisoi ahdistusta psykosomaattisella oireella, verenpaineen nousulla. Sosiaalisen yhdessäolon jälkeen edessäoleva yksinäisyys tuntuu jälleen ahdistavalta.

Eilan kertomus Ikisaura-kurssilta nostaa esiin kipeän ongelman: ikääntyvien työttömien kokeman yksinäisyyden. Heidät on erotettu työyhteisöstä koteihinsa, ja tulevaisuus näyttää epävarmalta. Tästä yksinäisyydestä eivät haastateltavani kertoneet suoraan henkilökohtaisena kokemuksena. Yksinäisyydestä kerrottiin suhteessa yksinasumiseen ja haluun vanheta yhdessä toisen kanssa. Siskon kokemuksen mukaan taloudellinen tilanne ja häpeän tunne rakentavat yksinäisyyttä.

Et sitte oli tarkoitus, et pietään yhteyttä ja tapaamisia (kurssin jälkeen; UK), niin mä muutamille soitin, mutta kyl se kato, se on rahasta ihan kii. Pitää karsia ihmis-

suhteita, kaikkia tommosta, puhelinyhteyksiä ei pieta, ja se on joku häpeä sitte, kun ei, että on sitte puonnu jo nollalinjalle, et on niinku miehen muusana siellä kotona. Se on naiselle hirveetä, et joutuu, joka on ollu työelämässä. (Sisko)

Häpeää aiheuttaa Siskon mielestä se, että on puonnu jo nollalinjalle, et on niinku miehen muusana siellä kotona. Tästä voisi tehdä sellaisen tulkinnan, että työttömien keskuudessakin on erilaisia ja eriarvoisia ryhmiä. Ansiosidonnaisella olevat ovat ylempää kastia, jonka alapuolella ovat muut. Puolison tulot vaikuttavat päivärahan suuruuteen, jos ei enää saa ansiosidonnaista, ja niinpä voi pudota nollalinjalle. Siskon mukaan tämä on *hirveetä naiselle, joka on ollu työelämässä.*

Olisiko yksinäisyyden tunteen karkottaminen eräs syy siihen, että samat ihmiset – ainakin Pirkon kertoman mukaan – pyörivät kurssilta toiselle? Hän ihmettelee, *miten ne jaksaa, kun siin ei kuitenkaan niinku mitään.* Pirkko tarkoittaa kurssien työllistäviä vaikutuksia.

U: Et sun mielestä näistä kurseista ei oo kauheesti hyötyä sitte? Mitä sun kokemuksen mukaan. *Mää niinku ihmettelen, että esim sieläkin tässä merkonomien täydennyskoulutuksessa, niin siellähän oli suurinpiirtein mikrotukihenkilöitä ja kuitenkin se oli tavallaan hyvin ATK-pitonen se kurssi, et me oltiin hirveen eri tasosia. Sit mä aina ihmettelin, mitä ne täällä tekee, kun se oli niille ku vettä. Ja sit vastaava oli joku ihminen, joka oli kaksikymmentä vuotta ollu kirjanpitäjänä. Ja sit meillä oli kirjanpitoo, kun ei meikaläinen tiedä, missä on tebet ja kredit (?). Tuli semmonen, eikö nyt kirjanpitäjälle löydy töitä, joka on noin ammattitaitonen? Et sillai niinku hämmästy, et monella oli jo joku sara niin hirveen voimakas ja vahva, että sillai aatteli että tuon luulis saavan töitä. (Pirkko)*

Pirkko ihmettelee sitä, että kurseilla on ihmisiä, joille opettettävien asioiden pitäisi olla *niille ku vettä.* Hänen mielestään myös kurssilaiset vaikuttavat ammattilaisilta, joille luulisi löytyvän töitä. Jos ylitulkitsen tämän puheenvuoron perusteella tilannetta, niin suuri määrä pätevää ja koulutettua väkeä pyörii työllisyyskoulutuksessa sen sijaan että työmarkkinat käyttäisivät heidän tietotaitoaan hyväksi. Ammattitaitoisten henkilöiden mukanaolo ei varmasti lujita vähemmän ammattitaitoisten uskoa työllistymismahdollisuuksiinsa.

”Niillä ei oo mitään tajuu siitä, mitä tuo ihminen vois tehdä”

Sanotaan näin, mieluummin olisin lähemmäs viissataa päivää et tota kuhan mä hetkutan tätä elämäni eteenpäin, koska ei ne mitään grande-juttuja oo ne työssä-olot. Et ne on niin masentavia. Et tota kyllä mä katon, että ne on tällasia työllisyys-

poliittisia sanktioita nää työpätkät, ei ne mitään kenenkään mielialoja kohottavia oo eikä tulotasookaan kaheksankymmentäviisiprosenttiset päivät ja matkakulut mak-
sat. Et ei mulla ainakaan jää kun kolme-neljäsataa markkaa enemmän. (Sisko)

Aktiiviseen työvoimapolitiikkaan kuuluvat kurssien lisäksi työllistämisyksöt. Työttömät työllistetään pääsääntöisesti puoleksi vuodeksi kerrallaan tietyn työttömyysjakson jälkeen. Työttömällä on oikeus saada ns. tukipaikka, mutta niiden saaminen riippuu työllisyyteen varattujen rahojen riittävydestä. Työttömät joutuvat itse etsimään työpaikan, jolla on mahdollisuus työllistää. Yleensä kunnan tai valtion virastot ovat oikeutettua saamaan tukea työllistämiseen. Haastateltavista pieni osa teki pätkätöitä normaalisti palkattuna. Onerva tekee perushoitajana ns. keikkatyötä.

Vaikka haastateltavat pitivät työllistämisyksijaksoja tärkeinä työttömyyspäivärahalla pysymisen tai ns. eläkeputkeen pääsyn kannalta, heillä oli enimmäkseen negatiivisia kokemuksia näistä toimenpiteistä. Nöyryytyksen tunteita herätti se, että työvoimatoimistosta tarjottiin sellaisia töitä, joita ei pystytty tekemään esimerkiksi terveydentilan takia tai siksi, että työpaikka sijaitsi liian kaukana. Työstä pystyi myös kieltäytymään, mutta tämä ei mitätöinnyt tietoisuutta omasta asemasta: ihminen kykyineen ja resurssineen tulee ohitetuksi; hän on vain pelkkä työllistämistoimenpiteen kohde.

U: Mmm. Mut oot sä kokenu sen nöyryttävänä, kun just tarjotaan tämmösiä lyhkäsiä, epämääräisiä niinku juttuja? *No kun jos niistäkin ois tullu vielä jotakin ja niihin ois sitte sijottunu ja päässy eteenpäin, mutta kun mulla ei nyt sattunu sellasta tuuria, että ois tullu mitään niistä niin. Ja sitte vielä kehattiin sanoo, kun mä olin tosiaan stressissä ja tässä...niinku tuntu välillä, että on sellanen stressaantunu, niin työvoimatoimistosta ne tarjos mulle semmosta, että rullatuolipotilaitten ulkoilutus. Kun mä olin hoitanu kuus vuotta mummoa, siis hän oli asunu mun luona, perheen yhteydessä. Niin rullatuolipotilaitten ulkoilutus. Mä sanoin, et siinä pitää olla bodari. Että kun mäkin oon kampaaja, niin mulla on hartiat menny jo muutenki huonoon kuntoon. Se on että tuntuu, et niillä ei oo mitään tajuu siitä, että mitä tuo ihminen vois tehdä. Eikä sitä, et voihan se nyt ottaa mitä vaan.* (Kaarina)

Kaarinan kertomuksesta luen suuttumusta ja kyllästymistä tilanteen epämääräisyyteen. Hänelle on tarjottu rullatuolipotilaiden ulkoilutusta, josta hän ei usko selviytyvänsä. Siinä pitää olla bodari, tämä entinen kampaaja sanoo. Kaarinan tuohtumuksen tekee ymmärrettävämmäksi se, että hän oli ollut omien sanojensa mukaan muutenkin stressaantunut.

Sen mä oon sanonu ääneen, että totani mä otan työtä vastaan millä elää. Tai sit

mä oon työtön. Tämösiä kaksia päiviä, niihin mä en lähe enää itteäni tyrkyttämään. (Leena)

Työhön kannustavuudesta on puhuttu paljon ja joitakin toimenpiteitä asian hyväksikin on tehty. Sen sijaan työllistämistyöt ovat vieläkin pääsääntöisesti ei-kokopäiväisiä. Ansiot ylittävät päivärahan nipinnapin, ja työssäkäynnistä koituu aina lisämenoja. Leena sanookin napakasti, ettei enää suostu ottamaan vastaan sellaista työtä, jolla ei elä.

Tukijakson keston ahdistavuus

Työllistämistuella voi tehdä kerrallaan enintään puoli vuotta työtä samassa paikassa. Joskus anomuksesta voi saada vielä toisen puolen vuoden pätjän päälle. Kuitenkin työttömyyskassasta maksettavan avustuksen ehtona on kymmenen kuukauden työllisyysjakso ennen korvauksen maksamista (muuttui vuonna 1990-luvulla kuudesta kymmeneen kuukauteen). Niinpä työttömät kokevat suurta huolta ”päiviensä nollauksesta”, ts. siitä, että saisivat täytettyä kymmenen kuukauden työssäoloehdon.

U: Joo. Onks sulla mitään näkymiä sitte, miten sä saisit jatkettua sitä? *No, sillä lailla on toiveita ainakin pätikissä tää esimies on luvannu, että yrittää järjesträä näille tuki-ihmisille vaikka pätkiä, että ne sais nollattua ne sitte. Ja sit tietysti sillai, että jos siinä on sitte myöhemmin tulee, niin voi olla että pääsee sitte uudelleen mutta. Muttamutta kyllä se rankkaa on, ei se mikään unelma-ammatti ole. (Anna)*

Työttömyyskassakorvauksiin tuli myös toinen huononnuks aktiivisen työllisyyspolitiikan nimissä. Korvaus lasketaan nyt viimeisen työpalkan pohjalta, vaikka se olisikin osa-päiväinen tukityö. Ennen päivärahan suuruus määräytyi viimeisen varsinaisen työansion perusteella.

U: Miltä se tuntuu kun...onks se rasittavaa, kun on niitä pätkiä? *Se on musta nimenomaan rankkaa, kun koko ajan tavallaan on semmonen tunne että sun pitäs...Mä oon sillä lailla saanu itelleni työtä, että mulla on ollu...mä oon saanu nollattua päivät. Mutta ne päivät on ollu, niin pieniks jääny, ja nytku ne muutti sitte tätä, että sen tietyn päivän suojaosuus menee pois, niin ei edelliset vaikuta, vaikuta sit yhtään mitään. (Anna)*

Monet valittavat myös työjaksojen lyhyyttä siksi, että työpaikkaan sopeutuminen ja talon tapojen oppiminen vie oman aikansa, ja juuri kun ne on

oppinut, on lähdettävä pois. Edessä on taas uusien tapojen opettelu uudessa paikassa. Marjatta on on käynyt koulutuksen vammaisavustajaksi, ja tätä työtä hän on tehnyt työllistämistuen turvin.

Mutta työllisyystilanne on se, että työntekijöitä otetaan sinne työllistämistuella, ja sama henkilö saa saman työn korkeintaan kaksi kertaa. (Aijaa, se on aika tylyä sitten.) Kyllä. (Vaikka varmaan tarvetta olis?) Tarve on valtava, ja tämä alue, missä minä työskentelen, läntisellä alueella, niin olin yksinäni. Täällä kun mä olin töissä, niin mulla oli kuudesta seitsemään henkilöä, joitten luona minä kävin. Että he olivat pyörätuolissa olevia asiakkaita. (Marjatta)

Ja mä kyllä kuvittelin, että tämän kurssin kun nyt käy, jos asiakkaitten kanssa pärjää hyvin ja siitä tulee positiivista palautetta täältä, että työsuhde jatkuu. Mutta sitte sainki tietää monen kyselyn kautta, että ei ketään palkata muuta kun sen hetken, sit sen jälkeen korkeintaan toisen kerran. (Joo. Sä et sitä ennen tienny?) En. (Ei mitään kerrottu?) Ei.

Että nyt ihan sain tässä kolme kuukautta sitte tietää tänki asian. (Aijaa.) Kun asiakkaat justiin pyyti, kun tää joka mun jälkeen tuli, että häneltä loppuu tää työ, että sitte asiakkaat soitteli mulle, että pyyää sää nyt, että sä pääsisit tulemaan takasin. Mutta ei. Ja sehän siinä, siinä on justiin tää palkkausjuttu, palkkausjuttu on toinen ja toinen juttu, että ei tuu asiakkaan kans liian tutuks. (Marjatta)

Marjatta kertoo, ettei hänelle ollut kerrottu sitä, että hän ei voi saada kuin kaksi jaksoa samassa paikassa. Hänen asiakkaansa olisivat toivoneet hänen jatkavan. En tiedä, mistä Marjatta on saanut kuulla perustelun tälle systeemille: että ei tuu asiakkaan kans liian tutuks.

”Kun tässä iässä ajattelis, että pikkusen saa määrätä jo”

(..) kun meillä on semmonen keikkarekisteri, sanotaan, et siihen kun ilmottautuu, niin sitte soitetaan millon tahansa, aamulla tai illalla. Et silloin ei oo paljo varoaikaa. Määhän en ilmottanu sinne itteeni, nyt kun mä jään. Mä sanoin ykköselle, et mä tuun jos tarvitaan, niin nyt mä soitin tolle ylihoitajalle sitten, että kesälomista, mä pyysin sinne vuoristosairaalaan, missä mä asun, siel on yks K:n osasto. Niin se piti mulle hirveen motkotuksen, että mikäs ihmeen sijainen sä oikein oot, kun ei oo rekisterissä nimeä, mä oon nähny et sulla on sopimuksia täällä aina välillä, et mitäs sä oikein teet, opiskelet sä tai jotain. Niin tota mää sitte sanoin, et en oo opiskellu, mä oon ilmottanu ykköselle, et mä tuun. No, se ei meiän talossa passaa! Jos tehdään keikkaa, niin sitte ollaan tulossa kaikille osastoille. (Aijaa) Mikä musta ei oo...kun tässä iässä ajattelis, että pikkusen saa määrätä jo kuitenkin, vaikka on työttömänä. Mut mä sit sanoin, et pane sitte nimi rekisteriin, jos se on siitä hiinni

kesätyön saanti. Mutta en aio kuitenkaan siihen ryhtyä, et mä lähen aina kun mulle soitetaan. (Mihin vaan?) Niin..(Onerva)

Tässä pitkässä puheenvuorossa perushoitaja Onerva kertoo keikkatyöntekijän osasta. Luen kertomuksesta nöyryytyksen tunnetta, mutta toisaalta myös tais-telua oman autonomian puolesta. Kun hän ei ollut ilmottautunut keikka-rekisteriin, hänelle pidettiin *hirvee motkotus*. Hän itse haluaisi tehdä työtä tutussa paikassa, koska potilaat ovat erilaisia. Hänen mielestään on liian rank-kaa olla joka päivä eri paikassa. Onerva liittää ikänsä tähän rankkuuden ko-kemukseen – ja ehkä myös haluun määrätä itse omista asioistaan. Myös Kaa-rina kertoo kyllästyneensä siihen, että on aina oltava valmiina vaikka kysees-sä olisi vain muutaman tunnin tuuraus kampaamossa. *Jos hikisenä ajat tuolta keskustaan, menet työpaikalle, siinä rupeet tekee työtä puolen tunnin viiveellä, eihän se oo mikään semmonen työnteko, että soitetaan sit jos sattuu tulee töitä,* hän sanoo.

Puuttuva sydämen sivistys

Erityisesti Kaija ja Sisko kertoivat tukityöpaikoista simputtamispaikkoina; vakituiset työntekijät osoittavat tukityöllistetyille hänen paikkansa.

Sitte olin työllistettynä tuolla yhessä kirjastossa. Mut siellä totesin kyllä sen työllistetyn osan, mikä se on. (Aijaa) Et kyllä...arvojärjestys oli se, että kirjastonhoitajat puhuivat kirjastovirkailijoille ja kirjastovirkailijat puhuivat siivoojille. Ja siivooja puhu sitten minulle. (Joo, joo) Ja sitte kun he huomasivat sen, et mä...kun olen ikäni kirjallisuudesta kiinnostunut...mä niinku tiesin ja ymmärsin niistä jo-tain. Ja tuota luin sitten uutuuksia, vein yöks kotiin ja luin paljon ja sillä tavalla. Niin jopa tällainen kuin palautuneitten hyllyttäminen, niin minutpa pistettiin hyllyttämään lastenkirjoja koko ajaks, ettei se vaan näkis sitten sitä muuta. Näin mä tulkitsin sen. Koska niitä aikuisten kirjoja hyllytti sitten semmonen ihminen, joka sano, voi, en mä koskaan joua lukemaan mitään, joka ei ollu tippaakaan niistä kiinnostunu. Mutta minä oisin...en mä siellä ois lukenu, mutta mulle ois merkinny se niin paljon, kun mä vain näin. (Kaija)

Kaija kuvaa asemaansa hierarkian alimmalla portaalla. Ennen arvostettu työn-tekijä joutuu näin vasta-alkajan osaan, jollainen vaihe kuuluu yleensä nuoren harjoittelijan uran alkuun. Vaikka hän tekee kirjastovirkailijan työtä, hän kokee, että hänelle puhuvat vain siivoojat. Toinen nöyryytys liittyy työ-tehtäviin. Hänen ei anneta hyllyttää kirjoja, joista hän olisi kiinnostunut, vaan hän joutuu lastenkirjaosastolle. Kaija kuvaa tätä kaikkea simputtamisena.

Simputtamista on se, että *me olimme kuin ilmaa*.

Sisko kertoo runsaasti ja värikkäästi – mikä on hänen tyylilajinsa – kokemuksistaan tukityöllistettynä. Hän kuvaa tukitöitään *alikuormittaviksi* ja *ihmisarvoa loukkaaviksi*. Annan Siskon kertoa omin sanoin.

No se lähti sillai, työvoimatoimisto ei ois mua sinne, kun mä olin Euroopan sosiaalirahastolla sit menin sinne työhön. Ne ei ois niinku antanu, kun ei ne tietäny, mitä ne teettää. Sitte ne lupas, maalaaili mulle verovalmistelijan viran, ja lupas sitte, että työ tulee oleen niinku mielekästä ja järkevää. Kun ne oli niin ahneita saamaan ne ilmaset rahat ja työntekijät. Ahneushan siinä on päällimmäisenä. Mä huomasin just, toinen esimies, hallintopuolen esimies, kädet vapis, et kyllä minä tietysti ymmärrän nää työvoimatoimiston intressit, mut se nyt vähä riippuu, mitä osaa (eläytyen). Oikeen halveksivasti sano mulle. Että se oli niinku suuri armonpala, että mä pääsin sinne. Oon mä kuitenkin työelämässä ollu ite niinku esimiestehtävissä ja tiimin vetäjänä, et kyllä mä niinku ite nää systeemit tajusin. Mutta mut lyötiin heti lättänäks, että mä en osaa mitään ja...

Että tosiaan tuolla yritysverotuksen aulassa istuin puoli vuotta, toljotin sitä harmaata parkkitalon seinää. Mulla ei ollu oikeen mitään työtä siellä, eis siit ollu...se oli asiakaspalvelu. Sitten ne asiakkaat ohjasin, jotka ei osannu mennä. Neljä-viis lappua tuli sit postissa, jossa mulla viis minuuttiaa meni, kun mä perustiedoista katoin ne tiedot. Ja sitte arkistomappeihin tungin lappua tai hain sieltä että. Siellä oli joku neljänelonen naisekonomi, niin se saatto ohimennessään, Sisko täytyä nitoja (matkien).

(...) mun jälkeen tuli kaks uutta tukityöläistä, alko heti se nöyryytys. Tää ekonomi tuli siihen, sano teil on niin hatarat nää peruskoulutukset, että sen varaan ei voi rakentaa mitään. Ja te menette keittää kahvit iltapäivällä ja pesukoneet tyhjennätte. Se oli...enst nöyryytettiin mitä voijaan tehdä tai sitte näitä keittiöapulaisen ja siivoojan hommia. Mä olin tosi masentunu, mul oli ihan melkeen sillai, että mä näin ihan hirveitä painajaisia, kun se työ loppu, ja mä olin aika itkunen. Et mua ei tommonen työ kiinnosta, että aattele et lähes saman ikäiset naiset on kaikkein julmimpia sit tuolla työelämässä just niinku työttömiä kohtaan. (Sisko)

Mistä Siskon nöyryytys kumpuaa? Ensin hänelle *maalaillaan verovalmistelijan virka*. Työ paljastuu *alikuormittavaksi*. Lisäksi hänen pomonsa kohtelee häntä kuin juoksutyttöä (esimerkiksi käskää täyttämään nitojan, komentaa keittämään kahvia ja tyhjentämään tiskikoneen). *Mut lyötiin heti lättänäks*, Sisko kuvaa tilannettaan. Siskon kokemus on ymmärrettävä sitä taustaa vasten, että hän on ollut itse esimiestehtävissä ja tiimin vetäjänä työuransa aikana. Kokemuksen herättämä tunne on masennus. Hän kertoo itkeskelleensä ja nähneensä painajaisia. Sisko itse nostaa kokemuksessaan esiin itselleen ilmeisen tärkeän asian: hänen simputtajansa on melkein samanikäinen nainen kuin hän itse.

Siskolla on toinen positiivisempi kokemus työllistettynä olemisesta. Työ oli liittynyt enemmän hänen alaansa ja työnantajalla oli ollut enemmän *sydämen sivistystä*. Sydämen sivistystä työyhteisöihin vaatii myös professori Leenamajja Ojala Anna-lehden haastattelussa (19.2.2002). Hanen mukaansa vaatimus elinikäisestä oppimisesta ei merkitse jatkuvaa kurssi- ja koulutusputkea, vaan kaiken sen tietämyksen ja kokemuksen käyttöönottoa, jota työntekijät ovat hankkineet eri elämänaalueilta. Tämän hän nimeää vaikeasti määriteltäväksi hiljaiseksi tiedoksi (vrt. Koivunen 1997). Hänen mukaansa jopa 80 prosenttia on tällaista hiljaista tietoa, esimerkiksi kädentaitoja, näkemyksiä, sisäisiä malleja, jotka ohjaavat muistia, havaintoja ja tarkkaavaisuutta, sekä ajattelua. Mitä kokeneempia työntekijöitä yrityksessä on, sitä enemmän siellä on hiljaista tietoa, sanoo Ojala.

SÄÄDÖSTEN VIIDAKOSSA

Työttömät ja varsinkin ikääntyvät työttömät kokevat epävarmuutta työvoimapolitiittisten säädösten täyttämistä. Työttömyyskorvausten ja -eläkkeiden maksamisessa, työssäoloehtojen täyttämässä, opiskelun ja työttömyyden sekä työllisyystöiden ja korvausten yhteensovittamisessa tapahtuu koko ajan muutoksia, joiden suhteen vaaditaan äärimmäistä tarkkuutta. Kun työtön kamppailee arjen tasolla selvittääkseen säädösten viidakossa ja saattaa jopa tuntea syyllisyyttä niiden hyväksikäyttämistä, yleiset yhteiskuntapolitiittiset pohdinnat liikkuvat toisella tasolla. Siellä pohditaan lähinnä erilaisten sosiaalipoliittisten systeemien – joista työvoimapolitiikka ja siitä vielä erikseen ikääntyviin kohdistuva on vain murto-osa – kustannuksia yhteiskunnalle.

Työstä luopumisen halu ja karu todellisuus

Vaikka jokunen haastateltavistani, esimerkiksi Soile, olivat ”onnellisesti” työelämästä luopuneita, jotkut olivat jääneet roikkumaan luopumisen välimaastoon.

U: Onks sulla niinku semmonen tyytymättömyys päätunne nykyisessä elämässä? *No ei, se on menny ohi. Mulla on kaikki nää tunnetilat. Mä just aattelin tullessa, mä oon käyny kaikki nää tunnetilat jo läpi, että mie silläkin tavalla oisin ihan tyytyväinen, että mä tietäsin, että tilanne vakiintuu, ettei tarvii olla enää niinku pompoteltavana, että nyt tuntuu, että ei hyväksytä sitä, että joku ihminen ratkasee tämmösen tilanteen. Et tota jos sanoo, että mie olen tyytyväinen tähän tilantee-*

seen, sitäkään ei oikeen hyväksytä. (Niinjoo, et aina pitäis yrittää jotakin?) Aina pitäis yrittää jotakin. Mutta kun mie oon yrittänt kolmen ihmisen eestä, miust tuntuu, koko elämäni aikana, niin totaniin enää ei niinku jaksa. Vaikka mä oon niinku näin aika virkee, mutta sitku mä aina väsähtelen ja. (Kaarina)

Kaarinan kokemuksen voisi tiivistää: *en enää jaksa; olisin tyytyväinen, jos tilanne vakiintuisi; ei hyväksytä, jos sanon olevani tyytyväinen tähän tilanteeseen.* Kaarina ei voi siis sanoa työvoimatoimistossa, että hän haluaisi jo olla rauhassa. Miksi sitten Laura, 59-vuotias, työelämästä vapaaehtoisesti luopunut, pystyy kertomaan avoimesti tilanteensa, mutta Kaarina, 54-vuotias, 1990-luvun kotona lasten kanssa ollut, entinen kampaaja, ei niin voi tehdä? (Muistutettakoon mieleen, että Laurakin joutuu toimenpiteiden kohteeksi, vaikka työvoimatoimistossa ollaan tietoisia hänen haluistaan.) Vastaus on tietenkin heidän erilaisessa työmarkkinatilanteessaan. Lauralla päättyi työ-sopimus, eikä hän halunnut allekirjoittaa uutta sopimusta. Kaarina allergisoitui työssään, jolloin hänelle etsitään uutta ammattia, halusi hän sitä sitten taikka ei. Lisäksi Kaarina on ”vasta” 54-vuotias, jolloin hän ei voi päästä työttömyys-putkeen. Ja miten on hänen työssäolohejojensa täyttämisen laita? Olen itsekin ymmälläni säädöksistä. Lisäksi en ole tarkkaan kysellyt haastateltavilta esimerkiksi heidän työhistoriaansa; jokainen kuukausihan vaikuttaa siihen, mikä säädös ketäkin koskee. Se ero Lauran ja Kaarinan tilanteen välillä on selvä, että vaikka Laura joutuu kurssituksiin, hän itse on voinut aloittaa mielessään luopumisen työelämästä. Kaarina ei voi tehdä tätäkään.

Himoittu eläkeputki?

Tota tää tulee tosiaan viis vuotta kesäkuun alussa (työttömyyttä; UK) niin nyt tähän viiteen vuoteen sisältyy semmonen kaks puolen vuoden tukijaksoo ja sitte kaks kuukautta oli sellasta pätkätyötä, joka oli niinku tukityön jakson päätteeks, et mä sain tån työssäoloehdon sit niinku kuitattua ja. Ja sit oli tuo viiden kuukauden tuo koulutus. (Mikä koulutus?) Täydennyskoulutus. Kesäyliopisto järjesti Iksaura nelosen. Tota siinä oli se kolme kuukautta teoriaa ja sit oli kaks kuukautta työharjottelua. Tosiaan sen työharjottelun olin tuolla verotoimistossa, ja sit sen tukijakson ja sit sen kaks kuukautta sitte tein viiskytprosenttista päivää. Et sit tuli tosiaan ne ehdot täytettyä. (Sisko)

Pitkän työuran tehnyt (30 vuotta samassa työpaikassa) Sisko luettelee tässä, mitä kaikkea hänen on pitänyt tehdä työttömäksi joutumisensa jälkeen, että hän saisi työssäoloehdon kuitattua ns. eläkeputkeen pääsyä varten. Säädösten pikkutarkkuutta hän kuvaa vielä tarkemmin kertoessaan lomittain oman

kokemuksensa ja erään toisen henkilön tarinan.

Sillon aikanaan, kun X saneeras ne osuusliikkeet, nehän joutu työttömäksi, niin tota ikää oli jo, oliko viiskytseittemän, mutta sillä ei ollu sitä työssäolohtoo, kato (kertoo tutustaan; UK). Että sillä oli irtisanomislappu ja ikä, mut sillä ei ollu sitä kymmentä kuukautta, että se ois päässy siihen putkeen. No nyt sitte se sai siitä koulutuksesta, kun sittenhän se laki muuttu, me oltiin vuoden vaihteessa koulutuksessa, että ei enää koulutusajastakaan saa siihen työssäolohtoon. Nehän sai senki pois. Mää saan siitä, marras-joulukuusta mä saan kaks kuukautta. Kun mä olin kieli pitkällä, et sit mä saan sen kolme kuukautta seuraavasta vuodesta, mutta ilo loppu lyhyeen (Naurua). Ei tippunu. Sillähän mä sitte jouvuin sen kaks kuukautta sieltä kerjäämään sitte, sen viiskytprosenttisen päivän, että. Niinni...no nyt se henkilö kai sitte pääs varmaan johonki kirpparille sen kymmenen kuukautta sitte, että se saa sen työssäolohtoon, et se pääsee kunniallisesti sit siihen putkeen. (Sisko)

Työllisyystöissä hankittu ansio pienentää työttömyyspäivärahaa ja eläkeputkessa olo vaikuttaa lopulliseen eläkekertymään. Myös Kaija joutui kierteeseen sen jälkeen, kun hänet oli irtisanottu 11 kuukautta ennen kuin ehdot työttömyysputkeen pääsystä olisivat täyttyneet. Hänkin joutui ehtojen täyttämiseksi raapimaan palasen sieltä, toisen täältä. Kaija kuvaa seuraavassa itseänsä säädöksistä perillä olevaksi toimijaksi.

Olin tästä tulevan ajan oikeudesta silloin kun mä heti tajusin, et nyt se on multa menossa ja – nythän on laki muuttunut, että tulevan ajan oikeus ei ole tuota ehdoton vaatimus työttömyyseläkkeeseen. Silloin sanottiin, että se on. Ja minä ne päiväni osasin laskea. Minä olin sitä peräämässä sieltä ja täältä, mutta kyllä mä niin yliolkasia vastauksia virkamiehiltä sain. Eläketurvakeskuksen naiset oli ainoat semmoset, jotka hyvin tuota ymmärtävästi ja tän huolen käsittäen ja ymmärtäen opastivat ja neuvoivat. Sieltä saa hyvää palvelua. Kelalta kyllä niin...se on...Ja tietysti ton oman ammattiliitonkin toimisto oli niin ylläritetty silloin kun näitä joka puolelta tuli. He olivat...ammattiliitto oli aivan voimaton näihin tällösiin asioihin. Mut se että niitä minä säälin, jotka siinä vaiheessakaan oikein ymmärtäneekään, mitä heille tehtiin. Että tästä kuulusta eläkeputkesta niin paljon puhutaan, sitä paljon kadehditaan. Mut se että totuushan on se, että kyllähän eläkeputkessaolovuodet niin ne pienentää työeläkettä niin paljo että. Mä oon tänä keväänä pyytäny oman otteeni tuolta eläketurvakeskuksesta, niin ei ne kyllä monta kymppiä ne eläkkeet ole, mitä tästä eläkeputkesta karttuu. (Kaija)

Kaija kuvaa säädöksistä tiedon saannin vaikeutta. Hän mainitsee kolme tahoja, joista pitäisi saada tietoa, mutta joista vain yksi pystyi auttamaan häntä.

Kaija nimeää osan samassa asemassa olevista sellaisiksi, joita hänen käy sääli. Nämä eivät ole nimittäin *oikein ymmärtäneetkään, mitä heille tehtiin*. Kaija tietää, että eläkeputken kadehtiminen on turhaa; eläkeputkivuodet kaventavat varsinaisen eläkkeen määrää.

Se oli minusta hirveän väärin, että sitä ei julkisuudessa sitten toistaen oikein ihmisille kerrottu, että mitä se vaikuttaa et sä oot melkein kymmenen vuotta eläkeputkessa. Et moni luulee, et se eläke ei siitä mihinkään muutu, mut kyllähän se vaan muuttuu. Ja se kohtuuton vääritys, et määkin nyt oon pikkutyöstä töissä ollut, ihan tätä, 18-vuotiaana kun menin sitten niin sanotusti niihin ihan oikeisiin töihin. Ja olin melkein 34 vuotta töissä. Esimerkiksi virkasuhteissa oleville se 30 vuotta antaa täyden eläkkeen. Niin minullahan puuttuu eläkkeestä vaikka kuinka kauheen paljon. Ja kuitenkin mä oon ollu pikkutyöstä asti leipääni ansaitsemassa. Et siinä on kohtuus. Ja kyllä sen otteen mukaan, jonka mä nyt ihan vähä aikaa sitten tilasin sieltä, niin kyl se niin pieneks jää mun työeläkkeeni, koska palkat on ollu pieniä, että jos mä leskeks jään, niin tuota helisemässöpä olen, jos sairastamaan rupeen. (Kaija)

Kaija kokee väärityenä sen, että hän on ollut pikkutyöstä asti leipää tienaamassa ja silti täydestä eläkkeestä puuttuu paljon. Lisäksi hän tietää saavansa pienen eläkkeen pienien palkkatulojen vuoksi. Tulevaisuus ei näytä taloudellisesti turvatulta – ainakaan hän ei saisi sairastua.

Tietämättömyys kostautuu, tieto tekee asiat monimutkaisiksi

Miten voi käydä, jos ei ole perillä lain kiemuroista? Tai jos on perillä, mutta tahtoo kuitenkin toteuttaa opiskeluhaaveensa? Tässä kaksi erilaista kertomusta, jotka kuvaavat säädösten ankaruutta.

(...) ...ja sitte mä oon ollu yhen vuoden ihan sillä tavalla, että se kirjaston johtaja oli tällä vuorotteluvapaalla. Siis enhän mä tehny kun puoli vuotta töitä, mutta vuoden ajan. Me oltiin sillä tavalla...ja siinäkin tapahtu sit semmosta (nauraa)...se oli sillon aika uusi asia, ja tota me sovittiin kirjaston johtajan kanssa, että me ollaan vuoroviikoin töissä. Sit jälkeinpäin mä sain selville, että mulle ei tule työssäolo siitä ollenkaan, liitto ei hyväksyny sitä työssäoloks. Ois pitäny olla joka viikko 18 tuntia töissä. Niin se sitte kostautu sekin vielä sillä tavalla, että mähän putoisin sillon vuosi sitte peruspäivärahalle välillä. (Liisa)

Huomiotani kiinnittää se, että Liisa kertoo nauraan tapauksesta, jossa hän putoaa peruspäivärahalle viikottaista työtuntimäärää koskevien säännösten vuoksi. Nauraako hän sitä, että kokee itsensä syylliseksi tietämättömyyten-

sä? Vai nauraako hän säännösten järjettömyyttä?

Maaritin kohdalla tapahtumat etenivät seuraavasti:

No sitte mä hain tähän, huomasin lehestä tän JAIKO:n peruskoulun...tää on niinku peruskoulu, johon tulee kymppiluokkalaisia, joilla ei ole päästötodistusta, tän nykyisen peruskoulun päästötodistusta. Ja mä kävin ensin siellä koululla, mä otin niihin opettajiin yhteyttä, ja ne ilman muuta sit mut hyväksy sinne. Mä olin siellä haastattelussakin. Ja sitte ku mä toin työvoimatoimistoon tämän, niin ne sano, että mä en voi saaha mitään siihen tämmöstä tukee, koska peruskouluun tai näihin koulutuksiin kaikkiaan, omaehtosiin aikuiskoulutuksiin voi hakee opintotukee tai opintorahaa, mitä tää nyt onkaan, opintolainaa. Peruskoulutukseenhan sitä ei saa, sitä opintorahaa tai opintolainaa. Sitte osa siellä koulussa tuolla on toimeentulotuen turvin, mut minä en saa sitäkään, kun mulla on puoliso, joka on töissä. (...)

Ja mä laitoin sitte KELA:lle tämän, nä kaavakkeet täytyi tästä uudelleen kouluttautumistuesta. Ja ensin tuli päätös, että mua ei sinne hyväksytä, koska mä en tarvii välttämättä tätä peruskoulutusta, (pitkät perustelut, miksi hän omasta mielestään tarvitsee peruskoulun tiedot)

Mää sit valitin taas siitä kerran sinne työvoimatoimikuntaan. Tuli päätös, että ei käy, että jos sinä olet päivällä koulussa, niin sinä et saa rahaa. No me sit opettajien kans mietittiin, että mitä me tehään. Sitte mä viimein menin sinne työvoimatoimistoon yhen naisen luo ja sanoin, et tehkää mulle sellanen paperi, että kuinka paljo mä saan illassa opiskella taikka yleensäkin opiskella, kuinka monta tuntia ja millon mä saan ne tenttiä. Niin mä sain sit, se hyväksyttiin siellä työvoimatoimikunnassa, siellä kokouksessa. Se päätös tuli, että mä saan sitte käyä sitä ja mä saan työttömyyskorvauksen, mutta mun pitää illalla lukee kotona neljän jälkeen määrätty tunnit ja tenttiä täällä koululla neljän jälkeen. (Maarit)

Kuinka moni on niin sisukas kuin Maarit, että jaksaa ajaa asiaansa, vaikka on jo saanut kielteisen päätöksen? Maarit ei lannistu myöskään siitä, että hän ei saa opiskella päivisin vaan hänen pitää silloin olla ”työtön”.

”PITÄÄ OLLA HIRVEEN AKTIIVINEN, JAKSAA PAINOSTAA”

Edellä olen kuvannut sitä puhetta joka liittyy suoraan työttömän asemaan. Valitsin otsikoksi Siskon toteamuksen ”Sä luulit...”. Käytyäni läpi kokemuksia työttömän asemasta ja työllistämistoimenpiteiden kohteena olemisesta, tekisi mieleni nimetä luku ”luulot pois” -otsikolla. Mikä on sitten luulot pois -kokemuksista tulkittavissa oleva tunne? Kaarina sanoi olevansa *pompoteltavana*. Mielestäni tämä sana kuvaa hyvin myös muita esiteltyjä kokemuksia. Toinen

tunne, jonka kokemuksista myös tulkitsen, on yksinäisyyden tunne. Ilman yhteisön tukea, vastassa työvoimapolitiikan koneisto, nämä naiset yrittävät selvittää joko ”kunnialla eläkeputkeen” tai hankkia koulutusta tai vain ”olla rauhasssa”. Yksinäisyyden tunne vain voimistuu, kun seuraavassa luen naisten kertomuksia työvoimatoimistosta ja työn hakemisesta.

Työvoimatoimistossa sanottiin...

Leena oli haastateltavistani ainoa, joka kertoi positiivisista kokemuksista työvoimatoimistossa asioinnista. Hänen mielestään on *hirveen kiva käyä siellä juttelemassa ja välillä on tuntunu, että on menny psykologin juttusille, kun on siellä käyny*. Leena ei kerro työpaikan löytymisestä työvoimatoimiston kautta; niinpä arvelen, että hänen kokemuksensa perustuvat lähinnä sosiaaliseen vuorovaikutukseen virkailijan kanssa. Muut haastateltavani kritisoivat työvoimatoimistoa siksi, että sen kautta ei löydy työpaikkaa tai että sieltä ei saa haluamaansa tietoa.

Yhen ainoan työosoituksen sieltä toista vuotta sitten tuota, jossa olisin tuota armeijan esikuntaan sinne meille. Niin sekin oli niin semmonen se paperi, että hirveän työn tein ennen kuin sain sitte selville, että mitenkä sinne haetaan ja mistä saa ne lomakkeet millä sinne haetaan ja. Ja tuota tein ihan hyvät hakemukset sinne niin se niinku loukkaa tän ikästä ihmistä, et enempää työvoimatoimisto kuin sitten se yksikkö, mihin tätä ihmistä haettiin, sieltä ei tule minkäänlaista ilmoitusta, ei yhtään mitään. Sinne piti hakea jollakin erikoisella armeijan työhönottolomakkeella semmosella. Ja kun se oli hirmunen homma saaha työvoimatoimistosta selville, et mistä sen lomakkeen saa. (Aijaa) Ei ne tienny itseään siellä. Ja siel oli joka kerran kun mä soitin eri ihminen. Et se nyt oli varmasti sitten se yhteydenotto ihan sitä varten, että sinne saatiin niinku ruksi, että tämä ihminen on nyt kerran hakenut työtä. Et edes sitä työpaikkaa...et asiathan on niin salaisia, et minä kun sit soitan sinne ja kysyn, että missä päin siellä tämä työpaikka mahdollisesti fyysisesti olis. Se on niin salaista, että ei ne saa sanoa (nauraa). (Kaija)

Kaija kertoo saaneensa yhden ainoan työosoituksen työvoimatoimiston kautta. Marjatta kertoo samaa: hänelle on tarjottu yhtä työpaikkaa vuoden 1993 jälkeen, ja tämäkin paikka oli sellainen, että ympäri vuorokauden olisi pitänyt asua vanhuksen kanssa. Takaisin Kaijan kertomukseen. Hän kertoo tehneensä *hirveän työn ennen kuin sain selville, että mitenkä sinne haetaan*. Tässä on selvä syytös työvoimatoimistoa vastaan siitä, että sieltä ei saa haluamaansa tietoa. Erityisen loukkaavana Kaija kertoo kokeneensa sen, että hirveällä työllä tehtyjen hakemusten jälkeen työpaikasta ei kuulu mitään. Hän syyttää

tästäkin osittain työvoimatoimistoa. Kiinnitän huomiota ilmaisuun *loukkasi tän ikästä ihmistä*. Ymmärrän Kaijan ilmaisun niin, että hänellä on takanaan kunnioitettu määrä työtä ja saavutettua meriittiä; yhtäkkinen joutuminen itsenäisestä asemasta riippuvaiseen asemaan on nöyryyttävää. Ei silti, etteikö mielestäni työvoimatoimiston tulisi palvella työnhakijoita. Kaija arvostelee työvoimatoimistoa myös siitä, että *siel oli joka kerta kun mä soitin eri ihminen*. Hän kuittaakin työvoimatoimiston tehtäväksi *ruksien keräämisen*, mikä viittaa kontrollointitehtävään (tämä ihminen on nyt hakenut työtä). Kaija näkee kuitenkin myös huumoria siinä, että hän oli hakemassa työpaikkaan, joka oli niin salainen, että edes sen sijainnista ei saanut antaa tietoa.

Niin sitte joo, sit mä menin sinne työvoimatoimistoon, ja siellä virkailija sano, et mä oon liian vanha. Mä aattelin, et en anna kyllä periks. Ja seuraavalla viikolla mä sit sanoin mun kaverille, ota sä toinen jonotuslippu, ota samalle virkailijalle. Niin meinas mennä, että taas samalle, mutta me vaihettiin. Mää pääsin, sit siellä oli naisvirkailija. Sanoin, et mua sanottiin viime viikolla liian vanhaks, voisinks mä vielä hakee. Mä olin niinku nelkytviis silloin. Se sano, et ilman muuta. Ja mä pääsin. Olin yhessä kuukautta sellasella kurssilla kun hotelli-ravintolatalouden. (Marjatta)

Marjatan kertomuksessa työvoimatoimiston virkailija väittää ensin hänen olevan liian vanha hakemaan kurssille, mutta Marjatta ajattelee *et en anna kyllä periks*. Toisella yrittämällä hän menee toisen virkailijan vastaanotolle (nainen!), joka antaa päinvastaista tietoa. Loppu hyvin: Marjatta pääsee haluamalleen kurssille. Marjatta kertoo siis ikäsyrjinnästä, omasta taistelustaan syrjintää vastaan ja saavutetusta voitosta. Yhtä hyvin ei käynyt Kaarinalle:

Ja sit työvoimatoimistossa, mää menin heti sen kurssin jälkeen ja sanoin, että mun on pakko yrittää jotakin muuta. Se allergia alko niin pahasti vaivaan, että en mä voi tehdä tätä työtä. Ja sitte työvoimatoimistossa sanottiin näin, että omin kustannuksin pitää, että sä omin kustannuksin voit kouluttaa itteäs johonki muuhun. Ja mä sanoin, että mä oon niin paljo maksanu velkaa elämäni aikana ja muuta, että nyt mä oon sen ikänen ihminen, mä oon kouluttanu itteni tohon työhön aikanaan ja tehny sitä niin kauan ja kaikkea muuta, että tässä vaiheessa mä en enää niinku velkaa ota. Että miehen opintovelkaa me maksettiin vielä tähän asti. Ja sitte mieski oli pitkään työttömänä, että ei oo oikeen päästy eteenpäin. Et velkaa mä en voi nyt ottaa. (Kaarina)

Kaarina kertoo tilanteesta kampaamoalan kurssin jälkeen, jolla kurssilla allergiaoireet olivat puhjenneet uudelleen. Hänen mukaansa työvoimatoimistossa sanottiin näin, että *omin kustannuksin pitää*. Tulkitseen Kaarinan kertomuksesta suuttumusta: hän ei halua ottaa velkaa. Vastauksen jälkimmäisessä

osassa hän kertoo, että kun hän ehdotti askarteluohjaajan kurssia, hänelle sanottiin, että se on liian lyhyt eikä riitä uudelleenkoulutukseksi. Kaarinan puheessa on turhautumista; hän katsoo olevansa jo sen ikäinen ettei halua käydä kursseja kurssin vuoksi, varsinkaan jos ei ole takeita työpaikan saamisesta. Kaarinalla on vain negatiivisia kokemuksia työvoimatoimistosta. Esillä oli jo lainaus, missä hän kertoo loukkaavasta tarjouksesta ryhtyä rullatuoliopotilaiden ulkoiluttajaksi. Kaarinan ei tunne tulleen kuulluksi omine elämäntilanteineen ja tarpeineen.

Mutta esimerkiksi työvoimatoimistot vois tehdä paljon enemmän ihmisten...Niiden pitäis kaupata sieltä, niiden pitäis etsiä töitä, eikä vaan pitää ne kortistot ja nimilistat ja nämä. Että esimerkiksi määhän nyten tämän viimeisten kuukausien aikana jo ennen joulua viikottain soitin. Jos minulla oli L:ssa asiaa, mä kävin työvoimatoimistossa. Soitin, soitin sitä työtä. Mä rummutin, rummutin, rummutin, ettikää, ettikää, ettikää ja tätä näin. No sit se tuli tämä että. Pitää olla hirveen aktiivinen, jaksaa painostaa. Ja sitten tosiaan mennä lyömään nyrkkiä pöytään, että nytte on löydyttävä sitä työtä. (Anna)

Anna kuvaa työvoimatoimiston paikaksi, joka ei täyty tehtävänsä, etsi ihmisille työtä. Sen sijaan ne vaan pitää ne kortistot ja nimilistat ja nämä. Itsensä Anna kuvaa aktiiviseksi toimijaksi, joka viikottain soitti tai kävi paikan päällä. Hän rummutti ja löi nyrkkiä pöytään. Annan mukaan pitää olla hirveen aktiivinen, jaksaa painostaa, että työvoimatoimisto hoitaisi tehtävänsä. Tuntuu aika nurinkuriselta, että Anna puhuu aktiivisuudesta suhteessa työvoimatoimistoon. Näinhän hän tulee täyttäneeksi työttömille asetetun aktivoiminnan vaatimuksen – tosin suunnitelmassa ei luultavasti ollut, että aktiivisuus on tulosta työvoimatoimiston passiivisuudesta.

”...hirveesti pitää itteesä kehua”

...et en mä luota tohon työvoimatoimistoon sillai, et sitä kautta mitään sais töitäkään. Koska kyllä mä luulen, et jos jossain on joku työpaikka, kyllä ne sen mieluummin pistää lehteen kun vie sen työvoimatoimistoon. Tai sitte mulla on semmonen vankka, et aika paljo paikat menee suhteilla. Et menee viidakkorummun kautta nää jutut enemmän. (Niinhän sitä puhutaan paljo itsensä markkinoinnista.) Aivan. Ja verkostoida, olla joka paikassa. Et sitte kun joku sattuu oleen tuttu jossain, et muistat sä. (Oot sä ollu niillä työnhakukursseilla, mitä on näitä juttuja just?) (...)) Ja tota siellä (Tukevasti elämään -projektissa;UK) oli kaikenlaista, meillä oli niinku puoliks liikuntaa. Idea oli jotain, et työtön pysyis jotenki yhteis-

kunnassa mukana. Ja sit oli paljo just näitä, kävi tämmönen S., olisko ollu yliopistolta, opettamassa just näitä työnhakutaitoja. Esitettiin siellä, toinen oli työnottaja ja toinen, muut arvosteli. Ja sitte nämä jokaisen ansioluettelot aivan tän modernin kaavan mukaan. Että eihän se oo enää, että on koulutus ja työpaikkoja, vaan hirveesti pitää itteesä kehua. Olen niin loistava ja olen ymmärtäväinen ja sovin hyvin tähän juttuun. (Kertoo ironisessa sävyssä) (Pirkko)

Pirkko on sitä mieltä, että avoimet työpaikat eivät kulje työvoimatoimiston kautta vaan suhteilla. Tämän takia pitää verkostoitua. (Minullekin opetettiin työnhakukurssilla laatimaan kirjeitä tutuille ja tuttujen tutuille verkoston luomisen nimissä.) Pirkko kertoo kurssista, jonka tarkoituksena oli työttömän pysyttäminen yhteiskunnassa mukana.

Itsensä markkinointi kuuluu elämänpolitiikkaan; reflektiovoittajathan ovat selvillä kyvyistään ja tavoitteistaan ja pyrkivät määrätietoisesti määränpäähänsä. Miten itsensä markkinointi sitten sopii suuren ikäluokan elämänpolitiikkaan? Nämä ovat nuoruudessa saaneet aivan erilaista oppia, johon kuuluu kovan työnteon merkityksen korostaminen menestymisen takeena ja vaatimattomuuden ja rehtyiden arvostus. Itseänsä ei saa kehua, koska ”omakehu haisee”. Ihmissuhde- ja vuorovaikutustaitojen merkityksestä työelämässä on alettu puhua vasta ”tiimijattelun” tulon jälkeen. Ei niiden hallintaa ole ennen tarvinnut tilittää työnantajalle. Harvat haastatelluistani ovat ammattia valitessaan pohtineet omia taipumuksiaan. Tärkeintä oli tienata itse oma leipänsä, alan valinta oli usein sattuman kauppaa.

Toisaalta se, että työelämässä aletaan ottaa ihmisen taipumukset huomioon, eikä pelkästään tuijoteta koulutuksen kautta hankittuun pätevyYTEEN, on humanistinen ajattelutapa. Tätä kautta keski-ikäisten vankka elämäkokemus voisi näyttäytyä haluttuna ominaisuutena työntajien silmissä. Se on humanistinen ajattelutapa periaatteessa, käytäntö onkin sitten toinen asia. Markkinointikirjeiden laadinta on oma taitonsa. Kaikki eivät voi olla hyviä verbaalisessa ilmaisussa ja kirjeiden ulkoasun muokkaamisessa (joihin vaaditaan melkein graafisen alan koulutusta), joten ammatillisesti sopivia ihmisiä voi jäädä kömpelön kirjeen takia pimentoon. Voisi hyvin kuvitella, että nyt olisi markkinarako sellaisille firmoille, jotka laatisivat markkinointikirjeitä.

Haastateltavistani aika moni haki aktiivisesti työtä joko kirjoittamalla hakupapereita auki oleviin työpaikkoihin tai soittelemalla eri paikkoihin. Minulle esiteltiin myös hakemuksia ja sanomalehdistä irtileikattuja työpaikkailmoituksia, jotka oli mapitettu kansioihin. Hakemuksiin en pystynyt perehtymään niin paljoa, että osaisin sanoa, vastasivatko ne modernia kaavaa. Kukaan ei kylläkään puhunut lähettäneensä itsensämarkkinointikirjeitä ympäriinsä eri paikkoihin ”varmuudeksi”, toisin sanoen tehdäkseen tiettäväksi, että on käytettävissä, jos tarvetta ilmenee. Kaisa kertoo työnhakukokemuksistaan kansiotaan

esitellen:

U: Niin, ja se kerroit äsken, että aika pitkälläkin matkavälillä? (Joo.) Sadan kilometrin säteellä? Joo, *täs on koko historia, mitä mä oon hakenu työpaikkoja. Kaikki omaehtosesti, en työvoimatoimiston kautta mitään. Tietysti työvoimatoimistossa oon kirjoilla, ja käyny ne...* (Sieltä ei oo mitään tullu ehdotuksia?) Ei. Ei sieltä oo tullu tässä vaiheessa ainakaan. Ja siellä on laiasta laitaan, että on sellasia hakemuksia, että mä tiedän, että minun pätevyydellä ei ees, koulutus-pätevyydellä ei oo mitään tekemistä, mut mä pystysin hoitaa ne hommat ihan hyvin työkokemuksellani. Sitten taas on ihan perustoimistopaikkoja. Et mä oon laiasta laitaan koko skaalaa käyttäny. (Kaisa)

Kaisan kertoman perusteella hänet voisi liittää itsensä markkinoinnin periaatteiden hallitsevien joukkoon. Ensimmäisestä repliikistä käy ilmi, että hän on valmis lähtemään kauaskin töihin – kovin moni yli 50-vuotias ei tätä ole (Virjo & Aho 2001). Viimeisestä puheenvuorosta käy ilmi, että hän on hakenut hyvin erilaisia työpaikkoja (*laiasta laitaan*). Hän myös uskoo omiin kykyihinsä: *pystysin hoitaa ne hommat ihan hyvin työkokemuksellani*. Kaisa siis osaa kehua itseänsä. Hän kuuluisi Bergin (Virjo & Aho 2001) vailla työtä olevien typologiassa lähinnä *uudistajiin*, joka haluaa eteen- ja ylöspäin. Mutta täyttääkö Kaisa toisen määreen, jonka Berg on asettanut uudistajalle: hänellä on hyvä ennuste työmarkkinoilla? Voiko välisuomalainen, kaupallisen koulutuksen saanut, keski-ikäinen nainen omata hyvän ennusteen työmarkkinoilla, vaikka hänellä olisi paljonkin pyrkyä?

Bergin neljän luokan typologiassa muut ovat: *palauttajia* (haluaisivat ennen muuta löytää takaisin entiseen rooliinsa työelämässä), *matkustajia* (eivät erityisesti ponnistele löytääkseen töitä, vaan lähinnä katsovat, mihin elämä ja järjestelmä kuljettaa) ja *turhautuneita* (heidän tilanteensa todennäköisemmin heikkenee kuin paranee; hyvin vähän positiivisia odotuksia tulevaisuuden suhteen). Kaisa voisi olla myös palauttaja, koska hänellä on ollut ennen irtisanomista nousujohteinen työura. Luokittelu Bergin mukaan on tässä tietenkin hyvin viitteellistä, koska kyseessä on varsin erilainen tutkimus kuin Bergillä. Edellisen huomioiden uskallan kuitenkin väittää, että tutkimuksestani löytyy edustajia kaikkiin neljään luokkaan.

”KUUNNELTAIS SITÄ IHMIÄ”

Monet haastateltavistani yltyivät välillä varsin railakkaaseen kritiikkiin yhteiskunnallista tilannetta ja poliittista päätöksentekoa kohtaan. Poliitikot saivat

siinä kuulla kunniansa. Äänensävy oli tuotunut ja suuttunut. Jotkut sanoivat suoraan olevansa katkeria tai suuttuneita. Naiset ruotivat myös yhteiskunnallista kehitystä, ja pohdinkin aluksi sitä, mistä tämä arvostelu kumpuaa.

”Se on vähän kuin Thatcherin Englannissa”

Niin, ja se mikä on kaikkein kauheinta, niin olen jossakin ympäristössä nähnyt, että on kolmen polven työttömiä. Että on mummo työttömänä ja mummon tytär tai poika ja sit jo lapsenlaps, joka on päässy peruskoulusta, ei oo päässy opiskelemaan minnekään eikä tuota oikein mihinkään. Kyllä tunnen henkilökohtasesti kolmen polven työttömien perheitä. Ja se on kyllä...se on niin raskasta, että itte tunnen olevani etuoikeutettu, kun aattelen näitä. Vaikka ei oo omakaan asemani tän kummempi. Mutta sittenkin ajattelen, että... (Kaija)

Suomalaisen 1990-luvun sosiaalipoliittisille supistuksille on julkisuudessa etsitty esikuvia ja löydetty näitä Thatcherin Englannista. Usein kyllä mainitaan, että meillä ei ole menty aivan yhtä pitkälle ja muutokset eivät ole olleet aivan yhtä syvälle ulottuvia. Esimerkiksi kolmen polven työttömyyttä ei meillä sentään esiinny, väitetään. Kaija väittää toista. Hän kertoo tuntevansa perheitä, joissa on työttömänä mummo, tytär tai poika ja lapsenlapsi, joka ei ole peruskoulun jälkeen sijoittunut minnekään. Hän pitää itseään etuoikeutettuna verrattuna tällaisiin perheisiin. Kaijan mielestä ei ole lainkaan harvinaista, että tytär, se nuorimmainen ei muuta keksi kuin laittaa pari lasta, että saa kaupungin asunnon ja saa toimentulon vähän aikaa. Tällaisia perheitä Kaija sanoo tuntevansa Helsingistä, ei sentään omalta kotiseudultaan.

Tässä kun oli, että jaettiin näitä ihmisiä ykkös- ja kakkosluokkaan, niin minä kyllä aattelin, että minä oon vielä sinnittelijä, näin niinku sanotaan. Mutta näinhän se menee. Kyllä mä vielä tota... (Onks kakkosluokan ihmiset luovuttaneita vai syrjäytyneitä?) Joo. Siin on joka lajia tänään. Ja sit on nää ykkösluokan, jotka minun näkökannasta on ne, jotka taloudellisesti pärjää ja joilla on tää tekno on pop ja kaikki tällaset näin että. Niinhän se pankkiki jo jakaa, ykkös- ja kakkosluokan. Että kyllähän siinä tulee se että. Mutta en mä vielä periks oo antanu. Kun mä saan terveyven vaan kuntoon, kyl mä jotain sit kehittelen. (Marjatta)

Marjatta puhuu viime aikoina jo vaimenneesta aiheesta: ihmisten jakamisesta ykkös- ja kakkosluokkaan. Itse hän nimeää itsensä sinnittelijäksi; hän ei siis suostu tähän jakoon. Marjatta viittaa haastatteluaikoina julkisuudessa käytyyn keskusteluun, joka syntyi pankinjohtaja X:n mielipiteistä. Tämän

mukaan pankkien olisi laitettava etusijalle ns. tuottavat asiakkaat, joille kehiteltäisiin (ja kehiteltiin) omia palveluja.

Haastattelukeväänä 2000 tapahtui muitakin yhteiskunnallisen jaon näkyväksi tekeviä asioita, joihin haastateltavat viittaavat. Näitä olivat lennonjohtajien lakko ja Ahtisaaren optiot.

Sitä mä sanoin viime talvena, kun oli se lennonjohtajien lakko, kun ne sitä palkkaa pyys lissää, että tarttis vissiin kirjottaa tonne eduskuntaan, että etteks te voi tehdä saman kun te teitte meille sillon. Että miten jonkun ryhmän, jonkun työ on niin paljon parempaa että siihen ei puututa että. (Koet sä sen sitte sellasena, että se horjuttaa sun sellasta usko...) Kyllä se horjuttaa (...asioitten hoitamiseen?) kyl se horjuttaa aika paljo. Siellähän ne on kumminkin ne meidän valitsemat kansanedustajat. Ja jos ne tämmöstä tekkee työelämässä heikommassa asemassa oleville, nii kyllä se niinku aika paljo horjuttaa sitä että. Ja niinku nyt seuraa, rahahan se on tärkeintä, että nää herrat saa optioita ja köyhältä viiään. (Maija)

Maijan puheessa politiikasta on paljon tuohtumusta. Hyväpalkkaisina pidettyjen lennonjohtajien lakko herätti keväällä 2000 paljon polemiikkia. Maija vertaa näiden palkankorotusvaatimuksia niihin palkanalennustoimiin, joita tehtiin Engelin syntyvaiheissa vanhoille rakennuspiiriläisille, joihin Maijakin kuului. Hän mainitsee myös ”herrojen optiot”, jotka nousivat myös keskustelunaiheeksi näihin aikoihin.

Et semmosia asennemuutoksia koko yhteiskunnalta ja ennen kaikkea eduskunnan päättäjiltä. (Kiihtyvällä äänensävyllä) Että niinku...kun he avaavat suunsa tuolla ihmisille, että ne tietäs, mistä ne puhuu. Joskus tuntuu niinku niil ei oo mitään tietoo...niinku hyvä esimerkki tää Ahtisaari, hän on nauttinu hyvää palkkaa, ei oo maksanu veroja, hän on saanu kaikenlaiset lisät, että hän saa pitää juhlia, ja nyt kun hän rupee noita optioita keräämään, niin hän huomaakin, että niistä menee herranjestas vero! Niin hää älähtää! Siis tämähän on iso moka isolta mieheltä tuoda esille se, mikä kaikkia koskee yhteiskunnassa muuta ku presidenttiä. Elikä kun veroja jouvutaan maksaa, niin ollaan jo niinku ihan hepulissa. Elikä kun nää verot koskettaa eläkeläisiä, ne koskettaa ihan pienituloisia, opiskelijoita, kaikkia. (Eila)

Eilan puheenvuorossa tulkitseen suurta suuttumusta. Hänen suuttumuksensa aiheena on se, että päättäjiltä puuttuu tietoa, miten tavalliset ihmiset maksavat kaikesta veroa. Esimerkiksi hän ottaa presidentti Ahtisaaren, joka oli Eilan sanojen mukaan *älähtää*, kun optioista meneekin veroa. Ahtisaaren optioista käytiin vilkasta keskustelua hänen presidenttikautensa jälkeen; moni tuomitsi hänet ahneeksi.

Mut että ne haavat mitkä tehtiin yhteiskuntaan sillon 90-luvun alussa, just tässä sukupolvien väliin lyötiin tätä kiilaa niinkin ankarasti, kun sitä tehtiin, niin kyllä siinä korjaamista on. Ja minusta tuota pitäisi nuorten ihmisten muistaa, jos nyt vähän saarnaajien kirjaa mukaillisi, että aika on hoitaa, mut aika on myös tulla hoidetuksi. Se aika tulee tulemaan jokaiselle. Että monelle kävi paljon huonommin kun mulle on käyny, että mä oon sentään itsetuntoni säilyttäny kyllä. Ja kyllä se semmonen katkeruuden tunnekin, kyllä se hälvenee tästä. Ei se jää päällimmäiseks kuitenkaan mun elämästäni, ei jäänyt viha ja katkeruus. Suuttumus siis sitä viimestä, viimesen vaiheen typeryyttä ja semmosta taidottomuutta ja tahdittomuutta kohtaan, millä se hoidettiin, niin minua kuin muitakin kohtaan, niin sitä mä kyllä tunnen. (Kaija)

Kaijan ottaa esille sukupolvien välisen jaon: *sukupolvien väliin lyötiin kiilaa ankarasti 1990-luvun alussa. Kuka tätä kiilaa sitten löi? Toisessa yhteydessä Kaija muistaa, miten lehdet alotti tämän, Helsingin Sanomat etunenässä ja viikkoliitteet ynnä muut, jossa suuret ikäluokat syö ja ryöstää kuulemma nuorison tyhjäksi. Kuinka ollakaan 20.10.2001 luen HS:n talousosastosta Päivi Isotaluksen kainalojutun otsikolla Suuret ikäluokat maksakoot itse omat eläkkeensä. Pääjutussa on käsitelty eläkerahastojen purkamista. Isotalus esittää suurista ikäluokista seuraavanlaisia väitteitä: he ovat aina olleet oikeassa paikassa oikeaan aikaan, he ovat ensimmäinen koulutettu sukupolvi, inflaatio söi heidän opinto- ja asuntolainansa, 1990-luvun laman aikana he olivat vankasti työelämässä kiinni, tarpeeksi nuoria ja tarpeeksi vanhoja pitääkseen työpaikkansa. Lopuksi hän esittää vaihtoehtona eläkerahastojen purkamisen, jolla voitaisiin panna suuret ikäluokat maksamaan itse omat eläkkeensä. Kiilaa siis lyödään jatkuvasti.*

Tunteenpurkausten aiheet siis liittyvät yhteiskunnallisiin jakoihin ja eriarvoistumiskehitykseen. Kolmen sukupolven työttömyys on kärjistetty esimerkki huono-osaisuudesta, jollaista Suomessa ei tunnettu 1970- ja 1980-luvuilla. Puheet ykkös- ja kakkosluokan ihmisistä liittyvät tuloerojen kasvuun. Julkisuteen nousseista eriarvoisuutta korostavista esimerkeistä mukaan ovat päässeet lennonjohtajien palkat ja Ahtisaaren (ja yleensä herrojen) optiot. Esiin nousee lisäksi sukupolvien välinen ristiriita, jossa suurten ikäluokkien nähdään edustavan parempiosaisia nuoremman sukupolven kustannuksella.

”Tuntuu että ne ei joko välitä tai sit ne ei tiää”

Että minäkin aina ku tietysti maalaistalon tyttärenä äänestini Keskustaa – mun mies sanoo aina, että luuletkos että se pitää sun puolias. Mää sanoin ki sit helle mun serkulle, et mä en tuu ikinä enää äänestää Keskustaa. Että nehän

ne oli, että Ahohan se oli ensimmäisenä siinä, joka tuli ulkomaailta ja sano, että palkkoja puotetaan. Niinhän siinä tehtiin. Eihän se mennyt oikeen, koska kumminkin ne... mehän niinku voitettiin se, että niitä ei puoteta niitä palkkoja. Mutta kun Aho ja Viinanen oli päättäny, että niitä puotetaan, niitä kans puotettiin. (Maija)

Harjoitettua politiikkaa ja poliitikkoja kohtaan ilmaistiin pettymystä ja suuttumusta. Maijaa on kosketanut henkilökohtaisesti eduskunnassa tehty päätös palkkojen alentamisesta. Maijan mielessä tämä tahraa koko hänen ennen kannattamansa puolueen. Kun kysyn häneltä katkeruudesta, hän myöntää olevansa katkera siitä, että

mikä oikeus se on toisen pussilla käyä yhtenäin, sen heikomman pussilla justiin. Jos sä tarkotat avioliutossa olevia perusarvoja... (Niin no ei pelkästään, vaan kaikki, ihmiselämään kuuluvia niinku...) Joo. Kyllähän se rehellisyys on, vaikka tänä päivänä sitä ei ainakaan yritys-elämässä eikä tuolla... kaikkein vähiten päättävissä elimissä. Siihen mä oon menettäny luottoni ihan täysin. (Siis ihan poliittiseen...?) Poliitiikkaan joo. Et siellä on... Se on ihan sama mitä ne sanoo. Kun ne menee tonne pääkallopaikalle, niin mitään ei tapahu. Ne muuttuu kaikki samanlaisiks. Sit se vallanhimo sokasee ne sillai, et ei ne ees ajattele, mitä kansa tahtoo. Mää seuraan sitäki aika tarkkaan kyllä. (Maarit)

Kysyn Maaritilta hänelle tärkeistä arvoista, joista hänelle tulee mieleen rehellisyys. Sitä löytyy hänen mielestään kaikkein vähiten päättävistä elimistä. Maaritilta on mennyt luottamus: *se on ihan sama mitä ne sanoo. Hän leimaa päättäjät välinpitämättömiksi: ne ei ajattele, mitä kansa tahtoo. Välinpitämättömyyttä yleisempi luonnehdinta oli vieraantuminen: päättäjät eivät tiedä, mitä ruohonjuuritasolla tapahtuu. Tuntuu että ne ei välitä tai sit ne ei tiä, sanoo Maarit. Myös Eila on huolestunut: Millä tavalla saahaan ymmärtämään niinku nää päättäjätki että mikä se on se todellinen tilanne täällä ruohonjuuritasolla.*

Selityksiäkin päättäjien vieraantumiselle löydetään. Maarit selittää asiaa vallanhimon vaikutuksella; *vallanhimo sokasee ne sillai. Hän väittää myös, että suurin osa on syntynyt kultalusikka suussa. Kaijan mielestä jos ne omat kokemukset on suhtkoht tasasen tien kulkemista, niin on hirveen vaikee sitä myöntää, et toisen ihmisen elämässä on semmosiakin tekijöitä, jotka on siitä itsestään riippumattomia.*

Päättäjien välinpitämättömyydestä ja vieraantumisesta kerrotaan monta esimerkkiä. Maarit arvostelee lapsiperheiden asemaa. Eila kohdistaa kiukkunsa aluepolitiikkaan ja yleiseen välinpitämättömyyteen, mikä on vallannut yhteiskunnan. Hän nostaa esimerkiksi Maunulan tapauksen, joka oli silloin päivän puheenaiheita. (Asunnosta löytyi pitkään kuolleena ollut ruumis, mikä yleisessä keskustelussa nostettiin esimerkiksi ihmisten välinpitämättömyydestä.)

Sekä Eila että Anna kritisoivat päättäjiä tietämättömyydestä työttömien tilanteesta. Anna suomi myös ammattiyhdistysliikettä, joka ei ole hänen mielestään puolustanut työttömiä:

...et pitäis niinku, pitäis ammattiliittojen ajaa toisella lailla. Ammattiliitot on unohtanu työttömät totaalisesti, siellä ei välitetä yhtään mitään. Eikähän nykyisin puhuta pahemmin työttömistä, nehän on koko ajan vaan työttömyys on vähentyny, vaikka se ei piä kyllä paikkaansa ollenkaan. Et mä en tiä, miten ne laskeekin ne. Ja kyl niinku nää... poliitikkojen pitäis pikkusen miettiä, että ei koko ajan kiristetä. Ei sillai että sinua lyödään...nyt tämä on musta törkeyden huippu tää, et ehotetaan pakkotyötä ja palkatonta työtä ja kolmenkympin kannustusrahaa päivässä, niin sehän on suoranaista loukkausta. (Anna)

Anna on sitä mieltä, että työttömistä ei enää edes puhuta, ja että työttömien etuja kiristetään koko ajan. Työttömiä jopa lyödään. Hänestä törkeyden huippu on se, että ehdotetaan pakkotyötä ja palkatonta työtä. Se on hänen mielestään suoranaisten loukkaus. Työttömien työskentely sosiaalietuuksia saadakseen oli 1990-luvun loppupuolen keskusteluissa osana työttömien aktiivointia. Lähinnä kuitenkin idea jäi elämään nuorten, vailla koulutusta olevien kohdalla. Kuten Anna moni työtön on varmaan ainakin mielessään älähtänyt. Asian tuominen julkisuuteen vaikuttaa asenneilmapiiriin. Se saattaa vahvistaa työttömien syyllistämistä elämisestä veronmaksajien rahoilla vapaudesta nauttien. Eilan mielestä yleinen luulo on, että tuhannellaseittämälläsaalla eletään hyvin, kun siihen saahaan kaikenlaisia lisä. Hän kyselee, vaihtakos joku hallituksen henkilö housuja tän toisen kanssa. Anna sanoo: Ei kaikki saa sosiaalitoimistosta rahaa. Kuvitellaan, että niillä on...kun ihmiset menee sossuun, sieltä tulee rahaa, sieltä tulee kaiken maailman tukijaiset. Ei se niin ole. Hän purkaa omaa pettymystään, kun sosiaalitoimistossa oli kehoitettu myymään omakotitalo.

Kahdessa viimeisessä puheenvuorossa lähetetään suoria terveisiä päättäjille.

No se et kuunneltais niinku ihmistäki eikä semmosia pakottavia, pitäis niinku kuunnella sitä ihmistä ja elämäntilannetta, että mikä se on. Että mä uskon, että tämän ikäset ihmiset on kumminki tottunu työtä tekemään ja varmaan tekee sitä työtä, jos vaan jaksaa, et on niinku sillai mahdollisuudet mutta. Mut onhan tämän ikäselles tosiaan on nää perhetaustatkin voi olla niin monenlaiset että tota. Etku on näitä isovanhempia. Ja me ollaan vielä sitä ikäluokkaa, joka haluttais niistäki vastuuta ja huolta kantaa. Ei enää meidän jälkeläiset niin kannu niistä huolta varmaankaan että. Myö vielä ollaan niitä, jotka tota kantaa huolta niistä. Että siihenki annettais mahdollisuus, kumminki koko ajan niinku on menossa yhteiskuntakin siihen, että pitäis, pitäis huolehtia. Mehän tavallaan ollaan niinku taantumassa siihen. Tässä

ne lykättiin tonne laitokseen, nyt on ruvettu niinku enempi sitte tätä arvostaa tätä kotona hoitamista. Niin pitää antaa myös mahdollisuus siihen. (Laura)

Lauran mielestä pitää kuunnella ihmistä ja hänen elämäntilannettaan eikä soveltaa kaikkiin samoja säännöksiä. Laura korostaa oman ikäluokkansa erityislaatua, tottumusta työnteeseen ja vastuunkantamisen vanhemmasta sukupolvesta. Nuoret ja ikääntyvät ovat siis eri tilanteessa esimerkiksi suhteessa perheeseensä. Laura ottaa esille uuden tilanteen vanhusten laitoshoidossa. Vaikka kotona hoitoa on ruvettu arvostamaan, siihen ei anneta kuitenkaan tukea. Kaija lausuu ääneen tähän tutkimukseen itsekin liittämäni toiveen:

Mulle tuli sellanen olo, että tämmösiä kokemuksia kun kootaan, niin olis kyllä ihan mukava, kun nämä tutkimukset sitten olis vaikka jossakin ihan ihmisten luettavana. Ja esimerkiks kuntien päättäjät ja tämmöset olis niitä ihmisiä, joitten...Et ihmisellä on taipumus yleensä ottaen, et se näköala on aika suppea. Se koostuu meillä jokaisella niistä omista kokemuksista. Jos ne omat kokemukset sitte on vaikka suht koht tasasen tien kulkemista, niin on hirveen vaikee sitte myöntää, et toisen ihmisen elämässä on semmosiakin tekijöitä, jotka on siitä itsestään riippumattomia. Et välttämättä tämä viime vuosien vaalilause, et jokainen on oman onnensa seppä, niin se ei kyllä pidä paikkaansa. Mä luulen, että sen sanojat on kyllä viime aikoina olleet vähä niinku hiljaa (nauraa). Se tais kalahtaa omaan nilkkaan, et jokainen on oman onnensa seppä (nauraa). Olkoon nyt sanomatta miksi. (Kaija)

JÄLKIPISTOJA

Jälkipisto on erään käsityökirjailussa käytetyn piston nimi. Se on myös Marie Cardinalin (1984) romaanin nimi, romaanin joka liikkuu tutkimukseni teemoissa. Romaanissa kuvataan keski-ikäisen naisen kriisiä. Nainen on vasta löytänyt itsensä – kuten sanonta kuuluu –, perustanut käsityöliikkeen ja alkanut rikastua. Sitten hänen lapsensa joutuvat liikenneonnettomuuteen, ja hänen elämänsä pysähtyy hetkeksi välitilaan, jossa hän alkaa huomata oman vanhenemisensa ja potea syyllisyyttä siitä, että on keskittynyt omaan uraansa perheestä huolehtimisen sijasta. Nainen huomaa vanhenemisensa ennen kaikkea ruumiistaan ja tekee kylmän objektiivisia huomioita ruumiinsa muutoksista:

Hänen ikänsä ei näy parhaiten raskaista rinnoista ja takapuolesta. Pikemminkin se näkyy lihan paakkuuntumisesta; paikoitellen liha on kuin kuhmuilla – vyötärön molemmin puolin, tukevilla harteilla, jalkojen yläpäässä. Reisien tyven liian väljä iho on vienyt polvista luisen näön. Sitä paitsi kaikki nivelet, nilkat, kyynärpäät, ranteet ja jopa sormien ja varpaiden nivelet vaikuttavat veteliltä aivan kuin koneisto olisi löystynyt. Tuntuu kuin luusto olisi jäykistynyt, lyhyhistynyt ja päästänyt hyödyttömät kudokset valtaamaan alaa. (Cardinal 1984, 13.)

Nainen tiedostaa, että hänen olisi pitänyt taistella ikääntymistä vastaan. Hän tietää, että välinpitämättömyys omasta ulkonäöstä ja omaan uraan keskittyminen on saanut hänen miehensä vilkuilemaan nuorempia naisia. Kuitenkin hän päättää jatkaa valitsemallaan tiellä.

Tässä loppuluvussa teen joitakin jälkipistoja tutkimuksessani esiin nousseisiin kuvioihin, niihin jotka jäivät itseäni vaivaamaan.

Ensimmäinen pisto liittyy Cardinalin kuvaaman naisenkin ongelmaan: elämää itselle vai muille? Tematisoin tutkimuksen taustassa naiseuden rakentumista psykologisesta näkökulmasta ja sukupolvikysymyksenä; tämän jälkeen pistin siihen muutaman lisäpiston työtä käsittelevässä osuudessa. Jatkan hieman analyysejä. (Sukupolvensa naisia? Uudet voimavarat ja syrjäisyyden avaama tila.)

Myös toinen pistoni saa hyvän vauhdin Cardinalin kuvaaman naisen maailmasta. Kyseessä on vanhenemisen ruumiillinen aspekti. Otan esille ristiriidan ruumiin ja mielen vanhenemisen kokemusten välillä ja esitän siihen yhden näkökulman.

Kolmanneksi etsin selityksiä haastattelemini naisten joutumiselle työn reunoille.

SUKUPOLVENSÄ NAISIA?

Naisten kuuluminen tiettyyn ikäkategoriaan on tämän tutkimuksen selkäranka. Tutkimuksen lähtökohdissa oletin, että sosiaalisella sukupolvella – ja tietenkin sukupuoliella – on merkitystä elämänhistorian muotoajina. Toisin sanoen samojen yhteiskunnallisten tapahtumien kohtaaminen suunnilleen saman ikäisinä yhdistäisi tätä ikäryhmää ja erottaisi samalla muista ikäryhmistä. Tälle lähtökohdalle olen hakenut tukea kyseistä naissukupolvea yhdistävistä tapahtumista, kuten siitä että tietyt yhteiskunnalliset uudistukset mahdollistivat kouluttautumisen ja naisten täyden osallistumisen palkkatyöhön. Huomaustin toki, että samat yhteiskunnalliset tapahtumat koetaan erilailta eri positioista käsin. Olen reflektoinut omaa taustaani esimerkkinä kokemistavan erilaisuudesta. Suuren ikäluokan yhteisinä pidetyistä kokemuksista minua lähempänä ovat 60-lukulaisuus ja nuorisokulttuurin synty kuin kokemus suuresta muutosta. Ja vaikka suuri muutto koskettikin tutkimukseni naisia enemmän kuin omat kokemukseni, en tiedä, miten he sen loppujen lopuksi kokivat.

Tutkimukseni naisten taustoissa on paljon yhteistä: kova työnteko lapsesta lähtien, koulutusmahdollisuuksien puute ja niukat olot. Seuraavassa yritän syventää analyysiani näiden taustatekijöiden yhteydestä naiseuden rakentumiseen. Vaikka naiseuden rakentuminen ei ollutkaan varsinainen tutkimusongelmani, vaan lähdin tutkimaan pikemminkin syrjäisyyden ja ikäänäntymisen kokemuksia, olen hajanaisesti rakentanut joitakin kerroksia naiseuden teeman ympärille pitkin matkaa ja tehnyt ehdotuksia huomioitieni tyypillisyydestä tämän sukupolven naisille.

Tutkimuksen tausta -luvussa kirjoitin psykologisen sukupuolen kehkeytymisestä ja otin esille ristiriidan sukupuoli-identiteetin ja sukupuolistuneen subjektiviteetin välillä. Bjerrum Nielsenin ja Rudbergin mukaan tämän sukupolven naiset ovat saaneet äideiltään perintönä moderneja naisidentiteettejä, ja nämä identiteetit alkavat olla myös sopusoinnussa kulttuuristen ja sosiaalisten mahdollisuuksien kanssa. Mutta he ovat saaneet perinnöksi ”vanhanaikaisen” sukupuolittuneen subjektiviteetin, jonka autonomia-

kehitys nojautuu toisten tarpeiden tyydyttämiseen. Syntyy ristiriita ”sisäisen moderniteetin” sisällä.

Haastateltavieni työhön liittyvästä puheesta tein johtopäätöksen – Liisa Rantalaihoon (1994) nojaten – että näiden naisten naiseus rakentuu paljolti palkkatyön ympärille. Työ myös mahdollistaa yksilöllistymiskehityksen eli subjektiviteetin kehityksen, mutta jälleen kerran – taas Rantalaihoon turvautuen – väitin, että yksilöllistymiskehityksen jarruna toimivat kuitenkin sosiaaliset velvollisuudet.

Palaan seuraavassa vielä kerran tähän henkilökohtaisessa elämässänikin hallinnoimiseen teemaan ja hieron sovintoa sen kanssa.

Merja Korhonen (1994) on myös analysoinut suurten ikäluokkien naisten elämäkertoja. Hän selittää yksilöllistymiseen liittyviä ristiriitoja historiallisesta perspektiivistä käsin. Naisten lapsuudessa ja nuoruudessa 1950- ja 1960-luvulla maaseudulla ja kirkonkylissä perhe-elämää elettiin vielä familistisessä hengessä, vaikka suuremmissa keskuksissa vapauden ja individualismin aatteet olivatkin jo vahvasti esillä. Siirtyminen kaupunkiin palkkatyöhön merkitsi uudenlaista, entistä selvemmin yksityiseen ja julkiseen puoleen jäsentyvää elämää. Äidin, vaimon ja työntekijän roolit olivat selvästi erillisiä, kun ne vielä oman äidin kohdalla olivat sulautuneet enemmän yhteen. (Korhosen mielestä suurten ikäluokkien naisten äidit olivat työtätekeviä, vaikka he eivät olisi varsinaisessa palkkatyössä olleetkaan.) Avioliitto, jota useimmat olivat halunneet nimenomaan vapautuakseen vanhempien määräysvallasta, saattoi perhe-elämän vaatimusten takia muodostua uudeksi kahleeksi. Kotoa saadut arvot eivät tässä tapauksessa pystyneet paljoa kannattelemaan. (Korhonen 1994, 165)

Huolenpito on naissukupolvelta toiselle peritty, usein itsestään selvä toimintamalli, mutta yhteiskunnan muuttuessa sen sisältö ja merkitys on muuttunut. Toimintamallit eivät kuitenkaan kehity samaa tahtia muutosten kanssa. Korhonen (1994, 160–166) puhuu huolehtimisen kahdesta ansasta, johon naiset helposti lankeavat.

Ensimmäinen ansa kehittyy siitä, että naiset ovat tottuneet pienestä pitäen tekemään työtä, mutta eivät pysty kaupunkimaisessa ympäristössä siirtämään kotoa saatua työntekemisen mallia lapsilleen. Naiset osaavat yleensä kaikki konkreettiseen huolenpitoon liittyvät toimet ja käyttävät näitä taitojaan miehen ja lasten hyväksi säästelemättä. Monet Korhosen tutkimuksen naiset kokivat kuitenkin ongelmaksi sen, että heidän huolenpitonsa on ollut liiallista: heidän lapsensa eivät ole oppineet huolehtimaan itsestään. He jopa katuvat liiallista huolenpitoaan ja pelkäävät, että heidän lapsensa ovat menettäneet omintakeisuutensa.

Huolehtimisen toinen ansa liittyy perheen sisäiseen epäsuhtaan työn- ja vastuunjaossa. Naiset ovat huolissaan siitä, että eivät ole osanneet ajoissa kyseenalaistaa huolenpitomalliaan ja suhteuttaa sitä lapsuudenkodista poikkeava-

viin olosuhteisiin. He ovat noudattaneet traditionaalisen vanhemmuuden mallia ja samalla kokeneet voimakasta epäsuhtaa työn- ja vastuunjaossa. He syyttävät itseään, että eivät ole ajoissa oivaltaneet toimia toisin kuin oma äiti, vaan ovat olleet liian uhrautuvia ja alistuneita.

Korhonen painottaa Carol Gilliganin kaksilinjaiseen kehitysteoriaan nojaten, että toisista huolehtimista ja yksilöllistymiskehitystä ei automaattisesti tarvitse nähdä toisilleen vastakkaisina ja toisiaan poissulkevinä. Kyse on sukupuolten erilaisuudesta psyykkisen kehityksen suhteen. Ihanteena ja normina on pidetty miehistä kehitysmallia, jonka mukaan kehitys tapahtuu lapsuuden riippuvuudesta kohti erillisyyttä ja riippumattomuutta. Naisille taas on keskeistä toisiin ihmisiin liittyminen ja huolenpito muista. Näiden keskeisyys ei ollut Korhosen tutkimuksen naisilla hävinnyt keski-iässäkään minnekään.

Huolenpito ei kuitenkaan kuluta kaikkia loppuun, vaan keski-iässä lasten aikuistuesssa, voidaan kokea omien mahdollisuuksien laajenevan. Tähän oman tutkimukseni naiset viittaavaat puhuessaan ikääntymisen positiivisista puolista. Korhonen (1994, 169–170) hakee myös tähän selitystä Gilliganilta, joka on kirjoittanut 'reflektiivisen huolenpidon' käsitteestä. Reflektiivinen huolenpito sisältää huolenpidon sekä muista että itsestä:

Yksilöllisyyttä korostavassa kulttuurissa löytyy enää harvoin yhteisöllisyyttä, jossa vastavuoroinen huolenpito toisista olisi itsestäänselvää. Individualismi houkuttaa pikemminkin ajattelemaan vain itseä ja omaa etua. Mutta tällöinkin ihminen on vaarassa. Hän voi joutua oman 'egosentrisyytensä' ansaan. Seurauksena voi olla samanlainen lamaannus ja tyhjyydentunne kuin toisten hyväksi uhrautumisenkin tuloksena. Yksilöllisyyttä korostavassa kulttuurissa ihmisellä ei näytä olevan varaa unohtaa sen enempää itseä kuin toisia. (...) Voi olla että juuri tämäntyyppinen elämänjäsenitys selittää niiden naisten kokemusta, jotka keski-iässä löytävät itsestään uusia voimavaroja. (Korhonen 1994, 170.)

Uudet voimavarat ja syrjäisyyden avaama tila

Uusilla voimavaroilla tarkoitan tässä huolenpitovelvollisuuksien hellittämisen myötä huomion suuntaamista enemmän omien tarpeiden tyydyttämiseen. Tutkimukseni naisten omaan muuttumiseen liittyvä puhe sisälsi kerrontaa rohkeuden kasvamisesta, kontrolloinnin tarpeen hellittämisestä ja itsensä arvostamisen lisääntymisestä. Työn menetys tai epävarmuus työn suhteen ei näyttänyt horjuttavan positiivisia kokemuksia. Onko siis kuitenkin mahdollisuus yksilöllistyä – jos näitä vastauksia tulkitsee esimerkkeinä itsestä huolehtimisesta – ilman palkkatyön perustaa? Vai onko tutkimukseeni

valikoitunut erityinen joukko naisia, joilla on vahva itsetunto tai itsearvostus?

Toisaalta haastateltavissani oli naisia, joilla toisista huolehtiminen ja läheisiin suuntautuminen oli elämän keskiössä. Mutta kaikki eivät suinkaan valittaneet tämän osan raskautta; osalla se oli tietoinen valinta. Tarkoitukseni ei tässä olekaan arvioida tai arvottaa tutkimukseeni osallistuneita sen suhteen, ketkä heistä ovat yksilöllistyneet ja miten paljon.

Sen sijaan on varmaa, että on olemassa myös keski-ikäisten naisten joukko, jotka eivät koe saaneensa minkäänlaisia uusia voimavaroja keski-ikässä. He kokevat päinvastoin, että heidän voimavaransa ovat jo täysin loppuunkäytetyt. Omassa tutkimuksessani löytyy myös ikään liittyvää uupumispuhetta: elämän paras aika on jo eletty eikä paljon tunnu olevan odotettavissa. Korhonen (1994) puhuukin 'mahdollisuusihmisistä' ja 'todellisuusihmisistä'. 'Todellisuusihmiset' elävät elämän realiteettien rajoitusten armoilla eikä heidän maailmaansa mahdu paljoakaan haaveilua paremmasta – tai jos kuuluu, sen aika ei ole ainakaan nyt. Näin joutuvat elämään useimmat pienten lasten työssäkäyvät äidit. 'Mahdollisuusihmiset' näkevät koko ajan uusien mahdollisuuksien avautuvan elämässään ja tarttuvat uusiin asioihin. He kehrittelevät visioita paremmasta elämästä. Korhonen kysyykin, miksi huolenpito kuluttaa jotkut loppuun, kun taas toiset ovat huolenpitovelvollisuuksien vähetessä entistä energisimpiä ja itsevarmempia. Hän tarjoaa eräänä selityksenä tähän juuri itsestä huolehtimisen lisääntymistä. Mutta miksi kaikki eivät sitten kykene tai jaksaa huolehtia omista tarpeistaan eivätkä näe mahdollisuuksien paljoutta vaan niukkuuden?

Voiko harjoitettua työvoimapolitiikkaa pitää syyllisenä? Jos työmarkkinoilla syrjitään ikääntyviä ihmisiä, itsearvostuksen ylläpito sinänsä kysyy ylimääräisiä voimavaroja. Kuitenkin osa työelämästä syrjään joutuneistakin uskoi, että elämä muuttuu paremmaksi vuosi vuodelta. Tosin tällä he tarkoittivat lähinnä omaan henkiseen ja psyykkiseen kasvuun liittyvää elämänlaadun paranemista. Toisen osan puheesta löytyi merkkejä lannistumisesta ja masentumisesta, jopa katkeroitumisesta. Mutta tulevaisuuteen uskovallakin saattoi olla taloudellisia esteitä haaveiden toteuttamisen tiellä, ja masentuneella puolestaan ilon aiheita vaikkapa lastenlapsista ja muista ihmissuhteista. Yksioikoisia vastauksia siihen, miksi kaikki eivät näe mahdollisuuksien paljoutta, ei ole olemassa. Joka tapauksessa yhä enemmän oman elämän järjestelyjen nähdään olevan pelkästään ihmisestä itsestään kiinni. Tätä kuvaa hyvin 'toisen mahdollisuuden' -filosofia. Sen mukaan työttömyyskin näyttäytyy pelkästään uuden alun paikkana.

Tämän tutkimuksen etenemisen myötä naistenlehtien ja elämäntaitooppaiden puhe keski-ikäisistä naisista yhtenä suurena massana, joka omaa pelkästään "myönteistä vimmaa", on alkanut tuntua entistä kapea-alaisemmalta. Esimerkiksi psykologi Mirka Parkkinen (ET -lehti 3/96) kirjoittaa:

Tämän hetkiset viisikymppiset, entiset 60-lukulaiset, näyttävät nyt suuntaa uudenlaiselle ikaantymiselle. Arvovallankumoushan on suurille ikäluokille jo nuoruudesta tuttua. Heillä on aiempia polvia itsekkäämpi ja aktiivisempi ote elämään. He eivät hyväksy ikaantymiseen liittyviä kliseitä kuten sitä, että pitäisi olla jotenkin surkea.

Jos entinen ikäajattelun normi piti sisällään keski-ian surkeuden, uusi normi vaatii itsekkyyttä ja aktiivisuutta keski-iaässä. Tähän uuteen, positiivista ajattelua tihkuvaan normiin törmääminen tiedotusvälineissä ja työmarkkinoilla saattaa herättää monessa keski-ikäisessä ahdistusta. Ikaantymisen kokemukset kun ovat usein ristiriitaisia ja tilanteisiin kiinnittyneitä. Joissakin tilanteissa sitä tuntee itsensä vanhaksi ja väsyneeksi, toisella hetkellä ikaantuminen ei tunnu miltään. Ja miten voi olla aktiivinen ja itseks, jos elämän perusta, palkkatyö, liukuu yhtäkkiä ulottumattomiin.

Raija Julkusen ja Anna Pärnäsén (2002) tutkimuksessa virallisen eläkeiän kynnyksellä työelämässä mukana olevista miehistä ja naisista eivät suinkaan kaikki olleet hurraamassa eläkkeelle pääsyä, vaan eläkkeelle lähtöön liittyi myös häpeän tunteita. Julkunen sanookin, että vanhuuseläkkeessä on ageistisessa kulttuurissamme edelleen stigmatisoivat ja eksistentiaaliset ulottuvuudet. Työ oli naisille vielä tärkeämpi identiteetin keskus kuin miehille, ja identiteetin vaihtaminen "vanhaksi" heille vielä kovempaa.

Työelämästä kymmenisen vuotta ennen virallista eläkeikää poispotkitut määritellään vanhoiksi iaässä, jolloin moni kokee olevansa vielä parhaassa teräissä. Useinkaan ei ole kyse naisista tai miehistä, jotka olisivat kokeneet 60-luvun perinnön omakseen, vaan naisista ja miehistä, jotka ovat uskoneet ahkeruuteen, rehellisyyteen ja tunnolliseen puurtamiseen. Itsekkyys on useimmille vieras ihanne, ja aktiivisuuskin voi olla vääränlaista nykyisten jatkuvasti uusiin haasteisiin vastaamisen mittapuiden mukaan (Julkunen ja Pärnäsén 2002).

Tutkimukseni naiset olivat enemmän tai vähemmän irtautuneita työelämästä, mutta joka tapauksessa he tarkastelivat työelämää etäämmältä, sen reunoilta. Näin he tulivat piirtäneeksi yhdenlaista kuvaa nykyajan työmarkkinoiden vaatimuksista työntekijöilleen. Paitsi että he olivat saaneet tyydytystä työstä, työelämä kuvattiin myös kovaksi paikaksi. Supistusten ja rationalisoinnin kohteiksi joutuneet kertoivat uusista tehokkuusvaatimuksista, joiden toteuttamiseksi yhä vähisemmästä joukosta puristettiin yhä enemmän työntekijöiden terveyden kustannuksella, ja jossa sairaimmat ja vanhimmat saivat lähteä. Eräissä ammateissa, kuten myyjän työssä, nuorekkuus ja ulkonäkö muodostuivat tärkeimmiksi kriteereiksi. Jatkuvan kouluttautumisen vaatimus oli iskostunut myös mieliin. Pätkätyöläisen stressaava elämä oli tämän ikäiselle uutta, ja valmius olla aina käytettävissä koettiin nöyryyttävänä. Kun tämän ikäiset olivat tottuneet, että rehellisyys ja ahkeruus työnteossa riittävät näytöksi, he kokivat

itsensä markkinoinnin vaatimuksen itselleen vieraaksi.

Julkusen ja Pärnäsen (2002) tutkimuksessa kuusikymppiset työntekijät kokivat myös työelämän muutokset. Heidän puheestaan nousivat samat asiat kuin oman tutkimukseni naisilla. Työn tehostuminen soti nuorena omaksuttua työmoraalia vastaan. Koettiin, että työn laatu kärsii jatkuvasta kiireestä. Tarkkailu, joka käyttää hyväkseen yksillöllistämistä, kilpailua, tulosvastuuta, tilityselvollisuutta ja itsemääräämisoikeutta, oli toinen tutkimuksen työntekijöiden havainto. Muutokseen kuului myös jatkuva muuttumisen pakko, on omattava ”muutosenergiaa”. Tutkijoiden mukaan onkin kyse syvemmästä muutoksesta kuin uusien taitojen oppimisesta, kyse on koko ajattelun ja asioiden hahmotamisen muuttamisesta.

IKÄÄNTYVÄ RUUMIS JA MIELI

Hän ihmetteli Brenda Harrisonin turhamaisuutta, itsepetosta joka sai kuihtuneen, ryppyisen naisen kuvittelemaan, että hän näyttää nuoremmalta kuin viisikymmentä ja risat ikävuottaan. Ja loppujen lopuksi mitä syytä oli olla niin tyytyväinen ja ylpeä siksi että näyttää nuoremmalta kuin on? Aivan kuin olisi jotenkin erinomaisen hienoa näyttää 45-vuotiaalta, kun on viidenkymmenen. Ja miltä 50-vuotias ylipäänsä näyttää? (Ruth Rendell 2000, 173.)

Ruth Rendellin komisario Wexford pohdiskelee nuorekkaalta näyttämisen vaatimusta ja tekee tärkeitä kysymyksiä – ja yllättäviä ajateltuna, että kyseessä on kuusissakymmenissä oleva mies. Wexfordin pohdinnoissa viidenkymppin kauhu ilmenee ulkonäkökysymyksenä. Myös tutkimukseni naiset viittasivat jonkin verran ruumiin rapistumisen ongelmaan (rypyt, lihominen). Samaan aikaan kun mielen tasolla koettiin positiivisia muutoksia, ikääntyvän ruumiin muutoksia oli vaikea hyväksyä. Ikätutkijat ovat panneet merkille tämän ristiriidan; ikääntymisen kokemuksia ilmaistaan iättömyyden diskurssia noudattaen: ”olen se sama pikkutyttö, vain vankina vanhenevassa ruumiissa. (Andrews 1999) Selitin ristiriitaa ennen kaikkea naisruumiin erityisyydestä lähtien: ruumis on naiselämän keskiössä. Taustalla on kuitenkin muitakin kysymyksiä, sillä yhtä hyvin naiset kuin miehet kokevat ruumiin rapistumisen ongelmana – vaikkakin ehkä eri puolia painottaen.

Ruumiilliseen puoleen liittyvät ongelmat, ennen kaikkea ulkonäköongelmat, voi selittää kulttuuriimme sisältyvällä nuoruuden ja nuorekkuuden palvonnalla, mutta myös sillä, että kulttuurissamme vallitsee ajattelutapa, jossa ruumis ja mieli erotellaan toisistaan. Ruumis nähdään jonain toisena tai objektina, jota mieli pystyy kontrolloimaan ja muokkaamaan. Ihmisen nähdään olevan sellainen, miltä hän näyttää. Länsimaissa lihavaa pidetään laiskana ja itsekontrolliin

kykenemättömänä, tummaihoista vähemmän älykkäänä kuin vaaleaihoista jne. (Harjunen 2001) Mistä rapistunut ruumis sitten voisi kertoa? Ikää on kertynyt eikä ihminen ole peittänyt jälkiä; hän ei ole toiminut kurinalaisesti, vaan näyttää maailmalle ikänsä. Selittäessään olevansa ”se sama pikkutyttö” sisältäpäin, nainen vakuuttaa, että ikääntyminen ei vaikuta häneen.

Psykoanalyttisesti suuntautuneet tutkijat ja terapeutit ovat kuvanneet ihmisen varhaiskehitykseen kuuluvaa peilivaihetta. Heidän mukaansa lapsi tunnistaa alunalkujaan itsensä hoitajiensa katseista. Palautteen saaminen on ensiarvoisen tärkeää ihmisen kehityksessä. Peilikokemuksen kautta lapsi liittyy yhteen viestit, jotka nousevat hänen oman ruumiinsa sisältä, ja viestit ulkoa päin, ja kehittää näin enemmän ja vähemmän yhtenäisen tunnon ruumiillisesta itsestään. Myös myöhemmin elämässään peilausta tarvitaan. Esimerkiksi suuret ruumiilliset muutokset vaativat aina uudelleenarviointia sekä omalta itseltä että ulkomaailmalta. Viidenkymppien iässä, kun väistämättä törmätään ensimmäisiin vanhenemisen ulkoisiin osoittimiin, tarvitaan peilausta toisten katseiden kautta. (esim. Levin 1991) Peilinä voi toimia myös median välittämä kuva ikääntyvästä naisesta tai vaikkapa ikääntymisoppaat. Haastateltavistani erityisesti kahdella sinkkunaisella oli negatiivinen kokemus muuttuneesta ulkonäöstään; he peilasivat itseään miesten katseisiin, joko kuviteluihin tai todellisiin. Seuraavassa valtamedian kommentissa viisikymppisistä tehdään selvä jako ykkösluokkaan ja rupusakkiin:

Viisikymppispolvi on nuorekas, joskin heterogeeninen. Omasta kropastaan huolehtineet ovat ikuisia mickjaggereita ja tinaturnereita, mutta ne, jotka ovat päästäneet itsensä repsahtamaan, ovat todella rähjäisen näköisiä. (Helsingin Sanomat 23.1.1995; lainaus Hakumäki 1996.)

MIKSI TYÖN REUNOILLA?

Työssä vai työn ulkopuolella – kumpi on parempi elämänvaiheessa, kun työelämää on tahkottu jo kolmisenkymmentä vuotta? Moni työelämässä mukana oleva ikääntyvä tai ikääntynyt keikkuu ajatuksissaan luopumisen ja kiinnipitämisen välillä. Mutta sama ristiriita koskettaa myös työelämässä kiinni olevia. He kokevat mukana pysymisen raskaana, koska työelämä on muuttunut suuntaan, joka kasvattaa kuilua ikääntyneisiin liitettyjen ominaisuuksien välillä (Julkunen ja Pärnänen 2002).

Kaikki tutkimukseni naiset liikkuiivat työn reunoilla, siis valitilassa siinä mielessä, että kukaan heistä ei ollut saanut tilejeään lopullisesti selväksi työmarkkinoiden suuntaan. Jotkut heistä olivat luopuneet havittelemasta takaisin työelämään, mutta heidänkin elämänsä säätelivät erilaiset työvoimapolitiittiset

säädökset. Jotkut olivat pakotettuja ottamaan vastaan pätkätöitä, vaikka olisivat jo mielineet omaan rauhaan tai halunneet pitempiaikaista työtä. Osa oli selkeästi uuden työuran aloittamisesta haaveilevia ja määrätietoisesti työtä hakevia. Jotkut haastateltavistani toivat puheessaan esiin rinnakkain sekä luopumisen että kiinnipitämisen halunsa. Toisaalta haluttaisiin olla jo rauhassa ja nauttia elämästä työstä vapaana, mutta toisaalta, jos mielekästä työtä vielä löytyisi, siihenkään tarttuminen ei tuntuisi vastenmieliseltä tai sitten se olisi pakko ottaa vastaan taloudellisista syistä. Perusteluna luopumisen halulle esitettiin työntäyteinen elämä tai tilan tekeminen nuoremmille sukupolville. Tulkitseen luopujien kertomuksista lisäksi yhden, harvemmin ääneen sanotun, motiivin: työelämä on ollut haavoittava paikka.

Surullista luopumista havittelevien kohdalla oli se, että he eivät saaneet rauhassa tehdä luopumisprosessiaan vaan joutuivat rämpimään säädösten viidakossa ja erilaisten työvoimapolitiittisten toimenpiteiden kohteiksi. Myöskään pitkän työuran päätteeksi irtisanotuksi joutuminen ei ollut helppo tapa aloittaa työelämästä luopumista. Ensiksikin irtisanomisessa saatujen haavojen nuoleminen vei oman aikansa, ja se oli vielä joillakin haastatteluhetkellä kesken, vaikka irtisanomisesta oli kulunut jo monta vuotta. Toiseksi irtisanominen oli tapahtunut tilanteessa, josta ei pystynyt hyppäämään suoraan eläkeputkeen, vaan oli suoriuduttava ensin erilaisista kursseista ja tukityöpaikoista työssäoloheitojen täyttämiseksi.

Viime vuosina on pohdittu kuumeisesti erilaisia keinoja, joilla väki saataisiin pysymään pitempään töissä. Konkreettisia muutoksia eläkkeelle lähdön hidastamiseksi on toteutettu. Työnantajien asenne varttuneempaa työvoimaa kohtaan ovat muuttuneet astetta myönteisimmiksi, ja iän perusteella irtisanomisen suhteen on yleensäkin tultu sensitiivisemmiksi. Mutta varttuneiden palaaminen työttömyyden jälkeen takaisin työelämään on edelleen erittäin vaikeata, huolimatta Kansallisesta ikäohjelmasta tunnuslauseineen ”Kokemus on pääomaa”.

Tämän tutkimuksen naisten kertomukset sisältävät paljon todisteita laajasta kokemuksesta elämän eri aloilta. Kuitenkaan tämä kokemus ei ole toiminut toivotulla tavalla sinä pääomana, joka olisi taannut heille työpaikan. Poikkeavatko nämä naiset jotenkin siitä samanikäisten naisten joukosta, jotka ovat saaneet pitää työpaikkansa? Tähän kysymykseen en pysty antamaan suoraa vastausta, koska tarkoitukseni ei ollut vertailla naisia toisiin ryhmiin eikä myöskään tarkastella heitä työnantajan silmin. Kuitenkin kuunneltuani kertomuksia syrjäyttämistä, pompoteltavana olemisesta, taloudellisista huolista ja yksinäisyyden kokemuksista haluan tutkijana puhua näiden naisten puolesta kyseenalaistamalla heidän syrjäyttämisensä logiikkaa.

Ikäohjelman loppuraportissa (2002, 28) puhutaan kauniisti uudesta näkökulmasta työvoimaan tuotannon tekijänä. Tässä näkökulmassa korostetaan

määrän sijasta laatua eli osaamista, joka sisältää tieto- ja taitoresursseja sekä sosiaalisia taitoja. Työvoimaa tarkastellaan inhimillisenä ja sosiaalisena pääomana. Inhimillinen pääoma koostuu koulutuksesta, osaamisesta, tiedoista ja taidoista laajasti ymmärrettyinä sekä terveydestä ja toimintakyvystä. Sosiaalisessa pääomassa korostetaan suhteita ja yhteyksiä ja se on pikemminkin ryhmään kuin yksittäiseen yksilöön liittyvä asia. Kyse on paljolti normeista, sisäistetyistä arvoista ja tietoisuudesta ja näin ollen jostain, jonka kehittyminen ja aikaansaaminen vaatii paljon aikaa.

Inhimillisenä pääomana voidaan naisten kertomuksissa pitää pitkää työkokemusta, jonka aikana he ovat kehittäneet osaamistaan ja taitojaan, jotkut erikoistumalla tiettyyn työhön, toiset tekemällä monenlaisia töitä. Koulutusta näillä naisilla on ehkä vähemmän kuin nuoremmilla, tosin osa oli paikannut koulutustaan opiskelemalla työn ohella tai kouluttautumalla uudelle alalle. Useimmat kokivat olevansa vielä täysin toimintakykyisiä joistakin krempoista huolimatta. Entä sitten tämä paljon puhuttu sosiaalinen pääoma? Kaj Ilmonen (2000, 10) määrittelee sosiaaliseen pääomaan kuuluvaksi muodollisena puolenä sosiaaliset verkostot. Näiden verkostojen ajatellaan pysyvän koossa jäsenen toisiaan kohtaan tuntemaan luottamuksen ja siihen kytkeytyvien sääntöjen ja vastavuoroisten odotusten pohjalta. Juuri sosiaalisten verkostojen ajatellaan usein puuttuvan pitkäaikaistyöttömiltä. Verkostoituminen on myös avainsana itsensä markkinoinnissa työnantajille. Niinpä puhuminen sosiaalisesta pääomasta syrjään joutuneiden kohdalla on ristiriitainen asia. Enemmänkin se koskee työelämän kehittämistarpeita niin, että ikääntyvät viihtyisivät työssä mahdollisimman pitkään.

Sen sijaan jos puhutaan haastattemieni naisten arvoista suhteessa työn tekemiseen, näillä naisilla on korkeat moraaliset periaatteet ja he myös pitävät itseään korkean työmoraalin omaavina työntekijöinä. Nämä arvot he ovat oppineet lapsuuden kotoa, ja jotkut noudattavat näitä kyseenalaistamatta, toiset toivoisivat olevansa joustavampia näiden suhteen. Onko kuitenkin niin, että ahkeruus ja tunnollisuus eivät enää olekaan työn tekemisen normeina päällimmäisiä, vaan nyt pitää olla jotakin muuta?

Tätä viimeistellessäni Helsingin Sanomissa (Talous & Työ 25.8.2002) oli kaksi kirjoitusta nykyisen työelämän vaatimuksista. Kirjoituksessa Työnteosta on tullut puuhastelua Jussi Vähämäki väittää: "Ennen työ vaati tekijöiltä hiljaista tarkaavaisuutta, nyt menestyvät lyhytjänteiset lörpöttelijät." Hänen mukaansa sellaiset seikat kuin harhailu, keksikkyyskyvyn puute, levoton siirtyminen asiasta toiseen, uteliaisuus, juokseminen uuden perässä pelkän uutuuden tähden eivät ole enää haitallisia vaan työn kannalta hyödyllisiä. "Epäaidon" puuhastelun muodot ovat nykyisen tuotantoprosessin yleisiä edellytyksiä, joita ilman järjestelmä ei toimi. Jämähäneet työntekijät ovat riskitekijöitä tuotantokoneistolle. Ajatus haastateltavistani lyhytjänteisinä lörpöttelijöinä tuntuu absurdilta.

Toisessa Helsingin Sanomien artikkelissa *Say it in English* kerrottiin siitä, että jo kaksi kolmesta suomalaisesta työntekijästä käyttää työssään englannin kieltä.

Tutkimukseni naiset pitivät tärkeänä myös itsensä toteuttamista työn kautta ja kertoivat tämän tavoitteen toteutuneen entisessä työssä. Työ ei näyttäytynyt pelkkänä raskaana raadantana, ja lapsuuden töistäkään ei ollut jäänyt katkeruuksia. Myös Tommi Hoikkala (1999) todistaa, että suurella ikäluokalla kovan työeetoksen rinnalle on kulutuskulttuurin myötä noussut kepeyden, vaihtelevuuden, ruumiillisuuden ja elämyksellisyyden juonteita. Seurauksena on työeetoksen huomattava keventyminen.

Vaikka nämä naiset ovat työmarkkinoilta syrjässä tai sen reunoilla, heitä tai heidänlaisiaan, pitkän työuran tehneitä, perheensä hoitaneita ja omakotitalonsa hankkineita, ei tulisi mieleenkään nimittää syrjäytyneiksi. Jotkut heistä kutsuivat itseään syrjäytetyiksi. Syrjäytetty -termillä on eri merkitys kuin syrjäytynyt -termillä: syrjäytetty itse ei ole ollut vaikuttamassa asemaansa, sen sijaan syrjäytyneeseen liitetään helposti yksilön ominaislaatuun liittyviä määreitä (avuttomuus, laiskuus, huonotapaisuus jne.) (Helne 2002). Kuitenkin nämä naiset ovat piikkinä yhteiskunnan lihassa, koska he ovat joutuneet ryhmään, johon kohdistetaan yhteiskuntapoliittisia toimenpiteitä. Lisäksi osa heistä on hivuttautumassa – jotkut halusta, toiset pakon edessä – työttömyyseläkeputkeen, siis astumassa syrjään työelämästä. Tässä mielessä naisia voisi verrata ”varsinaisiin” syrjäytyneisiin, mitä näillä sitten tarkoitetaan (ks. Helne 2002). Ehkä juuri tämän vuoksi jotkut haastateltavistani tekivätkin eron ”syrjäytyneisiin”.

Näiden naisten pärjäämisestä ja selviämisestä elämässä ei olla yleisesti kuitenkaan niin huolestuneita kuin muiden työttömien, esimerkiksi nuorten pitkäaikaistyöttömien, kohdalla. Tekisi mieli sanoa, että heidän olemassaolostaan halutaan vaieta ja heidän ongelmilleen kääntää selkä. Tässä mielessä he eivät näytä syrjäytyneiden ryhmään kuuluvilta, ryhmään jonka pelättäisiin lipeävän kokonaan ulkopuolelle ja sieltä käsin kyseenalaistavan yhteiskunnallista järjestystä. Tämän vuoksi ei myöskään tiedetä eikä ymmärretä paljoakaan siitä, minkälaisessa tilanteessa monet varttuneena syrjään joutuneet elävät.

KIRJALLISUUS

- Ahlqvist, Kirsti (1996) Työ, työttömyys ja valinnanvapaudet. Teoksessa Kirsti Ahlqvist ja Anja Ahola (toim.) *Elämän riskit ja valinnat – hyvinvointia lama-Suomessa?* Edita: Helsinki, 129–148.
- Aho, Simo, Halme, Jukka, Nätti, Jouko (1999) Tukityöllistämisen ja työvoimakoulutuksen kohdentuminen ja vaikuttavuus 1990–1996. Työministeriö, työpoliittinen tutkimus 207: Helsinki.
- Ahola, Anja (1996) Työttömyys kokemuksellisenä tilanteena. Teoksessa Kirsti Ahlqvist ja Anja Ahola (toim.) *Elämän riskit ja valinnat – hyvinvointia lama-Suomessa.* Edita: Helsinki, 149–181.
- Andrews, Molly (1999) The seductiveness of agelessness. *Ageing and Society* 19, 301–318.
- Aro, Laura (1996) Minä kylässä. Identiteettikertomus haastattelututkimuksen folklorena. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Biggs, Simon (1999) *The Mature Imagination. Dynamics of Identity in Midlife and Beyond.* Open University Press: Buckingham, Philadelphia.
- Bjerrum Nielsen, Harriet, Rudberg, Monica (1993) "Halloj tykke!" Kontinuitetet og forandringar i psykologisk kjønn. Teoksessa Kirsten Drottner, Monica Rudberg (toim.) *Dobbelblikk på det moderne. Unge kvinners hverdagsliv og kultur i Norden.* Universitetsforlaget: Oslo.
- Cardinal, Marie (1984) *Jälkipistoja.* Tammi: Helsinki.
- Elämänpoliittikka. Toimittaneet Tommi Hoikkala ja J. P. Roos (1998). *Gaudeamus: Tampere.*
- Erlaisuuksien Suomi. Raportti suomalaisten asenteista 2001. Elinkeinoelämän valtuuskunnan tutkimuksia. Taloustieto Oy: Yliopistopaino.
- Gergen, Kenneth, Gergen, Mary (1993) *Narratives of the Gendered Body in Popular Autobiography.* Teoksessa R. Josselson ja A. Lieblich (toim.) *The Narrative Study of Lives.* Sage: Newbury Park, California.
- Greer, Germaine (1993) *Muutos. Nainen, vaihdevuodet ja vanheneminen.* Otava: Keuruu.
- Haataja, Anita, Nurmi, Kaarina (2000) *Naiset työelämässä – ja sen ulkopuolella. Työnjako 1990-luvulla. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta, Sosiaali- ja terveysministeriö. Tasa-arvon työraportteja 2000:3.*
- Hakumäki, Laura (1996) *Pelottaako vanheneminen keski-ikäistä. – Suuriin ikäluok-*

- kiin kuuluvien ajatuksia vanhenemisesta ja vanhuudesta. Jyväskylän yliopisto, julkaisematon sosiologian pro gradu -tutkielma.
- Hall, Stuart (1999) *Identiteetti*. Vastapaino: Tampere.
- Harjunen, Hannele (2001) Lihavuus yhteiskunnallisena kysymyksenä. Artikkelin käsikirjoitus.
- Haug, Frigga and Others (1987) *Female Sexualization. The Collective Work of Memory*. Virago: London.
- Hellsten, Katri (1998) Varttuneet työntekijät ja hyvinvointivaltion muutospainet. Teoksessa Marketta Rajavaara (toim.) *Työtä, eläkettä vai työttömyyttä? Ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien palvelutarveselvityksen seuranta tutkimuksen osaraportti 4*. Kansaneläkelaitos, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia: Helsinki, 65–94.
- Helne, Tuula (2002) *Syrjäytymisen yhteiskunta*. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta, sosiaalipolitiikan laitos. Stakes, Sosiaali- ja terveystieteen tutkimus- ja kehittämiskeskus, tutkimuksia 123. Gummerus: Saarijärvi.
- Hoikkala, Tommi (1999) *Suuret ikäluokat ja työ*. Teoksessa Pekka Parikka (toim.) *Suomalaisen työn historiaa*. Korvesta konitoriin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki, 395–425.
- Hyvärinen, Matti (1994) *Viimeiset taistot*. Vastapaino: Tampere.
- Hyypä, Henrik (1994) *Sosiaalinen tuki ja työttömyys*. Teoksessa Kari Nyyssölä, Timo Peuhkuri ja Aaro Ollikainen (toim.) *Työttömyys ja aikuiskoulutuksen tehtävät*. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus: Turku, 15–33.
- Ikäohjelman monet kasvat. Kansallisen ikäohjelman 1998–2002 loppuraportti. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus julkaisu 2002:3. Helsinki.
- Ikääntyvät työelämässä. Ikääntyvien työllistymisedellytysten parantamista selvittäneen komitean mietintö. Komiteamietintö 1996: 14. Editat: Helsinki.
- Jong, Erica (1995) *Viidenkymppin kauhu*. Keski-ikäisten muistelmat. WSOY: Helsinki.
- Julkunen, Raija (1999) *Sukupuoli, työ, hyvinvointivaltio*. Teoksessa *Suomalainen nainen*. Otava: Keuruu, 79–100.
- Julkunen, Raija (2001) *Suunnanmuutos. 1990-luvun reformi Suomessa*. Vastapaino: Jyväskylä.
- Julkunen, Raija ja Pärnänen, Anna (2002) *”Ikäkirja”*. Käsikirjoitus.
- Junkkari, Kaija Maria (1998) *Naisen parhaat vuodet*. Otava: Keuruu.
- Karisto, Antti (1998) *Ikuisesti nuoria? Suurten ikäluokkien elämäntapa ja terveys*. Teoksessa Ossi Rahkonen ja Eero Lahelma (toim.) *Elämäntapa ja terveys*. Gaudemus: Tampere, 145–165.
- Kiander, Jaakko (2001) *Laman opetukset*. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. Gummerus: Saarijärvi.
- Koivunen, Hannele (1997) *Hiljainen tieto*. Otava: Helsinki.
- Koivunen, Hannele (2001) *Elämänviisaus*. Kokemustietoa uusille sukupolville. Otava: Keuruu.
- Komulainen, Katri (1998) *Kotihiiiriä ja ihmisiä*. Retorinen minä naisten koulutusta koskeissa elämäntietämissä. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julk-

kaisuja no 35: Joensuu.

- Korhonen, Merja (1994) Keski-ikäisten naisten lapsuuskokemukset ja oma vanhemmuus. Joensuun yliopisto, psykologian laitos, lisensiaatintutkimus.
- Korkiakangas, Pirjo (1996) Muistoista rakentuva lapsuus. Kansatieteellinen arkisto 42: Helsinki.
- Kortteinen, Matti (1992) Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Hanki ja jää: Hämeenlinna.
- Kortteinen, Matti, Tuomikoski, Hannu (1998) Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Tammi: Helsinki.
- Korvajärvi, Päivi (1999) Ikäsyrrjännän kokemukset ja käytännöt työelämässä. Teoksessa Ilka Kangas ja Pirjo Nikander (toim.) Naiset ja ikääntyminen. Gaudeamus: Tampere, 85–105.
- Kosonen, Ulla (1998) Koulumuistoja naiseksi kasvamisesta. SoPhi, yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja 21: Jyväskylä.
- Kouvonen, Anne (1999) Ikäsyrrjintäkokemukset työssä ja työhönotossa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 157. Työministeriö: Helsinki.
- Kurvinen, Arja (1999) Tilinteon aika. Tutkimus pankista työnsä menettävien naisten identiteetin uudelleen arvioinneista. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 41: Joensuu.
- Laaksonen, Helena (1999) Suomalaisen yhteiskunnan uusjako. Teoksessa Raimo Blom (toim.) Mikä Suomessa muuttui. Sosiologinen kuva 1990-luvusta. Gaudeamus: Tampere.
- Levin, David (1991) Visions of Narcissism: Intersubjectivity and the Reversals of Reflection. In M. C. Dillon (ed.) Merleau-Ponty Vivant. State University of New York Press: Albany, 47–90.
- Marin, Marjatta (2001) Aikuisuus ja keski-ikäisyys. Teoksessa Anne Sankari ja Jyrki Jyrkämä (toim.) Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Vastapaino: Tampere, 225–266.
- Mazzarella, Merete (1995) Täti ja krotiili. Kirjayhtymä: Helsinki.
- Mazzarella, Merete (2001) Kun kesä kääntyy. Vanhenemisen taidosta. Tammi: Helsinki.
- Melin, Harri (1999) Johdanto kirjassa: Mikä Suomessa muuttui? Sosiologinen kuva 1990-luvusta.
- Mikä Suomessa muuttui? Sosiologinen kuva 1990-luvusta. Raimo Blom (toim.) (1999) Gaudeamus: Tampere.
- Naiset ja ikääntyminen. Ilka Kangas ja Pirjo Nikander (toim.) (1999) Gaudeamus: Tampere.
- Nikander, Pirjo (1999a) Elämäнкаaresta elämäнкаulkuun: iän muuttuva merkitysmaailma. (1999b) Ikääntyvä yhteiskunta ja tulevaisuuden ikääntyvä nainen. Teoksessa Ilka Kangas ja Pirjo Nikander (toim.) Naiset ja ikääntyminen. Gaudeamus: Tampere.
- Nikander, Pirjo (2001) Age in Action: Membership Work and Stage of Life Categories in Talk. A Doctoral Thesis. Loughborough University.

- Nykyri, Tuija (1998) *Naisen viha*. SoPhi, yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja 24: Jyväskylä.
- Parkkinen, Mirka (1996) Myönteistä vimmaa. ET -lehti 3/96, 49.
- Rahikainen, Marjatta (1999) *Kaupunkilaisnuorten töitä 1950–1970*. Teoksessa Raimo Parikka (toim.) *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki, 335–370*.
- Rantalaiho, Liisa (1994) *Sukupuolisopimus ja Suomen malli*. Teoksessa Anneli Anttonen, Lea Henriksson ja Ritva Nätkin (toim.) *Naisten hyvinvointivaltio. Vastapaino: Jyväskylä*.
- Relander, Jukka (2000) *Kultainen nuoruus. Vuosituhannen vaihteen väkinäisen viriili joukkofantasia*. Julkaisussa Tommi Hoikkala ja J. P. Roos (toim.) *2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituhannen vaihteesta*. Gaudeamus: Helsinki, 281–303.
- Rendell, Ruth (2000) *Tyttären todistus*. Book Studio: Hämeenlinna.
- Romppanen, Antti (2000) *Ikääntymisen vaikutuksista työmarkkinoilla. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2000:12*: Helsinki.
- Sennett, Richard (2000) *Street and Office: Two Sources of Identity*. Teoksessa Will Hutton ja Anthony Giddens (toim.) *On the Edge. Living with Global Capitalism*. Jonathan Cape: London, 175–190.
- Sheehan, Gail (1996) *Uuden ajan aikuiset. Nauti elämäsi jokaisesta vuodesta*. WSOY: Porvoo, Helsinki, Juva.
- Sosiaalinen pääoma ja luottamus. (2000) Kaj Ilmonen (toim.) *SoPhi 42: Jyväskylän yliopistopaino: Jyväskylä*.
- Strandell, Harriet (1985) *Kolmen naissukupolven kokemuksia työstä ja perheestä*. Teoksessa Elina Haavio-Mannila, Riitta Jallinoja ja Harriet Strandell (toim.) *Perhe, työ ja tunteet. Ristiriitoja ja ratkaisuja*. WSOY: Juva, 203–294.
- Tuohinen, Titta (1996) *Isät, pojat ja pärjäämisen henki*. Teoksessa Tommi Hoikkala (toim.) *Miehenkuvia. Välähdyksiä nuorista miehistä Suomessa*. Gaudeamus: Tampere.
- Tuominen, Marja (1991) *”Me ollaan kaikki sotilaitten lapsia.” Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa*. Otava: Keuruu.
- Työtä, eläkettä vai työttömyyttä? Ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien palvelutarvelselvityksen seurantalutkimuksen osaraportti 4. Toimittanut Marketta Rajavaara. Kansaneläkelaitos, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia: Helsinki.
- Ukkonen, Taina (2000) *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuksetomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Vaahtio, Eeva-Leena (1998) *”Tän ikänen ihminen” - ikä työttömyyden syynä*. Jyväskylän yliopisto, sosiologian laitos, julkaisematon pro gradu -tutkielma.
- Valtonen, Sanna (1999) *Työn ja työttömyyden tarinoita Helsingin Sanomissa 1988–97*. Julkaisussa Minna Aslama ym. *Mediakriisi*. Helsingin yliopisto, Viestinnän laitos sarja 2A/1/1999.
- Virjo, Ilkka, Aho, Simo (2001) *Työnhakuaktiivisuuteen vaikuttavat tekijät*. Työ-

poliittinen Aikakauskirja no 3/2001, 55–76.

Virtanen, Matti (1999) Sukupolven tasot, fraktioiden ja elämäntapa. *Sosiologia* 2/1999, 81–94.

Vähätalo, Kari (2001) Loma ja kaupunkien pitkäaikaistyöttömät. Seurantatutkimus. Työministeriö, työpoliittinen tutkimus 230: Helsinki.

Yksilölliset palvelut ja ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömyys. Ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien palvelutarveselvityksen seurantalutkimuksen loppuraportti. Toimittanut Marketta Rajavaara. Kansaneläkelaitos, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 2000:54. Helsinki.

Österman, Päivi (2000) Kohde vai toimija? Viranomaistoiminta, lainsäädäntö ja työllistyminen työttömän silmin. Helsinki: Helsingin työttömät ry.

2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituhannen vaihteesta. Tommi Hoikkala ja J. P. Roos (toim.) (2000) Gaudeamus: Tampere.

Liite 1

HAASTATTELURUNKO

1. Tilanne jossa jouduit työttömäksi ja muutokset, joita työttömyys aiheutti

- liittyikö ikäsyrjintää tai muuta syrjintää
- tilanteen mieltäminen ja heränneet tunteet
- seuraukset toimeentuloon
- seuraukset arjen kulkuun

2. Tämän hetkinen tilanne

- sopeutuminen/sopeutumattomuus

3. Työn merkitys elämässä

- koulutus ja työhistoria (myös aikaisemmat työttömyydet)
- työidentiteetti (identiteetin syntyminen, vakiintuminen, muutokset, mahdollinen luopuminen)

4. Muut elämän alueet ja arvot

- mikä elämässä tärkeintä? Miten arvot muuttuneet elämän kulussa?

Erikseen:

- raha
- parisuhteet
- lapset
- harrastukset
- yksinäisyyden kokemukset

5. Lapsuuden perhe

- äidin antama malli ja opetukset
- isän antama malli ja opetukset
- sisarukset

6. Elinympäristöt ja niiden tarjoamat virikkeet ja mahdollisuudet

- tärkeät henkilöt tai instituutiot

Erikseen:

- koulu
- ystäväpiiri
- sukulaiset
- asuinympäristö

7. Oman iän kokeminen ja eletyn elämän reflektointi

- tärkeät asiat elämässä ja muutokset iän myötä
- vanhenemisen & naiseuden pohtiminen
- ympäristön suhtautuminen vanhenemiseen

8. Tulevaisuus

- minkä varaan rakentuu?
- unelmat
- mistä tukea? Olisiko tarveta tukiryhmään?

Liite 2

Enemmistö eli 9 naista olisi valmis jatkamaan työelämässä. Heidän keski-ikänsä on 52 vuotta. Työelämästä luopuneita tai työelämään palaamiseen ristiriitaisesti suhtautuvia on naisista viisi, keski-ikä 57 vuotta. Soile on selvästi luopunut ja tyytyväinen tilanteeseen; Kaija on eläkeputkessa, mutta voisi vielä harkita työhön paluuta, jos löytyisi sopivaa työtä; Kaarina haluaisi selvyyden nykyiseen tilanteeseensa ja olisi valmis vastaanottamaan töitä, jos sitä kautta pääsisi kiinni hänelle mieluisaan alueeseen; Laura haluaisi luopua, mutta ei täytä vielä eläkkeelle siirtymisen vaatimuksia; Helinä on luopunut eikä halua enää palata töihin.

Töissä naisista on tällä hetkellä neljä. Onerva hoitaa sijaisuuksia osa-aikaisena työnä, kun niitä ilmaantuu; Eila on määräaikaisessa työsuhteessa osa-aikaisesti; Annalla on menossa pätkätyö; Annelilla on töitä luvassa.

Pitkistä työsuhteista lähtemään joutuneita on neljä naista. Soile oli ollut 33 vuotta, Kaija 23 vuotta, Liisa 20 vuotta ja Sisko 30 vuotta samassa työpaikassa. He kaikki ovat tehneet toimistotyötä koko ikänsä. Muut ovat vaihtaneet työpaikkaa tai jopa ammattia työuransa aikana.

Viisi naista on käynyt pelkän kansakoulun tai kansakoulun ja joitakin kursseja. Enemmistö eli 12 naista on saanut opistotason koulutuksen joko kansakoulu- tai keskikoulupohjalta. Keskikoulun käyneitä on neljä. Yksi nainen on kirjoittanut ylioppilaaksi aikuisiällään.

13 naisista on avio- tai avoliitossa ja viisi eronneita, yksi avoliitosta. Lapsia on seitsemällätoista naisella, neljällä asuu vielä kotona kouluikäisiä lapsia. Lapsenlapsia on kahdeksalla naisella.

Yleisimmät ammatit ennen nykyistä tilannetta tai menneessä työhistoriassa (entinen ammatti) olivat:

Toimistotyö 6 + 1 entinen ammatti
Siivooja 2
Ravintola-ala 3:lla entinen ammatti
Perhepäivähoitaja 1 + 1 entinen ammatti
Perushoitaja 1
Lähetti 1

Kampaaja 1
Myyjä 1 + 1 entinen ammatti
Yrittäjä 2
Vammaisavustaja 1
Sosiaaliohjaaja 1
Vanhustyön ohjaaja 1
Lappuliisa 1 entinen ammatti
Kodinhoitaja 2 entinen ammatti
Lehdenjakaja 1 entinen ammatti

Laman seurauksena syntyi uusia eroja ja jakoja ihmisten välille. Työelämän ulkopuolelle joutuminen koetteli ja koettelee edelleen erityisesti yli viisikymmentävuotiaiden vähemmän koulutettua, mutta pitkän työhistorian omaavaa osaa.

Tämä kirja perustuu työelämän ulkopuolelle ja reunoille joutuneiden 50–59-vuotiaiden naisten haastatteluihin. Naiset ovat joutuneet työn reunoille erilaisista syistä, ja useimmille muutos on aiheuttanut selvän käännekohtan elämässä. Osa naisista on liukunut pikkuhiljaa työelämän ulkopuolelle muuttuneiden työmarkkinoiden seurauksena. Muuttunut elämäntilanne luo eräänlaisen väli tilan, josta käsin naiset pohtivat elämäänsä. Keskeisiksi pohdinnassa nousevat työn merkitys ja työhistoria, kokemukset ikääntymisestä, elämäntaidot ja työvoimapolitiittisten toimenpiteiden kohteeksi joutuminen.

Kirjan keskiössä ovat naisten omat tarinat ja niitä tarkastellaan sukupolvi-, nais-, työelämän ja ikätutkimuksen näkökulmista käsin.

